

ÁLLAM ÉS JOG AZ ÓSI RÓMÁBAN

ZLINSZKY JÁNOS

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

ÁLLAM ÉS JOG AZ ŐSI RÓMÁBAN

78 110
✓ 148061
ZLINSZKY JÁNOS

ÁLLAM ÉS JOG AZ ŐSI RÓMÁBAN

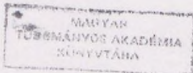
MTAK

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

011747

Megjelent
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával

ISBN 963 05 7356 3

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest
Prielle Kornélia utca 19–35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1996

© Zlinszky János

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 2247/19 97. sz.

Tartalom

Célkitűzések, előzmények	11
<i>Propositio thematis</i> avagy miről is lesz szó?	15
I. A római őstörténet, a kérdőjelek világa	15
II. Az ősi Róma történetének nyitott kérdései	18
III. Az ősi római joggal kapcsolatos kérdések	24
IV. Módszer	26
Munkahipotézis: archaikus állam, archaikus jog	30
V. Az ősi állam és jog a római hagyomány szerint	30
1. Hipotetikus magyarázatok az ősi Róma keletkezéséről	30
2. A historiográfusok hagyománya	31
3. Induljunk ki a hagyományból!	32
VI. Az archaikus római állam: mesterséges törzsi szervezet	34
1. Heterogén önvédelmi közösség	34
2. Mesterséges nemzetségek	36
3. Családi hatalom	37
4. A <i>rex</i>	38
VII. Az archaikus jog: ősi elemekből tudatosan kialakított állami norma	39
1. <i>Iurisdictio</i> és <i>legislatio</i>	39
2. A jog társadalomformáló tényező	41
3. A formai jog tartalmi eredői	41
VIII. <i>Stadtgründung</i> vagy <i>Stadtwerdung</i> ? – <i>Staatsgründung</i> és <i>Stadtwerdung</i> !	43
Az ősi római jog ránk maradt emlékei	45
IX. <i>Leges</i>	45
1. Írott jog – korai fejlettségi fokon	45
2. <i>Leges regiae</i> – a királyok törvényei	46
3. A XII táblás törvény	52

Ellenvetések	75
X. Önálló alkotás vagy átvett szabályrendszer az archaikus római jog?	75
1. A hagyomány megbízhatósága	75
2. A görög hatás hagyománya	76
3. A keleti hatás feltételezése	77
4. Hogy állunk a görög hatással?	78
5. A babiloni hatás mérlegelése	79
6. Miért alkotott jogot az archaikus Róma?	82
XI. A XII táblás törvény társadalmi harc eredménye?	87
1. Társadalmi változások az etruszk királyok alatt	87
2. Honnét a <i>plebs</i> ? – a király kliensei	87
3. A <i>plebs</i> – a <i>Quirites</i> új csoportja	89
4. A <i>plebs</i> és a törvények írásba foglalása	90
XII. Léteztek egyáltalán királyi törvények?	92
1. A királyi törvények római hagyománya	92
2. Volt-e írásbeliség a királyi Rómában?	95
3. Lehet-e megbízható a normák íratlan hagyománya?	96
4. A XII táblás törvény tanúsága a <i>leges regiae</i> szóbelisége mellett	97
Az archaikus jog és a történeti hagyomány	100
XIII. Párhuzamos hagyományos elemek az archaikus normákban	100
1. <i>Familia pecuniaque</i>	100
2. Házasság	104
3. <i>Tutela – cura – custodia</i>	106
4. <i>Furtum – peculatus?</i>	107
5. <i>Aes – pecus; per aes, per sponsionem</i>	109
XIV. Normaréteg-vizsgálat a XII táblás törvény alapján	110
1. A törzsi társadalom „szokásjoga”	110
2. A normák rétegelemzése	112
3. Törzsi szokás eredetű jog	113
a) Megkülönböztető jegyek	113
b) Spontán kikényszerítés	114
c) Önhatalom	115
d) Állami behatás nélküli normaérvényesítés	115
4. Szakrális szabályok	117
a) Az állam előtti társadalomban	117
b) Családi ellentétek rendezése az exogám házasság miatt	118
c) A kliens védelme a patrónussal szemben	120
d) Paraszt-pásztor ellentétek szakrális rendezése	122
5. Állam alkotta törvények – <i>leges</i>	125
a) Miért kellett törvény?	125

b) A peres fórum kényszere	127
c) <i>Parricidium</i>	128
XV. Büntető szankciók és „kártérítés”	130
1. Legális szankciók a XII táblás törvényben	130
2. A büntetések cicerói kánonja	131
3. <i>Noxiam sarcire</i>	133
Archaikus igazságszolgáltatás: <i>iure agere</i> – <i>lege agere</i>	138
XVI. <i>Pacisci</i>	138
1. Békéltetés	138
2. A békéltetés nyomai a jogban	139
XVII. Jogszolgáltatás az archaikus Rómában	141
1. <i>Imperium</i> és <i>quaestio</i>	141
2. Bírói testületek	143
3. <i>Quaesitorok</i> – nyomozók	144
4. <i>Lex</i> és <i>legis actio</i>	144
XVIII. A <i>legis actio sacramento in rem</i> keletkezése	146
1. Különböző feltételezések	146
2. A <i>ius Quiritium</i> védelme	148
3. <i>Res Mancipi</i>	149
XIX. A per bevezető szakasza	152
1. <i>In ius vocare</i> – a perbe hívás	152
2. <i>Manus conserere</i> – a pertárgy azonosítása	153
3. <i>Vindicare</i> – a követelés	154
4. <i>Mittite ambo rem</i> – a pertárgy elvonása	155
5. Gaius és Gellius	156
XX. <i>In iure</i> – eljárás a jogkérdésben	158
1. <i>Vindicias dicere</i> – mit dönt el a <i>iurisdictio</i> ?	158
2. <i>Caussam coiciunto</i> – mindkét fél szóljon	159
3. A per menete Gaius tankönyve szerint	161
4. Magisztrátusi <i>cognitio</i> – tények és jogi következtetés	164
5. <i>Vindicias dicere</i> – a pertárgy odaítélése	165
XXI. <i>Apud iudicem</i> – a per a bíró előtt	168
1. <i>Iudicare</i> – ítélni	168
2. Relatív tulajdon?	169
3. Döntőbíráskodás	170
4. Dolog miatti per vagy lopás miatti kereset?	171
5. Kényszer a perbe állásra?	173
6. <i>Qui vindicias falsas tulit</i> – a csalárd perbirtok	175
Per és törvény az archaikus jogban	177
XXII. A dologi kereset és a XII táblás törvény	177
1. Jogfejlődés a XII táblás törvény előtt	177
2. A XII táblás törvény újításai	179

3. A XII táblás törvény interpretációja – papi törvényt magyarázat	181
4. Jhering szegény obsitosa	182
XXIII. A hatalomtól a tulajdonig	184
1. <i>Meum est ex iure Quiritium</i>	184
2. <i>Res publicae</i> – a köz dolgai	185
3. Csere, érték, átruházás	186
XXIV. A tulajdonvédelem „stratigraphiája”	187
1. Vagyonsvédelem törzsi szokás alapján	187
2. Paraszti vagyon – pásztorvagyon: szakrális védelem	189
3. Törvénykezés a vagyon körében	191
XXV. Családi vagyon és öröklés	193
1. Utódlás a <i>ius</i> rendje szerint	193
2. Gondoskodás örökösről jogi úton	193
3. <i>Testamenti factio</i> – végrendekezés?	194
4. <i>Uti legassit</i> – szabad rendelkezés?	195
5. <i>Familiae emptio</i> – út a végrendelet felé	197
Összefoglalás	199
Eredményeink megfogalmazása tézisekben	203
Irodalom	211
Függelék. A XII táblás törvény töredékeinek összeállításánál felhasznált művek jegyzéke	225
Rövidítések	229

Célkitűzések, előzmények

A magam elé tűzött feladat: minél nagyobb valószínűséggel megállapítani, mikor, hogyan keletkezett a római állam és jog, s mit tudhatunk azok kezdeti, archaikus szakaszáról.

Kutatásaim indítékát az a meglátás adta, hogy a római jog, európai kultúránk egyik alapeleme, sajátos, egyedülálló társadalmi jelenség volt. Egyedülálló fejlettségében, módszerében, időtállóságában, hatásában. Kibontakozása a pun háborúktól a principátus végéig terjedő fél évezredre tehető; további negyed évezred után nyert összefoglalást Justinianus gyűjteményében; fél évezredes lappangás után volt belső ereje az európai polgári jogfejlődés megalapozására, újabb félezer éven keresztül. Amikor ennek a különös normarendszernek a kibontakozása megkezdődött, Róma joga már mintegy félezer éves előtörténetre tekintett vissza.

A jogrendszer későbbi sorsát tekinthetjük egyedülálló helyzeti előny következményének. Tekinthetjük a földközi-tengeri ókori kultúrkör értékei egybeolvasztójának s ilyen módon versenytárs nélkülinek. Magyarázhatjuk későbbi sorsát – a görög bölcseséttel és a keresztény eszmerendszerrel együtt – az európai népek világtörténelmi szerepéből. Mindez azonban nem magyarázat arra a kérdésre, miért a római jog nőtte magát ki ilyen egyedülálló jelentőségű normarendszerré. Róma kezdetben egy volt sok száz apró polisz közül. Nincs látszatra semmi különös oka annak, hogy teljesen sajátos, egyedi jogrendszert hagyott hátra örökül. Ha valljuk azt a tételt, hogy azonos társadalmi-gazdasági körülmények, adottságok nagyjából hasonló társadalmi jelenségeket alakítanak ki és hordoznak, ebből következik, hogy egyedi, különleges társadalmi jelenségeknek egyedi, különleges történelmi oka van. Ezt indokolt kutatni.

A kutatás kiindulási támpontját a XII táblás törvény adja. Ez a Kr. e. V. század Rómájában keletkezett. Ránk maradt anyaga – a törvény anyagának jelentős része – hiteles, elfogadott. Részben megalkotásakor hozott új normákat tartalmaz, de igen jelentős mértékben – vitás, mely részekben – a törvény megalkotását megelőző történelmi szakasz normáinak írásos rögzítését is.

Ez ma *communis opinio*, általános tudományos nézet. Ám a XII táblás törvényt megelőző időszak államáról és jogáról eltérnek a vélemények, a róluk

szóló ismeretek teljes tagadásától kezdve különböző módszerekkel elért hipotézisek kivetítéséig, vagy a historiográfusok, az ókori római történetírók által áthagyományozott történetek jó részének elfogadásáig.

Jelentős viták folynak a XII táblás törvény egyes tételeinek értelmezése körül is. Elfogadott nézet, hogy a törvény eredetileg sem tartalmazta kora normaanyagának jelentős részét: abból a közjog és a perjog szándékkal kimaradt. Ezek tartalmáról ugyancsak heves, bár a közjogot illetően kevésbé jelentős tudományos vita folyik; a római jogtörténet művelői inkább az archaikus perjog rekonstruálásával és megragadásával kísérleteznek.

Másodéves joghallgató voltam, mikor 1948 végén Marton Géza meghívott tanszékére mint könyvtárkezelő-demonstrátort. Korosztályom akkoriban szembesült a dialektikus történelmi materializmus elméletével és tudományos módszertanával, valamint ideológiájával. Úgy gondoltam, hogy a társadalomtudományok, jelesen a társadalomtörténet legkülönbözőbb ágazataiban a tényekkel és anyagi adottságokkal számot vető, a történelmi fejlődést elemző, azt összefüggéseiben és kölcsönhatásaiban feltáró és bemutató feldolgozás hasznos és gyümölcsöző lehet. Elvégzése a mai történetiszemléletre, jogszemléletre, társadalompolitikára hasznos meglátásokat és eredményeket hozhat. Reméltem, hogy e régi témában az összefüggések történeti elemzése lehetséges lesz számomra, függetlenül attól, hogy a marxizmus világnézetét és politikai ideológiáját nem tudtam és nem akartam elfogadni.

Harmadéves joghallgatóként kezdtem hozzá egy 1949 őszén szervezett szakkörrel a XII táblás törvény feldolgozásához. Ekkor készült a töredékek ma is oktatási segédanyagként használt kiadása, latin–magyar kétnyelvű összeállításban (amint e munkámban is szerepel). A szakkör mintegy 150, a tárgykörbe vágó monográfiát és cikket dolgozott fel a tanszék könyvtárából. Az akkor megjelent új és azóta is aktuális munkák közül Westrup *The Patriarchal Joint Family* című művének első részét és Noailles *Du droit sacré au droit civil* párizsi előadási jegyzetét tudtuk megszerezni és felhasználni.

Nem a töredékek összeállításának vitája foglalkoztatott bennünket, bár a XVI. századi első kísérletektől Voigt 1883. évi összeállításán, Dirksen és Schöll kánonnak számító művein, Bonfante javaslatain át és Behrends azóta megjelent fejtegetései tükrében ez sem lett volna (és ma sem lenne) érdektelen feladat. Minket a törvény mint társadalmi alkotás, mint kora és a megelőző időszak történetének forrása és tanúsága érdekelt. Ám 1950-ben nem volt lehetséges a tudományt művelnie annak, aki a rendszer politikájával közöséget nem vállalt. Az egyetemről történt kizárással egyelőre megszakadt kutatásom. Úgy tűnt, végleg, hisz 1957 tavaszi *come back*-em során sem sikerült újra Marton munkatársává lennem.

Mégis a tárgyhöz negyven éven át hű maradtam, igaz, nagy kihagyásokkal. Időszerűségével kapcsolatban elég legyen annyit mondanom, hogy mikor azzal foglalkozni kezdtem, jelent meg Kaser *Das altrömische Ius* c. korszakalkotó monográfiája; akkoriban kezdődtek Gjærstad és köre rétegvizsgáló régészeti feltárásai, és akkoriban kezdte Alföldi András kutatni a korai közép-italiai népek történetét. 1967-ben a Vandeuve-alapítvány Genfben rendezett

XIII. konferenciáján a korszakkal foglalkozó tudománysszakok tíz kiemelkedő képviselője – a jogtörténet oldaláról Wieacker – próbálták összhangba hozni a különböző új eredményeket, lényegében sikertelenül, bár nem haszon nélkül. A 70-es években az *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* sorozat első köteteiben új számvetés született a római történelem e korszakával kapcsolatos kérdésekről, az állam és jog kezdeteiről és az etruszkológia, a szabinológia, a régészet és nyelvészet, vallástörténet és a XII táblás törvény kutatásának legújabb eredményeiről. Az olasz tudomány mind nagyobb lendülettel kapcsolódott be a kutatásba; De Francisci, De Martino, Pallottino, Momigliano, Serrao, Capogrossi-Colognesi és társaik az elmúlt negyven év alatt sorozatos részkutatásokkal és összefoglaló konferenciákkal igyekeztek nemzeti történelmük és társadalomtörténetük e szakaszáról a fátyolt fellebenteni. Hazai tudományunk is hozzájárult a közös munkához; elsősorban Diósi György és Ferenczy Endre munkáira, de Pólay Elemér egyes műveire és újabban Földi András kutatásaira utalhatok.

Magam a témával 1980 óta foglalkozom ismét behatóbban, mióta életem váratlanul visszakanyarodott a római jog oktatásához. Ezen az időszakon belül sem kizárólagosan: első nagyobb munkám Marton hátrahagyott művének sajtó alá rendezése volt; második, párhuzamosan futó, a magyar magánjog és az európai XVI–XVII. századi *usus modernus Pandectarum* kapcsolatainak forráskutatása. De 1980 óta kisebb részletekben feldolgoztam és előadásokban, tanulmányokban közreadtam a római állam és jog kezdeteire vonatkozó nézeteimet is; elsősorban Kaser és Waldstein, majd Wieacker és Behrends kollegiális biztatásának engedve, de saját érdeklődésemet és meggyőződésemet is követve.

A negyven éve megkezdett vizsgálódás eddigi eredményeinek összefoglalását adja jelen dolgozatom. Nem teljes, inkább *interim report*, Momigliano kifejezésével élve. Nem teljes, mert a korlátozott terjedelem erre nem ad módot. Nem lehetett kellő részletességgel megválaszolni mindazon nézeteket, amelyekkel vitába szálllok, sem behatón ismertetni azokat, amelyek véleményem alakították. Ez messze meghaladná az adott kereteket (a munka doktori disszertációnak készült). Nem volt módom a tárggyal összefüggő minden kérdéskört részletesen elemezni; egyeseket más tanulmányokban már részleteztem, mások elemzése még hátravan. Az államszervezet, a szankciórendszer, a jogszolgáltatás és a tulajdonrendszer kérdéseit dolgoztam ki legrészletesebben, de ezeken is volna még kiegészíteni való. Talán nem lenne szabad munkámat jelen állásában összefoglaló tanulmányként közreadni. Nagy mesterem, Marton Géza bizonytalansággal nem tette volna, inkább hagyta volna ígéretes töredékként az utókorra. Pályám alakulása mégis erre indít. Úgy érzem, most fontosabb a hazai jogtörténet szempontjából a magyar recepció kutatásának továbbvitele, kivált, hogy oly szerencsésen látszik alakulni a felvidéki és erdélyi levéltárak elérhetősége. Továbbra is elsődleges fontosságúnak tartom a római jog színvonalas oktatásának ügyét és a tudományos utánpótlás nevelését. Pályám váratlan alakulása mellett kérdésnek tűnt e feladatok kielégítő ellátása is 1990-ben, a mű lezárásakor. Úgy véltem, aligha fog a közeli

években időm jutni – bármily csábító is – elvont tudományos kutatásra. Nem tévedtem. E szempontokra figyelemmel úgy éreztem, hogy helyes azt, ami készen van, a tudományos közvélemény nyilvánossága elé tárnom, és a sorsra bízni, hogy e későn és mégis féléretten „elválasztott” gyümölcsöt fogom-e tudni még tovább érlelni és teljesebbé tenni. A római állam és jog kezdeteire vonatkozó tanításunkat eredményeim – legalábbis a viták megindításával – hasznosan befolyásolhatják jelenlegi állásukban is. Ezért fogadtam örömmel a lehetőséget, hogy a munkát az Akadémia kiadványai közé felvette, s a disszertáció eredeti szövegét csak a nem római jogász olvasó számára a megértést segítő forrásszövegekkel egészítettem ehhez ki. Bizonyos szövegváltoztatásokra az indítást opponenseim és lektorom, Hamza Gábor, Maróti Egon és Molnár Imre adták, akiknek ezekért e helyütt is köszönetet mondok.

Propositio thematis avagy miről is lesz szó?

I. A RÓMAI ŐSTÖRTÉNET, A KÉRDŐJELEK VILÁGA

Róma kezdetéről szóló történeti hagyományunk az európai egyetemes műveltség alapelemei közé tartozik. Két évezred óta olvassuk, tanuljuk, bár az utóbbi időben általánosnak mondható ismerete a literátus körökben is megcsappant. Nem csoda, ha tudományos ismertetésére, kritikai vizsgálatára a századok során már sokan vállalkoztak.¹

Mindennek ellenére távolról sem mondható a római őstörténet lezárt, egységes, általánosan elfogadott tudományos ismeretek együttesének.² Éppen az utolsó félszázadban újabb és újabb adatok gazdagították e történet alapjait³ s különböző oldalakról, különböző megközelítési módokkal próbálkoztak annak még mindig nyitott kérdéseit végleg megoldani.⁴ Mégis mindmáig egészen ellentétes nézetekkel találkozunk e körben. Legutóbb a római őstörténetre, az etruszk uralom előtti időre vonatkozó tradíció mélyreható bírálatát kísérelte meg Poucet,⁵ s az ő részletekbe menő kutatásai azzal a meglehetősen borúlátó eredménnyel zárulnak, hogy a római őstörténetre vonatkozó historiográfiai hagyományunk nem egyéb irodalmi műalkotásnál. Csak mint ilyen szemlélhető és értékelhető, történeti forrásértéke azonban önmagában nincs és azt a különböző segítségül hívható más tudományágak sem támasztják alá. Interdiszciplinárisan sem lehet szerinte a régi Róma történéseire és intézményeire vonatkozó ismereteinket alátámasztani, ezt a történeti hagyományt megerősíteni.⁶ A római őstörténet kritikai szemléletét Niebuhr német

¹A legújabbak közül Bloch (46), (47); Capogrossi-Colognesi (74); Castagnoli (77), Grant (172), Meyer (276), Barbagallo (22), Behrends (31), Bengston (32), utóbbi három elsősorban tudománytörténeti megközelítéssel.

²Pallottino (309): „Mindaz, amit az ősi Rómáról tudunk és tudni fogunk, esetleges töredék ahhoz képest, amit nem tudunk és nem is fogunk megtudni.”

³Jó áttekintés Meyer (278) és Poucet (331).

⁴Szintéziskísérletek újabban Alföldi (5), (6), (8), Ampolo (16), Bengston (32), Stuart J. és Last H. a *Cambridge Ancient History*-ban (64), Christ (83), Heurgon (190).

⁵Poucet (331).

⁶„C'est le règne de la fable, non des faits” 302.

történész vezette be a múlt század elején,⁷ és csúcsát a nagy jogász és történész, Mommsen római történetében érte el ez az irány.⁸ Lényege, hogy az őstörténetre vonatkozó leírásokból csak azt vesszük tudomásul, ami valamilyen más oldalról, régészeti leletekkel, nyelvészeti, vallástörténeti, vagy akár jogtörténeti adatokkal megerősített, alátámasztható. „A regösök csacska meséit” ez az irányzat elveti, s mint Poucet, az irodalmi műfajok világába utalja;⁹ alkalmasak lehetnek a serdülő ifjúság erkölcsi nevelésére, de komoly történeti eredmények azokra nem építhetők, azokból le aligha szűrhetők.

Már az első, de még inkább a második világháború után jelentős régészeti-archeológiai kutatások indultak magában Rómában, Róma környékén és Itália egyéb területein is.¹⁰ Ezek a kutatások, immár a modern technika összes vívmányaival megtámogatva, váratlanul sok adatot hoztak felszínre, váratlanul sok lelettel gazdagították a Kr. e. I. ezredforduló körüli századokra vonatkozó ismereteinket. A római történettel közvetlenül érintkező etruszk világról alkotott ismereteink is jelentős mértékben gyarapodtak.¹¹ Párhuzamosan ezzel a Közel- és Közép-Keletre vonatkozó tudásanyagunkat is mind a régészeti leletek, mind az ezek során felszínre került írásos források soha nem remélt mértékben gazdagították.¹²

A leletek anyaga lehetővé tette, hogy a társadalomra, életmódjára, települési kérdéseire, gazdasági helyzetére, demográfiai és etnográfiai felépítésére újabb és újabb következtetéseket vonhassunk le. A különböző leleteket a kutatók óhatatlanul megkísérelték összhangba hozni a múlt század kritikai irányzata által a történettudományból kiutasított és a szépirodalom világába száműzött ókori irodalmi tradícióval. Egyre-másra jelentkeztek olyan eredmények, amelyek révén ezen szépirodalminak mondott historiográfiai hagyomány egyik vagy másik elemét alátámasztani vélték; ezzel annak történeti valódiságát közvetlenül, az egész hagyomány megbízhatóságát pedig közvetve újra és újra igazolni akarták.¹³ Legjellemzőbbek a nagy svéd kutató, Gjerstád eredményei, aki hatalmas munkákban összegezte a maga és munkatársai Rómára és annak közvetlen környékére vonatkozó régészeti eredményeit.¹⁴ Kutatásai alapján újra szerkesztette az archaikus Róma törté-

⁷Niebuhr, Barthold Georg (1776–1831), államférfi, Poroszország római követe, berlini majd bonni egyetemi tanár, Gaius *Institutió*inak, a veronai Gaius-kéziratnak felfedezője. *Römische Geschichte I–III.* c. műve a kritikai ókortörténet első nagy úttörő alkotása.

⁸Mommsen (293) 46: „Von einer eigentlichen Stadtgründung, wie die Sage sie annimmt, kann natürlich in keinem Fall die Rede sein...”

⁹„Ces récits prestigieux ... qui continuent à tant nous charmer, n'apparaissent pas comme des documents historiques, authentiques, ils n'en perdent pas pour autant leur richesse littéraire et humaine.” Poucet (331) 314. Vö. Bessone (36).

¹⁰Áttekintőleg Meyer (278).

¹¹Pfiffig, Ambros Josef, *Einführung in die Etruskologie*, Darmstadt, 1972; Heurgon (189, 190) 103. sk.

¹²Herzog (188), Westbrook (410).

¹³Poucet (331) 116–160.

¹⁴Gjerstád (164–169).

netének előbb viszonylagos, majd határozott időrendi tábláját.¹⁵ Annak egész eseménysorát lényegesen későbbre tolta ugyan, de a királyok listáját az alapító Romulus kivételével történeti valóságként értékelve elfogadta.¹⁶ A régészet mindkét ága, az ősrégészet is,¹⁷ az az antik régészet is¹⁸ hozzátette az utolsó évtizedekben ehhez a kutatási irányzathoz a maga adatait. Egymással ugyan csatázva, de lényegében a történeti hagyomány megerősítésére törekedve dolgozták fel eredményeiket. Poucet a maga összegző tanulmányában mindazonáltal úgy véli, hogy a régészeknek nem sikerült megfelelő biztonsággal alátámasztani a történeti hagyományokat.¹⁹ Való igaz, hogy a társadalomról, az életmódról, a gazdálkodásról és a népsűrűsége vonatkozóan adataink sokasodnak, a művészetről, a használati tárgyakról, ennek során a civilizációról alkotott képünk gazdagodott. Ám mindez nem alkalmas arra, hogy a római históriaírók történeteinek eseményszerűségét megfelelő tudományos biztonsággal alátámassza.²⁰

Poucet-nak ez a szélsőségesen kritikus szemlélete nem általánosan elfogadott a tudományos világban. A nagy francia ókortörténész, Heurgon, az antik Róma történetéről és az etruszk világról alkotott sorozatos munkáiban²¹ lényegesen bátrabban támaszkodik a történeti hagyományra, éppen a régészeti kutatások megerősítő eredményei alapján. Mindazonáltal ő sem vitathatja azt, hogy e korral foglalkozó igen neves tudósok, mint pl. az olasz Momigliano és a magyar Alföldi András, a kor történetének mindketten kimagasló kiváló ismerői, interdiszciplináris kutatásaik során éppen az ősi Róma vonatkozásában homlokegyenest ellenkező eredményekre jutottak, s ezen eredményeikhez a tudományközi egyeztetés során is ragaszkodtak.²²

1967-ben Svájcban egy tudományos alapítvány által rendezett interdiszciplináris konferencia tette vizsgálat tárgyává a római őstörténetre vonatkozó addigi tudományos eredményeket.²³ Ebben ősrégész, antik régész, nyelvész, vallástörténész, történetkutató, művészettörténész és jogtörténész is kifejtette álláspontját.²⁴ Igyekeztek az addig egymástól távol levő eredményeket közeliíteni, összehangolni, s a kutatásnak új irányokat szabni. A konferencia eredményei azóta is iránymutatók a kutatás számára, bár a tudomány az eltelt

¹⁵Gjærstäd (168), (169). Vö. Meyer (278).

¹⁶Poucet, *Nouvelle histoire*, 1975, 185. sk., uő. (331) 162. kritikus hangvétellel.

¹⁷Müller-Karpe, (296).

¹⁸Meyer (278): „a predominantly classical archeological school represented by E. Gjærstäd...” 8.

¹⁹Poucet (331): „En ce qui concerne la période préétrusque, on ne possède jusqu'ici aucune confirmation archéologique nette de la tradition...” 159.

²⁰Poucet (331) 303, Entretiens (306).

²¹Heurgon (189, 190) 79. sk., 378. sk.

²²Heurgon (190) 200.

²³Entretiens (306).

²⁴Gjærstäd (167), Brown (59), Riis P. J., *Art in Etruria and Latium during the first Half of the Fifth Century B. C.*, Heurgon J., *Magistratures romaines et magistratures étrusques*, Gabba E., *Considerazioni sulla tradizione letteraria sulle origini della Repubblica*, Hanell K., *Probleme der römischen Fasti*, Momigliano (286), Alföldi (3), Wieacker (419).

két évtized alatt újabb lendületet véve messze meghaladta az ott rögzített eredményeket és a 80-as évek második felében ismét egészen különböző álláspontokat alakított ki. Ezek egyik szélsősége az említett Poucet-féle nézet, mintegy középutat képvisel Heurgon nézete, de ezen túl sok árnyalatban jelentkeznek, ki-ki a maga oldaláról közelítve, régészek,²⁵ vallástörténészek.²⁶ A fejlődésemélet vonaláról is mind idealista,²⁷ mind materialista szemlélettel²⁸ komoly kísérletek történtek arra, hogy a római őstörténetet beleállítsák az emberi történelem egyetemes fejlődési vonalaiba, s bebizonyítsák, hogy lényegében nem eltérő ez a történet más archaikus társadalmak történetétől, legfeljebb reá vonatkozó ismereteink gazdagabbak.

A jogtörténész, éspedig elsősorban az összehasonlító joggal is foglalkozó jogtörténész számára egyre világosabb, hogy a római jog a maga megjelenésekor sem volt átlagos társadalmi jelenség, amely a társadalmi-gazdasági fejlődés fő vonalaiból részleteiben egyszerűen levezethető. A római jog egyedülálló társadalmi jelenség a jogász számára.²⁹ Hogy miért az, annak részletes indoklására még visszatérek. Egyedülálló jelenségeknek jellegzetes keletkeztető okát indokolt keresni. A római jogász előtt ennek a jognak éppen kezdeti állapotában olyan sajátosságai tárulnak fel, amelyekből sajátos társadalmi, gazdasági képre következtethet vissza. E sajátosságok okainak keresése, megválaszolása pedig csak úgy lehetséges, ha a modern kutatások eredményeinek felhasználásával is, de e szilárdnak tartott jogi tradíciók felhasználásával is megkíséreljük megrajzolni azt a társadalmi és történelmi keretet, amely a római államot kialakította és amelyben az állam az általunk ismert ősi jogrendszert, annak sajátos mozzanatait létrehozta.³⁰

II. AZ ŐSI RÓMA TÖRTÉNETÉNEK NYITOTT KÉRDÉSEI

1. A régészeti feltárások és ásatások alapján is nyitott maradt az a kérdés, hogy vajon Itália telepesei az első évezred kezdetén a kőkorszak óta honos őslakók, vagy bevándoroltak voltak-e.³¹ Külön kérdést képez itt az ún. Villanova-kultúra,³² külön kérdés az etruszk etnikum³³ és külön kérdés az in-

²⁵Részletes irodalom: Poucet (331) 116. sk.

²⁶Porte, D., *Romulus Quirinus, prince et dieu, dieu des princes, Étude sur le personnage de Quirinus et sur son évolution des origines à Auguste*, ANRW II 17. 1., 1981, 300–342.

²⁷Igy már Jhering (196) és Mommsen (293), végkicsengésében Wieacker (423) 286.

²⁸Franciosi (140), (141), Diódsi (115), Analisi (170).

²⁹Kunkel-Selb (200) 5., Wieacker (423) 291., Hausmaninger-Selb, *Römisches Privatrecht* 5, Wien, 1989, 49.

³⁰Legkifejezőbb De Francisci (102) 4.

³¹Colonna (88), Cristofori (95), De Francisci (99), (103), Heurgon (190), Müller-Karpe (296) 17. j., Pallottino (312), Wieacker (423) 186, 4. j.

³²Irod. Heurgon (190) 18, Wieacker (423) 187.

³³Heurgon (189, 190) 23. sk., Entretiens (306).

dogermán hatás.³⁴ A mai őstörténet hajlik a felé a megoldás felé, hogy őshonosok és bevándoroltak kölcsönhatásából kialakultnak tartsa Itáliának az első évezred elején fellelhető, kora bronzkori lakosságát.³⁵

A kérdésnek Róma eredete szempontjából is jelentősége van. A római állam és jog létrejöhetett importált elemekből, a társadalmi fejlődés során lassan kialakuló elemekből, vagy sajátos történelmi helyzet kényszere által is keletkezhettek. Erre a kérdésre még visszatérünk.

2. Kérdés, hogy Róma több kis település egyesüléséből, több törzs találkozásából, vagy szórványtelepek lassú növekedéséből és összeolvadásából jött-e létre.³⁶ Mindegyik nézetnek vannak képviselői. Olyan alapon, hogy archeológiai feltárások nyomán a Palatinus-hegyen is több telepet tételeznek fel,³⁷ vagy kiindulva olyan különbségekből, mint földbe temetők és a halottégetők ellenkező hagyománya,³⁸ különböző telepek összeolvadása³⁹ és különböző törzsek találkozása mellett⁴⁰ is törnek lándzsát tudósok.

3. Bizonytalan a különböző archeológiai rétegvizsgálatok alapján Róma területének gazdasági fejlődése a paleolitikumtól a bronzkorig.⁴¹ Hagyomány, vallás, nyelvi vizsgálatok alapján többen is kiálltak az evolúciós gazdasági fejlődés kétségtelen jegyei mellett.⁴² A római jogban rejlő primitív törzsi szokásra utaló elemeket fel szokták használni arra, hogy azokból következtessenek a fejlődésemélet szerinti gazdasági előrehaladásra, amely aztán a termelési viszonyok megfelelő bőségéből a tulajdonviszonyok tagolódásán át vezet el az osztálytagozódáshoz és az állami szervezet kialakításához.⁴³

4. Kérdéses, hogy egységes vagy összetett etnikumnak tarthatjuk-e Róma őslakosságát. A régészeti feltárások kielégítő választ egyik változat vonatkozásában sem adnak.⁴⁴ A nyelvészeti vizsgálódások ugyan bizonyos nyomokat mutatnak, de nem tudunk eleget a különböző itáliai nyelvjárásokból ahhoz, hogy ez végleges érvként felhasználható legyen.⁴⁵ Vallástörténeti, hagyományos historiográfiai,⁴⁶ de jogi-államszervezeti motívumok esetleg közelebb vihetnek e kérdés megoldásához.⁴⁷ Ennek két alkérdése is van, amelyek éppen a legutóbbi időben élénk tudományos vita tárgyát képezték.

³⁴Lübtow (247), Wieacker (423) 186, 5. j., De Francisci (99), Devoto (109) 341.

³⁵Heurgon (190) 91, Wieacker (423) 187, 9. j.

³⁶Müller-Karpe (295), (296), Christ (83), Bengston (32), Heurgon (190).

³⁷Müller-Karpe (295), Meyer (278) 13.

³⁸Meyer (278) 13, irodalom.

³⁹De Francisci (99) 133, Capogrossi-Colognesi (69), Castagnoli (77), Devoto (109).

⁴⁰Ampolo (15), Tibiletti (387).

⁴¹De Francisci (99), 32. sk.

⁴²Dumézil (124), Diódsi (115), Franciosi (140), Serrao (369).

⁴³Diódsi (115).

⁴⁴Wieacker (423) 194, 41. j.

⁴⁵Poucet (331) 74. sk.

⁴⁶Wieacker (423), 194, 45. j.

⁴⁷Alföldi (5), (8), Ampolo (16), Bernhäft (35).

5. Az első a római őstörténettel kapcsolatban a szabin hatás kétséges vagy kétségtelen volta.⁴⁸ Ugyancsak kérdéses (azok szemében is, akik ezt a hatást elismerik), hogy a szabin etnikum Róma kezdetétől jelen volt-e, vagy csak a köztársaság első századaiban jelentkezett. Mindkét nézetnek vannak igen komoly, nagy tudományos tekintélyű képviselői. Róma kezdetének deszabinizálása mellett tör lándzsát többek közt a neves francia tudós, Poucet, a szabin kezdeti jelenlétnek is vannak mind olasz, mind francia harcosai.⁴⁹

6. Ugyancsak kérdéses az etruszk hatás Róma kialakulására és államiságának létrejöttére. Vannak, akik a római állam kialakulását kifejezetten etruszk hatásnak tulajdonítják.⁵⁰ Mások ezt az etruszk hatást éppen a korai hódítás előtt már létezett Róma esetében vitatják.⁵¹ Az etruszk királyok elűzésében bizonyos, az etruszk hódítás előtt már létezett, római nemzeti öntudat jelentkezését látják. Egyébként ezt az etruszk réteghatást Róma nyilvánvaló latin volta miatt csak felületinek tekintik.⁵² Kérdés, hogy az eredeti latin magot az etruszk hatás mennyiben módosította, esetleg egy eredeti latin törzsi szervezetet segített-e állammá alakulni, vagy pedig már létező állam-szervezetet alakított át fejlettebb etruszk mintára.⁵³ Az etruszk írásbeli források rendkívül szűkszavú volta miatt ez a kérdés nem válaszolható meg egyértelműen régészeti vagy nyelvészeti leletek alapján.⁵⁴

7. E témákhoz csatlakozón felvetődik Róma kezdete, a várossá válás és/vagy városalapítás mozzanatával kapcsolatos vita, a *Stadtwerdung* és a *Stadtgründung* képviselői közti nézeteltérés.⁵⁵ A kutatók egy része a római település kezdetétől a poliszrendszerű város létrejöttéig terjedő időt hosszú, több százados szakasznak tartja. E várossá válás folyamatát lassú gazdasági és kulturális fejlődéshez köti, és ennek kiteljesedését az etruszk királyok uralkodási idejére, nagyjából a VI. századra teszi.⁵⁶ Mások a hagyományos vá-

⁴⁸Poucet (330), Wieacker (423), 193, 36. j. Határozottan mellette Arthur E. R. Book, *A History of Rome to 565. A. D.*, New York, 1955, 38.

⁴⁹Irod. Wieacker (423) 193 sk. 36–42. jj.

⁵⁰Wieacker (423) 191.

⁵¹Alföldi (5).

⁵²Wieacker (423) 191, 27. j., De Francisci (99), Alföldi (8), Gaudemet (152).

⁵³Ez függ attól is, hogyan definiáljuk magát az államot.

⁵⁴Zlinszky: (447) „We might easily select the provisions brought by the culturally much more developed Etruscan aristocracy, especially that we know nearly nothing about Etruscan law and fantasy is free.” Így Wieacker (423) 300 is. Vö. Georgiew (156), Heurgon (189, 190) (306), Sergi (367).

⁵⁵A *Stadtgründung* a hagyományos álláspont, amelyet egyre inkább megkérdőjeleznek. A jelszó Mommsen (293) szállóigévé vált mondata: „Rom wurde nicht an einem Tage gegründet.” Vö. Ampolo (14), Barbagallo (22), Bloch (47, 48), Last (64), Castagnoli (78), De Francisci (101), De Sanctis (108), Devoto (109), Dohrn (119), Fuchs (137), Gabba (149), Knütel (214), Lambert (223), Leri (231), Maine (263), Martin (266), Meyer (275), Momigliano (284, 285, 288), Müller-Karpe (295, 297), Pais (308), Pallottino (309), Palmer (314), Piganiol (322), Verdier (391).

⁵⁶Beloch K. J., *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege*, 1926, és Gjerstad (167), előzményekről De Francisci (99).

rosalapítás mellett törnek lándzsát, de ennek képviselői között eltérés van abban, hogy elfogadják-e a VIII. századi vagy esetleg még korábbi alapítás hagyományát,⁵⁷ vagy pedig a városlapítást viszonylag rövid egységes telepítésszervezési mozzanatként a VI. századra teszik.⁵⁸

8. Amint az előző pontban jeleztük, a várossá válás és a városlapítás szorosan kapcsolatban áll a római őstörténet belső kronológiájával. Archeológiai vizsgálatok alapján viszonylagos kronológia felállítható. Ebben is eltérnek a különböző irányzatok; a klasszika-archeológusok és az ősrégészet módszertani és stratigráfiai (rétegelemző) vizsgálatai eltérő eredményeket hoztak.⁵⁹ A két iskola között léteznek átmeneti, közvetítő megoldások is.⁶⁰ A közvetítő megoldások a belső viszonylagos kronológiát megpróbálják egy külső abszolút kronológiával összefüggésbe hozni.

Feltűnő, amint ezt már Mommsen is hangsúlyozta, hogy Róma alapításának időpontja a hagyományban ritka egyértelműséggel van megadva (Kr. e. 753. április 21!).⁶¹ A VIII. század közepi városlapítást több, egymástól független forrás is meglehetősen biztonsággal állítja.⁶² A rétegvizsgálatok összefüggése ezzel az időponttal, másrészt ennek az időpontnak a településfejlődés folyamatában játszott szerepe nagy kérdése a római őstörténetnek. A római államra és annak korai jogára vonatkozó ismeretek esetleg adhatnak támpontokat a belső kronológia valószínűségére vagy valószínűtlenségére.

9. Immár a társadalmi szervezettel kapcsolatos kérdések felé tartva felvetődik a korai római társadalom tagoltságának kérdése: mit értettek a rómaiak *gens*, mit *curiák* és mit *tribus*, törzs alatt.⁶³ Természetes vagy mesterséges keretek ezek;⁶⁴ időrendileg hogy viszonyulnak egymáshoz;⁶⁵ fokozatossággal jöttek-e egymás után létre azok egységei vagy pedig egy egységes beosztásnak köszönhetik létüket?⁶⁶ Mindezen kérdésekre a római történészek, nyelvészek és régészek különböző válaszokat adnak. Az ősrégészet és az összehasonlító történet adataival összevetve ugyancsak tarka sokféleséget mutatnak az álláspontok. A római társadalom korai fejlődésének kérdései

⁵⁷A *Stadtwerdung* képviselői között egyesek az első régészeti leletek alapján a Kr. e. X. sz.-ig kitolják Róma első telepeseinek nyomait, mások épp régészeti leletek alapján a VIII. sz. mellett vannak.

⁵⁸Etruszkok átszervező tevékenységének lenne eredménye; erre utalnának az uralkodó hatalmi jelvényei, amelyek mind etruszk eredetűeknek tűnnek.

⁵⁹Gjörstäd (169) és Müller-Karpe (297) eredményei századokkal eltérnek.

⁶⁰Coarelli (84), Fuchs [137], Franciosi (143), Hanell (306), Meyer (278).

⁶¹Mommsen (289) 134.

⁶²De Francisci (99), Bloch (47), Pallottino, (309), Heurgon (190) 88, R. Peroni, *Per una nuova cronologia del sepolcro arcaico del Foro: sequenza culturale e significato storico*, *Civiltà del Ferro*, 461. sk.

⁶³Wieacker (423). 195. sk., Ménager (273).

⁶⁴Állam előtti természetes kereteket vél pl. Luzzato, *Organizzazioni preciviche*, s. l. 1948.

⁶⁵A *curia* elsőbbségét Palmer (314), Gjörstäd (168); a *gens*-ét Franciosi (140–141), Capogrossi-Colognesi (69), a *tribus*-t legalábbis a korai periódusra teszi pl. De Martino (104) I 114.

⁶⁶Ennek lehetőségét legalábbis számításba veszi a legtöbb komoly történész. Pl. Bonfante (50), De Francisci (99), Heurgon (190) 201.

között ezekre is meg kellene kísérelni olyan válasz adását, amely a legkevesebb nyitott kérdést és ellentmondást hagyja meg.

10. Az ősi római társadalmat a hagyomány királyságnak tartja.⁶⁷ Tacitus tömör megfogalmazása szerint: *Urbem Romam a principio reges habuere*. (Ann. I.1.1.) E királyság jellege, a király hatalmának tartalma s a királyok választásával kapcsolatos mozzanatok, ennek az ősi királynak államfői vagy inkább törzsfőnöki, esetleg bandavezéri mivolta a római hagyomány és a római jog ismert forrásainak fényében elemezhető. Össze kell azt vetnünk az archeológia által szolgáltatott, a társadalomra vonatkozó adatokkal. Itt is igen ellentmondásos vélemények állnak egymással szemben, kezdve a királyokra vonatkozó hagyományos adatok döntő részének elfogadásától⁶⁸ az etruszk királyok előtti adatok teljes tagadásáig.⁶⁹

11. Alföldi András könyvet szentelt a korai Róma és a latinok viszonyának.⁷⁰ Elemezte egyrészt az etruszk hódítás előtti Róma helyét a latin városok között, másrészt a Tarquiniusok nagy Rómája, a *grande Roma dei Tarquini* G. Pasquale által felállított képével kapcsolatban foglalt állást.⁷¹ Felfogása sok mindenben fedi a római krónikaírók hagyományát, részben helyesbíti azt, és döntő részben összhangba hozható az archeológiai kutatásokkal is.⁷² Ennek ellenére igen komoly történettudósok Alföldi feltevéseit nem fogadták el.⁷³

12. Kérdéses, sokféleképpen elképzelt és vitatott az ősi római polgárság, a patríciusréteg kialakulása,⁷⁴ egységes vagy többretű volta. Vannak, akik alapító etnikumnak tekintik,⁷⁵ vannak, akik csak a többi osztályokhoz viszonyítva tudják elképzelni.⁷⁶ A patríciusok viszonyítása egyrészt a plebejusokhoz,⁷⁷ másrészt a kliensekhez vethető fel.⁷⁸ Kérdés, mennyiben fogadható el az ókori hagyomány, amelyben az őslakók mindhárom csoportja kezdettől fogva szerepel. Az ókori történészek szerint kezdettől voltak patríciusok, plebejusok, kliensek. A jogtörténet eszköztárával és hagyományaival meg kell vizsgálnunk, melyik felfogásnak van nagyobb valószínűsége. Ugyanígy vizsgálendő a korai Róma viszonya a rabszolgaság intézményéhez.⁷⁹

⁶⁷Coli (85), Ferenczy (130) 198, Martin (265), De Francisci (102).

⁶⁸Mint Gjærestad vagy Coli.

⁶⁹Poucet (331).

⁷⁰Alföldi (8).

⁷¹Heurgon (190) 244, Alföldi (8) 282. sk. Vö. 304. j.

⁷²Alföldi (7).

⁷³Momigliano (286), (287), Poucet (331).

⁷⁴Heurgon (190) 198.

⁷⁵Igy Mommsen (293), Siber R. E. 21 (1951) 114. sk.; Guarino (179) 31, 280, Ferenczy (129), Binder (37), Arangio-Ruiz, *Storia di diritto romano*, Napoli, 1972, 17.

⁷⁶De Martino (104) I 70. sk., Wieacker (419) 230.

⁷⁷Kunkel SZ 72. (1955) 307. Nem a *plebs*, a patríciusok eredete keresendő! De Francisci (99) 776.

⁷⁸Alföldi (4), Ferenczy (129) 18, Genz (155), Minieri (282), Momigliano (286, 287), Poma (326), Ranouil (340), Ricerche (342), Romano (344), Sergi (367), Sherwin-White (371).

⁷⁹Kaser (207) 112, Watson (402) 81. sk.

13. Ezzel kapcsolatban az első kérdés a kliensek helyzete. Ma általánosan elterjedt itáliai intézménynek tartják az idegenek ily módon való integrálását a társadalomba.⁸⁰ Ha ez igaz, akkor Rómában a patríciusok és kliensek viszonya igen korán megjelenhetett. A jogtörténet ehhez is tud számunkra érvet szolgáltatni.

14. A másik társadalmi kérdés, ami a patríciusokhoz viszonyítva felvetődik, a plebejusok eredete, elhelyezkedése a társadalomban és betagolása a korai Róma szervezetébe.⁸¹ Erre is történtek már kísérletek, igen ellentmondásos eredményekkel. Az eddigi nézetek összevetése a régészeti feltárások eredményeivel, az irodalmi, vallástörténeti források és a jogi hagyomány pontos elemzésével támpontot adhat ahhoz, hogy a köztársaság elején hirtelen megjelenő *plebs* eredetét az eddiginél nagyobb biztonsággal határozhassuk meg.

15. Végül az archaikus római történelem vitatott kérdése, hogy hogyan történt a király elűzése. Milyen a római köztársaság kezdete?⁸² Miért, milyen okokból és milyen tartalommal került sor az első írott törvények rögzítésére, a XII táblás törvény meghozatalára?⁸³ Mennyiben minősülhet ez alkotmányozó jellegűnek,⁸⁴ képezi-e valóban „minden köz- és magánjog forrását”? Tartalmában visszavezethető-e korábbi törvénytöredékekre,⁸⁵ mennyiben mutatkozik benne a korabeli fejlettebb, etruszk vagy görög társadalmak hatása, és mennyiben tükrözi számunkra kifejezetten Róma akkori társadalmi viszonyait.⁸⁶

E kérdésekre munkám keretében megkísérlem az eddigieknél kielégítőbb válasz adását, mégpedig a jogtörténet eszköztárát igénybe véve. Az eddigieknél kielégítőbbnek akkor ítélem egy kérdés megoldását, ha a megoldás nyomán kevesebb lesz a feloldatlan ellentét: ha valamely megoldás az összes ismert forrásadattal összhangban van, helyessége tudományos valószínűséggel bizonyítottnak tekinthető.

⁸⁰Franciosi (145) Pfund (320), Premierstein (333), Richard (341), Waldstein, Wolfgang, *Operae serviles*, 1986. De Martino (105), Ferenczy (131), Heurgon (190) 193, Melin (272).

⁸¹Altheim (11), Brunt (60), Ferenczy (129, 131), Momigliano (286), Pfund (320), Richard (341), Siber (372), Sherwin-White (371), Binder (37), Zlinszky (444).

⁸²Poma (326), Werner (408), Entretiens (306).

⁸³Berger (33), Crifò (94), De Francisci (98), Girard (162), Guarino (175, 176), Gradenwitz (171), Lambert (222), Kooiman (215), Poma (327, 328), Società (374), Solazzi (375), Wenger (407) Wieacker (417, 419), (423), 287. sk.

⁸⁴„Fons omnis publici privatique iuris.” Vö. Tomulescu (388), Magdelain (261).

⁸⁵Westbrook (410), Wieacker (418), Ducos (120), Ferenczy (132).

⁸⁶Bonfante (50), Jolowitz (199), Kunkel/Selb (200).

III. AZ ÓSI RÓMAI JOGGAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK

Mikor mintegy 40 éve először kezdtem foglalkozni a XII táblás törvény jogával, ehhez Róma előtörténetét és archaikus történetét kellett tanulmányozni. Ismeretes, hogy a korszak történeti hagyománya nem régebbi, mint a Kr. e. II. század, és e hagyomány a ránk jutott formájában még mintegy 200 évvel fiatalabb. Amint jeleztem már, az elmúlt század közepe óta gyanakvással tekintenek e hagyomány igazságtartalmára.

A tudomány eljutott a hagyományos történet teljes tagadásáig is mindannak vonatkozásában, ami a gall betörés (Kr. e. 390) előtti eseményekről szól.⁸⁷

Míg a történeti hagyománnyal szembeni bíráló óvatos álláspontjának ma is vannak a nemzetközi tudományos életben elismert és magasán értékelt védelmezői, addig a XII táblás törvény archaikus római kodifikációs hagyományának vitatását a tudományos élet már – mondhatni egységesen – elutasította.⁸⁸

Róma e korai korszakából biztos hagyományként csakis a jogi tradíció maradt ránk, még ha ennek egyes elemei különböző írók által vitatottak is. Az elmúlt 40 év alatt a Rómára vonatkozó régészeti, nyelvészeti, összehasonlító történeti adatok oly mértékben megszorodtak, hogy az őstörténet ma sokkal szilárdabb alapokon áll. Ennek ellenére a rá vonatkozó nézetek jelentősen eltérnek egymástól, akár új adatokra, akár a bizonytalannak tartott történeti hagyományra támaszkodnak. Ezért akarom ezen újabb, sokban elentmondó eredményeket a jogtörténet adataival összevetve vizsgálni.

Vizsgálatom másik indítéka – amint már jeleztem – abban áll, hogy e jogtörténeti hagyomány jelentős eltéréseket mutat más népek jogi hagyományaitól. Kérdés, hogy a római jog valóban jelentősen különbözik minden más eddig ismert archaikus nép jogától, és ha igen, miben? Ezt elemezzük először.

1. Álláspontom szerint önmagában különleges és nem talál párja az a rendkívül korai jogi tradíció, amit Róma mutat. Korai abban az értelemben, hogy olyan történelmi szakaszban jelent meg, amelyben gazdaságilag és társadalmilag ez távolról sem indokolt.⁸⁹ Rómában azok a társadalmi keretek, amelyek általában természetes fejlődés eredményeként jelentkeznek, így a család, nemzetség, törzs, jogi kategóriákként léteztek.⁹⁰ A társadalmi viszályok rendezésének módja, amely a hasonló szinten élő társadalmaknál természetes úton, tekintélyvel, szokások elismerésével rendeződik, Rómában

⁸⁷Pais (308), Lambert (220), (221).

⁸⁸Részkérdésekben vannak ugyan újra meg újra felmerülő nézeteltérések, sőt mondhatjuk, hogy egyes részeiben ez az archaikus római jog rengeteg kérdőjelet tart elénk, mégis azt, hogy a XII táblás törvény a Kr. e. V. századra jellemző körképet tükröz, s hogy ennek a kornak, valamint a megelőző századoknak jogalkotása, ma komoly tudós nem vitatja.

⁸⁹Wieacker (419), Alföldi (8). Vö. Flume (136).

⁹⁰Alföldi (5).

a peres út,⁹¹ s e peres megoldások sajátossága kihat a társadalom további fejlődésére. A társadalmi-törzsi szokás, a szakrális szabályok és a jogszabályok az ősi Rómában a fejlődés korai szakaszában párhuzamosan léteztek,⁹² mégpedig úgy, hogy jogszabályok a törzsi szokásjelleggel vagy szakrális jelleggel bíró társadalmi normákat szankcionálják, érvényesítik azokat. Mindezt találjuk egy társadalomban, amely a nomád pásztorlétből alig szakadt ki, a kizárólag önellátásra termelő agrárgazdálkodás kezdetleges formáit mutatja és nyilván távol van minden úgynevezett osztálytagozódástól.⁹³

2. Az ősi, de biztosan áthagyományozott római jog sajátossága a jogi nyelv egyszerűsége.⁹⁴ A kezdetleges társadalomban is létező, alapvető jelentéstartalmat hordozó szavak: *dare, dicere, rogare, legere, manus, caput, corpus, pater, filius, agnatus, familia, domus, facere, meum est* – egyúttal jogi terminus technikusokká váltak, mert jogi jelentőséget nyertek a kor gyakorlati életében, bár a később általuk jelzett elvonatkoztatott jogi fogalmak ekkor jószerivel még nem voltak meg.

3. Bár az archaikus Rómában a jogi fogalomalkotás nyilvánvalóan nem létezett még, bizonyos primitív jogi kategóriák kettős néven is megragadhatók: így pl. a javakra *familia-pecunia*, kezesekre *praedes, vades*, más dolgának elvételére *furtum* és *peculatus*, egyezségekre *stipulatio* és *nexum*, vagy az érték-mérők kettőssége: réz és számosállat, a család vonatkozásában a házasság kétféle hagyománya, *manu* és *sine manu*.⁹⁵

4. A társadalmilag különböző egyedek között, így a *patronus-cliens* vonatkozásában jogi oltalomról beszélhetünk akkor, amikor a *cliens* bizonyára nem rendelkezett még jogalanyiséggal, „személyiséggel”.⁹⁶ Vagyonsvédelemről tanúskodnak a források, jóval a magántulajdon fogalmának kialakulása előtt. A római polgár sajátjáért perelt, mielőtt tulajdona lett volna.⁹⁷ Nemzetiségi-törzsi viszonyok között történelmileg páratlan családi autonómia jelei mutatkoznak. Szakrális és törzsi szokás jellegű társadalmi normák határozott perrendi keretek között érvényesülnek, a jogfejlesztés társadalmi eszköztárában vegyesen jelennek meg szakrális és laikus, legiszlátív és juriszdikciós módszerek.

5. Magának a ránk hagyományozott római archaikus jognak is számos megoldatlan kérdése van, amelyekre kielégítő választ a jogtörténet eddig nem tudott adni. Így az archaikus per menete: a bizonyítási teher kérdése, a per kétszakaszossága, a *vindicatio* jelentése; a *manus conserere*, a *iurgium* és

⁹¹Wieacker (419).

⁹²Kaser (201).

⁹³De Martino (106). Részben ellentétes Serrao (368, 369, 370). Vö. Alföldi (10), Magdelain (254).

⁹⁴A nyelvezetet sokan elemzik – Radke (338), (339), Sbordone (358), Kaser (201) –, de erre tudomásom szerint az írók általában nem utalnak. Vö. Champeaux (81), Boscherini (51), Guarino (180), Voigt (395).

⁹⁵Zlinszky (440). Vö. Kaser (203), Diódsi (115).

⁹⁶A szakrális szabályok szerepére lásd Zlinszky (449).

⁹⁷Zlinszky (443), (446).

lis, az önhatalom és a magistratusi teljhatalom, a *pacere, iusdicere* és *iudicare* egymáshoz viszonyított értelme.

Kérdéses a *leges regiae*, a királyi törvények történetisége (97); a *ius publicum* és *privatum* viszonya a *ius Quiritium* keretein belül. Az archaikus jog egy sor fogalma szorul biztosabb megvilágításra, így *fortes-sanates* (53), *status dies cum hoste* (54), *aeris confessus – iure iudicatus* (55, 192), *nexum* (59), *vindicias falsas ferre* (196, 175), *rupitias sarcito* (134), *parricidium* (128), vagy a sokat vitatott archaikus végrendelkezési szabadság, *uti legassit, si intestato* jelentése (57, 195).

Az ősi római jog tehát éppúgy tele van kérdőjelekkel, mint az ősi római eseménytörténet. Az eddigi elemzések nem hoztak olyan megnyugtató megoldást, amely a két területet harmonikus egészbe ötvözte volna. Pedig kétségtelen, hogy a római őstörténelem legbiztosabb forrásanyaga a jogi hagyomány, és ez a jogi hagyomány nem értelmezhető a történelmi háttértől függetlenül. A történelemnek az a képe, amely a jogi ellentmondásokat feloldja, harmonikus egészbe segít állítani, ezzel egyúttal a saját valódisága mellett szolgálat erős érvet.

IV. MÓDSZER

Ahhoz, hogy kialakítsam nézeteimet a római állam és jog keletkezéséről és jellegzetességeiről, néhány előkérdést tisztázni kellett.

Állam és jog elvont történeti kategóriák, kezdetük függvénye annak, hogy mit értünk e fogalmak alatt. Jognak mondja a köznyelv az ember belső törekvését az igaz, igazságos, méltányos iránt, az ún. jogérzetet, a jogban rejlő etikai értékeket.⁹⁸ Megkülönböztetjük ettől a jogot, mint a társadalom által megfogalmazott és az állam által szankcionált, kikényszerített társadalmi normát.⁹⁹ Alábbiakban az „állam” fogalmat abban az értelemben használom, mely szerint: az állam mesterséges társadalmi szervezet, adott társadalmi egység védelmére és belső rendjének biztosítására létesítve, melynek szerveit, formáit, működését önálló normarendszer határozza meg, megszabva az állam hatalmának kiterjedését, korlátait, elismert és biztosított érdekeit. Az így szabályozott szervezet állam; a normarendszer pedig, amely ezt a szervezetet meghatározza, s amelyet a szervezet megfogalmaz, hordoz, biztosít és érvényesít, jog. Ebben az értelemben nem nevezem államnak a pusztá hatalmi alapon létesült és fennálló erőszakszervezetet; nem nevezem jognak az állam által nem szankcionált, bár esetleg más úton érvényesülő normarendszert.

⁹⁸Ezt a természetjogot ma ugyan bizonyos határok között ugyancsak elismerjük, abban az értelemben, hogy a tárgyi, pozitív jog nem tekinthető legitimnek, ha összhangban nincs vele; azonban jogként csak akkor érvényesül, ha pozitív jog hordozza.

⁹⁹Itt az állami szankción van a hangsúly.

Állam és jog felfogásom szerint dialektikus kölcsönhatásban feltételezi egymást. Minthogy a jogi norma kivált kezdeti állapotában egyéb társadalmi normáktól tartalma szerint többnyire nem tér el, csak állami érvényesítés szempontjából, a jog keletkezésére fogalmilag kihat az állam keletkezése. Az állam létrejötte adott történelmi szakaszban könnyebben megfogható, mint a társadalmi norma joggá lényegülése; ezért a korai jogrendszer kutatása elválaszthatatlan a korai állam kutatásától – felfogásom szerint. Nem osztom tehát pl. Uwe Wesel felfogását, aki állam előtti jogról, *vorstaatliches Recht*ről ír,¹⁰⁰ mint ahogy nem tekintem államnak a pusztá fegyveres hatalmon alapuló, vezetői önkény által irányított társadalmi egységeket sem, melyekről Roman Herzog *Staaten der Frühzeit* (Az őskor államai) című munkájában számol be.

A rendelkezésre álló adatok alapján arra kellett választ keresnem: mióta létezik Róma mint önálló elkülönült társadalmi-gazdasági egység; hogyan jött létre, ugrásszerűen vagy fokozatos lassúsággal; létezett-e állam előtti periódusa vagy sem? A tudomány az ezzel kapcsolatos vitát a historiográfiai hagyományt lényegében elfogadó alapítás – *Stadtgründung* és a modernebb kialakulás – *Stadtwerdung* elképzelése közötti vitában éli meg; a kérdés nyitott.

A vizsgálatnak szükségszerűen ki kellett terjednie az összes forrásokra abban a tág értelemben, ahogyan Wieacker *Rechtsgeschichte*-je I. kötetében a jogtörténet forrásainak fogalmát meghatározza: közvetlen írott és felíratos forrásokon túl a régészet, gazdaságtörténet, nyelvészet, vallástörténet s mindezek összehasonlító ágai mellett a történettudomány összes eredményeire is figyelemmel kell lenni.¹⁰¹ Természetesen a társtudományok eredményeit nem tudtam felülbírálni, csak egymással szemben értékelni.

A források és adatok fényében először fontolóra kellett vennem kiindulásom helyességét: valóban egyedi társadalmi jelenség a római jog? A fejlődélmélet hívei közül sokan tagadják ezt a tételt. Megpróbálták beleszorítani a római állam és jog történetét, kivált annak korai szakaszát, általános történelmi mintákba; megkísérelték kimutatni, hogy a város történetének és jogának indulásában semmi különös nincs, hogy csak a későbbi politikai elterjedtség és az ebből adódó egységesítő hatás tette ezt a valójában nem is római jogrendszert összeurópaivá.

Az ilyen törekvések eredménye kettős. Egyrészt megállapítható, hogy a római állam és jog már korai szakaszában is mutat egyéni vonásokat, amelyek a fejlődélmélet előregyártott kereteibe nem szoríthatók be. Ilyen egyéni vonások: az állam és jog viszonylag korai társadalmi-gazdasági fejlettségi fokon való megjelenése, a hatalom és az egyén közötti egyensúly, a rendszer szociális vonásai, a *legislatio* és *iurisdictio* normaalkotó és érvényesítő párhuzamossága a hatalmi imperiummal és a biztosított önhatalommal, valamint a *iudicatio* és *pactio* egymást kiegészítő társadalmi szerepével.

¹⁰⁰Wesel (409) vizsgált állam előtti társadalmakban létező korai jogi alakzatokat. Vö. MacCormack (251), Herzog (188).

¹⁰¹Wieacker (423). 63. sk.

Másrészt megállapítható, hogy a római állam és jog korai történetéről szóló adatok ellentmondásai nem oldhatók fel sem a fejlődéstudomány segítségével, sem összehasonlító történeti, gazdasági és társadalomtörténeti elemzésekkel, de a római jognak idegen normarendszerekkel való kapcsolatából kiindulva sem. Egyelőre nem sikerült olyan állam- és jogtörténeti sémát találnia a tudománynak, amely az ismert adatok teljességét magában foglalva, felhasználva, okát tudja adni a római jogrendszer sajátosságainak.

Az állam történeti kategória. Létrejöttéhez szükséges bizonyos gazdasági-társadalmi fejlettség: nevezetesen az adott társadalmi egységnek kell annyi többletterméket létrehoznia, hogy a nem közvetlenül termelő állami szervezet feladatát ellátó egyedekeket ebből a többletből el tudja tartani, így váltva meg saját termelésének biztonságát.

Van a gazdasági-társadalmi fejlettségnek olyan foka, ahol az államnak szükségszerűen meg kell jelennie: amikor a társadalomban olyan kibékíthetetlen ellentétek lépnek fel, amelyek külön társadalmi rendet fenntartó és biztosító szervezet nélkül a társadalmi egység pusztulását okoznák.

Minden adott társadalom, ha meg nem áll valamely alsóbb fejlődési fokon, előbb eléri az első lépcsőt (ahol létrejöhet államszervezet), és aztán tovább fejlődik a második fokozat felé (ahol létre kell jönnie a fennmaradás biztosítására). A két végpont közötti hosszú történelmi szakasz bármely pontján keletkezhet állam. Hogy tényleg mikor jön létre, s ugrásszerű minőségi változással vagy elemeinek lassú kialakulásával jön-e létre, másodlagos történelmi tényezők, okok döntenek el.

A jelzett útnak minél korábbi fejlődési fokán keletkezik az államszervezet, léte annál esetlegesebb. Minél korábban keletkezik, annál több valószínűsége van annak, hogy léte nem lesz tartós. Minél jobban késik létrejötte a fejlődés során, annál valószínűbb, hogy a társadalmi egység az államszervezet és a jogrendszer hiányában saját belső feszültségei miatt felbomlik, viszont annál nagyobb a valószínűsége a keletkezett szervezet időtálló voltának.

Róma állama egyik álláspont szerint a Kr. e. VI-V. század folyamán etruszk hatásra váltotta fel az addigi latin-szabin törzsi-nemzetségi társadalmi szervezetet. Ezzel szemben áll a római hagyomány, mely szerint Róma állama jóval az etruszk hódítás előtt, talán még az etruszk bevándorlás előtt jött létre, tudatos szervező-alapító tevékenység eredményeképpen.

Az első felfogás álláspontom szerint a korai római társadalomra vonatkozó ismereteink jó részével nem hozható összhangba; a második megoldást, mint hitelt nem érdemlőt, a tudomány a XIX. század eleje óta nagyrészt elveti. Hosszas megfontolás után mégis ez a keletkezési elgondolás látszott számomra jobban összhangba hozhatónak a korai Róma társadalmi normarendszeréről fennmaradt adatokkal. Ezt fogadtam el munkahipotézisnek, kiindulásul.

A kutatás első lépéseként el kellett különítenem a hagyományból azt a részt, amelyet a munkahipotézis részévé lehetett tenni. Ehhez a kiindulási alapot a hitelesnek elfogadott jogtörténeti hagyomány szolgáltatta.

Másodszor meg kellett vizsgálni, hogy ez a jogtörténeti adatokkal egyeztetett társadalomtörténet megállja-e legalább azt a kritikai próbát, amit maga

a jogtörténeti hagyomány megállt: vizsgálnom kellett a hagyomány megbízhatóságát, vizsgálni önállóságát a görög és közép-keleti normákkal szemben, és el kellett dönteni, hogy mutat-e az ókori históriaiírók hagyománya olyan, a jogi emlékekkel egyeztethető és más forrásokkal is összhangban lévő okot (okokat), amelyek az állam keletkezésére, a jogalkotásra, illetve a jogi normák korai írásba foglalására elegendő indítékot jelenthettek.¹⁰²

Miután ezt a kérdéssort megválaszoltam, fel kellett tárni azokat a mozzanatokat, amelyek a jogi hagyomány részéről a történeti hagyományt és csakis az adott történeti hagyományt támasztják alá; majd sort lehetett keríteni egyes olyan nehézségek, ellentmondások és homályos kérdések feloldására, amelyek a ránk maradt korai jogi emlékekben mind ez ideig nem voltak kielégítőn magyarázhatók, vagy csak elszórt és nem rendszerbe foglalható eseti megoldásokra találtak. Csak olyan keletkezéstörténeti hipotézis útján történhetett mindez, amelynek helyessége mellett több közvetett bizonyíték szól: ha a képbe az összes rendelkezésünkre álló, eddig elhelyezhetetlen emlékmozsaik erőltetés nélkül beillik, ez a kiindulási alap helyessége mellett nem csak logikai, hanem történettudományi bizonyítéknak is elfogadható.¹⁰³ Igyekeztem e munka során a római jog ránk maradt összes, archaikus korra vonatkozó forrását értékelni. Igyekeztem az ókortudomány párhuzamos ágazatainak eredményeit figyelembe venni. És igyekeztem óvakodni attól, hogy a bizonyítás során logikai ugrást tegyek (amint Poucet kifogásolta a régészeknél, hogy egy, a Salius-papokéhoz hasonló korabeli pajzs megtalálásából e papi testület Numa Pompilius által történt alapítását is bizonyítottnak vélik).¹⁰⁴

Ez az igyekezet természetesen nem vezethetett teljes eredményre; ehhez túl népszerű a téma, túl sok az anyag és kevés volt az idő. Az általam feldolgozott anyagból is csak kivonatos bemutatást adhat – korlátai miatt – a jelen munka. Az összeállított részelemek szinte mindegyikét felvetette, megtalálta már más is. Az én munkám az egészbe szerkesztés és abból az általános következtetések levonása volt. Meggyőző-e, értékes-e: a bíráló fogja eldönteni. Számomra segített a római jog keletkezésének, és ebből eredő klasszikus fénykorának jobb megértésében.

¹⁰²Zlinszky (447).

¹⁰³Zlinszky (442).

¹⁰⁴Poucet (331).

Munkahipotézis: archaikus állam, archaikus jog

V. AZ ÓSI ÁLLAM ÉS JOG A RÓMAI HAGYOMÁNY SZERINT

1. HIPOTETIKUS MAGYARÁZATOK AZ ÓSI RÓMA KELETKEZÉSÉRŐL

Annak a sajátosságnak az okát, amit az archaikus római társadalom képe mutat, kereshetnők gazdasági téren,¹⁰⁵ ám a régészeti leletek és a források adatai egyaránt ellentmondanak ennek. Az archaikus Róma gazdasága hasonlított a környezetéhez.¹⁰⁶ Olyan gazdasági különbségeket, amelyek a jog és állam korai megjelenését és különös módon való fejlődését indokolnák, sem a régészet leletei, sem a források nem igazolnak. Így hát a sajátosságok okát más területen indokolt keresni.

Róma három, etnikailag különböző népcsoport érintkezési területén keletkezett.¹⁰⁷ Az etruszk városállamok világától csak a Tiberis választotta el.¹⁰⁸ Délkeletre a harminc latin közösség területe feküdt. Ezek ekkor voltak általában félnomád pásztorokból letelepedett poliszlakókká.¹⁰⁹

Északkeleten Róma területe az oszk-szabell törzsek, elsősorban a szabinok telepeivel volt határos. Ezek többnyire letelepedett parasztok voltak,¹¹⁰ de még sem az etruskok, sem a dél felé található görögök¹¹¹ társadalmi-gazdasági fejlettségi fokát nem érték el. Ez a fekvés Róma társadalmi szervezete egyes képleteit megmagyarázza.¹¹² Ámde léteztek ebben az időben más olyan poliszok is, amelyek különböző törzsek érintkezési határvidékén feküdtek, mégsem hoztak létre a rómaihoz hasonló államot vagy jogot.

Sem archeológiai leletek, sem történeti források nem támasztanak alá olyan magyarázatokat, melyekből a római társadalom teljesen egyéni¹¹³ állam- és jogrendszerét levezethetnők, megmagyarázhatnók. Éppen ellenkezőleg: úgy látszik, hogy a rómaiak a szabin és latin parasztokhoz és pásztorokhoz hasonló, egyszerű emberek voltak,¹¹⁴ s még az archaikus korban, de később is

¹⁰⁵Így Diódsi, Engels nyomán (115). Vö. Frank (147).

¹⁰⁶Zlinszky (442). Vö. Frank (147).

¹⁰⁷Devoto (109).

¹⁰⁸Heurgon (190), 104.

¹⁰⁹Alföldi (8), Heurgon (190) 222.

¹¹⁰Poucet (330).

¹¹¹Heurgon (190) 150.

¹¹²Így pl. a kettősséget családi, formai stb. jelenségeknél. L. alább a XIII. részt.

¹¹³Erre az egyéni jellegre többek között Jhering, Bonfante, De Francisci, Wieacker is rámutatnak.

¹¹⁴Alföldi (6), az archeológusok általában.

– inkább a vezető rétegükben – bizonyos etruszk jellegzetességeket is átvettek.¹¹⁵ Az átvétel nem volt oly mély, és nem oly döntő, hogy ezzel teljesen új társadalmi jelenségeket meg lehetne magyarázni. Hol van hát a megoldás? Vajon Pallottino kijelentésével összhangban el kell fogadnunk, hogy mindaz, amit az archaikus Rómáról tudunk, vagy még megtudhatunk, esetleges jelentéktelen morzsa lesz mindahhoz mérve, amit erről a világról nem tudunk, és meg sem tudhatunk?¹¹⁶

A jogtörténész védekezik e felfogással szemben. Neki vannak e társadalom legkorábbi időszakáról forrásai, jelentős források, jogi formák, állami formák, intézmények. A rejtélyes archaikus korszak alkotta őket, s ha egyes vonatkozásaik vitathatók is, nagy egészében mégis eredetinek fogadjuk el azokat. A jogtörténésznek meg kell kísérelnie a maga számára felvázolni azt a társadalmat, amely e jogintézményeket alkotta, használta és áthagyománnyozta.¹¹⁷

Különböző kutatók kísérelték meg a társadalom képét egyes jogintézményekből levezetni. A tudomány fényénél egyre tisztábban látunk bizonyos egyedi vonásokat.¹¹⁸ Az egész azonban nem illik össze. Komoly kutatók kísérelték és kísérelik meg folyamatosan a fejlődélmélet sémáját Róma korai történetére alkalmazni. Egyes nagy vonások megvilágosodnak ezáltal, de utána feloldhatatlan ellentmondásokkal is találkozunk.¹¹⁹

2. A HISTORIOGRÁFUSOK HAGYOMÁNYA

Megkísértem (egyelőre munkahipotézisként és támaszkodva az utolsó húsz év hatalmas archeológiai leletanyagára), az antik históriaírók, elsősorban Titus Livius *Ab urbe condita libri I–III.*, Dionysios Halicarnassensis *Antiquitates Romanae*, Diodoros Siculus I–III, Plutarkhosz *Bioi paralleloi*, Romulus, Numa, Publicola forrásait kiindulásul elfogadni.¹²⁰ Megkísértem Róma korai történetét az óáltaluk elmondottakból összeállítva a jogi emlékekkel összhangba hozni. A történész mértékével mérve e módszer talán nem alkalmas arra, hogy a korai periódus eseménytörténetének biztos alapjául szolgáljon.¹²¹ Ám ugyanezen vagy hasonló forrásokból helyre lehetett állítani az egész ősi állam- és jogrendszert, s a rendszer a legszigorúbb tudományos vizsgálat előtt

¹¹⁵Heurgon (190), Mommsen (293).

¹¹⁶Pallottino vö. 2. j., hozzá Poucet (331) 126. sk., Wieacker (417): „Mindaz, ami a XII táblás törvény előtt volt, nem megismerhető.”

¹¹⁷Kunkel, De Francisci *Primordiája* recenziójában, *Kleine Schriften*, Weimar, 1947, 549, 574, tartózkodóbb (218) ilyen értelemben. Vö. uő. *Zum römischen Königtum*, in: *Ius et lex*, Fs. Gutzwiller, Basel, 1959, 1–22.

¹¹⁸Bonfante (50), Cornil (91), De Francisci (99), Guarino (177), Kaser (201).

¹¹⁹Főleg az újabb olasz irodalom és a volt szocialista országok irodalma.

¹²⁰Zlinszky (442).

¹²¹Igy kételkedőn Poucet (331), de ő a jogi hagyománynak csak kis részét vizsgálja.

is megállt.¹²² Nem igazságtalan részünkről ugyanezen forrásoktól (akkor, amikor egyébként az állam- és jogrendszerrel összhangba hozhatók) minden hitelt eleve megtagadni?

Nyilván nem vezethet bennünket ez a munkahipotézis oda, hogy az ikrek, Romulus és Remus, Mars istentől való leszármazását igazoltnak tartjuk. Nem kívánjuk még jelképesen sem értelmezni az őket tápláló farkas és harkály megjelenését s így nyerni az *Urbs* legmélyebb távlatba nyúló múltjáról hasznos értesüléseket. Pedig talán ez az út is járható lenne.¹²³ Mindenesetre ez nem az én utam. A római mítoszoknak az előtörténet számára forrásként való elemzése (az ezzel foglalkozók egymásnak teljesen ellentmondó eredményeit figyelembe véve), történeti következtetésekre meglehetősen ingatag alapnak bizonyult.¹²⁴

3. INDULJUNK KI A HAGYOMÁNYBÓL!

A források alapján, a legújabb régészeti kutatásokkal összhangban, egyelőre kiindulásként szeretném elfogadni a következő történeti fejlődési vázlatot (utóbb aztán egyeztetni fogjuk azt a jogról és államról rendelkezésünkre álló tudományosan elfogadott adatokkal):

A Kr. e. VIII. században¹²⁵ az etruszkok, szabinok és latinok közti határvidék mocsaras domság volt. Közel a Tiberis torkolatához csak a dombok tetején telepedtek meg – ritkán – lakók,¹²⁶ egyébként a vidék uratlannak volt tekinthető. Leggyakrabban még a latin törzsek fordultak itt meg nyájait legeltetve, de e félreeső egészségtelen mocsárvidék őket is inkább riasztotta.¹²⁷

(E kép ellentétben áll azon szerzők véleményével, akik Róma alapítási helyét a kedvező fekvési adottságokkal kívánják magyarázni.¹²⁸ Ezek azonban inkább a végeredményből következtetnek vissza kedvező adottságokra. Valójában el kell fogadnunk, hogy Róma dombjai később népesültek be,¹²⁹ mint a környezet, hogy gyérebben lakottak voltak, ha ugyan a néhány kunyhót a Palatinuson lakottnak tekinthetjük. Meg kell állapítanunk, hogy a korai

¹²²Igy Girard (162), Selb (200), Wieacker (423), Jolowitz (199), a *communis opinio*val.

¹²³L. Dumézil munkásságát (124), uő. *Jupiter, Mars, Quirinus*, Paris, 1941, amelyet a szkeptikus Poucet is elismer (331).

¹²⁴Az ellentmondásokra Poucet is (331) 91. sk.

¹²⁵Heurgon (190) 88, Last, *The Founding* (64) XI., Dohrn (119).

¹²⁶Müller-Karpe (295), Heurgon (189). 82.

¹²⁷Alföldi (8).

¹²⁸Mommsen (293) 46, részben Wieacker is (423) 194: „Trotz ungünstiger klimatischer Bedingungen lagen diese Siedlungen zukunftsreich an einem Übergang des schiffbaren Tibers und an der Salzstrasse.”

¹²⁹Viszonyítva a latiumi feltárásokhoz Ampolo (17), Capogrossi (69), Castagnoli (78), De Francisci (100).

időkben gazdaságilag elmaradott, fejletlen volt¹³⁰ a hét halom.) Egyébként minden csatornázás és városszépítés ellenére még hosszú ideig egészségtelen, tartózkodásra – főleg nyáron – kellemetlen település marad.¹³¹

Ugyanezen korban a Tiberisen túl az etruszok már feltétlenül politikailag is szervezett közösségekben éltek.¹³² A latinoknak és a szabinoknak nemzeti-törzsi szervezeti csoportjai voltak, ezek egységei egymás közt folyamatosan kisebb-nagyobb háborúkat viseltek és zsákmányt iparkodtak egymástól szerezni.¹³³

E társadalomban a csoportokból kidaszított egyedek túlélésére hosszabb távon alig volt esély. A csoportból való kizárás egyesek számára egyenlő volt a halálos ítélettel.¹³⁴

A római historikusok azt állítják, hogy Rómát kalandorok egy csoportja alapította, és ezek a különböző szomszédoktól kidaszított elemek befogadásával jutottak el arra a létszámra, mellyel már sikeresen állhattak ellent szomszéd csoportok támadásainak, sőt később éppen a csoport fegyveres és mindenre elszánt jellegéből adódó bizonyos fölényre is jutottak szomszédaikkal szemben.¹³⁵ A historikusok menedékjogot emlegetnek,¹³⁶ amelyet e korai időben minden bevándorló igénybe vehetett. Úgy mondják, hogy ebből az így összeszedett tarka seregletből az első uralkodó törvényhozás útján hozott létre egységes nemzetet.¹³⁷

Livius I.8.1. „Romulus, miután szabályszerűen eleget tett az istenek előírásainak, gyűlésbe hívta a sokaságot, melyet egységes nemzeti testté semmi más módon nem lehetett összekovácsolni, mint törvényekkel, s jogot adott nekik. 5. Menedéket nyitott. 6. S így aztán távolról is minden szomszéd néptől válogatás nélkül seregével összefutott ott szabad és szolga az új lehetőség iránt érdeklődve.”

¹³⁰De Martino R. (107), Alföldi (6).

¹³¹Nyáron mindmáig menekül onnét, aki teheti.

¹³²Heurgon (189).

¹³³Alföldi (8).

¹³⁴Kaser (201), 49, Santalucia (353) 242.

¹³⁵Akinek nincs mit vesztenie, többet kockáztathat.

¹³⁶Asylum: Livius I. 5–6. „*asylum aperit*”. Plutarchos, *Bioi parall.* Romulus 9.

¹³⁷Lásd alább a *legislatio* szerepéről, XIV. 5a), vö. Verdier (391).

VI. AZ ARCHAIKUS RÓMAI ÁLLAM: MESTERSÉGES TÖRZSI SZERVEZET

1. HETEROGÉN ÖNVÉDELMI KÖZÖSSÉG

Önmagában semmi csodálatos nincs abban, hogy egy társadalom kivetett elemei önfenntartás céljából csoportot alkossanak. Mindez természetes törekvésük lehetett. Az így összeverődött bandák többnyire megkísérlik, hogy harci tevékenységgel, fegyveres védekezéssel tartsák fenn magukat, vagy így szerezzenek vagyont. Gyakran kerülhetett sor hasonló jelenségre a történelem folyamán, hiszen néhány határozott emlék különböző korokból ilyen kísérletekről fenn is maradt.¹³⁸

Rómában az a szokatlan, hogy a képződmény időtállóan bizonyult. A körülmények, de talán az alapító egyénisége is meghatározó lehetett ebben. Az alapító (vagy az alapítók közül, ha többen voltak, egy) a vezető helyért való küzdelemben végül is meg tudta kaparintani a főhatalmat, és személye közrejátszhatott abban, hogy az új társadalmi képződmény állandósult. A folyam, amely mellett telepüket a senki földjén megalapították, az etruszkok nyelvén Róma volt.¹³⁹ A csoport a folyamról kaphatta *Romanus* nevét. Ez természetes. Innét kaphatta első vezetőjük is a Romulus, a „folyami kisember” nevet.¹⁴⁰ A név csengése bizonyos leértékelő színezetet hordoz, ezért aligha származik maguktól a rómaiaktól. Ez a meggondolás amellet szól, hogy az alapító nevéől szóló ránk maradt hagyomány valós lehet.¹⁴¹

Maguk a rómaiak kezdetben *Quirites* néven ismerték magukat,¹⁴² *Quirinus*-nak vezetőjüket.¹⁴³ A név fegyveres csapatra s fegyveres emberre utal. *Quirist* Curesre is megkísérelték visszavezetni,¹⁴⁴ de akkor már talán inkább *curia=coviria* (vagy *coviria*). A *curia* volt az archaikus római társadalom egyik legrégebbi egysége,¹⁴⁵ s egyúttal a száz embert magában foglaló katonai egység is. Ezek szerint *Quiris* egyszerűen azt jelentené: a *curia* tagja, azaz egy katona a seregben. Egy ilyen kiüldözöttekből összeverődött csoport első szervezete természetesen katonai szervezet volt. Mindenekelőtt védekezni kellett az önfenntartás érdekében, minden más csak ezután következett.¹⁴⁶ A *curia* szá-

¹³⁸Pf. a mamertinusok, Spartacus, a normannok különböző hódításai.

¹³⁹Poucet (351), 82, 27. j.

¹⁴⁰Heurgon (190) 231.

¹⁴¹Akik vitatják, többnyire Varro levezetését vitatják, miszerint Romulusról kapta volna nevét Róma, és ez nyilván legfeljebb fordítva képzelhető el.

¹⁴²Catalano (80), Guarino (177, 178), Pfund (320) Serrao (368), Sherwin-White (371).

¹⁴³Latte (224), 113, Dumézil, Georges, *Jupiter, Mars, Quirinus*, Paris, 1941.

¹⁴⁴Wieacker (423) 192, Heurgon (190) 213.

¹⁴⁵Radke (339) nemzetségszerű jelenségnek tekinti nyelvészeti alapon; ha ez áll, úgy a *gens* párhuzamos jelensége és ez ismét a kettős megjelölések egyike az ősi római társadalomban; a praeurbán eredetnek sok harcosa van, l. Palmer (314), De Francisci (99–100). A várossal tartja egykorúnak Ferenczy Endre, „*Uti legassit... ita ius esto*”, *Oikumené*, 1 (1976), 173–183.

¹⁴⁶Már Mommsen is meglátta ezt, L. Heurgon is (190) 212.

zad volt, neve (*cúiria*) ezt jelentheti (vagy mint *cúiria* egyszerűen férfiak csapatát). A levezetéssel szemben mindenesetre fenntartással kell élni, azért mert a *Quiria* forma nem ismeretes, és így a *Quirites*hez a láncszem hiányzik. De ha *Quirites* Curesre vonatkoztatható, ez legalábbis ugyanolyan távoli következtetés.¹⁴⁷

A *curia* tizedrésze, a *decuria* társadalmi egységként ugyancsak jelentőségre jutott.¹⁴⁸ Azonosítják a *gens*szel, a nemzetséggel.¹⁴⁹ Úgy gondolom, hogy a rómaiak a szomszédjaikhoz hasonló társadalmi egysége(ke)t kívántak alkotni. Életmódjukban, szokásaikban, társadalmi formációikban e szomszédsággal azonos szervezetre és külsőségekre kellett törekedniök. Egyébként az új telepéseknek, bárhonnét jöttek is, nem volt másról ismeretük, csak erről az őket körülölelő archaikus környezetről. Nem is tehettek mást, minthogy ezt a környezetet utánozzák. A környezet pedig törzsekben, nemzetségekben és ezen belül családokban élt. Éppen átalakulóban volt a félnomádból a letelepedő s területileg tagolt társadalom képére. Az etruszok voltak az egyetlenek, akik e fejlődést már maguk mögött hagyták. Ha a rómaiak a szomszédság képét kívánták felvenni, nekik is törzseket kellett kialakítani, s törzsfőnököket választani, nemzetségekbe verődni, s nemzetségfőket kiválasztani, családokat alapítani, s családfejek alá rendelni azokat. A családból ugyan alakulhat nemzetség és a nemzetségekből idővel törzsek, de ez csak hosszú, nemzedékeken keresztül való fejlődéssel képzelhető el. Róma lakói és hagyományai nem emlékeznek ilyen hosszú állam előtti fejlődésre, bárha úgy tűnik, hogy az archaikus város lakóinak a legkorábbi időszakban voltak ilyen távoli fejlődésre visszanyúló emlékeik – előző világukból.¹⁵⁰

A római törzsi és államszervezet olyan vonásokat hordoz, amelyek a liviusi leírás elfogadására sarkallanak. A három törzs, *Ramnes*, *Tities*, *Luceres*, röviddel egymás után alakult ki, s ezek mindegyike tíz századot hordoz kebelében. A fegyveresek minden *curiája* tíz *decuria*, melyek egyúttal nemzetségek is. Az egész szerkezet feltűnően arányos; alig lehet feltételezni természetes úton történt kialakulását.¹⁵¹

¹⁴⁷Radke (339) is lehetségesnek tartja, hogy volt *Quiria* forma is.

¹⁴⁸A név egyszerűen tizedet jelent, a centumvirális bíróság tízes tanácsaira is alkalmazták, így Wieacker (423) 664. A *curia*, a nagyobb egység tizede azonban egyúttal *gens* is az első mesterséges felosztás szerint; Heurgon (190) 195.

¹⁴⁹A *curiához* hasonlóan a *gens*ben is sokan látnak természetes, állam előtti társadalmi egységet; Rómában mindkettő politikai jellegét is sokan állítják. Irod. Wieacker (423) 196. A feloldást abban látom, hogy mindkét intézmény Róma előtti és köröttei hagyományra megy vissza, azonban Rómában mesterségesen szervezve jelentek meg, ami nem ellentétes azzal, hogy lehetett valós magjuk. Később a nagycsaládokból fejlődtek ki régi értelemben vett *gens*ek Rómában is, csatlakoztak ilyenek a környezetből is, ez még jobban nehezíti, hogy a számszerűleg szervezett első *gens*eket, a *curiák* tizedét, a természetes nemzetségektől megkülönböztessük. Poucet (331) szerint az alapítás idejére visszanyúló mitikus hagyomány csak késői kitalálás, és helyettesíti az emlékezetet 114. sk. Vö. De Francisci (99), Franciosi (342), (140), D'Ippolito (118), Monaco (294), Pfund (320), Renouil (340), Wieacker (415, 423).

¹⁵⁰A Róma körüli világban ismerték a *gens* és a *curia* fogalmát, még Róma kialakulása után is.

¹⁵¹Heurgon (190) 201, 211.

A *légio*, a későbbi hadsereg egységei ezek, a háromezer lándzsahordó és 300 lovas csapataé, amit később megkettőztek.¹⁵² A társadalom egyébként későbbi politikai beosztásában, a *centuriák* rendjében is ugyanazon rendszerre épült: századokra, csak éppen e századok számát háromszorozták meg közben tovább 170-re, 18 lovasszázadra és néhány könnyű alakulatra.¹⁵³

2. MESTERSÉGES NEMZETSÉGEK

Azt, hogy kezdetben a nemzetségek nem vér szerinti kötelékek hordozói-ból tevődtek össze, a számszerű egyenlőségen túl még sok minden valószínűsíti. Így a nemzetségfők hiánya, akiknek az Öregek Tanácsát kellene alkotniok, amint a Róma körüli társadalomban nyilván alkották is.¹⁵⁴ A szenátust ilyen tanács mintájára szervezték. Ugyanazon tagszáma van, mint a nemzetségek száma, előbb 100, végül 300 atyából állt.¹⁵⁵

Ez az „atyák” név Franciosit izgalmas következtetésekre vezette, hogy Rómára a fejlődéelmélet marxista prototípusát alkalmazni tudja.¹⁵⁶ Ám a szenátus tagjai nem a nemzetségek legöregebbjei, nem is a nemzetségek választottai. A király választotta őket.¹⁵⁷ Még az sem biztos, hogy kezdetben minden nemzetségből egy atya állott a tanácsban.¹⁵⁸

Ámde, vethetnék ellene, a *gentiles* még a XII táblás törvény korszakában is örökölték egymás után, egymás felett gondnokságot viseltek.¹⁵⁹ Igen, a törvényben ez áll, ugyanaz, ami Róma környékén abban az időben szokásban volt. Ám sehol másutt nem kellett törvénybe iktatni!¹⁶⁰ Valószínű, hogy e normák utánzóttak, s ugyancsak feltételezhető, hogy gyakorlati alkalmazásuk nem volt jelentős (ennek megbeszélésére visszatérünk az archaikus római örökjoggal kapcsolatban). Most annyit engedtessek megjegyezni, hogy a rendkívül korai, és egyesek szerint teljes családfői végrendelkezési szabadság¹⁶¹ egyik legnyomatékosabb ok annak feltételezésére, hogy Rómában az alapítás időszakában életképes nemzetségek nem léteztek.¹⁶² Maga a XII táblás törvény szövege, mely szerint a *gentiles* nem *agnati*,¹⁶³ arra utal, hogy a *gens* ugyan katonai és jogi kötelék volt, ámde vér szerinti nem.

¹⁵²Wieacker (419), Bleicken (42) 152.

¹⁵³Mommsen (293) I 96, Taglialatela (379).

¹⁵⁴Mancuso (264).

¹⁵⁵Bernhäft (35) 130.

¹⁵⁶Franciosi (140), hozzá MacCormack rez. (142).

¹⁵⁷Előbb a király, később a *censor* jelölte ki a *senatorokat*.

¹⁵⁸Romano (344), Bleicken (42) 74, Bloch (44), Cornil (91) 20, Gabba (149), Magdelain (259).

¹⁵⁹XII 5. 5., 7a.

¹⁶⁰A *sui* öröklését a XII t.t. – legalábbis a ránk maradt szövegben – nem írja elő.

¹⁶¹Többek között Heurgon (190) 195, Wieacker (415), Voci (394).

¹⁶²Kiesik a nemzetségfő, mint rendező tényező.

¹⁶³„Si agnatus nec escit, gentiles familiam habento.”

Másik bizonyíték a természetes *gens*ek léte ellen a *gentilis* tulajdon hiánya. Akik a fejlődélméletet és az állam előtti *gens*ek létét bizonyítani akarják, ezt a tulajdont is bizonyítani kísérlék.¹⁶⁴ Erre is visszatérünk. Álláspontunk szerint a korai Róma a nemzetségi tulajdon helyett a *populus* közös tulajdonát ismerte,¹⁶⁵ ami viszont a korai korszakban – gazdasági-társadalmi fejlődés szempontjából korai korszakban – ugyancsak a római jog különös sajátossága.

Említettem, hogy Rómában a nagyobb társadalmi egységek élén nem ismerünk vezetőket vagy legfeljebb katonatiszt vezetőket láthatunk. A *patres gentis*, a nemzetséfgfők nem ismertek, csak a *decuriók*,¹⁶⁶ (bár éppen a természetes fejlődés magyarázatával kapcsolatban többen vallják, hogy kellett lenniük).

Vannak *curiók* vagy *centuriók*, de ezek nem békeidőre szóló vezetői a *phrat-riáknak*.¹⁶⁷ Vannak *tribuni militum*, *tribuni celerum*, *tribuni equitum*, de ezek sem törzsfőnökök, hanem királyi tisztségviselők, alkalmazottak, magisztrátusok.¹⁶⁸

3. CSALÁDI HATALOM

A korai római társadalomnak kétségtelenül legfontosabb társadalmi egysége a család. Autonómiája messze meghalad mindent, amit egyéb törzsi, nemzetségi primitív társadalmakban ismerünk és látunk.¹⁶⁹ A római *pater familias* is ugyanolyan különös jelenség, ugyanannyira sajátos társadalmi állással rendelkező történelmi alak, mint amennyire maga a római jog sajátos jelenség. A római *pater familias* egyedülálló pozícióját sokan és sokféleképpen kísérelték megmagyarázni.¹⁷⁰ A társadalmi fejlődés rendes menete szerint

¹⁶⁴Mommsen óta Diódsi (115), De Francisci (99), Franciosi (140) s többen mások feltételezik ezt (374); I. Wieacker (423) 19, 57–60 j.

¹⁶⁵Ezt a tulajdont – ha termeltek vele – családi használatba adták.

¹⁶⁶Melletre Frezza, Bonfante (50), De Martino (104), Ferenczy 145. j.-ben i. m. A *pater gentis* korábbi létezésére vonatkozó érveit a Róma előtti és körötti társadalomra elfogadom. Ingadozva De Francisci (99), A. Romano (344), uő. *Note minime sul pater gentis in organizzazione gentilizia romana*, Napoli, 1980. Ellene Kübler, Wenger (405), Luzzato (244), Coli (85) De Martino (104) 15, 29. j. szerint a forrásokban csak *princeps gentis* található: Romano (344) és Ferenczy (129), aki a szenátusról mint „heads of the most important gentes” gyülekezetéről ír, vagy De Martino (106), aki *pater gentis* emleget, nem jelölnek meg erre forrásokat. Herzog (187) I. 83. lj. utal arra, hogy az itáliai városok tanácsának tagjait később is *decurio* néven emlegették, csak Rómában volt *senatus*. Vö. Brósz Róbert, *Use and Meaning of the Terms „decurio” and „curialis” in the Sources of Roman Law*, Ann. Univ. Budapest, III, 1962, 133–146.

¹⁶⁷Wieacker (423) 198, 63. j.

¹⁶⁸Herzog (187), I. 77, Bernardi (34), Giovannini (160).

¹⁶⁹Wesel (409), Engels i. m.

¹⁷⁰Burck (61), Gaudemet (151), Lotze (243), Peruzzi (318), és egész teóriát építve rá Westrup (411–413).

alacsonyabb fejlődési fokon a család beleilleszkedik a nemzetség szervezetébe. Elismeri maga felett a nemzetséget mint felsőbb rendező hatalmat. Amikor aztán a letelepedés, a mezőgazdasági életmód és a helyhez kötöttség meglazítják a nemzetségi kötelékeket, általában a kialakuló helyi szervezet, városállam, protoállam, vagy állam nyer hatalmat a család felett.¹⁷¹

A római családfő egyedülálló hatalma, a család szokatlan önállósága a historiográfusok leírása alapján elfogadható módon magyarázható. A római család olyan társadalomban alakult ki, amelynek természetes rendező tényezője a nemzetség lett volna. Ez a nemzetség pedig a maga természetes formájában a római társadalomban nem létezett. Mesterségesen volt csak megalkotva, mintegy pótlékául az elveszett társadalmi szervezeti egységnek. Minthogy pedig a fejlettség adott fokán a helyi hatalmi szerv, a város, városállam még nem volt magától értetődő, csak annyit vállalt fel a hatalomnak járó illetékességből, amennyit okvetlen szükséges volt. Így a nemzetség által nem gyakorolt hatalmi kör döntő részét a család vette át a társadalmi élet rendezésénél. Ebből ered zártsága, önállósága és sérthetetlensége, amelyre később még visszatérek.

4. A REX

Vegyük sorra, mit tudunk a törzsi állam fejről, a *rex*ről.¹⁷² A historikusok hagyománya hét királyt sorol fel. Romulus utóda a szabin Numa Pompilius lett, akinek a vallási intézmények egy részét és a szokásjog egyes szabályait köszönhette Róma. A harmadik király Tullus Hostilius, aki Róma uralmát a mondabeli anyavárosra, Alba Longára kiterjesztette, s akinek korához a hadijog és a bűnüldözés egyes szabályait köti a hagyomány. Utóda Numa rokona, Ancus Martius, aki a szakrális szabályokat rendszerbe foglalta és Róma határait a Tiberis torkolatáig kiterjesztette. Az ő utóda az első etruszk király, Tarquinius Priscus, megkétszerezte a szenátorok számát és bevezette (mások szerint már Romulus) az etruszk hatalmi jelvényeket. Utóda (veje) Servius Tullius, aki a centuriális rendszert bevezette, Róma falait megépítette és a területi *tribus*okat – az első négyet *Roma quadratán* belül – kialakította. A hetedik Tarquinius Priscus fia, Lucius Tarquinius Superbus, akihez a nagy építkezések megkezdését kötik. Ő alakított saját testőrhadsereget lovasokból s kezdett önkényuralmat, ami miatt elűzték.

A *rex* méltósága Rómában a legtöbb polisz főnökétől erősen eltérően alakult. Nem örökletes. Nincs vérségi kapcsolathoz kötve. Még leginkább a tirannusok helyzetéhez hasonlítható, csakhogy a római *rex* hatalma ugyan abszolút katonai hatalom, de a város falain belül csak egyetértésben az atyákkal és a

¹⁷¹ Alföldi (8) 145, 274, 279, Engels i. m., Franciosi (141), Capogrossi-Colognesi hozzászólásokkal (73).

¹⁷² Bernháft (35), 111. sk., Herzog (187) I. 52. sk., Dulckeit (122) 29. sk.

Quirites többségével érvényesült. A király katonasága nem különült el a *Quirites* tömegétől, hanem azt a *Quirites* alkották.

Ez, ha hihetünk a hagyománynak, a Tarquiniusok alatt változásnak indult, (ők kezdtek maguknak lovas testőrséget szervezni) de meg is bukott a változás a *Quirites* ellenállásán.

Róma uralkodóit tehetségük, népszerűségük alapján az atyák választották ki, s a fegyveres polgárok erősítették meg hatalmukat.¹⁷³ Az uralkodó választásának négy elkülönülő mozzanata: kiválasztás – *praesentatio* a szenátus által, *rogatio* – a *lex curiata de imperio* megszavazása a *comitia curiata*ban, a szakrális megerősítés augurok értelmezte jóslattal, végül az *acclamatio*, a királyként üdvözlés¹⁷⁴ késő korokra szállt, mint a *translatio imperii*, a hatalomátruházás törvényes rendje. A római királyok egymáshoz fűződő családi kapcsolatainak hagyománya oly bizonytalan és gyér, hogy itt inkább későbbi kitalálásokra gondolhatunk.¹⁷⁵ Ez persze nem jelenti azt, hogy a heterogén nép vezetői polcára sima úton lehetett eljutni. A történészek által megőrzött legendák több véres hatalmi harc nyomát tartalmazzák – így Romulus és Remus, Romulus és Titus Tatius, Tullus Hostilius és Mettius Fufettius, Servius Tullius és a Tarquiniusok, majd egyes későbbi hadseregvezetők közötti küzdelmekről tájékoztatnak bennünket.¹⁷⁶ Ez arra mutat, hogy a királyi hatalom nem volt örökletes és családhoz kötött, de nem is volt minden további nélkül egyszerűen elérhető sem.

VII. AZ ARCHAIKUS JOG: ŐSI ELEMÉKBŐL TUDATOSAN KIALAKÍTOTT ÁLLAMI NORMA

1. *IURISDICTIO* ÉS *LEGISLATIO*

Ha mindezeket megfontoltuk, kibontakozik előttünk vázlatos körvonalaival a historikusok által ránk hagyott forrásokból mesészerűként jól ismert folyó menti város, Róma. Egyedül állt három hatalmasabb szomszéd között. Leginkább a latinokhoz kötődött, e közösség viszont sokáig nem akarta a betolakodó jövevényt elismerni.¹⁷⁷ A *connubium* jogát a szabinokkal fegyverrel harcolta ki.¹⁷⁸ Etruria magasabb életformáját és kultúráját lassanként vette

¹⁷³Ellenkezően Coli (85).

¹⁷⁴Mindez jól szemléltethető Livius I. 17–18, Numa megválasztásának leírásánál. Egyezően Behrends (31) 47.

¹⁷⁵Martin (265) 12. sk.

¹⁷⁶Liv. 1.13.4., ehhez Heurgon (190) 91.

¹⁷⁷Alföldi (8). 38, 157. j. irodalommal.

¹⁷⁸A szabin nők legendája erre utalhat.

fel.¹⁷⁹ Polisz volt törzsi alakban. Főnöke, a *rex* katonai hatalommal vezette a szinte állandó háborúban, a békeidőre pedig szakrális, fegyelmező, és jogszolgáltató hatalom volt a kezében. Ez azt jelenti, hogy ahol szükséges, döntéseit a felsőbb hatalmak segítségével érvényesíthette.¹⁸⁰ Így volt módja a rendet fenntartani nem éppen békés alattvalói között.¹⁸¹ Kétséges esetekben, ha a lakosság által természetesnek tartott, az emberek tudatában létezett törzsi szokás nem adott biztos eligazítási alapot, hatalma volt annak kihirdetésére, meghatározására, hogy mi a jog: *ius dicere*.¹⁸² Nem arra volt joga, – mint sok más régi törzsfőnek – hogy egyes esetben a tényállást megvizsgálva döntést hozzon: *iudicare*,¹⁸³ hanem arra, hogy a tényállás eldöntéséhez felhasználható elveket meghatározza. Ha a tényállásban a felek egységesek voltak és csak annak jogi értékelése volt kérdéses, úgy a királyi szó egyúttal eldöntötte a vitás kérdést, s az igazságot valamelyik félnek ítélte oda: *addicere*.¹⁸⁴ Ha nem így állt a helyzet, bírót állíthatott a tényállás eldöntésére: *dare iudicem*,¹⁸⁵ mégpedig az atyák, az öregek sorából, amint ez valószínűleg hasonlóan történt a „régí szép” (Róma előtti) időben is.¹⁸⁶ Így a király a régről megörökölt s a *Quirites* tudatában élő *fas* és *ius* alapján, *more maiorum* kormányozhatta – *regere*¹⁸⁷ – szedett-vedett népét. Az újonnan felmerülő, csak Rómára jellemző viszonyokra, ahol nem lehetett a törzsi hagyományból a megfelelő szabályokat kiválasztani és kihirdetni, új szabályokat kellett keresni, választani és aztán felolvasni, kihirdetni: *legere*.¹⁸⁸ A királynak joga volt arra, hogy ilyen megoldásokat, szabályokat, törvényeket tanácsának javasoljon, azokat vele megvitassa és aztán megkérdezze fegyverhordó népének véleményét: *rogare*.¹⁸⁹ Így azután lassan-lassan a *ius Quiritium*,¹⁹⁰ a *Quirites* által elfogadott *ius* kiegészítésére új szabályok, *leges rogatae*, *leges publicae*¹⁹¹ jöttek létre. Ezeket a király hatalma s az állam ereje érvényesítette, biztosította, kikényszerítette.

¹⁷⁹Ezt a régészeti leletek tanúsítják.

¹⁸⁰Heurgon (190) 203.

¹⁸¹Meggyőződésem szerint szakrális szabályok alkalmazása antagonisztikus társadalmi ellentéteket jelez.

¹⁸²Zlinszky (443) 124.

¹⁸³Zlinszky (443) 135.

¹⁸⁴Ez az *in ius* meghozott döntés.

¹⁸⁵Így a király is már hihetőleg alkalmazta a három szent ígét *do* (*iudicem*), *dico* (*ius*), *addico* (*rem*). Vö. Kaser (201) 108, 21. j.

¹⁸⁶L. XIV. 1. rész, archaikus törzsi normák.

¹⁸⁷*Regere* ősi indogermán tő, Walde-Hoffman II. 426.

¹⁸⁸Walde-Hoffman I. 780: „olvasni, számlálni, választani” indogermán szó.

¹⁸⁹Ez egyúttal a szabályok nyilvánosságát is biztosította, vö. Zlinszky (450), Magdelain (255).

¹⁹⁰Kaser (201) 76.

¹⁹¹Rotondi (351). Bleicken (43).

2. A JOG TÁRSADALOMFORMÁLÓ TÉNYEZŐ

Úgy vélem, a hagyománynak igaza van akkor, amikor a törvénynek tulajdonítja, hogy heterogén tömegből népet, nemzetet formázott.¹⁹² A kitagadott az archaikus társadalomban nem tartozott sehová sem.¹⁹³ Gyakorlatilag már életében halálra volt ítélve. Ilyen kitagadottakból verődött össze Róma. Azt veszítették el, ami az ókori ember társadalmi személyiségét jelentette: kizárták őket a vallási közösségből, a törzsi közösségből, a poliszi közösségből.¹⁹⁴ Elvesztették a *fas*, a *ius*, a *mos* hatalmát és védelmét¹⁹⁵ egyaránt.

Rómában új közösséget találtak. Fegyvert adott a kezükbe, hogy megvédjék magukat, és törvényt állított nekik, hogy megvédje őket. Nem egyszerűen abszolút katonai hatalom önkénye uralkodott felettük. Ők maguk voltak a hatalom, és megszabhatták azokat a szabályokat, amelyek között ez a hatalom érvényesülhetett. Ez a lényege a *ius Quiritium*nak, a *Quirites* jogának. A fegyver mellett éppen ez a jog tette őket *Quiritessé*, megvetett, üldözött, kitagadott elemekből szorosan meghatározott, létező szakrális és jogi társadalmi közösség teljes és egyenjogú tagjaivá. Ezért volt oly fontos számukra a *ius Quiritium*, a *ius publicum populi Romani*,¹⁹⁶ mert csak ezáltal és ennek keretében fogadta őket vissza az a tágabb társadalom, amelynek kitaszítottjai voltak. Ez persze a teljes megvalósulásig lassan jutott el, lépésről lépésre történő folyamat volt.

A Róma előtti – majd a Rómát övező – társadalomban a társadalmi normát vagy a közösség érvényesítette közösség elleni támadás esetén, vagy az egyes társadalmi egységek, a család, a nemzetség, ha ellenük irányított támadást kellett visszaverniük. Rokon törzsek, rokon népek közötti viták rendezésére a testvérharc és a kölcsönös egymást pusztítás megelőzése érdekében szakrális szabályokat, eszközöket is alkalmazott a társadalom.¹⁹⁷

Ugyanezek a megoldások álltak rendelkezésre vitás kérdésekben az új törzsi államban, Rómában is. Használta őket, lehetőség szerint. Az új állam csak ott vetette latba a saját tekintélyét és hatalmát, ahol arra okvetlen szükség volt, a polgárok belső békéjének biztosítására, a *ius Quiritium* megóvására.

3. A FORMAI JOG TARTALMI EREDŐI

Róma minden államilag biztosított társadalmi szabályát jognak tekinthetjük. Ez a jog azonban tartalma szerint igen sokrétűnek tűnik. Kezdetben

¹⁹²Liv. 1.8.1. l. 25. Vö. Biondi (39), Kaser (206) (208), Magdelain (256), Paoli (316), Wieacker (420).

¹⁹³Voigt (395) l. 490, Coli (85), Kunkel, *Königtum* (117. j.).

¹⁹⁴Liv. 1.8.6.: „turba omnis sine discrimine... perfugit.”

¹⁹⁵A közösséghez tartozás jelentőségét szépen elemzi Wesel (409) 189. sk.

¹⁹⁶Gaius 1.1.: „id ipsius proprium est vocaturque ius civile.” Zlinszky (442).

¹⁹⁷L. XIV. 1. e.

hordozta még különböző szokásokból eredő származását, ugyanúgy mint a nép, melynek viszonyait szabályozta. Kettős, hármass tradíció tükröződik igen sok társadalmi intézményben. Ilyen a *meum est*, az „enyém” kettős meghatározása: *familia* – *pecunia*. Ilyen a házasság kettős tradíciója *manu et sine manu*, a nő alávetett vagy szabadabb helyzetével. Ilyen a kettős értékmérő érc és/vagy barom; ilyen a kettős temetési mód *sepelire et urere* (földbe vagy halottégetéssel). Kettős a jogi kötés módja is, az *obligatio*, *nexu et stipulatione*. Kettős a neve az egyén javai elleni merényletnek, *furtum* vagy *peculatus*. A felsorolás korántsem kimerítő.¹⁹⁸

A jogszabályok tartalmában mutatkozó kétrétűség vagy többretegűség különböző eredőkre utal ugyan, de csak ritkán enged arra következtetni, hogy melyik elődetnikumtól származik a szabály.¹⁹⁹ Hogy a római jogban törzsi szokás jellegű normák, szakrális normák és újonnan alkotott törvények egymás mellett érvényesültek, lényegesen könnyebb kielemezni. Az alábbiakban különböző szabálycsoportok vonatkozásában az elemzést megkísérlem elvégezni és megpróbálom ezen keresztül igazolni, hogy a római jogban még az állam alapítása után néhány századdal rögzített írásbeli törvényekben is ez a hármass társadalmi szabályjelleg jól kimutatható. Az elemzés a tények felfedésén túl még további eredményeket is képes nyújtani. Most elegendő annak a megállapítása, hogy a római jog mindhárom társadalmi szabálycsoportból merített ugyan anyagot, de az állam által szankcionált összes társadalmi normák a *ius Quiritium* részének minősültek, jogi normák voltak.

Ez nem jelenti azt, hogy Rómában minden társadalmi norma állami volt. Alább a perrel kapcsolatban még kitérünk rá, hogy a társadalmi viták egy részét a törzsi társadalmakhoz hasonlóan az állami szervek beavatkozása nélkül, szabadon érvényesülő döntési rendszerben oldották meg. Ez a döntési rendszer szintén igen sokáig kimutatható még a római állam normái mellett, és jellege segít elkülöníteni a jog korai megjelenését a nem jogi normatíváktól.

A római jog viszonylag korán került írásbeli rögzítésre is.²⁰⁰ Ennek sajátos okait érdemes keresni. E vonatkozásban a legújabb időkig egészen különböző elemzések és elméletek kaptak lábra, melyek között az osztályharctól a modellek egyszerű átvételéig különböző megközelítések szerepelnek.²⁰¹ Az alábbiakban igyekszünk választ keresni arra, hogy mi volt a *ius Quiritium* viszonylag korai írásba foglalásának valószínű oka és ez mennyiben felel meg a hagyománynak. Álláspontom szerint ez az elemzés is meg fogja erősíteni a római historiográfia megbízhatóságát.

¹⁹⁸L. később részletesen XIII. rész.

¹⁹⁹Egyes esetekben az etruszk eredetre, vagy a pásztor-, illetve paraszteredetre utalnak jegyek, máskor megtaláljuk az intézményt egy-egy más itáliai népnél. De ha például tudjuk, hogy a *curia* oszk jelenség is, ebből nem következik, hogy máshol nem volt, vagy hogy nem felel-e meg ott a latin *gens*nek.

²⁰⁰A kultúrfokhoz viszonyítva. A XII táblás törvényre ezt sok kutató megállapította, így pl. Wieacker (417–419).

²⁰¹Westbrook (410), Ferenczy (129), Kaser (208), Serrao (368). Wieacker (423). Zlinszky (447).

VIII. STADTGRÜNDUNG VAGY STADTWERDUNG? – STAATSGRÜNDUNG ÉS STADTWERDUNG!

Első rátekintésre kialakulhatott az a benyomásunk, hogy a római historiográfusok hagyománya az államalapításról és a tudomány által is elfogadott hagyomány az ősi jogról egyeznek egymással, illenek egymáshoz.²⁰² Ha az utóbbit elfogadjuk, nem indokolt az előbbit elvetni. Nem a legendás elemekre gondolunk itt, de a törzsi formában létrehozott állam alapítását azon céllal, hogy az egyébként széteső társadalmi összetevőket egységbe kovácsolja, indokoltnak látszik elfogadni.

Nem ellenkezik ez az elméletem a várossá válás, a *Stadtwerdung* elméletével,²⁰³ ha úgy értelmezzük, hogy még sokáig tartott, míg a kezdetleges törzsi államszervezetből a *civitas Romana* városi jellegű állama lépésről lépésre kialakult. Belső harcok, téves döntések, megoldandó kérdések különböző kísérletei akadtak ennek az útnak során, amíg a helyes és minden szempontból használatos megoldásokat megtalálták, s a korai megjelenésű törvényjog (*leges*) éppen e kísérletezgetés nyomán vált hajlékonyá, változatossá. Emellett számomra elfogadható, hogy a római állam rövid időszak alatt, ha nem is egy nap alatt, de egy generáció által alapítottatott, s a szerencsés alapítás s az első vezetők szerencsés kiválasztása járult ahhoz hozzá, hogy az összeverődött, esetlegesen egymásra talált emberek csoportja túlélve a kezdeti időszakot, később erős, állandó polisz jellegű állammá váljék.

Volt történelmi esélye annak, hogy ez a kísérlet sikertelen legyen. Meg vagyok győződve arról, hogy a gazdasági-társadalmi viszonyok által megfelelőnek minősített korszakban különböző etnikai és települési egységek kapták meg ugyanezt a lehetőséget a történelemtől.²⁰⁴ Az állami szervezet történelmileg korai és késői fázisban egyaránt kialakulhat. Nyilván vannak társadalmi szituációk, amelyek egyáltalán nem alkalmasak államszervezet létrehozására és vannak társadalmi fejlettségi fokok, amelyek e szervezet nélkül teljesen instabilnak minősülnek. Ám az egyiktől a másikig hosszú az út történelmileg, és a közbenső szakaszban igen különböző másodlagos okok járulhattak hozzá az államszervezet tényleges kialakulásához. Lehetnek indítékai uralkodók, lehetnek vezető családok vagy rétegek, lehetnek katonai erők, egymással szemben fellépő szomszédok vagy rokonok, ellenségek, újabb telepések vagy vándorló lovagok, tengerészek, kalandorok. Sok ilyen államalkotási kísérlet hiúsult meg az alapításra egyébként történelmileg megfelelő időszakokban. Mondhatjuk, hogy többségük megghiúsult. A megghiúsulás annál könnyebben bekövetkezhetett, minél kevésbé volt a társadalmi-gazdasági helyzet érett állam alakítására, minél kevésbé volt elemi

²⁰²Zlinszky (442).

²⁰³Ampolo (15).

²⁰⁴Herzog R. (188), Rosenberg (347).

szükséglete az adott társadalomnak belső ellentéteit vagy külső nehézségeit államszervezet létesítése által megoldani. Egyszer azonban bekövetkezik a társadalmi fejlődésnek oly szakasza, amikor az állam a további fennmaradás nélkülözhetetlen előfeltételévé válik, s ha nem sikerül ilyenkor az államot megszervezni, a társadalmi egység felbomlik. Mutat a történelem ilyen példákat is.²⁰⁵

Róma állammá szerveződése viszonylag korai gazdasági-társadalmi szakaszban valósult meg. Nem a gazdasági és társadalmi mozgatóerők indokolták elsődlegesen az államgépezet létrehozását. Az államalapítás a városban egyesültek számára inkább jelentett gazdasági visszaesést, mint gazdasági emelkedést.²⁰⁶ Más, másodlagos okok kényszerítették rá Róma lakóit arra, hogy államot szervezzenek és – ami ettől elválaszthatatlan – hogy a társadalmi szabály egy részét joggá alakítsák. Szerencsés körülmények miatt ez a társadalmi-gazdasági egység, melyet Rómának neveztek, megmaradt. A létért való alapvető küzdelem formálta olyanná, amilyenné vált. A rómaiak államukat és jogukat e történelmileg ritka, ha nem is egyszeri helyzethez igazítva, sajátosan, mondhatnók egyedülállón alakították ki és fejlesztették tovább.

Mikor aztán a gazdasági és társadalmi fejlődés olyan fokot ért el, amelyben „az alap a felépítményt utolérte”, „a rabszolgatartó római osztályállam” jog és igazságosság iránti készségét, a társadalmi egyensúly iránti különös érzékét, melyet abszolút hatalom és polgári egyenlőség, szabadság és magán-autonómia, minden erősebb legyőzésére irányuló törekvés és a gyengébb védelmére irányuló közgondolkodás jellemzett, már nem lehetett ebből az „osztályjogból” sem kirekeszteni. Ezért válhatott Róma mind az államszervezésben, mind a jogalkotásban a nyugati kultúra meghatározó elemévé. S jogrendszere az emberiség földközi-tengeri története egyik legmagasabb rendű és legszerencsésebb alkotásává.

²⁰⁵ Az ókorban a mamertinusok, a kalózok, Spartacus; a népvándorlás korában is sok példa adódik.

²⁰⁶ Erről De Martino (106), Alföldi (8), régészek is.

Az ősi római jog ránk maradt emlékei

IX. LEGES

1. ÍROTT JOG – KORAI FEJLETTSÉGI FOKON

A hagyomány szerint Servius Tullius király alatt hoztak először olyan törvényeket Rómában, amelyeket táblákon, írásban örökítettek meg. Ezeket utóda, Tarquinius Superbus eltörölte, mert az adósokat védtek a hitelezői önkény ellen. E törvényeket követte mintegy száz évvel később a XII táblás törvény.

Érdekes, hogy a jog rögzített része éppen a magánfelekre vonatkozó szabályozás.²⁰⁷ A *ius publicum* igen sokáig maradt továbbra is íratlan,²⁰⁸ hatalmi érdekeket érvényesítő joganyag. Áll ez a magisztrátusok hatáskörére, a háborúval kapcsolatos szokásokra, az állami vagyonnal való rendelkezésre, de a szakrális szabályokra is. Természetesen a magánszféra is igen széles körben maradt szabályozatlan; a családon belüli kapcsolatok, az egyenlő polgárok közti viszonylatok vagy éppen a teljesen jogtalan rétegek sorsa.

A társadalmi béke megőrzése vagy megteremtése a különböző rétegek egymás mellett élésével kapcsolatban, vagy korábbi és későbbi telepések el-lentéiteivel kapcsolatban jogi úton történt. Álláspontunk szerint ezek az ütközések nem voltak osztályharc jellegűek, mert még nem az osztálytagozódás idején merültek fel,²⁰⁹ de réteg- és érdekösszeütközések voltak, amelyek fenyegették a fiatal állam létét.

Más jellegű helyzete volt ebből a szempontból a római családfőnek a maga házában belül és kívül. Módja és kötelessége volt a közéletben fellépni az összes hozzátartozók, családtagok, kliensek, szolgák képviselésében, valahányszor valaki kívülállónak összeütközése támadt azokkal.²¹⁰ A teljes jogú rómainak büszke kötelezettsége és ősi joga volt *in iure*²¹¹ megjelenni. Módja és kötelessége volt óvni és védeni a hozzátartozókat, s e jog és kötelezettség csak akkor szűnt meg, ha azokat kiengedte a hatalmi kötelékből. A korai római

²⁰⁷Hogy a XII táblás törvény nem *fons omnis publici iuris*, már többen rámutattak. Így Magdelain (261), Villers (392).

²⁰⁸Mommsen (292), De Martino (104).

²⁰⁹Zlinszky (443). Az olasz szerzők a római jog fejlesztő tényezői között a *lotta di classét* az archaikus korra általában túlhangsúlyozzák. Vö. Bloch (45).

²¹⁰Zlinszky (442), Capogrossi-Colognesi (73), Lobrano (238).

²¹¹XII t. t. I.1.

jognak ez a családfői védelem sajátos szociális jelleget ad,²¹² s ez a klasszikus időkig jellemző a római jogra. A római jog nem osztályjogként keletkezett, s a későbbi osztálytársadalom akár a rabszolgák, akár a provinciák kizsákmányolására nem polgári jogi eszközöket használt.²¹³ A polgári jog megmaradt egyenlő és méltányos jogterületnek.

A következőkben a királyok törvényeiről fennmaradt hagyományt és a XII táblás törvény ránk maradt részeit sokszor kell idéznünk, elemeznünk. Indokolt azért azok szövegemlékeit az olvasó elé tárni. Először a királyi törvények hagyományát. Ez jórészt görög nyelven maradt fenn, ezért itt mellőzöm a két nyelvű közlést. Az érdeklődő akár az idézett szerzőknél, akár a jogi forráskiadványokban megtalálhatja az eredetit. A XII táblás törvény döntően latin nyelvű szövegemlékeit viszont talán nem indokolatlan magyar fordításukal együtt közölni, s jegyzetben a szöveggörnyezetet is. Az olvasó így könnyebben ellenőrizheti a szerző fejtegetéseit.

2. LEGES REGIAE – A KIRÁLYOK TÖRVÉNYEI²¹⁴

ROMULUS

a) *Ius publicum*

1. Dionysius Halikarnassensis (2.9.): „Romulus, miután a tehetőseket elválasztotta az alacsonyabb rendűektől, törvényt hozott, és mindkét fél számára meghatározta a teendőket: a patríciusok papokként és tisztviselőkként működjenek, valamint bíraskodjanak; a plebejusok pedig földet műveljenek, marhákat tenyésztenek és a kereskedői mesterséget gyakorolják. A plebejusokat a patríciusok gondjára bízta, s megengedte mindegyiknek, hogy válasszon magának egy patrónust, patronatusnak nevezvén el ezt a védelmet.”

2. Dion. (2.10.): „Egy ilyesfajta *iūs patronatus* állapított meg: a patrícius kötelessége volt a saját kliensei számára megmagyarázni a jogot, pert indítani az érdekükben, ha jogtalanság érte őket, a perlekedőknek pedig a segítségükre lenni; a klienseknek pedig kötelességük volt segíteni patrónusaikat leányaik kiházásításában, ha a szülőknek nem volt vagyonuk, kiváltani őket a fogságból, ha ők, vagy gyermekeik fogságba estek, valamint kifizetni értük a magánítéletek értékét éppúgy, mint a közbírságot, ha el lennének ítélve. A közös pedig az volt, hogy egyiküknek sem volt emberi és isteni joga arra, hogy egymást kölcsönösen bevádolják, egyik a másik ellen tanúskodjék, vagy

²¹²Waldstein, *Operae*, i. m. 394. sk., Bleicken (41).

²¹³A provinciákban a magisztrátus hatalmát csak a közjog korlátozta, a rabszolgartatót csak az erkölcs.

²¹⁴Dr. Bobkó Nóra fordítását felhasználva.

egyik a másik ellen szavazzon. Ha valakire rábizonyítanak ezt a gaztettet, az a Romulus által szentesített törvény elárulásában legyen vétkes, s akit így elítéltek, mint az alvilági istennek szentelt áldozatot, bárki megölhette.”

3. Dion. (2.12.14.): „Miután Romulus ezeket megállapította, száz férfit választván ki a patríciusok közül, elrendelte, hogy alakítsanak egy tanácsadó testületet, amelynek segítségével a köz dolgait intézheti. Ezzel a rendelkezéssel szétosztotta a hatalmat és azt akarta, hogy ebből mindegyikük részt kapjon. A királynak ezeket a jogokat adta: először is, hogy a szent dolgokban és az áldozatokban övé legyen az elsőbbség, azután, hogy őre legyen a törvényeknek és az ősi szokásoknak, a súlyosabb bűncselekményeket ő maga vizsgálja ki, a kisebb jelentőségűeket pedig a szenátusnak engedje át, a szenátust és a népet hívja össze, valamint övé legyen a háborúban a legfelsőbb hatalom. A szenátusi tanácsnak azt a hatalmat adta, hogy tanácskozzék és szavazattal döntsön bármilyen dologról, amelyet a király eléje terjeszt. A népnek pedig azt a három jogot engedte meg, hogy tisztviselőket válasszon, erősítse meg a törvényeket, és döntsön háború ügyében, mikor a király ezt indítványozza előtte. A nép azonban nem egyszerre szavazott, hanem kúriáinként összehíva.”

4. Dion. (2.21.22.): „Az áldozatok intézését több személy kötelességévé tette. Törvényt hozott, hogy minden egyes kúriából ketten választassanak ki, akik 50 évnél idősebbek, és úgy rendelkezett, hogy ezek ne meghatározott ideig viseljenek tisztséget, hanem életük végéig, és a katonai szolgálat alól koruk miatt amúgy is mentesen, e törvény által a városi terhek alól is mentesek legyenek. Elrendelte, hogy a papokat a kúriák válasszák ki, de az isteni dolgok értelmezői auspiciummal erősítsék meg őket.”

5. Macrobius (Sat. 1.12.38.): „Romulus úgy határozta meg egy év terjedelmét, hogy abban 10 hónap és 304 nap legyen és úgy rendelkezett, hogy a hónapok közül négyben 31, hatban pedig 30 nap legyen.”

6. Macrobius (Sat. 1.13.20.): „Hogy mikor volt először interkalátum (szökőnap betoldása a naptárba), különféleképpen hagyományozzák, egy bizonyos Macer Licinius ennek a dolognak az eredetét Romulusnak tulajdonítja.”

b) Familia

7. Dion. (2.25.): „Romulus egy megszavazott törvénnyel szerénységre intette az asszonyokat. Ez a törvény így szólt: a törvényes feleség, aki szent házassággal (*confarreatiával*) került férje manusa alá, minden jószágában és áldozatában egy legyen vele.”

8. Dion. (2.25.): „A feleségek ügyében a rokonok a férjrel együtt végeztek vizsgálatot: házasságtörés esetén, és ha egy nőre rábizonyítják, hogy bort ivott; mindkét esetet ugyanis halállal engedte büntetni Romulus.”

9. Plutarkhosz (Rom. 22.): „Hozott továbbá törvényeket, amelyek közül az különösen kemény, amelyik a feleségnek nem engedi meg, hogy elváljék a férjétől, a férjnek viszont megengedi, hogy elküldje az asszonyt a gyer-

mekek megmérgezése, kulcsok ellopása, vagy házasságtörés miatt, ha pedig valaki valami más miatt bocsátja el a feleségét, akkor javai egyik része a feleségé legyen, másik részét pedig Ceresnek áldozzák; aki pedig eladja feleségét, azt fel kell áldozni az alvilági isteneknek."

10. Dion. (2.26.27.): „Romulus a fiú feletti minden hatalmat megadta az apának és pedig az apa élete végéig, akár börtönbe zárni, akár megverni, akár megbilincselve falusi munkára fogni, akár megölni akarta (fiát). Még a fiú eladását is megengedte az apának; ez azonban csak a harmadik eladásig illette meg az apát a fiú felett: a harmadik eladás után ugyanis felszabadul a fiú az atyai hatalom alól."

11. Dion. (2.15.): „Romulus a polgárok kötelességévé tette, hogy minden fiúgyermeket és az elsőszülött lányt neveljék fel, megölni pedig egy 3 év alatti gyermeket sem engedett, kivéve a csonkát vagy szörnyszülöttet, mindjárt születése után: de ezeket sem engedte a szülőknek kitenni, csak akkor, ha előzőleg öt közeli szomszédnak bemutatják, s ezt azok igazolták. Azokkal szemben pedig, akik ezen törvényeknek nem engedelmeskedtek, büntetéseket állapított meg, többek között azt, hogy vagyonukat felerészben kobozták el."

12. Plutarkhosz (Rom. 22.): „Különös az, hogy Romulus az apagyilkosokra nem szabott ki külön büntetést, mivel minden gyilkosságot apagyilkosságnak nevezett."

13. Festus (230.): „Ha a meny férje szüleivel tiszteletlen volt, akkor a szülők isteneinek legyen áldozva."

NUMA POMPILIUS

1. Livius (1.19.1.): „(Numa) hozzáfogott, hogy a fegyverrel és erőszakkal megalapított új várost a jog, a törvény és az erkölcs alapján újra megalapítsa."

2. Cicero (de rep. 2.14.26.): „Ezen törvények meghozatala által megszelídítette a lelkeket vallásos szertartásokkal, és a vallás minden egyes részét a legnagyobb kegyelettel rendezte el."

3. Cicero (de rep. 5.2.3.): „(Numa) törvényalkotó is volt, törvénye létezéséről ti is tudtok."

a) *Ius sacrum*

4/1. Plinius (n.h. 14.12.88.): „Borral halotti máglyát ne locsoljátok."

4/2. Festus (P. 222.): „Az ágyas Juno oltárát ne érintse; ha érintené, leeresztett hajjal áldozzon egy juhát Junónak."

4/3. Festus (F. 178.): „Ha egy embert villám sújt agyon, térden felül ne emeljétek. Ha egy embert a villám agyoncsap, érte jog szerint semmit sem kell áldozni."

4/4. Festus (L. 189.): „Akinek a parancsnoksága alatt a csapat hadra kelése után az *opima spolia* elnyeretik, áldozzon Zsákmányhordozó Juppiternek egy ökröt; és aki elnyerte, adjon még 300 rézpénzt is. Aki a *sedunca spoliát* elnyeri, Mars oltárán, a mezőn olyan bikákat öljön le, amilyeneket akar (aki elnyerte, 200 ércpénzt adjon); a *tertia spoliát* elnyerő Janus Quirinusnak egy hím bárányt áldozzon; aki elnyerte, 100 ércpénzt adjon. Akinek a vezérlete alatt nyerte el, az isteneknek engesztelő áldozatot adjon.”

5. Cassius Hemina apud Plinium (n.h. 32.2.20.): „Numa elrendelte, hogy ne áldozzanak fel olyan halakat, amelyek nem pikkelyesek.”

6. Plinius (n.h. 14.12.88.): „Numa elrendelte, hogy a metszetlen szőlőtőkéről nyert bort nem szabad az isteneknek italáldozatul bemutatni.”

7. Lydus (de mens. 1.31.): „Numa azt is elrendelte, hogy a papok ne vas, hanem bronz ollóval legyenek megnyírva.”

8. Dion. (2.63–74.): „Az isteni ügyekben hozott törvényeket írásba foglalva 8 részre osztotta, annyira, ahány papi kollégium volt.”

9. Plutarkhosz (Numa, 10.): „Nagy kiváltságot adott a Vesta-szüzeknek, többek között a végrendelkezés jogát még apjuk életében, továbbá, hogy gyám nélkül intézhették ügyeiket, azért, hogy olyaténképpen éljenek, mint a háromgyermekes anyák.”

b) *Familia*

10. Dion. (2.27.): „Numa törvényeiből, amelyekben többek között az áll: ha az apa fiának megengedi, hogy olyan feleséget vegyen, aki jog szerint a javának és áldozatoknak részese lehet, akkor az apát nem illeti meg többé a fiú eladásának joga.”

11. Plutarkhosz (Numa 12.): „Numa a gyász kötelezettségét kor és idő szerint állapította meg, úgy, hogy a 3 évnél fiatalabb gyermeket senki se gyászolja meg, az idősebbet, egészen a 10. évig nem több hónapig, mint ahány évet élt: 10 hónapnál hosszabb ideig semmilyen korút nem lehet gyászolni. Ugyanennyi ideig kell az elhalálozottak feleségeinek is a második házasságtól tartózkodniuk: ha pedig valaki ennél hamarabb férjhez ment, egy vemhes tehenet kellett feláldoznia ezen törvény alapján.”

c) *Ius publicum*

12. Festus (P. 221.): „Ha valaki szabad embert szándékosan megöl, rokon-
gyilkos legyen.”

13. Servius (in Vergilii ecl. 4.43.): „Numa törvényeiben arról van rendelkezés, hogy ha valaki akaratlanul ölne meg egy embert, a megölt fejéért agnatusainak ajánljon fel nyilvánosan egy kost.”

14. Marcellus 1.28. digestorum (D. 11.8.2.): „Egy királyi törvény tiltja eltemetni a terhesen meghalt asszonyt, mielőtt magzatát kivágták volna belőle.

Aki ezzel ellentétesen cselekszik, egy élő ember reménységét veszíti el a terhes nővel együtt."

15. Festus (P.6.): „*Aliuta*, mondták a régiek a „másként” helyett; így van ez Numa Pompilius törvényeiben is; ha valaki másképp cselekszik, Juppiternek legyen szentelve.”

16. Dion. (2.74.): (törvényhozás a földek határaitól): „Megparancsolván mindenkinek, hogy saját földjét határolja el és a határokra követ helyezzen el, azokat Iuppiter Terminusnak szentelte: ha valaki a határköveket elmozdította, vagy áthelyezte, akkor úgy rendelkezett, hogy aki ezt tette, azt szankcióként az isteneknek kell feláldozni.”

17. Plutarkhosz (Numa 17): „A többi intézkedések közül nagy csodálatot váltott ki a nép mesterségek szerinti felosztása, mégpedig így: fuvolások, aranyművesek, ácsok, ruhafestők, cipészek, kallósok, rézművesek és fazekások; a többi mesterséget pedig összegyűjtötte, s azokból egy testületet alkotott; kiosztván mindegyiknek a neki megfelelő társas összejöveteleket, gyűléseket és szent cselekményeket.”

18. Macrobius (Sat. 1.13.): „Numa (a romulusi évhez) 50 napot hozzáadott, hogy a 12 holdhónapnak megfelelő 354 nap tegyen ki egy évet. Aztán ehhez az általa hozzáadott 50 naphoz adott még hatot, levonván abból a 6 hónapból, amelyik 30 napos volt – és az így nyert 56 napot egyenlő részre felosztva, két új hónapot csinált: az egyiket Ianuariusnak nevezte el, és úgy akarta, hogy az legyen az év első hónapja, a másikat pedig Februus istennek ajánlotta. Kevéssel Numa után, a páratlan számok tiszteletére, eggyel megnövelték Ianuarius napjait. Tehát *Ianuarius*, *Aprilis*, *Iunius*, *Sextilis*, *September*, *November*, *December* 29 napos; *Martius*, *Maius*, *Quintilis* és *October* egyenként 30 napos, *Februarius* pedig 28 napos volt.”

19. Livius (1.19.7.): „(Numa) alkotta meg a *dies fasti*-t (törvénykezési napokat) és a *dies nefasti*-t, mert hasznosnak látszott a jövőre nézve, hogy a néppel bizonyos napokon ne lehessen tárgyalni.”

TULLUS HOSTILIUS

1. Cicero (de rep. 2.17.31.): „(Tullus) megállapította a hadüzenet jogát, amelyet megerősített a *fetialisok* vallási szertartásaival, s amely kimondta, hogy minden háború, amely nincs kihirdetve és megüzelve, jogtalanak és szentségtelennek ítéltessék.”

2. Livius (1.26.5.6.): „Így szólt a király (Tullus): »A törvény alapján *duumvireket* nevezek ki, akik ítéleznek Horatius fölött *perduellio* büntette miatt.« A törvény szövege borzalmas volt: »A *perduelliót* a *duumvirek* ítélik meg: ha a *duumvirekkel* szemben föllebbezne (ti. a vádlott), akkor a fellebbezést vitassák meg: ha győznek (ti. a *duumvirek*), a (vádlott) fejét fedjük be és egy terméketlen fára akasszák fel kötéllal, majd vesszőzzék meg, akár a városfalakon belül, akár kívül.«”

3. Dion (3.22.): „Törvényt hoztak, amely megparancsolja, hogy ha valakinek hármas ikrei születnének, nyújtsanak neki támogatást a gyermekek felserdüléséig a közélelmezésből.”

4. Dion (3.30.): „Az árulók tetteitársai és az árulásról tudók ügyében a király hozott ítéletet, és ha bebizonyosodott a bűncselekmény, akkor a katonaszökevényekről és árulókról szóló törvény alapján megölték őket.”

5. Tacitus (Ann 12.8.): „Claudius azonfelül Tullus király törvénye szerint tartandó szertartásokat és engeszteléseket rendeztetett (testvérek közti vér-fertőzés miatt) – a főpapok által.”

ANCUS MARCIUS

1. Livius (1.32.5.): „Minthogy már Numa szabályozta a békében a vallási gyakorlatot, ő a háborús ceremóniákat akarta szabályozni úgy, hogy azokat ne csak megvívják, hanem meg is üzenjék egy olyan rítus alapján, amelyet a régi *aequiculus* nemzetségtől átvéve gyakorolnak most a *fetialisok*, és leírta, hogy hogyan kell elégtételt kérni.”

TARQUINIUS PRISCUS

1. Cicero (de rep. 2.20.35.): „Tarquinius, ahogy törvényt szavaztatott meg az uralmáról, elsőként megkettőzte az a atyák korábbi számát és a régi atyákat *maiorum gentium*nak nevezte és tőlük kért először véleményt, az általa fölvetetteknek pedig a *minorum gentium* nevet adta.”

2. Dion (3.61.62.): „Az etruszkok követei felkeresték őket, hatalmi jelvényeket hozván, amelyekkel ők a királyaikat díszítették, így hoztak aranykoronát, elefántcsontszéket, a végén sassal díszített kormánypalcát, arannyal átszőtt bíbor tunikát és bíbor színűre festett tógát. Tarquinius ezeket a díszeket nem azonnal használta, ahogy a történetírók többsége állítja, hanem a szenátus és a nép véleményére bízta, vajon el kell-e fogadnia azokat, és csak akkor hordta, amikor mindenki beleegyezett.”

SERVIUS TULLIUS

1. Livius (1.42.5.): „Bevezette a *cenzust*, és a *census* alapján osztályokat, *centuriákat* és rendet szervezett.”

2. Dion. (4.15.): „A *census* alól magukat kivonókra azt a büntetést szabta, hogy vagyonuktól fosszák meg, s miután megvesszőzték, adják el őket.”

3. Dion. (4.22.): „Tullius megengedte a felszabadított rabszolgáknak, hogy polgárjoguk legyen; megparancsolta ugyanis, hogy a gyermekeikkel együtt a felszabadítottakat is vegyék számba, majd négy városi tribusba osztotta

őket, és egyforma mértékben részesítette őket minden közös dologból, épp-
úgy, mint a többi plebeiuszt.”

4. Dion. (4.13.): „A szerződésekről is és a deliktumokról is a kuriális nép-
gyűlésen törvényt hozott, mintegy ötvenet.”

5. Dion. (4.25.): „Ő különítette el a közügyeket a magánügyektől, s míg
a közösségre vonatkozó bűncselekményekben ő maga tartott vizsgálatot, a
magánügyekre magánbírákat rendelt, akiknek saját maga által írt törvénye-
ket, normákat és szabályokat adott.”

6. Festus (F.230.): „Ha szülőjét a gyermek megverte és az átkozódva
kiabált, a gyermek a szülő isteneinek legyen szentelve.”

TARQUINIUS SUPERBUS

1. Dion. (4.4.3.): „Tarquinius a Tullius által hozott törvényeket mind meg-
szüntette, amelyek nélkül a patríciusok zaklathatták a szerződések alapján
(az adósokat) úgy, mint korábban, s még a táblákat sem hagyta meg, ame-
lyekre azok (a törvények) írva voltak, hanem megparancsolta, hogy a fórum-
ról tüntessék el őket.”

3. A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY

I.

1. SI IN IUS VOCAT, (ITO). NI IT, ANTESTAMINO: IGITUR EM CA-
PITO.²¹⁵

1. Ha perbe hív, (menni kell). Ha nem megy, /:felperes:/ tanúsíttassa,
aztán ragadja meg őt.

2. SI CALVITUR PEDEMVE STRUIT, MANUM ENDO IACITO.²¹⁶

2. Ha késlekedik, vagy elfut, kezet kell vetni rá.

²¹⁵Porphir. ad Hor. sat. 1.9.74–76.: *Adversarius molesti illius Horatium consulit, an permittat se antestari, iniecta manu extracturus ad praetorem, quod vadimonio non paruerit. De hoc autem lege XII tab. his verbis cautum est: „Si in ius vocat, ni – capito.” Antestari est ergo ante testari, scilicet antequam manus iniiciat.* (A kellemetlenkedő ellenfele H.-val megbeszélte, hogy engedje magát tanúul szólítani, mielőtt kezet vetve rá amaszt a praetor elé hurcolná, minthogy nem tett eleget a biztosítékadásnak. Erről ugyanis a XII táblás törvény ezen szavakkal intézkedik: „Ha – őt”. „Antestari” előtte tanúztatást jelent, tudniillik mielőtt kezet vetne rá.)

Cic. de leg. 2.4.9.: *A parvis didicimus: „Si – vocat” atque alias eiusmodi leges nominare.* (Kiskorunktól tanultuk „Ha – hív” – és a többi ilyen törvényt felmondani.)

²¹⁶Fest. F. 310.: *Struere in XII quod est „si calvitur – iacito” alii putant significare retrorsus ire, alii fugere... (struere a XII táblában, ahol az áll „Ha – rá”, egyesek véleménye szerint az jelenti, hátrál, mások szerint menekül.)*

Fest. L. 210.: *„Pedem struit” in XII significat „fugit” ut ait Ser. Sulpicius.* (Amint S. S. állítja, „pedem struit” a XII t.-ban azt jelenti: menekül.)

Gai. D. 50.16. 233. pr (ad XII t.1.): *Calvitur moretur et frustratur.* (Calvitur: késlekedik, habozik.)

3. SI MORBUS AEVITASVE VITIUM ESCIT, (QUI IN IUS VOCABIT) IUMENTUM DATO. SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO.²¹⁷

3. Ha betegség, vagy öregség akadályozza, (a perbehívónak) fogatot kell adnia. Ha nem akarja, a szekeret nem kell kipárnáznia.

4. ADSIDUO VINDEX ADSIDUUS ESTO; PROLETARIO IAM CIVI QUIS VOLET VINDEX ESTO.²¹⁸

4. Tehetősnek tehetős legyen védője; vagyontalan polgárnak védője lehet, aki akar.

5. NEXi *mancipii*que FORTI SANATIsque *idem ius esto*.²¹⁹

5. A híveknek és megbékélteknek ugyanazon joguk legyen a *nexumra* és *mancipiumra*.

6. REM UBI PACUNT, ORATO.²²⁰

6. Ha az ügyben megegyeztek, jelentse.

7. NI PACUNT, IN COMITIO AUT IN FORO ANTE MERIDIEM CAUSAM COICIUNTO, COM PERORANTO AMBO PRAESENTES.

7. Ha nem egyeztek ki, meg kell vitatni az ügyet délelőtt a fórumon, vagy a *comitiumon*. Mindkét jelenlevő mondja el (álláspontját).

8. POST MERIDIEM PRAESENTI LITEM ADDICITO.

8. Dél eltelte után a jelenlevő javára kell dönten.

9. SI AMBO PRAESENTES, SOLIS OCCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO.

9. Ha mindketten jelen vannak, napnyugta legyen a végső határidő /:a tárgyalásra:/.

10. Gell. 16.10.8.: *cum proletarii et adsidui et sanates et vades et subvades et XXV asses et taliones furtorumque quaestio CUM LANCE ET LICIO evanuerint, omnisque illa XII tab. antiquitas nisi in legis actionibus centumviralium causarum, lege Aebutia lata consopita sit...*

10. E kifejezések; *proletarii*, *adsidui* /:I.4.:/ *sanates*, /:I.5.:/ kezesek és alkezesek, a 25 asnyi büntetés, /:VIII.11.:/ a *talio* elve, /:VIII.2.:/ s a lopásnak köténnyel és csészével való nyomozása /:VIII.15.:/ elavultak s a XII táblás törvény összes ósdiságai, a százszemélyes bíróság elé tartozó ügyek pereit kivéve, a *lex Aebutia* meghozatala után feledésbe mentek.

²¹⁷Gell. 20.1.: *Verba sunt haec de lege: Si in ius vocat, si morbus – sternito.* (A törvényből idézett szavak ezek: Ha perbe hív, ha betegség – kipárnáznia.)

²¹⁸Gell. 16.10.5.: *Ennius hoc verbum ex XII tab. accepit, in quibus scriptum est; „adsiduo – esto”.* (E. e szót a XII táblás törvényből vette, ahol írva van: „Tehetősnek – akar”. Gell. 16.10.15.: *Adsiduus in XII tabulis pro locuplete.* (Tehetős a XII táblás törvény szerint vagyonos helyett.)

²¹⁹Fest. 321.: *Sanates ... in XII: nex ... forti sanati ... Fest 348.: Sanates dicti sunt, qui supra infraque Romam habitaverunt quod nomen his fuit, quia, cum defecissent a Romanis, brevi post redierunt in amilitiam, quasi sanata mente. Itaque in XII cautum est, ut idem iuris esset sanatus quod fortibus, id est bonis et qui nunquam defecerant a populo Romano.* (*Sanates* a Róma környékén lakók, akik arról kapták e nevet, mert midőn Róma ellen fordultak, röviddel később újra visszatértek baráti viszonyba, mintegy gyógyult elmével. Így a XII táblás törvény úgy rendelkezik, hogy azonos jogállása legyen e gyógyultaknak és a szilárdaknak, azaz derekának, akik soha nem szakadtak el a római néptől.)

²²⁰6–9. Rhet. ad Herenn. 2.13.20., Gell. 17.2.10. és Varro, L. L. 7.51.

II.

1/a. Gai. 4.14.: *Poena autem sacramenti aut quingenaria erat aut quinquagenaria. Nam de rebus M aeris plurisve D assibus, de minoris vero L assibus sacramento contendebatur: nam ita lege XII tab. cautum erat. At si de libertate hominis controversia erat, etsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contenderetur eadem lege cautum est.*²²¹

1/a. A szakramentumos per bírsága vagy 500 vagy 50 as. Mert az 1000 aszt érő vagy értékesebb pertárgyakért 500 as, a kevesebbet érőkért 50 as perbírsággal pereltek, amint ezt a XII táblás törvény rendeli. De ha egy ember szabadságát vitatták, még ha igen nagy értékű volt is, csak 50 assal kellett perelni ugyanazon törvény szerint.

1/b. Gai 4. 17/a.: *Per iudicis postulationem agebatur, si qua de re ut ita ageretur lex iussisset, sicuti lex XII tab. de eo quod ex stipulatione petitur.*

1/b. Iudicis postulatióval /bírókéressel:/ pereltek, ha valamely törvény a szóban forgó ügyre előírta, mint a XII táblás törvény a stipulatióból származó keresetekre.

2. ...MORBUS SONTICUS ...AUT STATUS DIES CUM HOSTE... QUID HORUM FUT (VITIUM) IUDICI ARBITRORE REOVE, EO DIES DIFFISUS ESTO.²²²

2. Ha súlyos betegség, vagy idegennel való tárgyalás határnapja a bíró, arbiter, vagy a felek közül egyiket gátolja, a tárgyalás napját el kell halasztani.

3. CUI TESTIMONIUM DEFUERIT, IS TERTIIS DIEBUS OB PORTUM OBVAGULATUM ITO.²²³

3. Akinek tanúja távolmaradt, menjen három napon át háza elé és hangosan vonja felelősségre.

²²¹Gai. 4.13.: *Sacramenti actio generalis erat: de quibus enim rebus ut aliter ageretur, lege cautum non erat, de his sacramento agebatur...* (Az esküvel induló kereset volt az általános, mert amely ügyben a törvény külön elő nem írta a más módon való perlést, azt esküvel tárgyalták.)

Gai. 4.14.: „*Poena – cautum est*” favore scilicet libertatis, ne onerarentur adsertores. („A szakramentumos – szerint”: ti. a szabadság ügyének kedvezve, hogy annak védőit ne terheljék.)

²²²Gell. 20.1.27.: *Morbum vehementiorem legum istarum scriptores morbum sonticum appellant, (a súlyosabb betegséget ama törvény szerzői morbus sonticusnak nevezték.)* Így D. 50.16.113. és 42.1.60.

Cic. De off. 1.12.37.: *Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus; indicant XII tabuli: aut status dies cum hoste.* (Ellenségnek mondták őseink azt, akit ma idegennek nevezünk; így mondja a XII táblás törvény: idegennel kitűzött határnap.) Vö. 236. j.

Fest. F. 273.: *Gallus Aelius ait: reus est, qui cum altero litem contestatam habet. At. A. Capito in eadem quidem opinione est, sed exemplo adiuvat interpretationem; nam in secunda tabula secunda lege, in qua scriptum est: ‘quid – esto’ hic uterque, actor reusque in iudicio reus vocatur.* (G. A. mondja: reus /:vádolt, alperes:/ akinek mással perszerződése van. A. C. ugyanezen a véleményen van és példával is alátámasztja magyarázatát; mert a 2. tábla 2. törvényében, amelynek szövege: „a bíró – halasztani” mindkettő, fel- és alperes, a per ítélezési szakaszában reusnak nevezetetik.)

²²³Fest. F. 233.: *Portum in XII pro domo positum omnes fere consentiunt: „Cui – ito”. (A kaput a XII táblás törvény ház helyett használja általános vélemény szerint „akinek – felelősségre”).*

III.

1. AERIS CONFESSI REBUSQUE IURE IUDICATIS XXX DIES IUSTI SUNTO.²²⁴

1. Aki tartozását elismerte, vagy ügyét jogszerű ítélettel eldöntötték, annak legyen jogos 30 napja (a teljesítésre).

2. POST DEINDE MANUS INIECTIO ESTO. IN IUS DUCITO.

2. Ezután következze a *manus iniectio*. A *magistratus* elé kell vezetni.

3. NI IUDICATUM FACIT AUT QUIS ENDO EO IN IURE VINDICIT, SECUM DUCITO. VINCITO AUT NERVO AUT COMPEDIBUS XV PONDO, NE MINORE AUT SI VOLET MAIORE VINCITO.

3. Ha nem tud eleget tenni az ítéletnek, vagy ha senki sem lép fel helyette az eljárás folyamán *vindex*ként, vigye magával /:a felperes:/ kötözzé meg szíjjal vagy 15 *pondus* súlyú lábbilincssel, nem kisebb vagy nagyobb, ahogy akarja.

4. SI VOLET SUO VIVITO. NI SUO VIVIT, QUI EUM VINCTUM HABEBIT, LIBRAS FARRIS ENDO DIES DATO. SI VOLET, PLUS DATO.²²⁵

4. Ha akarja, éljen sajátjából. Ha nem sajátjából él, az, aki fogva tartja adjon neki naponta egy mérő lisztet. Ha akarja, adjon többet.

5. Gell. 20.1.46–47. *Erat autem ius interea paciscendi, ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuus ad praetorem in comitium producebantur, quantaeque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. Tertiis autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant.*

5. Eközben pedig még joguk volt kiegyezni, s ha nem egyeztek meg, 60 napig maradt bilincsbe verve. E napokon belül három egymást követő vásárnapon a *praetor* elé vezették a *comitium*ra, és kikiáltották, mennyi pénz van ellene megítélve. A harmadik vásárnap után halálbüntetést kapott, vagy eladták idegenbe a Tiberisen túlra.

6. TERTIIS NUNDINIS PARTIS SECANTO. SI PLUS MINUSVE SECUERINT, SE FRAUDE ESTO.²²⁶

²²⁴1–4. Gell. 20.1.42–45.: *Sic enim sunt, opinor, verba legis; „Aeris – dato.”* (ezek ugyanis, úgy vélem, a törvény szavai: „Aki – többet”.) Gell. 15.13.11.

²²⁵Gai. D. 50.16.234.2. (ad XII tab. 2.): *Verbum vivere quidam putant ad cibum pertinere; sed Ofilius ad Atticum ait his verbis et vestimenta et stramenta contineri.* (Az „éljen” szót sokan az ételmezésre vonatkoztatják, de O. A.-hoz úgy írja, hogy a ruházkodás és fekvőhely is ide tartozik.)

²²⁶Gell. 20.48–52.: *Sed eam capitis poenam sanciendae, sicut dixi, fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu, novisque terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secare, si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permiserunt. Et quidem verba ipsa legis dicam: „Tertiis – esto.”* (Elmondták, hogy, amint említettem, a hitel megszilárdításának kedvéért ezt, az adósság meg nem fizetését, főbenjáró büntetéssel sújtották, mely szemléltetően kegyetlen, elrettentő és újabb rémségek miatt még félelmetesebb volt. Ha ugyanis többen voltak, akiknek odaítélték az adóst, meg volt engedve, hogy, ha akarják, felszelelték és szétosszák maguk között a nekik ítélt ember testét. Magának a törvénynek a szavait idézem: „A harmadik – csalásnak.”)

6. A harmadik vásárnap után vágják részekre. Ha többet vagy kevesebbet vágnak, ez nem tekinthető csalásnak.

IV.

1. Cic. de leg. 3.8.19.: *Cito necatus, tamquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer.*

1. Gyorsan megöletett, mint a XII táblás törvény szerint a különösen alakatlan /:szörnyszülött:/ gyerek.

2/a. Papinianus Coll. 4.8.: *Cum patri lex dederit in filium vitae necisque potestatem.*

2/a. A törvény az atyának élet-halál hatalmat adott a fiú felett.

2/b. SI PATER FILIUM TER VENUM DUUIT, FILIUS A PATRE LIBER ESTO.²²⁷

2/b. Ha az apa fiát háromszor eladja, a fiú szabaduljon apja hatalma alól.

3. Cic. Phil. 2.28.: *Illam suam suas res sibi habere iussit, ex XII tabulis claves ademit, exegit.*

3. Megparancsolta neki /:feleségének:/, hogy szedje a cókókját, a XII táblás törvény alapján elvette tőle a kulcsokat, elűzte.

4. Gell. 3.16.12.: *Comperi feminam... in undecimo mense post mariti mortem peperisse, factumque esse negotium quasi marito mortuo postea concepisset, quoniam decemviri in decem mensibus gigni hominem, non in undecimo scripsissent.*

4. Tudomásomra jutott, hogy egy asszony férje halála után a tizenegyedik hónapban szült s vádat emeltek ellene, mert férje halála után fogant, a *decemvirek* ugyanis azt írták, hogy az ember a tizedik hónapban születhetik, nem pedig, hogy a tizenegyedikben.

V.

1. Gai. 1.144.: *Veteres voluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse; exceptis virginibus Vestalibus, quas ... liberas esse voluerunt: itaque etiam lege XII tab. cautum est.*

1. A régiek azt akarták, hogy a nők, bárha teljes korúak is, könnyelmű természetük miatt gyámság alatt álljanak; kivéve a Vesta-szűzeket, akik szabadok legyenek: így rendelkezett a XII táblás törvény is.

2. Gai 2.47. *Mulieris, quae in agnatorum tutela erat, res Mancipi usu capi non poterant, praeterquam si ab ipsa tutore (auctore) traditae essent: id ita lege XII. tab. cautum erat.*²²⁸

²²⁷Ulp. 10.1.: *Sed filius quidem ter Mancipatus ter manumissus sui iuris fit; id enim XII tab. iubet his verbis: „si – esto.”* (A három ízben eladott és felszabadított fiú önjogú lesz, ezt rendeli a XII táblás törvény e szavakkal: „Ha – alól”) Ugyanígy Gai. 1.132.

²²⁸Gai. 1.157.; 2.80.

2. A rokonok gyámsága alatt álló nő tulajdonát képező dolgokat nem lehetett elbirtokolni, kivéve ha azokat ő gyámja *auctoritásával* /:beleegyezésével:/ adta át; ez így volt a XII táblás törvényben elrendelve.

3. UTI LEGASSIT SUPER PECUNIA TUTELAVE SUAE REI, ITA IUS ESTO.²²⁹

3. Amint vagyonáról és az ügyei feletti gyámságról hagyakozott, úgy legyen a jog.

4. SI INTESTATO MORITUR, CUI SUUS HERES NEC ESCIT, AGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO.

4. Ha végrendekezés nélkül hal meg az, akinek nincs saját örököse, a legközelebbi agnát rokon kapja meg a családi vagyont.

5. SI ADGNATUS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM HABENTO.²³⁰

5. Ha agnát rokon sincs, a nemzetség kapja a családi vagyont.

6. Gai. 1.155.: *Quibus testamento tutor datus non sit, iis ex lege XII tab. agnati sunt tutores.*²³¹

6. Akiknek végrendelettel gyámot nem rendeltek, azoknak gyámjai a XII táblás törvény értelmében agnát rokonaik lesznek.

²²⁹Ulp. 11.14.: *Testamento nominatim tutores dati confirmanntur lege XII tab. his verbis: „uti – esto”.* (A végrendelettel név szerint rendelhető gyámokat a XII táblás törvény megerősíti e szavakkal: „Amint – jog”) Lásd Paulus I. LIX ad ed. D.50.16.53. pr.: ... *cum dicitur apud veteres „adgnatorum gentiliumque” pro separatione accipitur. At cum dicitur „super pecuniae tutelaeve suae” tutor separatim sine pecunia dari non potest.* (Mikor a régiek azt mondják: „a rokonoknak és nemzetségbelieknek”, ezt vagylagosan értik, de mikor azt mondják „vagyonáról és övéi gyámságáról”, a gyám nem rendelhető a vagyon /:feletti jogkör:/ nélkül.)

Gai. 2.224. ... *lex XII tab. ... cavetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his verbis: „uti legassit suae rei, ita ius esto:* (a XII táblás törvény úgy rendeli, hogy amit valaki saját dolgairól rendelkezik, az érvényes legyen, e szavakkal: „ahogy hagyakozott saját dolgairól, úgy legyen jogszerű).

Pomponius I.V.ad Qu. Mucium D. 50.16.120.: *Verbis legis XII tab. his „uti legassit suae rei, ita ius esto” latissima potestas tributa videtur et heredis instituendi et legata et libertates dandi, tutelas quoque constituendi.* (A XII táblás törvény azon szavaival „ahogy hagyakozott saját dolgaitól; úgy legyen jogszerű” a legszélesebb körű hatalmat látszik megadni örökösnevezésre, hagyományok és szabadság adományozására és gyámság rendelésére.)

Cic. de inv. 2.50.148.: *Paterfamilias uti super familia pecuniaque sua legassit, ita ius esto.* (Ahogy a családapa hagyakozott vagyonáról, úgy legyen jogszerű.) Ugyanígy Auct ad Her. 1.13.23. /:Mindhárom szövegváltozat eredetiségének vannak szószólói:/.

²³⁰Ulp. 26.1.: *Cautum est lege XII tab. hac: „si intestato – habeto”. Si adgnatus defuncti non sit, eadem lex XII tab. gentiles ad hereditatem vocat his verbis: „si agnatus – habeto.”* (A XII táblás törvény így rendelkezik: „Ha végrendelet – vagyont.” Ha nincs az elhunytak apai rokona, ugyanez a törvény hívja a nemzetséget az öröklésre e szavakkal: „Ha agnát – vagyont”). Lásd Coll. 16.4.1–2., Cic. de inv. 2.50.148.

²³¹Lásd Ulp. D. 26.4.5. pr. is.

7/a. SI FURIOSUS ESCIT, AGNATUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO.²³²

7/a. Ha őrült, a rokonoknak és nemzetségbelieknek legyen felette és vagyona felett hatalmuk.

7/b. ...AST EI CUSTOS NEC ESCIT...²³³

7/b. de ha őrizője nincs... /:sem van:/

7/c. ...Ulp. D. 27.10.1. pr.: *Lege XII tab. prodigo interdictur bonorum suorum administratio.*

Ulp. 12.2.: *Lex XII tab. prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum.*

7/c. A XII táblás törvény szerint a tékozlónak megtiltják vagyona kezelését.

A XII táblás törvény a tékozlót, akinek vagyona tilalom alatt áll, az agnát rokonok gondnoksága alá helyezi.

8. Ulp. 29.1.: *Civis Romani liberti hereditatem lex XII tab. patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit.*

Ulp. D. 50.16.195.: *Cum de patrono et liberto loquitur lex: EX EA FAMILIA inquit, (QUI LIBERATUS ERIT, EIUS BONA) IN EAM FAMILIAM (REVERTUNTUR).*²³⁴

8. A XII táblás törvény a patrónusnak adja a felszabadított polgár hagyatékát, ha végrendelkezés és örökös nélkül hal meg a felszabadított.

Midőn a patrónusról és szabadosról beszél a törvény, azt mondja: amely családból (valaki felszabadult), abba a családba (származzanak vissza javai).

9. Gordianus C. 3.36.6.: *Ea, quae in nominibus sunt, – ipso iure in portiones hereditarias ex lege XII tab. divisa sunt.* Diocletianus C. 2.3.26.: *Ex lege XII tab. aes alienum hereditarium pro portionibus quaesitis singulis ipso iure divisum.*

9. Az adósságok a XII táblás törvény szerint a hagyatéki részek arányában oszolnak meg.

²³²Rhet. ad. Her. 1.13.23.; ugyanígy Cic. de inv. 2.50.148.; Cic. Tusc. 3.5.11.; *Insaniam a furore distinguimus. Qui ita sit affectus eum dominium esse rerum suarum vetant XII tab. Itaque non est scriptus „Si insanus” sed „si furiosus escit”.* (Az esztelen megkülönböztetjük az őrülttől. Akit ennek minősítenek, azt a XII táblás törvény eltiltja a dolgai feletti uralomtól. Nem az van ott írva „ha esztelen” hanem „ha őrült”.)

²³³Fest. F. 162.: *„Nec” coniunctionem positam esse ab antiquis pro „non”, ut in XII est: ast – escit”.* („Sem” a régieknél a „nem” szó helyett szerepel, mint a XII táblás törvényben is.)

²³⁴Inst. 1.17.: *Ex eadem lege XII tab. libertarum et impuberum libertorum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa tutela legitima vocatur, non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed quia proinde accepta est per interpretationem atque si verbis legis introducta esset: eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, quia et agnatos quos ad hereditatem vocavit eosdem et tutores esse iusserat.* (Ugyanennek a XII táblás törvények értelmében a felszabadult nők és serdületlen fiúk feletti gyámság a felszabadítókat vagy gyermekeiket illeti meg. Ennek is törvényes gyámság a neve, nem azért, mintha a törvény kifejezetten rendelkezne a gyámság ezen fajtájáról, de mivel a magyarázat úgy fogta fel, mintha a törvény szavai vezették volna be. A törvény azon rendelkezéséből ugyanis, hogy a végrendelet nélkül elhunyt felszabadult hagyatéka a felszabadítóra, illetve annak gyermekeire szálljon, a régiek azt következtették, hogy a gyámságot is ezekre akarja a törvény ruházni, mivel az agnát rokonokat is, kiket az örökösödésre elhív, a gyámságra is kötelezi.)

A XII táblás törvény szerint a hagyatéki tartozások eleve az egyes örökösöknek jutó részek arányában oszolnak meg.

10. Gai. D. 10.2.1. pr.: *Haec actio (familiae erciscundae) proficiscitur e lege XII tab.*

10. (A hagyaték felosztásának) ez a keresete a XII táblás törvényből ered.

VI.

1. CUM NEXUM FACIET MANCIPIUMQUE, UTI LINGUA NUNCUPASSIT, ITA IUS ESTO.²³⁵

1. Midőn formális kölcsönszerződést vagy adásvételt köt, amit a szóbeli kijelentés tartalmaz, az legyen jog.

2. Cic. de off. 3.16.65.: *Cum ex XII tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui infitatus esset, dupli poenam subiret, a iurisconsultis etiam reticentiae poena est constituta.*

2. A XII táblás törvény szerint elég, ha valaki azért helytáll, amit szóban kijelentett, s ha ezt megtagadta, a kétszeresre büntették, a jogtudósok az elhallgatásra is büntetést szabtak.

3. Cic. Top. 4.23.: *Usus auctoritas fundi biennium est, – ceterarum rerum omnium annuus est usus.*

3. A telek elbirtoklása és szavatossága két évig tart, minden más dolog elbirtoklása egyéves.

4. ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUCTORITAS ESTO.²³⁶

4. Idegennel szemben az *auctoritas* örökké tart. /:Vitás, hogy a töredék peregrinussal szemben fennálló szavatosságra, vagy a vele szemben megmaradó *quiritar* tulajdonra vonatkozik-e:/.

5. Gai. 1.111.: *Lege XII tab. cautum est, ut si qua nollet eo modo (sc.usu) in manum mariti convenire, ea quotannis trinotio abesset atque eo modo (usum) cuiusque anni interromperet.*²³⁷

5. A XII táblás törvény elrendeli, hogy ha egy nő nem akar ilyen módon /:elbirtoklás által:/ a férje hatalma alá kerülni, legyen távol évente három éjszakán át és így módon minden évben szakítsa meg (az elbirtoklást).

²³⁵Fest. F. 173.: *Nuncupata pecunia est, ut ait Cincius, ... nominata, certa, nominibus propriis pronunciata: „cum – esto” id est, ut nominari locutusve erit, ita ius esto.* (C. szerint a *nuncupata* megnevezett, biztos saját nevéen előadott: „midőn – jog”, azaz ahogy megnevezte és elmondotta, úgy legyen jogszerű.)

²³⁶Cic. de off. 1.12.37.: (II. 2. jegyz. folyt.) *itemque: adversus – esto.* (ugyancsak: idegennel – tart.) Fest. P. 102.: *Hostis apud antiquos peregrinus dicebatur et qui nunc hostis perduellio.* (A régieknél „ellenség” az idegen volt, s aki ma ellenség, „perduellio”. Vö. 222. j.)

²³⁷Gell. 3.2.13.: *Trinotium, quod abesse a viro usurpandi causa e XII tab. deberet ...* (Három éjszaka, amelyet a XII táblás törvény szerint az elbirtoklás félbeszakítása miatt kellett a férjtől távol tölteni.)

6/a. SI IN IURE MANUM CONSERUNT...²³⁸

6/a. Ha a törvény előtt egyszerre megragadnak... (valamit)

6/b. Paulus Vat. Fr. 50.: *Et mancipationem et in iure cessionem lex XII tab. confirmat.*

6/b. A mancipatiót is, az in iure cessiót is megerősíti a XII táblás törvény.

7. Liv. 3.44.11. *Advocati puellae (Verginae) postulant ut ream integram in patris adventum differat (Appius Claudius) lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem.*

7. A lány (V.) védői követelték, hogy az alperest az apa megérkeztéig sértetlenül engedje el... (A.C.) a saját maga által hozott törvény szerint a birtokállapotot /:1.XII.3.:/ a per tartamára szabadsága szerint adja meg.

8. TIGNUM IUNCTUM AEDIBUS VINEAEVE (ET CONCAPIT) NE SOLVITO.²³⁹

Ulp. D. 47. 3.1.: pr. *Lex XII tab. neque solvere permittit tignum furtivum aedibus vel vineis iunctum neve vindicare, – sed in eum, qui convictus est iunxisse, in duplum dat actionem.*

8. Az épületbe beépített, vagy a szőlőhöz tartozó gerendát nem szabad kiemelni.

A XII táblás törvény sem elválasztani nem engedi a lopott gerendát az épülettől vagy a szőlőtől, sem vindikálni, hanem az ellen, akire rábizonyították, hogy beépítette, a kétszeresre adott keresetet.

9. ...QUANDOQUE SARPTA, DONEC DEMPTE ERUNT...²⁴⁰

9. Míg /:a szőlőtőkét:/ nyesték, addig kiemelték /:a gerendát:/.

VII.

1. Varro de l.l. 5.22.: *XII tab. interpretes ambitum parietis circuitum esse describunt.*

²³⁸Gell. 20.1.7.: *Manum conserere est eam rem, de qua re disceptatur in iure, cum adversario simul manum prendere, et in ea re sollemnibus verbis vindicare. Consortio manus in re atque in loco praesenti apud praetorem ex XII tab. fiebat, in quibus ita scriptum est: „si qui – conserunt”. (Kezet emelni annyit, mint a dolgot, amiről vitatkoznak a törvény előtt, a másikkal egyszerre megragadni és azt a dolgot ünnepélyes szavakkal követelni. A kezek emelése a dologra e helyen a praetor jelenlétében a XII táblás törvényből származik, ahol így van megírva: „Ha – megragadnak”).*

²³⁹Fest. L. 364.: *Tignum non solum in aedificiis, quo utuntur, appellatur, sed etiam in vineis, ut est in XII: „tignum – solvito”. (Nemcsak az épületnél mondunk felhasználás esetén gerendát, hanem a szőlőben is, amint a XII táblás törvény írja: „Az – kiemelni”). /:ET CONCAPIT mások szerint E CONCAPI vagy E CONCAPIDINE, ET CONCAPET, SEI CONCAPSIT:/.*

²⁴⁰Fest. F. 348.: *Sarpiuntur vineae, id est putantur, ut in XII: „quandoque – erunt”. (Nyestik a szőlőt, azaz metszik, amint a XII táblás törvény is írja: „Míg – gerendát”).*

D. 6.1.59.: *Alienis aedificiis connexa, simul atque inde dempta essent, continuo in pristinam causam reverti. (Az idegen építményekhez kapcsoltak, ha átmenetileg kiemelés is nyertek, ismét eredeti rendeltetésük céljára helyezendők vissza.)*

Maecianus assium distr. 46.: *Sestertius duos asses et semissem valebat, quasi semis tertius, – lex – XII tab. argumento est, in qua duo pedes et semis „sestertius pes” vocatur.*²⁴¹

1. A XII táblás törvény magyarázóí az *ambitust* mint fal körüli körüljárót írják le.

A *sestertius* két és fél *ast* ért, miként harmadfeles, amint ezt a XII táblás törvény bizonyítja, melyben két és fél lábat *sestertius pes*-nek (harmadfél láb-nak) neveznek.

2. Gai. D.10.1.13. (ad leg. XII tab. 4.): *Sciendum est in actione finium regundorum illud observandum esse, quod ad exemplum quodammodo eius legis scriptum est, quam Athenis Solonem dicitur tulisse. Nam illic ita est. „Ean tis haimasian....”*²⁴²

2. Tudnunk kell a határkiigazítási keresetről, hogy az bizonyos mértékig azon törvény mintájára íródott, melyet az athénieknek állítólag Szolón adott. Mert ott így van; „ha valaki kerítést” stb.

3/a. Plin. n. h. 19.4.50.: *In XII tabulis – nusquam nominatur villa, semper in significatione ea „hortus”, in horti vero „heredium”.*²⁴³

3/a. A XII tábla sohasem mond *villát* /:major, mezei ház:/, hanem helyette *hortust* /:kert:/, *hortus* helyett pedig *herediumot*.

3/b. Fest. F. 355. *Tuguria a tecto appellantur, domicilia rusticorum sordida – quo nomine Messala in explanatione XII ait etiam significari.*²⁴⁴

3/b. *Tugurium*nak a teteje alapján nevezik a szegényes parasztházat, ezzel a névvel jelöli már a XII táblás törvény is, amint Messala annak magyarázatában állítja.

4. Cic. de leg. 1.21.55.: *Usus capionem XII tab. intra V pedes esse noluerunt.*

4. Az öt láb széles mezsgyén belüli terület elbirtoklását tiltotta a XII táblás törvény.

²⁴¹Fest. P.16.: *Ambitus proprie dicitur inter vicinorum aedificia locus duorum pedum et semipedis ad circumeundi facultatem relictus.* (Ambitusnak nevezik a szomszéd épületek között körüljárás céljára szabadon hagyott két és fél láb széles helyet.)

Fest. P.5.: *Ambitus proprie dicitur circuitus aedificiorum patens in latitudinem pedes duos et semissem, in longitudinem idem quod aedificium.* (Az *ambitus* az épület körüljárója az épület teljes hosszában, két és fél láb szélességben.)

²⁴²A szolóni törvény teljes szövege: Ha valaki kerítést készít, a másik telek felé ne lépje túl a határt; ha falkerítést, hagyjon ki egy lábnyi közt; ha házat, két lábnyi; ha árkot vagy sírhelyet ás, annyi helyet hagyjon, amilyen mélyre ás; ha kutat, egy ölet; az olaj- és fügefát pedig 9, más fát 5 lépés távolságra ültesse a szomszéd telektől. (Uo. folyt.)

²⁴³Fest. F.99.: *Heredium praedium parvulum.* (A *heredium* kicsi birtok.) Varro r.r.1.10.: *Bina iugera, quod a Romulo divisa viritim, quae heredem sequerentur, heredium appellarunt.* (Azt a két holdat, amit férfiánként Romulus kiosztott, s mely az örökösekre szállott, *heredium*nak nevezték.)

²⁴⁴Isidor. 15.12.2.: *Tugurium casula est, quam faciunt sibi custodes vinearum ad tegimen sui, quasi tegurium.* (A *tugurium* kunyhó, amelyet a szőlőcsőszök maguk fedelül készítenek, mintegy szárnyék.)

5/a. SI IURGANT...²⁴⁵

5/a. Ha vitatkoznak...

5/b. Cic. de leg. 1.21.55.: *Controversia est nata de finibus, in qua – e lege XII tres arbitri fines regemus.*

5/b. Határper keletkezett, amelyben a XII táblás törvény szerint hárman mint döntőbírák fogjuk a határt rendezni.

6. Gai. D. 8.3.8.: *Viae latitudo ex lege XII tab. in porrectum octo pedes habet, in anfractum, id est ubi flexum est, sedecim.*

6. A XII táblás törvény szerint a (szolgalmi) szekérút az egyenesben nyolc láb, a kanyarban tizenhat láb széles legyen.

7. VIAM MUNIUNTO: NI SAM DELAPIDASSINT, QUA VOLET IUMENTO AGITO.²⁴⁶

7. Az utat karban kell tartani: ha nem kövezik ki, /:a jogosult:/ arra hajtson, amerre akar.

8/a. SI AQUA PLUVIA NOCET...²⁴⁷

8/a. Ha az esővíz kárt okoz...

8/b. Paulus D. 43.8.5.: *Si per publicum locum rivus aquaeductus privato nocebit, erit actio privato ex lege XII tab., ut noxae domino caveatur.*²⁴⁸

8/b. Ha köztelken levő csatorna, vagy vízvezeték magánembernek kárt okoz, keresete lesz a magánosnak a XII táblás törvény alapján, hogy a kár sújtotta tulajdonos térítést kapjon.

9/a. Ulp. D. 43.27.1.8.: *Lex XII tab. efficere voluit, ut XV pedes altius rami arboris circumcidantur.*

9/a. A XII táblás törvény azt akarta, hogy 15 lábnál magasabban a fa ágait köröskörül levágják.

²⁴⁵Cic.de rep.: 4.8.: *Iurgium levior res est, siquidem inter benevolos aut propinquos dissensio vel concertatio iurgium dicitur; inter inimicos dissensio lis appellatur.* (A vita könnyebb dolog, a jóismerősök vagy szomszédok közötti nézeteltérés vagy veszekedés megjelölésére, az ellenségek nézeteltérését pernek nevezik.)

Cic. de rep. 1.4.: *Admiror nec rerum solum, sed verborum elegantiam: „si iurgant” inquit; benevolorum concertatio non lis inimicorum, iurgium dicitur ... iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare.* (Csodálom nemcsak a tartalom, de a kifejezések választékosságát: „ha vitatkoznak” írja: a jóbanlevők nézeteltérése nem ellenfelek pere, hanem vitának mondatik... a törvény tehát úgy véli, hogy a szomszédok vitáznak, nem perlekednek.)

Némileg más színezetű Phaedrux (Bárány és a farkas): *„Fauce improba latro incitatus iurgii causam intulit”* (gonosz torka által ingerelve a lator okot keresett a vitára).

²⁴⁶Fest. L. 371.: *Praeterea lex iubet XVI in anfracto flexuque pedes latas esse vias ut adiciat: „viam – agito”.* (A törvény emellett azt rendeli, hogy az út kanyarban vagy hajlatban 16 láb széles legyen és hozzáteszi: „Az utat – akar”.)

Cic. Pro Caec. 19.54.: *Si via sit immunita, iubet qua velit agere iumentum.* (Ha az út kiépítetlen, azt rendeli, hogy a fogatot hajthatja, amerre akarja.)

²⁴⁷Pomp. D. 40.7.21.: *Et quod ita scriptum est „videbitur”, pro hoc accipi debet, „videri poterit”; sic et verba legis XII tab. veteres interpretati sunt „si aqua pluvia nocet”, id est si nocere poterit.* (Ha azt írják, „úgy látszik”, azt kell érteni, „látható”, mint ahogy a XII táblás törvény azon szövegét, ha az esővíz árt, a régiek úgy értelmezték, ha árthat.)

²⁴⁸Cic. Top. 9.39.: *Aqua pluvia nocens iubetur ab arbitro coerceri.* (Az esővíz által okozott kárt döntőbíró határozata alapján kell rendezni.)

9/b. Pomponius D. 43.27.2.: *Si arbor ex vicini fundo vento inclinata in tuum fundum sit, ex lege XII tab. de adimenda ea recte agere potes.*

9/b. Ha egy fát a szél a szomszéd telekről a tiedre dönt, joggal perelhetsz annak eltávolításáért a XII táblás törvény szerint.

10. Plinius n.h. 16.15.: *Cautum est ... lege XII tab. ut glandem in alienum fundum procidentem liceret colligere.*²⁴⁹

10. A XII táblás törvény biztosítja, hogy a más telkére áthulló makkot össze szabad szedni.

11. Inst. 2.1.41.: *Venditae et traditae res non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato; quod cavetur lege XII tab.*²⁵⁰

11. Az eladott és átadott dolgokat csak akkor szerzi meg a vevő, ha az eladónak a vételárát kifizette vagy őt más módon kielégítette, például kezessel vagy zálogadással; ezt rendeli a XII táblás törvény.

12. Ulp. 2.4.: *Sub hac condicione liber esse iussus „si decem milia heredi dederit”, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perveniet: idque lex XII tab. iubet.*²⁵¹

12. Akit azon feltétellel szabadítottak fel „ha az örökösnek tízezret ad”, felszabadul, mégha az örökös el is idegenítette, mihamarabb a vevőnek a pénzt megadja; így parancsolja a XII táblás törvény.

VIII.

1/a. QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT...²⁵²

1/a. Aki gonosz éneket ráénekel... /:ráolvas:/

1/b. Cic. de rep. 4.10.12.: *Nostrae XII tabulae, cum perpaucae res capite sanxissent, in his hanc quoque sancientiam putaverunt: si quis occentavisset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri.*²⁵³

²⁴⁹Gai. D.50.16.236.1. (ad XII 4.): *Glandis appellatione omnis fructus continetur, ut Javolenus ait. (A makk megjelölés alatt, amint Javolenus mondja, minden termés értendő.)*

²⁵⁰Pomp. D.40.7.29.1. (ad Qu. Mucium): *Lex XII tab. emptionis verbo omnem alienationem complexa videretur. (A XII táblás törvény az „eladás” szóval minden elidegenítést is jelölni látszik.) Varro, de L. L. 1.5.95.*

²⁵¹Modest. D. 40.7.25.: *Statu liberos venum dari posse leges XII tab. putaverunt. (A XII táblás törvény szerint a szabadság várományosát el lehetett adni.)*

²⁵²Plin. n.h. 28.2.10.: *Maxime quaestionis et semper incertae est, valeantne aliquid verba et incantamenta carminum. Quid? non et legum ipsarum in XII tab. verba sunt: „qui fruges excantassit” et alibi „qui malum carmen incantassit”. (Nagyon kérdéses és gyakran kétséges, hatásosak-e valamennyire az énekek szavai és ráolvasásai. Hogyan? Hát nem maga a XII táblás törvény szövege mondja: „aki a termés éneklé” és máshol „aki gonosz éneket ráénekel”).*

²⁵³Porph. ad Hor. 2.1.82.: *Lex XII tab. cautum erat, ne quis in quemquam maledicum carmen scriberet. (A XII t. rendelkezett arról, hogy senki se írasson a másakra átkozódó éneket.)*

Cornutus in Pers. sat. 1.137.: *Lex XII tab. cautum est, ut fustibus feriretur, qui publice invehebatur. (A XII táblás törvény úgy rendeli, hogy meg kell vesszőzni a nyilvánosan gyalázkodót.)*

Paul. sent. 5.4.6.: *Iniuriarum actio – introducta est lege XII tab. de famosis carminibus... (A XII t. jogtalan sértés elleni keresetet adott a hírbe hozó énekek miatt.) (Ez a 4. töredékre is érthető.)*

1/b. A mi XII táblánk, midőn oly kevés dolgot nyilvánított főbenjárónak, ezek közé sorolandó cselekménynek ítélte, ha valaki „ráénekelt” vagy olyan énekeket költött, hogy ezzel másra becstelenséget vagy gyalázatot hozott.

2. SI MEMBRUM RUPSIT, NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO.²⁵⁴

2. Ha valaki másnak tagját csonkítja és nem egyezik ki vele, hasonló /:büntetés:/ érje.

3. Paulus Coll. 2.5.5.: *Iniuriarum actio aut legitima est aut honoraria. Legitima ex lege XII tab. „qui iniuriam alteri facit, V et XX sestertiorum poenam subito”, quae lex generalis fuit: fuerunt et speciales, velut illa: „manu fustive si os fregit libero, CCC, si servo, CL poenam subito sestertiorum”.*²⁵⁵

3. Az *iniuriarum actio* vagy törvényes vagy hatósági. A törvényes kereset a XII táblás törvényből „aki mást megsért, 25 sestertiussal büntessék”; és ez a törvény általános érvényű volt; voltak különös rendelkezések is, mint: „ha valaki kézzel vagy bottal szabad ember csontját törte, 300, ha rabszolgáét, 150 sestertiusnyi büntetés alá esik.”

4. SI INIURIAM ALTERI FAXSIT, VIGINTI QUINQUE POENAE SUNTO.²⁵⁶

4. Ha mással jogtalanságot cselekszik, 25 legyen a büntetés.

5. RUPITIAS ... SARCITO.²⁵⁷

5. Rongálást ... meg kell téríteni.

6. Ulp. D. 9.1.1.: *pr. Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur, actio ex lege XII tab. descendit; quae lex voluit aut dari id quod nocuit – aut aestimationem noxae offerri.*

6. Ha a háziállat kárt okozott, keresetet adott a XII táblás törvény. Ez a törvény azt akarta, hogy a károkozót adják ki, vagy a kár értékét ajánlják fel (váltságul).

7. Ulp. D. 19.5.14.3.: *Si glans ex arbore tua in fundum meum cadat, eamque ego immisso pecore depascam, neque ex lege XII tab. de pastu pecoris, quia non in tuo pascitur, neque de pauperie – agi posse.*

²⁵⁴Fest. 2.363.: *Talionis mentionem fieri in XII ait Verrius hoc modo: „si – esto”. Neque id quid significet, indicat, puto quia notum est; permittit enim lex parem vindictam.* (Verrius állítja, hogy a XII táblás törvény említi a talio megtorlást ilyen szavakkal: „Ha – érje”. Nem magyarázza meg, hogy ez mit jelent, mivel nyilván ismert volt; a törvény az egyenlő megtorlást engedi meg.)

Gell. 20.1.14.: *Nonnulla in istis legibus ne consistere quidem... visa sunt, velut ille lex talionis, cuius verba haec sunt: „si – esto”. (Több minden nem tartható ama törvényben maradandó értéknek, mint ama talio törvénye sem, mely így hangzik: „ha – érje”).*

²⁵⁵Paul. sent. 5.4.6.: *Iniuriarum actio introducta est lege XII tab. de membris ruptis et ossibus fractis.* (A XII táblás törvény a roncsolt tagok és az eltört csontok miatt is vezetett be keresetet.)

²⁵⁶Gell. 20.1.12.: *Ita de iniuria poenienda scriptum est: „si – sunt”. (A sértés büntetéséről így írnak: Ha – büntetés.)*

Gai. 3.223.: *Propter ceteras vero iniurias XXV assium poena erat constituta.* (Az egyéb sérelmekre 25 as büntetés nyert kiszabást.) L. 1.10.

²⁵⁷Fest. F. 265.: *Rupitias in XII significat damnum dedit.* („Rongálást” a XII táblás törvényben azt jelenti „károkozást.”) /:Más olvasás szerint RUPSIT:/ Fest. F. 322.: *Sarcito in XII Ser. Sulpicius ait significare „damnum solvito, praestato”. (S. S. szerint a XII táblás törvényben sarcito azt jelenti, a kárt megtéríteni, helytállni érte.)*

7. Ha a makk a te fádról az én telkemre hull, és én odahajtván barmomat feletetem azt, sem legeltetés miatt nincs kereseted a XII táblás törvény szerint, mivel nem a tiéden legelt, sem állatkárból nincs kereseted.

8/a. QUI FRUGES EXCANTASSIT...²⁵⁸

8/a. Aki a termést elénekli...

8/b. NEVE ALIENAM SEGETEM PELLEGERIS.²⁵⁹

8/b. Ne csalogasd át másnak a termését.

9. Plin. n.h. 18.3.12.: *Frugem quidem aratro quaesitam noctu pavisse ac secuisse puberi XII tabulis capital erat, suspensumque Cereri necari iuebant... impubem praetoris arbitrato verberari, noxiamve duplionemve decerni.*

9. Valamely ekével szerzett termés éjjeli lelegeltetése, vagy levágása serdült korú tettesnél a XII táblás törvény szerint főbenjáró vétség, az illet Ceresnek áldozva felakasztották; a serdületlent a praetor megítélése szerint megostorozták és a kárt kétszeresen kellett megtérítenie.

10. Gai. D.47.9.9. (ad XII t. 4.): *Qui aedes acerumve frumenti iuxta domum positum combusserit, vinctus verberatus igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit; si vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur, aut, si minus idoneus sit, levius castigatur.*

10. Aki épületet, vagy ház közelében lévő gabonaasztagot felgyújtott, azt megkötözve és megverve tűzhalállal büntették, feltéve, hogy tudva és megfontolva cselekedett; ha pedig véletlenül, azaz hanyagságból, vagy meg kellett térítenie a kárt, vagy ha erre képtelen, könnyebben megfenyítik.

11. Plin. n.h. 17.1.7.: *Cautum est XII tabulis, ut qui iniuria cecidisset alienas arbores, lueret in singulas aeris XXV.*²⁶⁰

11. A XII táblás törvény rendeli, hogy aki más fáját jogtalanul kivágta, fizessen minden egyesért 25 rezt.

12. SI NOX FURTUM FAXSIT, SI IM OCCISIT, IURE CAESUS ESTO.²⁶¹

12. Ha éjjel követi el a lopást, ha őt megöli /:a meglopott/:, jogosan megölt legyen.

²⁵⁸Lásd VIII. 1.

²⁵⁹Serv. in Verg. 8.99.: „Atque satas alio vidi traducere messes.” *Magis quibusdam artibus hoc fiebat, unde est in XII tab.: „neve – pelleris”.* („S láttam, amint az érett kalászt más földre vezették.” Mágikus módon történt ez, amint a XII táblás törvény is tartalmazza: „Ne – termését”).

²⁶⁰Gai. 4.11.: *Quod lex XII tab., ex qua de vitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur.* (Minthogy a XII táblás törvény, melynek alapján kereset van a szőlőtőkék kivágása miatt, általánosságban kivágott fákról szól.)

²⁶¹Macrob. saturn. 1.4.19.: *Xviri in XII tab. inusitate „nox” pro „noctu” dixerunt; verba haec sunt: „si – esto”, in quibus verbis etiam id notandum, quod ab eo, quod est is, non eum casu accusativo, sed im dixerunt.* (A decemvirek a XII t.-ban szokatlanul noctu helyett nox formát használnak, ezek a szavaik: „Ha – legyen”, ebben az is említésre méltó, hogy is /:ő:/ tárgyesete nem eum, hanem im.)

Gell. 20.1.7.: *Durum esse legem putas, quae nocturnum furem ius occidendi tribuit.* (Keménynek találok a törvényt, amely megengedi az éjszakai tolvaj megölését.)

13. LUCI... SI SE TELO DEFENDIT... ENDOQUE PLORATO.²⁶²

13. Nappal... ha dárdával védekezik... ám kiáltozni kell.

14. Gell. 11.18.8.: *Ex ceteris manifestis furibus liberos verberari addicique iusserunt Xviri ei, cui furtum factum esset, si modo id luci fecissent neque se telo defendissent; servos verberibus offici et e saxo praecipitari; sed pueros impuberes praetoris arbitratu verberari voluerunt noxiamve ab his factam sarciri.*²⁶³

14. Az egyéb tetten ért tolvajok közül a szabadokat megkorbácsoltatták és rabszolgaságba adták annak, akitől loptak, ha ti. nappal történt és nem védekeztek fegyverrel; a rabszolgákat megostoroztatták és ledobatták a szikláról; de a serdületlen gyerekeket a *praetor* mérlegelése szerint megvesszőztették, és az okozott kárt megtérítették a *decemvirek*.

15/a. Gai. 3.191.: *Concepti et oblati (furti) poena ex XII tab. tripli est.*²⁶⁴

15/a. A (lopott dolgot) magánál tartó és azt másnál elhelyező büntetése a XII tábla szerint háromszoros.

15/b. ...LANCE ET LICIO...²⁶⁵

15/b. ...csészével és köténnyel...

16. SI ADORAT FURTO, QUOD NEC MANIFESTUM ERIT, – (DUPLIO-NE DAMNUM DECIDITO).²⁶⁶

16. Ha oly lopás miatt perelnek, mely nem tetten ért, (a büntetés a kétszeres legyen.)

17. Gai. 2.45.: *Furtivam rem lex XII tab. usu capi prohibet.*²⁶⁷

17. A lopott dolog elbirtoklását a XII táblás törvény tiltotta.

²⁶²Cic. pro Tull. 21.50.: *Furem... luce occidi vetant XII tab. nisi se telo defendit; etiamsi cum telo venerit, nisi utetur telo ac repugnabit, non occides; quod si repugnat, endoplorato, hoc est conclamato, ut aliqui audiant et convenient.* (A XII táblás törvény tiltja a nappali tolvaj megölését, hacsak nem védekezik fegyverrel; még ha fegyverrel is jön, de nem használja és nem áll ellent, nem szabad megölni; ha ellenáll, kiáltozni kell, azaz összehívni azokat, akik hallják, hogy odacsődüljenek.) Lásd még Fest. D. 309., Gai. D. 47.2.55.2., Gai. D. 9.2.4.1., Gell. 11.18.6., Cic. pro Mil. 3.9., Ulp. Coll. 7.3.2.

²⁶³Gai. 3.189., Gell. 20.1.7.

²⁶⁴Gai. 3.186.: *Conceptum furtum dicitur cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa sit; oblatum furtum dicitur cum res furtive tibi ab aliquo oblata sit, eaque apud te concepta sit.* (Átvett lopásnak nevezik, ha valakinél tanúk jelenlétében keresik és meglelik a lopott dolgot /:orgazdaság?/:, okozott lopás, ha a lopott dolgot valaki hozzád odavitte és nálad megtalálják.) L. Paul. Sent. 2.31.3.

²⁶⁵Fest. P. 117.: *„Lance et licio” dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat quaerere in domo aliena licio cinctus intrabat lancemque ante oculos tenebat propter matrumfamiliae et virginum praesentiam.* („csészével és köténnyel” mondták a régiek, mikor valaki a más házában kutatott lopás után, köténnyel övezve lépett be és csésztét vitt a kezében a családjára és a hajadonok jelenléte miatt.)

Gell. 11.18.9.: *Furta quae per lancem liciumque concepta essent, proinde ac si manifesta forent, vindicaverunt XII tab.* (Azokat a lopásokat, amelyeket csészével és köténnyel nyomoztak ki, a XII táblás törvény tetten ért lopásokként büntette.) Így Gai. 3.192.

²⁶⁶Fest. F. 162.: *„Nec” coniunctionem positam esse ab antiquis pro „non” ut et in XII est: „Si – erit”.* („Sem” a „nem” szó helyett áll a régieknél, így a XII táblás törvény is: „Ha – tetten ért”).

Gai. 3.190.: *Nec manifesti furti poena per legem XII tab. dupli inrogatur...* (A nem tetten ért lopás büntetése a XII táblás törvény szerint kétszeres.) Így Gell. 11.18.9.

²⁶⁷Inst. 2.6.2., Gai. 2.49., D. 41.3.33.

18/a. Tacit. Ann. 6.16.: *Nam primo XII tabulis sanctum, ne quis unciario fenore amplius exerceret.*

18/a. Mert először a XII tábla szentesítette, hogy egy unciánál nagyobb kamatot ne lehessen szedni.

18/b. Cato de r.r. praef.: *Maiores – in legibus posiverunt furem dupli condemnari, feneratorum quadrupli.*

18/b. A régiek törvénybe iktatták, hogy a tolvajt kétszeresre büntetik, az uzsorást négyszeresre.

19. Paulus Coll. 10.7.11.: *Ex causa depositi lege XII tab. in duplum actio datur.*

19. A letétből származó ügyben a XII táblás törvény szerint kétszeres keresetet adnak.

20/a. Ulp. D. 26.10.1.2.: *Sciendum est suspecti crimen e lege XII tab. descendere.*²⁶⁸

20/a. Tudnunk kell, hogy a hűtlen (gyám) elleni kereset a XII táblás törvényből ered.

20/b. Tryph. D. 26.7.55.1.: *Si tutores rem pupilli furati sunt, videamus an ea actione, quae proponitur ex lege XII tab. adversus tutorem in duplum, singuli in solidum teneantur.*

20/b. Ha a gyámok a gyámolt vagyonát meglopták, vizsgáljuk meg, vajon azzal a keresettel, mely a XII táblás törvény szerint a gyám ellen a kétszeresre adva van, minden egyest a teljes összegre lehet-e perelni.

21. PATRONUS SI CLIENTI FRAUDEM FECERIT, SACER ESTO.²⁶⁹

21. Ha a patronus kliensét becsapja, átkozott legyen.

22. QUI SE SIERIT TESTARIER LIBRIPENSVE FUERIT, NI TESTIMONIUM FATIATUR, INPROBUS INTESTABILISQUE ESTO.²⁷⁰

22. Aki tanúként szerepelt vagy mérlegtartó volt, ha nem tesz tanúságot, becstelen legyen és ügyletre képtelen.

23. Gell. 20.1.53.: *Si non illa etiam ex XII tab. de testimoniis falsis poena abolevisset et si nunc quoque ut antea qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio deiceretur...*

23. Ha nem avult volna el a hamis tanúnak a XII tábla szerinti büntetése és ha most is, mint hajdan a Tarpeii szikláról dobnák le azt, akire a hamis tanúságtétel vádja rábizonyult...

24/a. SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QUAM IECIT, aries subicitur.²⁷¹

²⁶⁸Cic. de off. 3.15.6.: *Dolus malus et legibus erat vindicatus, ut tutela in XII tabulis.* (A rosszhiszemű csalárdságot törvény is büntette, mint a XII táblás törvény a gyámsággal kapcsolatban.)

²⁶⁹Serv. ad Aen. 6.609.: *„Et fraus innexa clienti” ex lege XII tab. venit, in quibus ita scriptum est: „patronus – esto”. (A klienssel szembeni csalárdság fogalma a XII táblás törvényből származik, ahol az áll: „Ha – legyen”).*

²⁷⁰Gell. 15.13.11.: *Item ex iisdem tabulis id quoque est: „qui – esto”. (Ugyanezen táblákról való ez is: „Aki – képtelen”).* Lásd Inst. 2.10.6.

²⁷¹Cic. Top. 17.64.: *Iacere telum voluntatis est, ferire quem nolueris fortunae: ex quo aries subicitur ille in vestris actionibus, „si – iecit”. (Dobni a fegyvert szándék dolga, eltalálni, akit nem akartál, véletlenül, ennek következtében eljárásaitok szerint kost kell áldozni, „ha – dobta”).* Lásd Cic. pro Tull. 21.51., Fest. 347., 351. Vö. L. R. Numa 13.

24/a. Ha a dárda inkább csak kicsúszott a kezéből, semmint dobta, kost kell áldozni.

24/b. Plin n.h. 18.3.12.: *Frugem furtim noctu pavisse XII tabulis capital erat... gravius quam in homicidio.*

24/b. A vetés éjjeli legeltetése a XII táblás törvény szerint főbenjáró vétek volt, /:lásd a 9. fr.:/ súlyosabb, mint az emberölés.

25. Gai. D. 50.16.236. pr. (ad XII t. 4.): *Qui venenum dicit, adicere debet, utrum malum an bonum; nam et medicamenta venena sunt.*

25. Aki mérget mondott, hozzá kell tennie, ártó-e vagy hasznos; mert mérgek az orvosságok is.

26. *Latro decl. in Cat. 19.: XII tab. cautum esse cognoscimus, ne qui in urbe nocturnos coetus agitare.*

26. Ismerjük a XII táblás törvény rendelkezését, hogy éjjeli gyűléseket ne tartsanak a városban.

27. Gai. D. 47.22.4. (ad XII t. 4.): *His (sodalibus) potestatem facit lex pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant; sed haec lex videtur ex lege Solonis translata esse.*

27. Ezeknek (az egyesületek tagjainak) hatalmat adott a törvény olyan alapszabályok hozatalára, amilyent akarnak, míg az állami törvényekből semmit sem sértenek; de valószínű, hogy ezt a szolóni törvényből vették át.

IX.

1–2. Cic. de leg. 3.4.11.: *Privilegia ne irroganto. De capite civis nisi per maximum comitatum ne ferunto.* Uo. 19.44.: *Leges praeclarissimae de XII tabulis tralatae duae, quarum altera privilegia tollit, altera de capite civis rogari nisi maximo comitatu vetat.*

1–2. Ne javasoljanak privilégiumokat. A polgár életéről másutt, mint a nagy népgyűlésen, ne döntsenek.

A XII táblán két kiváló törvény maradt ránk, melyek egyike tiltotta a személyre szabott külön /:megkülönböztető:/ törvényt, (privilégium) a másik tiltja, hogy a polgár ellen másutt, mint a teljes népgyűlésen főbenjáró ügyben döntsének.

3. Gell. 20.1.7.: *Dure autem scriptum esse in istis legibus quid existimari potes? Nisi duram esse legem putas, quae iudicem arbitrumve iure datum, qui ob rem dicendam pecuniam accepisse convictus est, capite poenitur?*

3. Miről gondolsz pedig, hogy túl szigorúan van írva e törvényekben? Hacsak nem találsz túl keménynek azt a törvényt, mely a jog szerint kirendelt ítélő és döntőbíró, akire rábizonyult, hogy az ítéletmondásért pénzt fogadott el, halállal bünteti.

4. Pomponius D. 1.2.2.23.: *Quaestores – qui capitalibus rebus praessent, appellabantur quaestores parricidii, quorum etiam meminit lex XII tab.*

4. A főbenjáró ügyekben eljáró *quaestorok*at *quaestores parricidii*nek nevezték, és ezekről már a XII táblás törvény is megemlékezik.

5. Marcianus D. 48.4.3.: *Lex XII tab. iubet eum, qui hostem concitaverit quive civem hosti tradiderit, capite puniri.*

5. A XII táblás törvény parancsolja, hogy azt, aki az ellenséget feltüzeli vagy egy polgárt az ellenségnek átad, fővesztéssel büntessék.

6. Salvianus de gubern. Dei 8.5.: *Interfici enim indemnatum quemcunque hominem etiam XII tabularum decreta vetuerunt.*

6. Hogy ítélet nélkül kivégezzenek egy embert, már a XII táblás törvény rendelkezései is tiltották.

X.

1. HOMINEM MORTUUM IN URBE NE SEPELITO NEVE URITO.²⁷²

1. Halott embert a városban eltemetni és elégetni tilos.

2. ...HOC PLUS NE FACITO: ROGUM ASCEA NE POLITO.²⁷³

2. Ennél többet tenni nem szabad: a máglyát fejszével kifaragni tilos.

3. Cic. de leg. 2.23.: *Extenuato igitur sumptu tribus reciniis et tunicula purpurea et decem tibicinibus tollit etiam lamentationem.*

3. Megszorítva tehát a fényűző szokásokat, a három fejkendővel, bíborruhával, és tíz fuvolással együtt eltörölte a siratást is.

4. MULIERES GENAS NE RADUNTO, NEVE LESSUM FUNERIBUS ERGO HABENTO.²⁷⁴

4. Az asszonyok ne karcolják fel arcukat, sem pedig ne jajveszékelenek a temetésen.

²⁷²Cic. de leg. 2.23.58.: *Video quae sunt in pontificio iure, sed quaero equidnam sint in legibus? Pauca non ignota vobis; sed non tam ad religionem spectant, quam ad ius sepulcrorum. „Hominem mortuum, inquit lex, in – urito”. Credo, vel propter ignis periculum. Quod autem addit „neve urito” indicat non qui uratur sepeliri, sed qui humetur. (Látjuk, mi van a papi jogban, de kérdem, mi van a törvényben? Kevés, általatok ismert, nem a vallást érinti, hanem a sírhelyhez való jogot. „Halott embert, így mond a törvény, a – tilos.” Gondolom, a tűzveszély miatt. Mikor hozzátesszi, eltemetni, nem az elégetett hamvaira gondol, hanem az elföldeltekre.)*

²⁷³Uo. folyt.: *Iam cetera in XII minuendi sumptus lamentationisque funebris, translata de Solonis fere legibus „hoc – polito.” Nostis quae sequuntur: discubamus enim pueri XII ut carmen necessarium, quas iam nemo discit. „Extenuato – lamentationem”. „Mulieres – habento”. (A továbbiak a szolóni törvényből átvéve a XII táblás törvényben a temetés és a gyász költségeit hivatottak csökkenteni. „Ennél – tilos.” Tudjátok, hogy következik, hiszen tanultuk fiúkként a XII táblát mint kötelező verset, ezt ma már senki sem tanulja. „Megszorítva – is”. „Az asszonyok – temetésen.”*

²⁷⁴Cic. de leg. 25. 64.: *Sumptuosa funera et lamentabilia Solonis lege sublata sunt, quam legem eisdem prope verbis nostri Xviri in decimam tabulam coniecerunt, nam de tribus reciniis et pleraque illia Solonis sunt. De lamentis expressis verbis sunt: „mulieres – habento”. (A költséges temetést és siratást Szolón törvénye alapján törölték el, amelyet a decemvirek a tizedik táblára szinte szó szerint vettek át; mert a három fejkendő és a többi Szolónról van. A siratásról szó szerint mondja: „az asszonyok – temetésen”).*

Serv. ad Aen. 12.606.: *Cautum lege XII tab., ne mulieres carperent faciem, his verbis: „mulier faciem ne carpito”. (A XII táblás törvény tiltja, hogy az asszonyok felszaggassák arcukat, ezekkel a szavakkal: „az asszony arcát fel ne sértse”). Lásd még Plin. n.h. 11.58., Fest. 273.*

5/a. HOMINI MORTUO NE OSSA LEGITO, QUO POST FUNUS FACIAT.²⁷⁵

5/a. Tilos a megholt ember csontjait összegyűjteni, hogy utólag temetést rendezzenek neki.

5/b. Cic. uo.: *Excipit bellicam peregrinamque mortem.*

5/b. Kivételt tesz a háborúban, vagy idegenben megholtra nézve.

6/a. a Cic. uo.: *Haec praeterea sunt in legibus de unctura; quibus „servilis unctura tollitur omnisque circumpotatio. Ne sumptuosa repersio, ne longae coronae, nec acerrae praetereantur”.*

6/a. Azután ezek vannak a törvényben a kenőcsökről: a szolgák megkenése és mindenféle halotti tor megtiltatik. Hagyják el a sír költséges illatosítását, a nagy koszorúkat, a tömjéntartót.

6/b. Fest. F. 158.: *Murrata potione usos antiquos indicio est, quod XII tabulis cavetur, ne mortuo indatur.*

6/b. Tudjuk, hogy a régiek éltek mirhával vegyített italokkal – ezt bizonyítja, hogy a XII táblás törvény megtiltotta, hogy halottakba ilyet töltsenek.

7. QUI CORONAM PARIT IPSE PECUNIAVE EIUS (HONORIS) VIRTUTISVE ERGO ARDUUITUR – EI... *ast ei parentive eius mortuo domi forisve imponetur se fraude esto.*²⁷⁶

7. Aki maga vagy jószága érdemével koszorút nyert, édessék el vele, ...de neki és szülőjének annak halálakor tegyék fejére otthon vagy a fórumon, ez nem törvénytörtés.

8. ...NEVE AURUM ADDITO. AT CUI AURO DENTES IUNCTI ES-CUNT, AST IM CUM ILLO SEPELIET URETVE, SE FRAUDE ESTO.

²⁷⁵Az 5–10. ponthoz: Cic. uo. folyt.: *Ceteram item funebria, quibus luctus augetur, XII sustulerunt: homini, inquit, mortuo – faciat. Excipit – mortem. Haec – praetereantur. Illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere quod coronam virtute partam et ei, qui peperisset, et eius parenti, sine fraude esse impositam lex iubet. Qua in lege cum esset „neve aurum addito”, quam humane excipit altera lex „at – esto”. Et simul illud videtote, aliud habitum esse sepelire et urere... Duae sunt praeterea leges de sepulcris, quarum altera privatorum aedificiis, altera ipsis sepulcris cavet. Nam quod – „rogum – domino”, incendium veretur acerbium. Quod autem forum, id est vestibulum sepulcri, bustumve usucapi vetat, tuetur ius sepulcrorum.* (Más temetési szokásokat, melyek a gyászt növelték, szintén eltörölt a XII táblás törvény: „tilos – neki”. „Kivételt – nézve.” „Azután – tömjéntartót.” Azt rendeli a törvény, jogellenesség nélkül lehet a dicsőség koszorúit a szerző vagy szülei ravatalára tenni, azt jelenti, hogy ezeket a halotthoz tartozónak tudja. Midőn a törvény úgy rendelkezik, „aranyat – vele”, milyen emberségesen tesz kivételt más helyen: „de – törvénytörtés”. Itt ismét láthatjátok, más elhamvasztani és más elföldelni. Van aztán még két törvény a temetkezésről, melyek egyike a magánépületeket, a másik magukat a sírhelyeket védi. Merthogy „máglyát – nélkül”, a veszedelmes tűzvész akadályozza. Amelyik pedig tiltja a sírhely udvarának, azaz előterének elbirtoklását, a sírhelyjogot védi.)

²⁷⁶Plin. n.h. 21.3.7. *Ad certamina in circum per ludos et ipsi descendebant et servos suos equosque mittebant. Inde illa XII tab. lex: „qui – ei”. Quam servi equique meruissent „pecunia partam” lege dici nemo dubitavit. Quis ergo honos? ut ipsi mortuo parentibusque eius dum intus positus esset, forisve ferretur sine fraude esset imposita.* (A cirkuszi játékok küzdelmeire maguk is lementek a porondra, és szolgálkat, lovaikat leküldték. Ezért rendelkezik így a XII t. törvény: „aki – neki”. Amit a szolgák vagy lovak nyertek, azt kétségtelenül a jószág érdemének mondja a törvény. Mi hát a tisztesség? Hogy mikor meghal és szülei ráhelyezik és így viszik a ravatalra, ez jogsértés nélkül legyen odatéve.)

8. Aranyat se temessenek vele. De akinek fogai arannyal vannak kapcsol-
va, ha azt vele elégetik, vagy eltemetik, ez nem törvénysértő.

9. Cic. uo.: *Rogum bustumve novum vetat propius LX pedes adigi aedes alienas invito domino.*

9. Máglyát vagy új sírt tilos 60 lábnál közelebbre tenni valamely épülethez a tulajdonos engedelmé nélkül.

10. Cic. uo.: *Forum bustumve usucapi vetat.*²⁷⁷

10. A sírt és előterét elbirtokolni tilos.

XI.

1. Cic. de rep. 2.36.: *Qui (Xviri) cum decem tabulas summa legum aequitate prudentiaeque conscripsissent, in annum posterum Xviros alios subrogaverunt.*

Uo. 37.: *Qui duabus tabulis iniquarum legum additis connubia ut ne plebei cum patribus essent, inhumanissima lege sanxerunt.*

1. Miután ezek (a *decemvirek*) tíz törvénytáblát nagyfokú méltányossággal és bölcsességgel összeírtak, a következő évben más *decemvireket* választottak, akik hozzáadva különböző méltánytalan tartalommal két táblát, a házasságot, nehogy plebejusok patríciussal kössenek /ilyen esetben:/ embertelen tör-
vénnel büntetni rendelték.

2. Macrobius sat. 1.13.21.: *Tuditanus refert – Xviros, qui tabulis duas addide-
runt, de intercalando populum rogasse. Cassius eosdem scribit auctores.*

2. Tuditanus beszámol róla, hogy a *decemvirek*, akik két táblát pótlólag készíttettek, a beékelésről /a szökőhónapéről:/ tettek javaslatot. Cassius sze-
rint is ők annak a szerzői.

3. Cic. ad Att. 6.1.8.: *E quibus (libris de rep.) unum requiris de Cn. Flavio. Ille vero ante Xviros non fuit: quippe qui aedilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post Xviros instituta est. Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis.*

3. Ezek közül egyedül Cn. Flavius (könyve) felől érdeklődöl. Ő pedig nem a *decemvirek* előtt élt, hiszen *aedilis curulis* volt, ezt a hivatalt pedig jóval a *decemvirek* után szervezték. Hogy van tehát az, hogy mégis közzétette a naptárt? Azt vélik ugyanis, hogy azt a táblát az ideig titokban tartották, hogy a törvénykezési napokat csak kevesektől lehessen tudakolni.

²⁷⁷Fest. P. 84.: *Id forum antiqui appellant, quod nunc vestibulum sepulcri dicari solet.* (A régiek piacnak mondták, amit most a sír előterének szokás nevezni.) Fest. P. 32. *Bustum proprie dicitur locus, in quo mortuus est combustus et sepultus...* (Bustum néven magát azt a helyet értjük, ahol az elhunytat elégették és el is temették.)

1. Gai. 4.28.: *Lege introducta est pignoris capio, veluti lege XII tab. adversus eum, qui hostiam emisset nec pretium redderet, item adversus eum qui mercedem non redderet pro eo iumento quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam acceptam in dapem, id est in sacrificium, impenderet.*

1. Törvény vezette be a zálogolást, így a XII táblás törvény az ellen, aki áldozati állatot vásárolt és nem adta meg az árát; aztán az ellen, aki nem fizetett olyan baromért, melyet valaki azért adott bérbe, hogy a kapott pénzt lakomára, ti. áldozati lakomára fordítsa.

2/a. SI SERVUS FURTUM FAXIT NOXIAMVE NOXIT.²⁷⁸

2/a. Ha a rabszolga lopást követ el vagy kárt okoz.

2/b. Gai. 4.75–76.: *Ex maleficio filiorum familias servorumque noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominove aut litis aestimationem suffere, aut noxae dedere. Constitutae sunt autem noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris; legibus, velut furti lege XII tab...*

2/b. A családfiúk és a rabszolgák büntetéből *noxalis* per keletkezett, ebben joga volt az atyának vagy úrnak a pert magára vállalni, vagy /:a vétkest váltságul:/ *noxába* átadni. *Noxalis* kereseteket pedig vagy törvények vagy a praetor ediktuma alapítottak: a XII táblás törvény pl. a lopásra.

3. SI VINDICIAM FALSAM TULIT, SI VELIT IS... TOR ARBITROS TRIS DATO, EORUM ARBITRIO... FRUCTUS DUPLIONE DAMNUM DECIDITO.²⁷⁹

3. Ha csalárdul szerezte a peres dolog időközi birtokát, ha az /:a másik:/ akarja, a (*prae*)tor adjon három bírót, és az ő becslésük alapján /:az időközi:/ gyümölcsökben /:szenvedett:/ kárát kétszeresen térítse meg.

²⁷⁸Ulp. D. 9.4.2.1.: *Celsus tamen differentiam facit inter legem Aquiliam et legem XII tab. Nam in lege antiqua, si servus sciente domino furtum fecit, vel aliam noxam commisit servi nomine actio est noxalis, nec domino suo nomine tenetur; at in lege Aquilia, inquit, dominus suo tenetur, non servi. Utriusque legis reddit rationem, XII tab., quasi servos voluerit dominis in hac re non obtemperare: Aquiliae, quasi ignoverit servo, qui domino paruerit, periturus si non fecisset. Sed si placeat quod Iulianus scribit, „si – noxit”, etiam ad posteriores leges pertinere, poterit dici, etiam servi nomine cum domino agi posse noxali iudicio. (Celsus különbséget tesz a lex Aquilia és a XII táblás törvény között. Az ősi törvényben, ha a rabszolga ura tudtával lopott vagy más kárt okozott, a szolga nevében indult a kártérítési kereset és az urat saját személyében nem perelték. Az Aquilia-törvény szerint az úr saját személyében felel, nem a szolga nevében. Mindkét törvény értelmét feltárja: a XII táblás törvény nem akarta, hogy ilyen dolgokban a szolgák uraiknak engedelmeskedjenek; az Aquilia nem vesz tudomást a szolgáról, aki urának engedelmeskedik, hisz el lenne veszve, ha nem tenné. De ha elfogadjuk, amit Iulianus ír, hogy „ha – okoz” a későbbi törvényekre is vonatkozik, akkor mondhatjuk, hogy a szolga nevében is lehet az ura ellen noxalis keresetet indítani.) Lásd még D. 47.6.5., 50.16.283.3.*

²⁷⁹Fest. L. 376.: *Vindiciae appellantur res eae, de quibus controversia est; quod potius dicitur vis, quia fit inter eos, qui contendunt. Ser. Sulpicius nomine etiam singulariter formato vindiciam esse ait, de qua re controversia est, ab eo quod vindicaretur et in XII: „si – decidito”. (Követelt dolognak mondjuk azokat, amelyek vitások, melyekre rámondható az erőszak, minthogy a követelődzők között ott vannak. S. S. egyedileg képzett névvel mondja követelt dolognak azt, amit vindikálnak a XII táblán is: „ha – meg”.*

4. Gai. D. 44.6.3. (ad XII t. 6.): *Rem qua controversia est, prohibemur in sacrum dedicare: alioquin dupli poenam patimur, sed duplum utrum fisco, an adversario praestandum sit, nihil exprimitur.*

4. Azt a dolgot, mely per alatt áll, tilos áldozatul adni; különben kétszeres büntetést szenvedünk el, de hogy a *duplum* az államkincstárt, vagy az ellenfelet illeti-e, az nincs kimondva.

5. Liv. 2.17.12.: *In XII tabulis legem esse, ut quodcumque postremum populus iussisset, id ratumque esset.*

5. A XII táblán törvény van, hogy amit a nép legutoljára határozott el, az az érvényes jog.

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS
BE NEM ILLESZTHETŐ TÖREDÉKEK

1. Fest. F.166.: *Nancitor in XII nactus erit, prenderit.*

1. *Nancitor* a XII táblás törvényben *nactus erit* helyett: „meg fogja kapni”.

2. Fest. F. 258.: *Quando – in XII – cum c littera ultima scribitur.*

2. *Quando* a XII táblán a végén *c* betűvel írva.

3. Fest. F. 309.: *„Sub vos placo” significat id, quod supplico, ut in legibus „transque dato”, „endoque plorato”.*

3. *sub vos placo* úgy áll *supplico* /:könyörgök:/ helyett, mind a Törvényekben *transque dato* /:és adassék át:/ *endoque plorato* /:ám kiáltozni kell:/ (L. VIII. 13.)

4. Donat. ad. Ter. Eun. 3.3.9.: *„Dolo malo” quod – addicit „malo” – aut archaismos est, quia sic in XII a veteribus scriptum est, aut epitheton doli perpetuum est.*

4. „Gonosz csellel”, hogy itt a gonoszt hozzáadja, vagy régiesség, mert így írták a régiek a XII táblán, vagy ez mindenkori járuléka a *dolus*nak.

5. Cic. de rep. 2.31.54.: *Ab omni iudicio poenaeque provocari licere indicant XII tabulae compluribus legibus.*

5. Hogy minden ítélettel és büntetéssel szemben lehet fellebbezni, a XII tábla több törvényben említi.

6. Cic. de off. 3.31.111.: *Nullum vinculum ad adstringendam fidem iureiurando maiores artius esse voluerunt, id indicant leges in XII tabulis.*

6. Őseink semmiféle köteleket nem tartottak oly alkalmasnak a hűség biztosítására, mint az esküt, ezt mutatják a XII tábla törvényei.

7. Augustinus de Civ. Dei 21.11.: *Octo genera poenarum in legibus esse scribit Tullius: damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, mortem, servitutem.*

7. A törvények Cicero szerint a büntetés nyolc nemét ismerik: a kárt, bilincset, vesszőzést, taliót, becstelenséget, számkivetést, halált, rabszolgaságot.

8. Gai. 1.122.: *Olim aereis tantum nummis utebantur, et erant asses, dupundii, semisses, quadrantes, nec unus aureus vel argenteus nummus in usu erat, sicuti ex lege XII tab. intellegere possumus.*

8. Hajdan csak rézpénzeket használtak, és így volt *as, dupundius, semis, quadrans* és semmiféle arany vagy ezüstérme nem volt forgalomban, mint ezt a XII táblás törvényből megtudhatjuk.

9. Gai. D.50.16.237. (ad XII t. 5.): *Duobos negativis quasi permittit lex magis quam prohibuit: idque etiam Servius animadvertit.*

9. Két tagadó szóval a törvény inkább megenged valamint, mintsem tiltja, és ezt Servius is így magyarázza.

10. Gai. D. 50.16.238.1. (ad XII t. 6.): *„Detestatum” est testatione denuntiatum.*

10. „Letanúzott” azt jelenti, tanúk előtt kijelentett.

11. Sidonius Apoll. ep. 8.6.7.: *Per ipsum fere tempus, ut decemviraliter loquar, lex de praescriptione fuerit „proquiritata”.*

11. Körülbelül ugyanebben az időben, hogy a *decemvirek* szavajárásával beszéljek „kikiáltották” a /:harmincéves:/ elévülésre vonatkozó törvényt.

12. Fest. P.66.: *Duicensus dicebatur cum alteri, id est filio census.*

12. Duicensusnak mondták, akit mással, például fiával együtt lajstromoztak censuskor.

Dirksen szerint az 5. töredék IX. 2-hez tartozik, a 6. a VIII. 23-hoz, a 8. a VIII. 11-hez.

Ellenvetések

X. ÖNÁLLÓ ALKOTÁS VAGY ÁTVETT SZABÁLYRENDSZER AZ ARCHAIKUS RÓMAI JOG?

1. A HAGYOMÁNY MEGBÍZHATÓSÁGA

Említettük már, hogy a múlt századfordulón a racionalitás általános áramlatának megfelelően kérdésessé vált az is, vajon a XII táblás törvény egyáltalán elfogadható-e a Kr. e. V. századból származó törvenyműként.²⁸⁰ Külön vizsgálat tárgyát képezte ezzel kapcsolatban, mennyiben hiteles a törvénynek ránc hagyományozott anyaga. Pais és Lambert kétségessé tették ezt, és legjobb esetben a Kr. e. III., de inkább II. század művének tartották a XII táblás törvényt, azaz nem sokkal régebbinek, mint az az annalista (évkönyvszerkesztő) hagyomány, amelyre a ránc maradt római történészek, Livius vagy Dionysius munkáikban támaszkodtak. Ezt a kétséget a századforduló óta a jogtudomány elsöprő többséggel elvetette, és a XII táblás törvényt ma mind korát, mind anyagát tekintve hitelesen áthagyományozott jogi műnek tekintik.²⁸¹ Ezen nem változtat, hogy egyes tételei magyarázatára vagy tartalmára vonatkozóan kétségek merülnek fel.²⁸²

Ugyancsak kérdéses egyesek előtt a törvény önállósága abból a szempontból, hogy mennyire hatottak arra a korabeli keleti vagy görög törvenyművek.²⁸³ Maga a XII táblás törvény keletkezéséről szóló eredeti hagyomány is beszél bizonyos befolyásolásról.²⁸⁴ Mielőtt a XII táblás törvényből kiindulva kívánnánk visszakövetkeztetni Róma kezdeti állapotára és létrejöttére, meg kell vizsgálnunk, mennyiben valószínűek ezek a feltevések. Ha ugyanis a törvenymű nem eredeti római alkotás, hanem döntő részben egyszerű jogszabály-recepció, egészen más súllyal értékelhető Róma keletkezéséről alkotott nézetek alátámasztójaként. Vizsgáljuk meg tehát egymás után a két recepciók gyanúsítást.

²⁸⁰Lambert (220, 221, 222.), Pais (308), Girard (162), Solazzi (375).

²⁸¹Kunkel/Selb (200), Jolowitz/Nicholson (199), Wieacker (423).

²⁸²Wieacker (417), Magdelain (256).

²⁸³Ducos (120), Ferenczy (132), Wieacker (417), Westbrook (410), Zlinszky (447).

²⁸⁴Livius, Dionysius, Plutarchos, Pomponius, Plinius, id. Zlinszky (447).

2. A GÖRÖG HATÁS HAGYOMÁNYA

A római historikusok a XII táblás törvénnyel kapcsolatban többen is írják: a kodifikáció megkezdése előtt a rómaiak követséget küldtek Athénbe a görög jog tanulmányozására.

A hagyomány szerint a XII táblás törvény szövegszerű átvételeket is tartalmazott szolóni törvényekből. Gaiusnak a XII táblás törvényhez írt kommentárja 4. könyve (D. 10.1.13.) szerint a XII tábla a VII. tábla 2. töredékeként nyilvántartott következő szolóni szöveget tartalmazza: „tudnunk kell, hogy a határrendezési keresettel kapcsolatban a törvény ahhoz igazodott, amit mintegy az athéni Szolón törvényeként tartanak nyilván.” Szolón életrajzában Plutarkhosz hasonlót állít. Szolóntól átvettnek tartja Gaius (XII. 8.27. D. 47.22.4.) az „egyesülési szabadságról” szóló törvényi tételt is. Ugyanígy átvételként tartjuk nyilván a X. tábla 2. és következő szövegeit Cicero *de legibus* 2.23.59.-es helye alapján. Plutarkhosz Szolón életrajzának 21. része szinte szóról szóra megfelel Cicero szövegének. Az antik írók számára a görög hatás a XII táblás törvény e részeire kétségtelen volt.

A mai jogtudomány nem fogadja el ennyire egyértelműen a XII táblás törvény egészére a görög befolyást. Bonfante szerint²⁸⁵ „azon tanakodni, hogy a XII táblás törvényben melyik törvényhely való a görög jogból, intellektuális sportnak tekinthető. Lehet, hogy ez nem teljesen haszontalan, de eredménye meglehetősen kétséges, nem éri meg sem a ráfordított fáradságot, sem a költséget. A XII táblás törvény, amely egészében nyers és primitív, sajátosan római jogot tartalmaz.” Valamivel kevésbé szkeptikusak Jolowitz és Nicholson,²⁸⁶ akik, miután megemlítik a Pliniusnál és Pomponiusnál²⁸⁷ található hagyományt, nevezetesen a törvényszöveget illetően Efezosi Hermodorus társ-szerzőségét, a következő kijelentést teszik: „A görög hatással kapcsolatban a modern vélemények általában szkeptikusak. Amennyiben ez a szkepticizmus azon alapul, hogy a római világ horizontja nem terjed ki ilyen távolsáig, a modern archeológiai kutatások fényénél²⁸⁸ e szkepticizmus nem igazolt.” Végső következtetésük azonban nekik is Bonfantéhoz hasonló: „nem kétséges, hogy (a rómaiak görög jogból) bizonyos vitás pontokat átvehettek és bizonyos újításokat is bevezethettek, melyek közül egyes részek görög eredetiből nyerhették alakjukat, de mint egész a XII táblás törvény Róma szokásjogán alapul.” Lényegében azonos álláspontot foglal el Selb a legújabb kézikönyvkiadásban, melyet a Jörs-Kunkel-Wenger-munkán alapulva ír-

²⁸⁵Bonfante (50) I. 129.

²⁸⁶Jolowitz (199) 113.

²⁸⁷Pomponius D. 1.2.2.4., Plinius Nat.Hist.34.21.

²⁸⁸Hivatkozik Gjerstád (165) 4. 1966. 586. sk., 597. sk. helyre. Ferenczy Endre, *Römische Gesandtschaft im Perikleischen Athen*, Oikumene 4 (1983), 37–41., a követség hagyományát részletesen elemzi, és elválasztja magának a görög hatásnak a kérdésétől.

tak.²⁸⁹ Wieacker részletesen, több tanulmányban vizsgálta ezt a kérdést.²⁹⁰ Ezek közül egyikben egészen mélyrehatón elemezte azt a hagyományt, ami a görög hatásról beszél.²⁹¹ Végeredményként azonban ő is az egész mű római jellegét emeli ki. Ezt tehát ma a tudományos világ általános álláspontjának tekinthetjük. A részletekre még visszatérünk.

3. A KELETI HATÁS FELTÉTELEZÉSE

1903-ban a XII táblás törvénnyel kapcsolatban másik kétség is felmerült.²⁹² Az akkoriban felfedezett és megfejtett Hammurabi-kódexszel összefüggésben vetődött fel az a gondolat, hogy a XII táblás törvény lényegében a közép-keleti babiloni jognak átvett derivátuma, ezért nem lehet a római társadalmi-gazdasági körülmények jogszabályba áttett bizonyítékaként értékelni. Ez a felvetés egyidejű Lambert (már tárgyalt, az eredetiséget teljesen kétségbe vonó) elméletével, amit azóta a tudomány elvetett.

Annál érdekesebb, hogy a XII táblás törvény eredeti rómaiságát a legújabb időben újra kétségbe vonták. Raymond Westbrook „A XII táblás törvény természete és eredete” című tanulmányában²⁹³ részletesen elemezve a kérdést ismételten visszatér oda, hogy a XII táblás törvény szabályai nem a görög jogból, hanem (a görög jogokkal együtt) a babiloni jogból vezethetők le. Rávilágít arra, hogy az utolsó fél évszázad ékírásos leletei alapján Hammurabi kódexe többé nem egyedülálló és rejtelmes jogalkotás. Tartalmát fel lehet fedezni a kortárs, de a megelőző és azt követő művekben is. Kisugárzott Föníciára és Egyiptomra; igen sok görög és héber jogalkotásba is átkerült. Ha pedig a jogi modellek vándorlását az ókorban ennyire általánosnak tekinthetjük, nem lehet eleve kizárni, hogy a rómaiak ezt a hagyományt ugyancsak átvették. Mind archeológiai, mind írásos emlékek nemcsak római–görög,²⁹⁴ hanem római–karthágói kapcsolatokat is igazolnak.²⁹⁵ Az etruszk–római kapcsolatok az archaikus időben ténynek tekinthetők.

Az újabb vélemény, bár egyelőre szemben áll az általános nézettel, elgondolkodtató. Mielőtt további kutatásaink alapjául vennők a XII táblás törvényt, tisztáznunk kell, mennyire valószínű, hogy abban csak recepcióval találkozunk. A kérdéssel, mennyi eredeti a XII táblás törvény normáiból, legalábbis vázlatosan szembe kell néznünk.

²⁸⁹Kunkel/Selb (200) 6. Vö. Kuhlenbeck (217). Krüger (216). Laya (226), Meira (270).

²⁹⁰Wieacker (416, 417, 418, 419, 420, 423).

²⁹¹Wieacker (417).

²⁹²D. H. Müller, *Die Gesetze Hammurapis*, Wien, 1903.

²⁹³Westbrook (410).

²⁹⁴Heurgon (190) 120., 150.

²⁹⁵Heurgon (190) 145.

4. HOGY ÁLLUNK A GÖRÖG HATÁSSAL?

Az előbb említett görög hatást lényegében két konkrét jogterületen feltételezték már az ókorban is. Ezek a szomszédjogi szabályok és a temetői luxus szabályai. Wieacker ezekhez hozzáfűzi maguknak a normáknak a szerkesztési módját.²⁹⁶ Ferenczy Endre²⁹⁷ továbbmegy, amikor a locri kódexet tekinti a XII táblás törvény modelljének. Westbrook elveti Ferenczy teóriáját, amely szerint tiszta általánosságokon alapszik,²⁹⁸ (nevezetesen Ferenczy feltételezése azon alapul, hogy a locri kódex egész *Magna Graeciában* népszerű volt, főleg magánfelekre és büntetésekre vonatkozó szabályokat tartalmazott, jelentős volt benne a perjog, említi a talió-büntetést és korlátozza a temetési luxust).

A XII táblás törvényre a görög ráhatást kizárni nem lehet, éppen a szövegszerű összeesések nyomán. Másrésről éppen e két összeesésre van magyarázat. Róma a latin települések körében létesült. Itt általában szétszórt paraszti gazdaságok vettek körül egy kultikus centrumot.²⁹⁹ Ilyen kis parasztkunyhók Róma dombjain is álltak már a Kr. e. X. században³⁰⁰ is, ha azokat nem is lehet még városszerű településnek nevezni. Talán még faluszerűnek sem. A tradíció szerint Rómát védelmi célokkal alapították, és sok minden alátámasztja ezt a tradíciót.³⁰¹ Ha az alapítók a Kr. e. VIII. század társadalmából kivett egyedeek voltak, rászorultak a védekezésre. Aránylag nagy sokaságot egyesítettek védhető, tehát kicsi helyen.³⁰² Az első rómaiak az ilyen egyesülés és együttélés normáira nem találhattak párhuzamot származásuk területén, a latin és szabin törzsek világában. Az etruszk városépítés csak később vált számukra ismeretessé. A kutatók egy része éppen a város kialakítására gyakorolt etruszk hatást tartja Róma alapítása szempontjából döntő mozzanatnak³⁰³ és ezzel magyarázza a *Stadtwerdung* tényét. *Roma quadrata* (az első királyok telepének) rendje a maga kis *herediumaival* (kertes kunyhóival) nem az etruszk poliszokhoz igazodott még. Ezzel szemben *Magna Graecia* kereskedelmi telepei ilyen sűrűn lakott polisszerű telepek voltak. Szólón szomszédjogi szabályainak másolása ebből a szükségletből adódhatott. A szolóni törvényből származtatott határ menti növényültetés szabályain túl a mezsgye, az áthullott gyümölcs, az áthajlott fa, a vízvezeték és más telki szolgalmak ugyancsak erre a szükségletre utalnak. Ezen összefüggésben indokolt lehetett az, ha Róma a görög városrendezési szabályok egy részét modellként átvette már a Palatinus és a *Roma quadrata* betelepítése során jelentkező szomszédviták rendezéséhez.

²⁹⁶Wieacker (419, 423).

²⁹⁷Ferenczy (132).

²⁹⁸„Is based on the mere generalities.”

²⁹⁹De Francisci (99) 133.

³⁰⁰Müller-Karpe (297) 30.

³⁰¹Mommsen (293) 15.

³⁰²Liv. 1.8.4., Dion. Ant. 2.15., Plut. Romulus 9.

³⁰³Mindenekelőtt Gjerstad (166, 168).

A temetési fényűzés korlátozásával kapcsolatban kézenfekvő az a feltételezés, hogy az etruszk királyok elűzése után Róma az etruszk luxust kívánta a latin jellegű város életéből száműzni. Ha így van, e szabályok újabbak, mint az előző szabálycsoport. Akkor jelentek meg, amikor a Tarquiniusok *grande Rómája*³⁰⁴ már nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett, és szabadon, s tudatosan választhatott etruszk luxus és szerényebb görög szokások között. Összefügghet egyébként ez a hatás vallási hatásokkal is. A Kr. e. V. században Rómának megvoltak a maga latin istenei³⁰⁵ és átvette az etruszk isteneket is.³⁰⁶ Ekkor azonban megnyílt a görög kultikus befolyás lehetősége is.³⁰⁷ Kezdetben a görög befolyás éppen kultikus normák behatolásával jelentkezhetett. Mindenesetre fennállt a görög kultikus befolyás, ez a nézet alátámasztható és az kétségtelen, hogy ebben az esetben is a szabályok modellül szolgáltak és tartalmukkal együtt bekerülhettek Róma gondolatvilágába a temetési szokások révén.

Ferenczy és Wieacker további érvei valóban túl általánosak ahhoz, hogy a szélesebb körű vagy általános görög befolyásolás-elméletének alapjául szolgálhatnának. Így hát Westbrook gondolatát a keleti befolyásolásról kell szemügyre vennünk. Amint említettük, jóval előtte, 1903-ban Müller ezt már felvetette.

5. A BABILONI HATÁS MÉRLEGELÉSE

Westbrook, mielőtt a maga elméletének alátámasztására érveit előadná, cáfolni igyekszik a római hagyománynak azt az állítását, hogy a XII táblás törvény megalkotása politikai események következtében történt volna. A XII táblás törvény abban a formában, ahogy ránk maradt, nem tartalmazza szerinte a *plebs* szabadságának biztosítását. Ezért a törvény keletkezéséről szóló római hagyomány nem érdemel hitelt.

Utána előadja a keleti kódexek egész sorának bemutatásával, hogy Hammurabi és az Ószövetség korukban nem egyedi jelenségek. Kr. e. 2100 és 600 között, tehát a XII táblás törvény előtt, Westbrook kilenc eredeti törvényalkotást tud felsorolni a Közép- és Közel-Keleten, amelyek között a rokonság nyilvánvaló,³⁰⁸ s amelyek szerinte bizonyos törvényi modellek vándorlását igazolják a Közép-Keletről a Földközi-tenger medencéje felé.

³⁰⁴Giorgio Pasquali, *La nuova antologia*, 1936, 405.

³⁰⁵Latte (224) 213.

³⁰⁶Dumézil: *Juppiter, Mars, Quirinus*, Paris 1941.

³⁰⁷Herkules-tisztelet: Poucet (331) 188., Biondi (40), Aesculap: D'Ippolito (118).

³⁰⁸Ezek az Ur-Nammu-kódex Kr. e. 2100 k., a Lipit-Isztár-törvény 1930, az Esnunna-kódex 1720 körül, a Hammurabi-kódex 1680, a hettita törvények a 13. századból, az asszír törvények a 12. századból, az első bibliai kódex az ezredforduló korából, a Deuteronomium-kódex a 7. századból, és az újbabiloni jog a 6. századból.

Így az antik időben számolnunk kell egy kelet-nyugati irányú törvényalkotási hatással. Ez a hatás terjedhetett kereskedelem, diplomácia, tudomány vagy vallásos eszmék mint hordozók segítségével, de terjedhetett hódításokkal is. E hordozók közül a kereskedelem meglétét Itália középső része és a Közép- és Közel-Kelet között az újabb archeológiai kutatások leleteikkel igazolták.³⁰⁹ A kereskedelem személyes kapcsolatokat is feltételezhet, vagy legalábbis közvetett kapcsolatok láncolatát. Szárazföldi és tengeri utazásokat egyaránt igazol e kereskedelem, egyúttal előfeltételez bizonyos diplomáciai kapcsolatokat, s ezek hordozói lehettek a kultikus elemek vándorlásának is. Gondoljunk csak arra a szokásra, ahogyan az ókorban nevesebb jóshelyeket látogattak. A Kr. e. első évezred fordulóján a béke ideiglenes biztosítására különböző szövetségek váltogatták a helyi háborúkat. Igen ritkák voltak az egyetemes háborúk, és bizonyos népek, így a föníciaiak, állandó kereskedelmi békekapcsolatban voltak más népekkel.³¹⁰ A Kr. e. első évezredfordulót követő első századokban a régi görögök, keveredve Kis-Ázsia, Itália és az Ibériai-félsziget népeivel, ugyancsak felvették ezeket az utazó kapcsolatokat.³¹¹ Odüsszeusz nem az egyetlen világotutazó volt a maga korában.

A vallási elemek vándorlásánál Westbrook Héraklész kultuszára utal, amely Rómában kezdettől ismertnek tekinthető. Ennek számos keleti eleme van, és eltér a régi latin vallás elemeitől, ugyanúgy az etruszkokétól is. Rómában Héraklészt a magán- és kisember istenének tekintették: inkább a vállalkozók istene volt, nem a hősöké.³¹² A keleti befolyással kapcsolatban meg kell említenünk azt a hagyományt, mely szerint Róma trójai alapítás lenne. Poucet, a nagy szkeptikus mondja, hogy ez a trójai alapítás még legjobban alátámasztható tényszerűen a római hagyomány elemei közül.³¹³

Ami a hódításokat illeti, tény, hogy a VI. században Rómát etruszkok kormányozták. Az etruszkokat a hagyomány egy része keleti hajósoknak tekinti. Ez legalább annyira valószínű, mint a származásukra vonatkozó egyéb elképzelések. Bizonyított, hogy *Magna Graecia* uralmuk alá került és voltak kapcsolataik is, összeütközéseik is a punokkal.³¹⁴ Az archeológiai leletek kereskedelmi kapcsolatukat Krétával, Mükénével és Kis-Ázsiával is igazolják.³¹⁵ Így mindezeket a modelleket átvihették Rómába is, hisz az *Urbs* kulturális-civilizációs vonalon az ő uralmuk alatt vált igazán várossá.³¹⁶

Az etruszk kormányzat nagy építkezésekbe és közművekbe kezdett Rómában. Ezek jelentős munkássereget igényeltek.

³⁰⁹Meyer J. C. (278) 160.

³¹⁰Heurgon (190) 125.

³¹¹Heurgon (190) 150. sk.

³¹²L. 307. j.

³¹³Poucet (331) 187.

³¹⁴Heurgon (189).

³¹⁵Gjærstad (167) 13.

³¹⁶A régészeti leletek mellett ezt a hagyomány is alátámasztja.

Véleményem szerint éppen ez volt az az időszak, amikor a későbbi *plebs* tömegei Rómába vándoroltak.³¹⁷ Vállalkozók és mérnökök, szakmunkások és segéd munkások egyaránt voltak közöttük, legkevésbé katonák. Hozták magukkal hitüket és szokásaikat. Az etruszkok és a királyok elűzése után a *plebs* ottmaradt és a római társadalom integráns részévé vált, bár a régi paraszti Rómában idegen elemnek számítottak. *Extra gentes* álltak. Befogadásuk a *Quirites* alkotmányos világába a fiatal köztársaság első nagy próbája volt. A római hagyomány szerint a XII táblás törvény megszövegezése e folyamat része. Nem kétséges, hogy ez a folyamat nem mehetett végbe a *plebs* egyes hagyományainak elismerése nélkül: bizonyított, hogy a *plebs* megkapta saját papjait, szentélyeit és hatóságait, bekerült a *ius publicum* körébe.

Elfogadhatnók, hogy ebben a folyamatban léteztek közvetítők, Westbrook elmélete szerint: maguk a plebejusok. Ám Westbrook nem az etruszk közvetítésre támaszkodik, hanem a pun kapcsolatokat tartja jelentősnek. Véleményem szerint ugyan ebben az időben a punok felé csak etruszk közvetítéssel jöhettek létre római kapcsolatok, de éppen az etruszkok elűzésekor nem zárhatjuk ki a római–karthágói etruszkellenes szövetség gondolatát sem.³¹⁸ Így tehát lehetett útja keleti eszméknek Itália felé. Kérdés, hogy ezek által közvetített modellek találhatók-e a XII táblás törvényben, vagy nem.

Westbrook szerint a modellek formai jellegük által felismerhetők. Véleményét a következő érvekkel támasztja alá: a keleti kódexek kazuisztikus szabályokat tartalmaznak, nem szakrális köpenyben. Tipikus kazuisztikus formájuk: ha valaki „x” dolgot tesz, a büntetés „y” lesz. Nincs absztrakt metodika és nincsenek definíciók. A keleti kódexek inkább döntésgyűjtemények, mint mai értelemben vett törvénykönyvek. A döntések során, e törvénytársaságokban, olyan változtatási-alkalmazási módszert látunk, mely egy-egy tényállási mozzanat változtatásával elemzi a törvényhozói álláspontot valamely kérdéskörben: így pl. a Hammurabi-kódex 229–231 pontjai.³¹⁹

Az ilyen fokozatos változtatásokkal történő jogszabályfejlesztés a keleti kódexek majd minden oldalán előfordul, és ilyen jellegű feldolgozással találkozunk a kultikus szövegekben is.³²⁰ Westbrook álláspontja szerint a babiloni tudomány módszere volt ez a feldolgozás. Nézete szerint lehetetlen, hogy a mezopotámiai tudomány formai-módszertani hatást gyakorolt volna a XII táblás törvény szerkesztőire, ha nem befolyásolta egyúttal a törvénytudomány tartalmát is. Másrészt a módszertani egyezés bizonyos tartalmi átfedé-

³¹⁷Zlinszky (444). A királyi törvények hagyománya, amely szerint már az első király (Rom. 1.) elválasztotta a patríciusokat a plebejusoktól, csak a nemzetségek klienseire lehet igaz, akik később, mint polgárok ugyancsak a *plebs* soraiba tartoztak. A királyok korában a „leggazdagabb” római patrícius is szegény kisparaszt volt.

³¹⁸Ferron, Jean, *Un traité d'alliance entre Rome et Carthage contemporains des derniers temps de la royauté étrusque à Rome, ou l'événement commémoré par la quasi bilingue de Phrygi*, ANRW I. 1., Berlin 1972. 189. sk.

³¹⁹Ugyancsak a H. C. 209–211. §§ is.

³²⁰Norden (304).

sekkel együtt biztos érv amellelt, hogy a teljes modell átvételével van dolgunk.

Westbrook szerint két tartalmi egyezés kimutatható. Az egyik az *iniuria* eseteinek felsorolása: tagcsönkítás, csonttörés esetei, egyéb sértés, fakiirtás. Pólay³²¹ alapján e sort még nyújtani lehetne, Wieacker más rendelkezésekkel tartja kiegészíthetőnek.³²² Westbrook szerint ez példa az egy-egy elemet váltó, szélteben és gyakorlati eseteken keresztül teljességre törekvő keleti bírói eset-jog megjelenésére a XII táblás törvényben. A másik példa a lopás szabálysora: az éjjeli tolvajjal szembeni eljárás, a tetten ért tolvaj, a fegyverrel védekező tetten ért nappali tolvaj, a lopott dolgok magánál tartója, lopott dolog eladója, tolvaj rabszolga, tolvaj kiskorú, tetten nem ért tolvaj. Westbrook hangsúlyozza, hogy hasonló különböztető elemekkel számos mezopotámiai kódexben találkozunk.

6. MIÉRT ALKOTOTT JOGOT AZ ARCHAIKUS RÓMA?

Érdekes, hogy mind Wieacker, mind Westbrook álláspontja szerint a XII táblás törvény a maga kora és gazdasági rendszere mércéjével mérve rendkívül fejlett, haladó törvénytűnek tűnik. Wieacker számára a mód és rendszer fejlettsége bizonyít elsősorban a görög hatás mellett.³²³ Más kutatók szerint a törvényhozási technikát a rómaiak szakrális szövegekből vették át.³²⁴ Ámde éppen e szakrális szövegek és azok tudós hivatott magyarázói, a papok lehettek egymással országokon és földrészekeken túl nyúló kapcsolatban. Ilyen szakrális hatások, mint már említettem, az archaikus Rómában is feltétlenül kimutathatók.

A gazdasági-társadalmi fejlettség az V. század Rómájában csakugyan nem indokolta (véleményem szerint) hasonló törvénytű alkotását. Igaz, átvételét sem. Arra nem is adott eddig megnyugtató indokolást az irodalmi hagyomány sem, de a modern tudományos megközelítés sem. A XII táblás törvény a primitív szegényparaszti társadalomban koraérett alkotásnak tűnik. Ám szabályainak tartalma éppen ezt a primitív társadalmat,³²⁵ ennek problémáit tükrözi; csak törvényi megjelenítésük mondható korainak. Erre kell másodlagos történelmi okokat találnunk.

Könnyű lenne azt állítani, hogy a társadalmilag fejlettebb viszonyokat tükröző törvényhozás az etruszk uralom eredménye Rómában; annál könnyebb, minthogy az etruszkok jogáról szinte semmit nem tudunk,³²⁶ és így képz-

³²¹Pólay (323, 324).

³²²Wieacker (417).

³²³Wieacker (417) 28.

³²⁴Wieacker (422), Noailles (300, 301).

³²⁵Bonfante (50) 218. j.

³²⁶Heurgon vonatkozó műve (188) ellenére.

letünk szabadon szárnyalhat. Ám a hagyomány szerint e joganyag egy része még az etruszk uralomnál is korábbi korból származik, más része pedig az etruszk uralom megszűnését követő időszak újításának minősül. Vannak olyan részei is a törvénynek, amelyek éppen az etruszkok által meghonosított szokások visszaszorítására irányulhattak.

Fel kell mindenestre figyelnünk a kifejezetten sajátos és szokatlan archaikus perrendre. Találhatunk Rómán kívül is párhuzamot a *ius*, *fas* és *mos* hármas szabályrendszerére.³²⁷ De a *iurisdictio* és a *legislatio* kettős jogalkotási útja, a *iudicatio* elkülönülése a hatalomtól és párhuzama a magisztrátusi *cognitio*-val sajátos jelenségek. Igazolják azt, hogy az archaikus és primitív Róma a viták rendezésének és az ellentétek feloldásának több útját ismerte és gyakorolta. Ezek közül pedig csak egyik felel meg többé-kevésbé a mezopotámiai modellnek, a törvényhozói hatalom jogszolgáltatása. A másik mód egyenest a törzsi világ kereteiből került át Rómába, onnét, ahol a nemzetségek döntőbíráskodása oldotta meg az ellentéteket és ahol a szabályok spontán közösségi (nem állami) érvényesítése és ellenőrzése teremtette meg az áhított békét.³²⁸

A mezopotámiai törvények a lopás különböző tényállásainak értékelésénél arról szólnak, hogyan döntsön a hatalom gyakorlója esetről esetre a bűnelkövetővel szemben. A XII táblás törvény szerint a hatalom gyakorlója lopási ügybe nem avatkozik be. A lopási ügyek megtorlása a meglopott joga. *SI IM CAESIT IURE CAESUS ESTO*. Ha megöli, jogosan ölte meg, mondja az éjjeli tolvajjal kapcsolatban a törvény. Hatalmat ad a meglopottnak a tolvaj személye felett: ha nem öli meg, rabszolgájává teheti. Tetten ért, vagy szakrális nyomozással – *lance et licio* – felfedezett lopásnál fel sem merül a ténykérdés bizonyításának szükségessége: a tolvaj behatolt a *heredium*-ba, illetve az ellopott tárgy ott volt a tolvaj *heredium*-án, s ennek következtében a sértett hatalmába esik a *fur manifestus*. A hatóság ebben nem játszik szerepet (legfeljebb az önhatalmú jogérvényesítés háttérét biztosítja).

A *fur nec manifestus* esetében más a helyzet. Amennyiben a meglopott állítja, a tolvaj pedig tagadja a lopás következtében beállott sérelmet, vagy a tolvaj vitatja, hogy ő az elkövető, nem kerül automatikusan a meglopott hatalma alá, hanem a tényállást előbb bírónak kell megállapítania. Ezért a *legis actio sacramento in personam* keretében a király – a hatóság – bírót jelölt ki a tényállás eldöntésére. A döntés azt tisztázta, vajon joggal esküszik-e a sértett arra, hogy a tolvaj az ő hatalmába esett cselekedete révén, vagy a tolvaj esküszik jogosan arra, hogy ő nem lopta meg a sértettet. Ám a döntés után a megtorlás itt is önhatalommal történt, noha a törvény eleve megszabta a személyes kiszolgáltatás váltságának összegét, a lopott érték többszörösében.

A közösség vagy a hatalom tehát csak azt ellenőrizte, hogy az arra érdekemest sújtsa magánbosszú és ne törvényes mértéken felül.

³²⁷Így a görög normarendszerben.

³²⁸Wesel (409), Zlinszky (443). Bernhäft (35), ellenkezőleg, görög hatást sejt; 226.

A mezopotámiai kódexek számára idegen ez a jogszolgáltatási gyakorlat. Csak a zsidó nép világában találunk hozzá hasonlót. A vándor zsidó törzsek jogi szokásaik isteni eredetét vallották s idegen, gazdaságilag magasabb rendű környezetben is ragaszkodtak a törvényhez, mint nemzeti identitásuk megtartójához. Vándorlásaik során a törvény tartotta össze őket, és ez különböztette meg őket más népektől. A zsidó törvények kodifikálásának ez volt a mozgatórugója. Mi volt a rómaiaké?

Osszuk két részre a kérdéskört. Először kérdezzük meg, mi lehetett az oka, hogy Rómában a korai szakaszban a *legislatio* és *iurisdictio*, mint a jogmegállapítás két módja, párhuzamosan létezett. A másik kérdés ezt követően: mi volt a kiváltó oka a XII táblás törvény írásba foglalásának? Bár általában elfogadott, hogy a XII táblás törvény nem tartalmaz teljesen új jogot, csak néhány újítást,³²⁹ így anyaga éppúgy lehet *iurisdictio* által megfogalmazott szokás, mint *legislatio* eredménye, ezt a két kérdést egymás mellé állítva nem szokták elemezni. Pedig ez a közelítés adhat új szempontokat a kodifikáció keletkezéséhez.

Akár a *Stadtwerdung*, akár a *Stadtgründung* gondolatát valljuk is, elfogadott, hogy a Palatinus és *Roma quadrata* első telepeseitől a XII táblás törvény alkotóiig nagyjából három század telt el.³³⁰ S ha általános az a nézet, hogy a XII táblás törvény alkotói gazdaságilag elmaradottabbak voltak, mint más hasonló törvénytípusok létrehozó társadalmak, még inkább elmaradottak voltak gazdaságilag *Roma quadrata* lakói az őket környező világtól, különösen az etruszk befolyást megelőző korszakban. Történeti eseményeket ebből az időből ugyan bizonyossággal nem ismerünk,³³¹ de ennyit az archeológiai leletek alapján is állíthatunk.³³² Kezdetleges földművelést is folytató pásztorok, teljes társadalmi egyenlőségben éltek az archaikus Rómában, a szegénység egyenlőségében. Miért nem volt hát elegendő számukra a törzsi-nemzetségi szokás által adott normarendszer, mi indokolta az *imperium*, a törvényhozás és a *iurisdictio*s hatáskör bevezetését e korai fejlődési szakaszban? Mi indokolta, hogy ez a primitív lakosság hétköznapi problémái rendezéséhez szakrális normákat vett igénybe?

Valami olyan hiány vagy ellentmondás rejlett az archaikus Róma társadalmi szokásvilágában, ami ezeket a megoldásokat igényelte. Helyes és helytelen egységes tudata, hagyománya hiányozhatott. A történetírók szerint Róma első lakói különböző népek kivetettjei voltak, különböző hagyományokat hoztak és hordoztak. A sokféle törzsi hagyomány, nemzetségi szokás nem rendelkezhetett megfelelő tekintéllyel abban a társadalomban, amelyet nem természetes törzsek és nemzetségek alkottak. Vagy kellettek az együttéléshez új szabályok, vagy az ismertek közül kellett választani egy-egy adott

³²⁹De Francisci (98), Crifò (94), Guarino (179), Magdelain (261).

³³⁰A kronológiára Gjerstád (169). Müller-Karpe (295), Meyer (278).

³³¹Poucet (331), Wieacker (423) 206.: „Greifbar sind allenfalls die letzten drei Könige.”

³³²De Martino (105) 2. 691.: „Mostrarci una società agricolo-pastorale in fase di gran arretratezza.”

vita eldöntésénél. Az utóbbi igény hozta létre a *iurisdictiós* hatáskört. Az előbbi szükséglet a frissen összeverődött és teljesen új körülmények közé került társadalomban szükségessé tette új eligazító normák alkotását. A normákat ki kellett keresni, választani, és meg kellett hirdetni. Azok valaki ellen irányultak és az új csoportosulás tagjai gyanakvók voltak egymással szemben is, saját vezetőikkel szemben is. Ezért meg kellett kérdezni a közösséget a szabályok elfogadása felől. Ki kellett hirdetni azokat, hogy ismertté váljanak. Szakrális megerősítésre azért szorultak, hogy mintegy természetfölötti erők pótolják a természetes megszokottság hiányát. A *ius* és a *mos* mindenki által ismert, megszokott összetevői erre nem szorultak rá, azok az új csoportban is maguktól hatottak és nem igényelték a felsőbbség megerősítését. A választott-felszentelt főnök és a kiválasztott vének tanácsa csak olyankor avatkozott be – a fegyveres nép egyetértésével – a szabályok megállapításába, ha a természetes normatíva – *ius* vagy *mos* – nem hatott kellően, vagy teljesen hiányzott.

Volt-e esetleg más társadalmi normáknak előképértékük akkor, amikor ez az új alakulat megállapította a maga *lexeit*? Talán igen; ez lehetséges. Bizonyosan nem véletlen, hogy Rómában is papi testületek lettek a törvények őrei, tudói, magyarázói, s ezek épp „hídverők” voltak,³³³ esetleg más világok és társadalmak felé is. Ám az új problémák megoldásának keresése okát Róma alapításának történelmileg egyedülálló sajátossága eléggé indokolja (egyedülálló nem a csoportalkotás kísérlete, hanem ennek maradandó sikere szempontjából). Mivel pedig e társadalom oly viszonylag korai szakaszban kezdte meg az adott *ius* kiegészítését és alakítását *legislatio* és *iurisdictio* útján, mivel ebben gyakorlatilag az összes *Quirites* részt vállaltak, s mivel az etnikailag heterogén csoportok közös tudati összekötője éppen ez a *ius* lett, érthető, hogy a *ius Quiritium* egyúttal a *cives Romani* identitásának fő részévé vált. *A nec supplex turba timebat iudicis ora sui*³³⁴ a késői kor téves visszavetítése az archaikus időre. Nem volt a kezdet legkevésbé sem „aranykor” Rómában. Kemény feltételek közti létért való küzdelem volt, külső háborúkkal és véres belső ellentétekkel, zabolátlan, gyanakvó, faragatlan és durva emberek csoportja számára. A fennmaradás útját a törvényt is hozó hatalmi szervezet fegyverrel biztosította, a béke megteremtéséhez az istenek segítségét is igénybe kellett venni.

Ezen az úton és módon került bele Róma társadalmi normarendszerébe a bírák szabad választása, a főhatalmat (*imperiumot*) gyakorlók jogállapotot meghirdető és eldöntő *iurisdictio*-ja, a társadalmi normák egy részének közvetlen polgári érvényesítése, más részének *legislatio* útján való bevezetése.

A korlátlan hatalom, amelyet önvédelemre teremtettek meg, de amely a fennmaradást a szomszédok kifosztása útján is szolgálta, hasonlóan a többi

³³³Pontifices. Wieacker (423) 216. és (422).

³³⁴Ovid. *Metamorph.*, De quattuor aetatibus. „Nem félt a könyörgő tömeg bírának szavát...”

latin törzs szokásaihoz,³³⁵ az *Urbs* belső – katonai erejét fenyegető – feszültségeinek feloldására alakította ki a *iurisdictio* és a *legislatio* normateremtő rendjét. Új volt ez a rend abban a környezetben, és érvényesülése csak kényszer hatására, lépésről lépésre vált általánossá.³³⁶ A római *rex* helyzete gyökeresen más volt, mint a mezopotámiai despotaké.³³⁷ Törzsfőnökpótlék volt, választás útján kiszemelve és szakrális szertartással erősítette meg ingatag helyzetét. Nem volt mindenható úr, aki fölényrel rendelkező réteg katonai hatalmával szoríthatta engedelmességre az elnyomott alattvalókat, hanem csak a fegyveres csoport választott vezetője. Békét kellett tartania a *Quirites* közt, hogy erősek legyenek, mert ez az erő volt az ő ereje is,³³⁸ (később részletesen kitérünk e folyamat legjellemzőbb fennmaradt emlékére, a *parricida* büntetésének átfogalmazására).

Az államalapítás időpontjától (*Staatsgründung*, nem *Stadtgründung*, meglátásom szerint) – ami valószínűleg a Kr. e. VIII. században történt,³³⁹ Róma törvényeket hozott, mert szüksége volt azokra. Esetjogot alkotott, mint más korabeli társadalmak, mint akár Mezopotámia is; válaszokat adtak olyan kérdésekre a jogszabályok, amelyeket egyes konkrét esetek során vetett fel a társadalmon belüli ellentét. Lehet, hogy a válaszadás során külső ismert szabályokat is használtak mintaként. Ám ahhoz, hogy levezessük az archaikus Róma jogalkotásának társadalmilag sajátosan korai jelenségét, nincs szükségünk a külső befolyás feltételezésére (s ez nem is elégséges ahhoz).

Véleményem szerint a korai – preetruszk – szakaszban semmi esetre sem idegen jogrend hatása indította Rómát törvények alkotására. Sokkal valószínűbb, hogy arra a közösséget saját helyzetére illő szabályok hiánya és/vagy bizonytalansága szorította. A szabályalkotás menetére, tartalmára, formájára hathatott az ókori világ közös szakrális tradíciója. Ebben az értelemben lehetett e szabályok zöme „közös tulajdona” a mediterráneumnak, mint szakrális szabály, és hathatott a korai római jog formavilágára. Ám a korai római szabályok tartalmát, az „anyagi jogot” az archaikus római társadalom ellentétei határozták meg, sajátos történelmi szituációban.

³³⁵Alföldi (3) 238: „Der Krieg der Normalzustand in Latium.”

³³⁶Wieacker (423) 250: „Abneigung der Magistrate, sich in den ... Konflikten unmittelbar zu engagieren...” 254. is.

³³⁷Coli (85) 99., Martin (265) 176.

³³⁸Wieacker (423) 241: „Die wesentliche innere Leistung des antiken Stadtstaates, die Monopolisierung der Wahrung des Rechtsfriedens durch Magistrate der Gesamtgemeinde... hatte sich offenbar schon in der mittleren Königszeit durchgesetzt”. Vö. XV. 5c.

³³⁹Wieacker (423) 193., Mommsen (293) 134.

XI. A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY TÁRSADALMI HARC EREDMÉNYE?

1. TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK AZ ETRUSZK KIRÁLYOK ALATT

Az etruszk királyok és jóval fejlettebb társadalmuk hatása ebbe a sajátos pásztor-paraszt környezetbe robbant bele. Gazdaságilag, társadalmilag jelentősen alakították; szinte új várost építettek, közlekedést és kereskedelmet teremtettek. Ezzel velejárt a társadalmi tagozódás is. A régi egységes paraszti réteg kialakította a maga „arisztokráciáját”. Új igények, új áruk, az új város építkezései új szakembereket és munkáskezeket kívántak; a Kr. e. VI. században a *Stadtwerdung* befejeződött vagy megvalósult.

Az új szakemberek, vállalkozók és napszámosok beáramlása mind a gazdagok, mind a legsóbb réteg sorait megnövelte.³⁴⁰ Az új telepések a *Quirites herediumai* köré telepedtek, *supra infraque Romam*.³⁴¹ Társadalmi beilleszkedésük az ismert nemzetségi keretek közé már csak azért sem történt meg, mert nem eleve a végleges letelepedés szándékával jöttek, s a *Quirites* sorában ideiglenes jövevényeknek nem volt helye. A xenolasia nem volt ismert Rómában,³⁴² (ez is a keleti jogi minták átvétele ellen szól). A *gentes* kliensei a familiák kereteibe csak mint földmunkások tudtak beilleszkedni; a *gensen* kívül kliens addig nem létezett. A jövevények minden valószínűség szerint mint a király kliensei telepedtek meg *Roma quadratán* (az *urbs* első szűk területén) kívül.³⁴³ Így illeszkedhettek be a társadalomba a király lovastestőrei is,³⁴⁴ a vállalkozó tehetősök, az *assidui* is,³⁴⁵ de a tömeg is, a csak gyermekkel bíró *proletarii*.³⁴⁶ Forrásaink szólnak arról a maguk mesészerű nyelvén, hogy a Tarquiniusok munkával túlterhelték, megnyomorították a szegény proletárokat.³⁴⁷ Ez alighanem királyellenes politikai propaganda hangja volt. Valószínűbb, hogy kenyeret adtak gazdaságilag másutt felesleges egyedeknek; másképp a nagy bevándorlás éppen ezen munkások részéről nehezen lenne magyarázható.

2. HONNÉT A PLEBS? – A KIRÁLY KLIENSEI

Miközben arra a kérdésre keressük a választ, miért kellett a XII táblát megalkotni, egy másik kérdés egyidejű megválaszolására is kísérletet te-

³⁴⁰ Alföldi: *Der Frührömische Reiteradel und seine Ehrenabzeichen*, Baden-Baden, 1952, Zlinszky (444).

³⁴¹ Festus F. 348., Zlinszky (444).

³⁴² Pecz Vilmos, *Ókori lexikon* II., 1192.

³⁴³ Hoffman (191).

³⁴⁴ Alföldi, *Der frühromische Reiteradel*, I. 274. j. i. m.

³⁴⁵ XII 1.4.: „Assiduo vindex assiduus esto.”

³⁴⁶ „Proletario iam civi qui volet vindex esto.” Bruns Fontes 18.

³⁴⁷ Liv. I. 56. 3.: „His laboribus exercita plebe...” (423).

szünk. Honnét a *plebs* a köztársaság elején? Dionysios magyarázata, hogy már Romulus beosztotta a népet patríciusokra és plebejusokra, ma általánosan elvetett.³⁴⁸ Róma patríciusokat is csak a királyság-köztársaság váltásának periódusától ismert.³⁴⁹ A *plebs* etnikai elválasztása az őslakóktól nem látszik igazolhatónak,³⁵⁰ betelepített leigázott törzsek odaköltöztetése is valószínűtlen,³⁵¹ ha a latinokkal közös *ius migrationis* mint a rómaiak számára ekkor még jelentős vívmányt elfogadjuk.³⁵² Felszabadított rabszolgákra már csak a plebejusok nagy száma miatt sem gondolhatunk, éppen ilyen valószínűtlen, hogy kihalt *gentes* kliensei lettek volna.³⁵³ Mindebből annyi lehet igaz, hogy eredetileg nem voltak polgárok, nem tartoztak a *gentes* keretébe, de kliensek voltak. Legvalószínűbb, hogy bennük kell keresnünk az etruszk kor betelepítőit, az új vállalkozókat, iparosokat és munkásokat.

Róma patrícius paraszt lakossága még a centuriareform idején is kifejezetten szegény volt: tíz hold föld a legvagyonosabb családok mértéke. A szűk készletek esetenként egyébként szükséges vendégmunkások előzésére is indíthatták a befogadókat, ezt mutatja a kliens szakrális védelme (XII t. 8.21.). Ez a parasztság aligha foglalkoztatott nincstelen kézimunkás-tömegeket. Csak az etruszk uralkodó nagyobb gazdasága adott erre lehetőséget.

A király hívta ezeket az embereket, ő volt a munkaadójuk és védőjük, az ő kliensei lettek.³⁵⁴ A távolság nagyobb volt a patrónus és kliensei közt, mint a *familia* keretében, de tudjuk, hogy a familiáris kliensek is lázadoztak időnként a tőlük megkívánt kemény paraszti munka ellen.³⁵⁵ A plebejusok ősei voltak Róma első *heredium* (föld) nélküli, fegyveres szolgálatra be nem fogott lakói. Személyük szabad volt, polgárjog, *ius Quiritium* nélkül, de a király védelme alatt; nem volt familiájuk jogi értelemben. Mivel a jogi közösségbe nem kerültek be, sem *connubiumuk*, sem *commerciumuk* a római *gentes* tagjaival nem állhatott fenn.³⁵⁶ Ám a hirtelen fellendült gazdasági életben nyilván biztonsággal megéltek és így megmaradtak Róma vonzáskörzetében.

A második-harmadik plebejus generációt a második etruszk király, Servius Tullius, vette be a közjog alanyai közé. Reformját a racionális kritika ugyan csak a mesék világába utalta³⁵⁷ de személyét is, művét is egyre többen fo-

³⁴⁸Wieacker (423) 199.

³⁴⁹Guarino (177), Ferenczy (129). (*Patres* léteztek, de nem *patricii*!)

³⁵⁰Wieacker (423) 230, 43–44. j.

³⁵¹Igy tagadólag Alba Longáról Alföldi (8).

³⁵²Wieacker (423) 368.

³⁵³Mindkét csoport bekerülhetett a *plebs*be, de nem adta annak jelentős részét. Ferenczy (131), Brockmayer, *Antike Sklaverei*, 1979, 153.

³⁵⁴Hoffman állami kliensekről beszél, ami erre a korai periódusra bizonyítást nyújt túl elvonatkoztatott, (191).

³⁵⁵Livius több ilyen esetet is említ.

³⁵⁶A *ius Quiritium* nem védte sem családjuk, sem vagyonuk feletti hatalmukat. Wieackernek az idegenek jogképességéről megfogalmazott véleménye nekem megalapozatlannak tűnik: Wieacker (423) 264., ehhez Zlinszky, Recenzió, SZ 107 (1990). Vö. Lévy-Bruhl (233).

³⁵⁷Igy Pais és Lambert, Gilbert, Kornemann, vö. Thomsen (384) 24.

gadják el történelminek.³⁵⁸ Besorozta a királyi (és talán a *gentilis*) klienseket Róma védelmi rendszerébe, mégha *extra classem* (az ősi hadrenden kívül) is. Minthogy nem tartoztak *curiák*ba, új *centuriák*ba sorolta őket s ilyeneket állíttatott ki, megnövelt számban, a régi *curiák* tagjaival is. Ettől kezdve a plebejus közjogilag rómainak minősült.³⁵⁹

Jogi védelemre e munkások továbbra sem számíthattak. Patrónusuk maga a *iurisdictio* jogosultja és a szakrális hatalom birtokosa volt. Vele szemben nem létezett *in iure* védelem, csak a *fides* és az érdek kötötte össze őket. Aki közülük nem dolgozott megfelelően, azt nyilván elkergették. Ha a bér nem volt megfelelő, odébbállhattak. Ez persze nyilván nehezebb volt, mint elküldeni a munkást; már akkor is a munkaadó volt kedvezőbb pozícióban. Ám a telepesek növekvő száma az etruszk uralom alatt inkább arról tanúskodik, hogy nem lehetett rossz soruk.³⁶⁰

Az új réteg tehát léteben függött az etruszk királyoktól. Létérdékük volt a királyság fennmaradása. Ám korántsem biztos, hogy ezt ők is ilyen világosan látták. Lélektanilag logikus, hogy inkább berzenkedtek a tőlük munkát követelő uralkodó zsarnoksága ellen. Számukra a király a hajcsár, a kizsákmányoló (is) volt, nem (csak) a kenyéradó. Sokuknak álma lehetett a *Quirites* független élete a *herediumon*.

3. A PLEBS – A QUIRITES ÚJ CSOPORTJA

A királyok elűzésének megtervezésekor a patrícius vezetőknek gondolniuk kellett arra, hogy a *plebs* immár fegyveres és jelentős tömegét maguk mellé állítsák vagy legalábbis semlegesítsék, nehogy megvédjék a királyság amúgy is katonai erőre támaszkodó intézményét. Úgy tűnik, ezt azáltal érték el, hogy megígérték nekik a *ius Quiritium*ból a *commercium*ot, tehát a római tulajdonhoz való jogot.³⁶¹ A *connubium*ukat (család feletti hatalmukat) valószínűség szerint csak egymás között ismerték el. Ezzel létrejött a gazdaságilag egymástól jelentősen különböző királyi kliensek egységes társadalmi rétege a jogazonosság alapján, a *plebs* mint a patríciusoktól különböző jogi egység, amelynek harca a patríciusokkal a teljes jogegyenlőségért századokon át határozta meg Róma történetét.³⁶²

³⁵⁸Heurgon (190) 244.; Thomsen (384) 25., Last, (64) 391., uő. Über die servianische Zenturienverfassung, Journ. of Rom. St. 35. (1945); Kunkel SZ 52. 317., Pallottino (309), Rosenberg (349).

³⁵⁹A *ius publicum* szempontjából a katonaköteles *filius familias* is teljes jogú volt, csak a *ius privatum* ismerte a *status familiae* korlátozását. Vö. 390. j.

³⁶⁰Liv 1.56.1.; ezzel szemben De Martino (105) 690., (106) 38.

³⁶¹Csak a jogot, földjuttatás nélkül!

³⁶²Igy amint Róma heterogén lakóiból a közös állam és jog formált egységet 300 évvel előbb, a plebejusok rétegét is azonos jogállásuk fogta egységbe, noha a vállalkozó és a napszámos proletár között hatalmas társadalmi-gazdasági különbség volt e rétegen belül.

E felfogásom egyezik a historiográfus tradícióval és találkozik azokkal a tudományos nézetekkel, melyek szerint *plebs* és patríciusok csak Róma köztársasági korszakától szembesültek.³⁶³ Hogy a római tradíció már megelőzőleg, a *clientela* keletkezésével kapcsolatban beszél *plebs*ről, annyi igazságot hordozhat, hogy a plebejusok katonai, majd jogi státusát a *gentilis cliensek* valószínűleg szintén elnyerték a királyi kliensekkel egyidejűleg. A feltevést a köztársaság első évtizedeiről szóló hagyomány is alátámasztja.³⁶⁴

Miután elűzték a királyt és létrejött az új rend, kiderült, hogy a királyi kliensek rossz vásárt csináltak. Volt ugyan *commercium*uk, tehát joguk a földhöz, de nem volt földjük, amiből megélhessenek. A fiatal köztársaság vezető rétege pedig szegény volt és a saját hasznát kereste, nem törődött azzal, hogy a napszámosokat foglalkoztassa. Védőjük nem volt, nem gondoskodott róluk senki. Világosan levezethető a helyzet ilyen alakulásából előbb az elégedetlenség, lázongás,³⁶⁵ majd a tömeges kivándorlás, a *secessio in montem sacrum*.³⁶⁶ Livius leírása e réteg megosztottságáról valószínűleg helytálló; az is, hogy félték és félték őket.³⁶⁷ A Menenius-mese is helyesen érzékelteti a mélyben rejlő kenyérkérdést.³⁶⁸ Az első egyezség patríciusok és *plebs* között a *ius publicum* keretében született meg s századokra rákfenéje lett Rómának. A *plebs sacrosanctus* védnököt kapott a király helyébe, *tribunus plebist*, aki ugyan a király *imperiuma* nélkül, de nagyon nagy tényleges hatalommal (vétőjoggal) képviselhette érdekeit.³⁶⁹ Kapott lakóhelyet a városon belül. A szenátus ígéretet tett, hogy a magisztrátusokon keresztül gondoskodni fog a proletárok köz munkán való foglalkoztatásáról és gabonaellátásáról.³⁷⁰

Mindennek reményében a *plebs* visszatért a városba, amelyet addig kívülről a király esetleges visszatérése esetére fenyegetett. Külön ígéret szavatolta, hogy a kivonultak és a hűségben maradtak *commerciuma* egyenlően nyer biztosítást, *idem ius esset sanatus quod fortibus*.³⁷¹

4. A PLEBS ÉS A TÖRVÉNYEK ÍRÁSBA FOGLALÁSA

Mindezen engedmények, a szakrális védő és védelem, a *commercium* megajánlása a *perduellio*ba esett és újra hűségre tért rétegnek, s a folyamatos

³⁶³Heurgon (190) 250.

³⁶⁴A történészek beszámolója szerint a két réteg részben szövetségesként lépett fel, erre utal a *fortes-sanatus* megkülönböztetés is.

³⁶⁵Liv. 2.27.13.

³⁶⁶Liv. 2.32.2.

³⁶⁷Liv. 2.32.5.

³⁶⁸Liv. 2.32.9.

³⁶⁹Liv. 2.33.1.

³⁷⁰Erről a megegyezésről a források hallgatnak, de a következőkben a történelem alátámasztja a feltételezést.

³⁷¹A *secessio* egyébként *perduellio*nak minősült volna, ami megfoszt a polgárjogtól. XII t. 1.5.

munkaellátás a *ius publicum* keretében, nem elégítették ki maradandón a plebejusokat. Most már részt vettek Róma mindennapi életében és ezért még szembeszökőbb volt számukra, hogy a *ius privatum* szabályai szerint másodrangú polgárok: bírák csak *gentiles* lehettek, papok ugyancsak, s a törvények meghozatalánál ugyan a *comitium maximum*on őket is megkérdezték, de a *iurisdictió*tól az egész réteget távoltartották.

Így a létük jogbizonytalanságban telt. A jog manipulálható s nyilván az archaikus időben is manipulálták. Hát még az íratlan, titkos jog! Hát még az olyan, amit nem százados szokás hordozott, hanem csak a bennfentes generációk emlékezete!

A historiográfiai hagyomány megemlékezik ebből adódó összeütközésekről. A néptribunok obstruáltak az állam rendje ellen, ezzel Róma létalapját, a belső egyetértést veszélyeztették. *Perduellio*,³⁷² lázadás volt ez kétségtelenül, de akkora réteg vett abban részt, hogy a megtorlás fényűzését a hatalom nem engedhette meg magának.³⁷³ Az újabb megegyezés jogbiztonságot ígért, mégpedig oly módon, hogy írásba foglalják a *ius privatumot*.

Westbrook szerint, ha a historiográfusok nem írnák meg, hogy a kodifikáció plebejus követelés volt, annak tartalmából erre nem lehetne következtetni. Ez nagyrészt igaz. Nem új jogi előnyöket kapott a *plebs*, csak jogbiztonságot. Ez már csak azért is így történt, mert a plebejus rétegben gazdasági osztályellentét volt a hangadó vezetők és a tömeg között. (Mást remélt a jogi reformtól a vagyonos iparos plebejus, mást a napszámos.) Ám azért vannak a XII táblás törvénynek olyan szabályai, amelyek a hagyományt e vonatkozásban is megerősítik.

Egyrészt benne van a XII táblás törvényben az előbb hivatkozott amnesztiaszabály a *ius commercii*vel kapcsolatban: *forci sanatique nexi mancipiique idem ius esto*.³⁷⁴ Talán ellentételezi is e szabály azt a most már nyíltan kihangsúlyozott kivételt, hogy viszont *connubium*a nincs a plebejusnak a patrícius-sal.³⁷⁵ A törvény megkülönbözteti az *assidui* rétegét a *proletariit*ől; utóbbiaknak könnyebbséget ad a kezességnyújtási kötelezettségnél.³⁷⁶ Ami a részletesen

³⁷² „*Perduellio: ... quive hostem concitaverit.*” ... XII 9.5.

³⁷³ A Coriolanus-történetnél az ellentét a „kemény vonal” és a „józan belátás” hívei között fél évezred távlatából visszacseng még Livius leírásában 2.35.

³⁷⁴ XII 1.5. Zlinszky (444); Hoffman (191); Festus töredéke szerint Servius Sulpicius és Ofilius ezekkel kapcsolatban valamely Róma környéki latin városokra gondolt, kétséges, melyikre; Tibur jöhetne számításba; Valerius Messala a XII táblás törvényről írott munkájában a tengeri oldalon lakó latin törzsekre gondol, anélkül, hogy meg tudná nevezni azokat. Ám már Festus szerint is „*multi sunt quibus id quod his placuit, displicet et qui explicent, sanates forci, quasi ... sanati insani.*” Tehát Festus korában vitás volt, vajon valamely ismeretlen (és később beolvadt) latin csoportokról van-e szó, vagy egyszerűen „esztelen, majd észhez tért” csoportról. Az utóbbi tökéletesen illik a kivonult *plebs*re, amely addig is Rómán kívül, a falak mellett lakozott. Ezekkel kapcsolatban rendezni kellett a lázadást, s mi sem természetesebb, minthogy ezt az új törvénytől tették. Hogy az Aventinus, a *plebs* lakóhelye, a falakon kívül volt, írja Thomsen (384) 213; Gellius 13.14.4., Nippel, *Aufruhr und Polizei in der römischen Republik*, Stuttgart, 1988, 27., az aventinusi szentélyről Latte (223a), Guarino (179) 75.

³⁷⁵ XII 11.1., ehhez Guarino (179) 217., Franciosi (146).

³⁷⁶ XII 1.4.

szabályozott *manus iniectio*s eljárást illeti, az eljárás szigorúsága a tőkével rendelkező plebejus vállalkozók érdekvédelmét,³⁷⁷ a határidők rögzítése és a nyilvánosság kontrollja a szegény adósokét³⁷⁸ szolgálta. Maga a *legis actio* szigorú kimenetele *partis secanto* – *aut peregre venum ibant* – legalább annyira hajtja a hitelezőt az egyezés, a *pacisci* felé, mint az adóst.³⁷⁹

Ha elfogadjuk a historiográfiai hagyományt, az elegendő politikai okát adja a XII táblás törvény megalkotásának. Lehetett a megfogalmazás során a törvény alkotóinak szeme előtt akár görög, akár etruszk, akár latin – sőt még föníciai minta is; az alaptörékvésük mindenesetre a római szokásjog és az új kompromisszum szabályainak írásba foglalására irányult. Lehet igaza részben Wieackernek is, Westbrooknak is. Hogy a *legislatorok* végül is megszavaztatták a hagyomány szerint a törvényt, összefügghet az átvett vagy bevezetett újítások elfogadtatásával. Ám a törvényt politikai, nem gazdasági okok kényszerítették ki, s az nem „tudományos” recepció eredménye, hanem sajátos római helyzetet tükröző alkotás. Azt a helyzetet tükrözi, amelyről a történetírók beszámoltak.

XII. LÉTEZTEK EGYÁLTALÁN KIRÁLYI TÖRVÉNYEK?

1. A KIRÁLYI TÖRVÉNYEK RÓMAI HAGYOMÁNYA

A római állam korai keletkezésére, saját archaikus jogalkotásának kibontakozására és a XII táblás törvény keletkezésére vonatkozóan elegendő alap a historiográfusok hagyományos indokolása; nem kell idegen behatásra gondolnunk.

Van a római archaikus jogban idegen hatás, feltételezhetően görög is, etruszk is, talán pun és ezen közvetítéssel távolabbi is, de maga a jogalkotás saját belső okok által létrehívott társadalmi normaalkotási mód. Az állam korai kialakulásával függ össze közvetlenül; kiváltó okai azonosak azokkal, amelyek a korai római államot létrehozták. Az állam működéséből szükségszerűen adódik a jog léte. A jogalkotás sajátosságát már ennek az államnak a sajátos viszonyai, nem általában „az állam” léte, határozták meg.

³⁷⁷ A XII táblás törvény hitelezővédő beállítottsága tehát nem plebejusellenes, hanem éppen a *plebs* hangadó rétegének érdekét szolgálja elsősorban, közéjük tartozott a „tőkés” réteg – a törvény adósvédő intézkedései, amelyekből azért akad, a tömeg megnyugtatótást szolgálták. Ezeket vezetőik a politikai nyomás céljából kihasználták.

³⁷⁸ „*Dies iusti sumto... quo quis volet vindex esto... tertiis nundinis... libras farris eo dato...*” (XII 3.1., 3., 4., 5.) adósvédő jellegűek.

³⁷⁹ Gellius leírása szerint ezt a klasszikus korban is így látták a jogászok. Gell. *Noctes Att.* 1. Vö. Londres (240).

Hogyan állunk az archaikus hagyomány korábbi normacsoportjának, a *leges regiaenak* megítélésével? A XII táblás törvény vonatkozásában elsődleges hozzáállásunk a tudomány jelenlegi nézetével nagyjából egyezik, ha talán árnyaltabb is. A *leges regiae* létét azonban a tudományos közvélemény vitatja.

A *leges regiae* nagyobb részt a történetírók által egyes királyok személyéhez kötött normaalkotás, kisebb részben szakrális jogi, grammatikusoknál fennmaradt szabályok. E tekintetben a nézetek jóval szkeptikusabbak, mint a XII táblás törvény vonatkozásában. Így Wieacker legújabban megjelent összefoglaló művében³⁸⁰ nem vitatja ugyan szabályok létét ebben az időben – bár a római állam keletkezéséről felfogása eltér az enyémtől –, de vitatja, hogy ez a hagyomány megfogható.³⁸¹

Selb, a Jörs-Kunkel-könyv legújabb kiadásában, a királyi törvények azon részét, amely megfogható, szakrális szabályokra vezeti vissza.³⁸² Más régebbi és modern szerzők nagyobb hitelt adnak e hagyománynak.³⁸³ A római jog részletes szabályait persze csak a Kr. e. II. századtól ismerjük pontosabban. Irodalmi forrásaink ezen koron túlra közvetlenül nem érnek fel.³⁸⁴ Ennek ellenére a római jog intézményeinek nagy részéről elmondható, hogy könnyebben értelmezhetők, ha azokban igen régi elemeket feltételezünk és a fejlődés rendkívül konzervatív, formatartó jellegét szem előtt tartjuk.

A római *ius civile* szabályai vonatkozásában ma már általánosan elismert, hogy azok a XII táblás törvény koráig mindenesetre visszanyúlnak, de csak részben nyertek e törvényben új megfogalmazást, más részük ennél is korábbi szabályok megörökítése. A *ius publicum* szabályainak jó része is igen régi gyökerekre tekinthet vissza. Ez akkor értelmezhető nehézség nélkül, ha elfogadjuk Róma alakulásáról a historikusok tanítását, amint ezt kezdő hipotézisünkben tettük. Ebben az esetben áll az, amit Livius megfogalmazott, hogy Róma alapítója törvényeivel, a megszabott jogi keretekkel tudta az összeverődött tömeget közösséggé formálni. A királyi törvénynek a *ius publicumra* vonatkozó tartalma, amint történészek, régészek számunkra megőrizték, ezt a gondolatot támasztja alá. Másrészt a római jognak több sajátossága, de főleg az egész római gondolkodásnak rendkívül erős jogi beállítottsága könnyebben magyarázható, ha a kezdettől folyó jogalkotás hagyományát nem vitatjuk.

Egyelőre tehát vizsgálataink során munkahipotézisként elfogadjuk a királyi korra a törvényalkotás és a jog létezését. Értünk itt jögon a társadalmi mes-

³⁸⁰Wieacker (423) 307. sk. irodalommal.

³⁸¹Kétséges a szerző, a szabályok kora, jellege, kétséges még az is, hogy egyáltalán régebbiek-e a XII táblás törvénynél.

³⁸²Kunkel/Selb (200) 4. irodalommal.

³⁸³Pozitívan értékeli Tondo (389, 390), Martin (265), Coli (85, 87). Helyenként a legtöbb régi korrall foglalkozó író utal arra, hogy a XII táblás törvény tartalmazhat a királykorra visszamenő normákat is, maga Wieacker sem tagadja ezt, l. 272. j. idézetét. Vö. Capuano (76), Cornil (90), Cloud (82), Kaser (209), Orestano (305), Santalucia (352), Radke (338), Stuart (64), Thomas (384), Voigt (396), Völkl (397), Watson (400).

³⁸⁴Erről részletesen Poucet (331).

terséges felépítmény, az állam által védett és szankcionált, köztudatban élő normákat általában, törvényeken pedig ugyanezen állami törvényhozó apparátus által megfogalmazott új és már e közösség életére vonatkozó normákat.³⁸⁵ Ésszerű, hogy először a közös dolgokra vonatkozó szabályok kerültek megfogalmazásra és elfogadásra, hiszen hipotézisünk szerint az állam kereteit a szomszéd társadalmak mintájára ugyan, de meg kellett alkotni. Az is valószínűnek tűnik, hogy a szükség összehozta, tekintélyt el nem ismerő új közösséggel a szükséges, a fennmaradás előfeltételét képező rendet el kellett fogadtatni. A törvényekkel kapcsolatos *rogatio*, a fegyveres polgárok megkérdezése szakrális forma, az istenek megkérdezéséhez áll közel: a kérdésre kapott igenlő válasz adja a döntés kötelező erejét. Az „állam” hatalmi intézményrendszere mellett a nemzetségek és a családok egymás közti hivatalos viszonyára, valamint a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó szabályok voltak kidolgozandók. Mindazon intézményeket mesterségesen meg kellett teremteni, amelyek a környező társadalmakban, a törzsi-nemzetiségi társadalom adottságai révén, automatikusan működtek. Ha tehát a királyi törvények hagyománya a polgárok különböző csoportjai közötti kapcsolatok szabályozását, a szakrális vonatkozásokat, bizonyos bűncselekmények üldözését erre a korra vetíti vissza, s a családi autonómia biztosítását ugyancsak erre a korra teszi, valószínűleg helyes nyomon jár.³⁸⁶ A létrehozott szervezet, ha feltevésünk helyes, az etruszk uralom alatt lényegesen megváltozott társadalom szükséglete szerint valamelyik király már átrendezte, s így adódott a kuriális alkotmányról a centuriális alkotmányra való áttérés még a királyi törvények alapján.³⁸⁷

A Servius-féle reform nem tartalmaz egyébként olyan jelentős újítást, mint ma hangsúlyozzák; a *kúriák* is századokat kiállító csoportok voltak, éppúgy, mint a *centuriák*. Magának a kúriának az értelme is a 100 férfit kiállító társadalmi egységre vihető vissza, feltételezésem szerint.³⁸⁸ Ezenkívül a kúriák éppúgy, mint a centuriák, a népgyűlés szavazó egységei is voltak. Itt tehát inkább az összeállítás módjában, mintsem az egység társadalmi szerepében történt a változás. A letelepedett életforma és az azóta felvett rétegek miatt megnövekedett társadalmi létszám tették az átszervezést szükségessé, s az igény egyébként valószínűleg lépésről lépésre fejlődött ki. Ezt a kuriális alkotmányról is feltételezik egyes kutatók³⁸⁹ és ugyanígy feltételezhető a centuriálisról is,³⁹⁰ nevezetesen úgy, hogy először csak *intra* és *extra classem* cen-

³⁸⁵Zlinszky (442), (443). Vö. Giuffré (163).

³⁸⁶Bobkó Nóra, *Leges regiae*, 1988, Diss. Miskolc, kézirat.

³⁸⁷Thomsen (384), Heurgon (190).

³⁸⁸Zlinszky (443).

³⁸⁹Palmer (314).

³⁹⁰Nem rögtön öt osztály, hanem először a *classis* és az *extra classem* katonát állító csoportok elkülönböztése, utóbb a köztársaság idejében a teljes kibontakozás a *censussal*, nem korábban, mint a *censori* intézmény bevezetése, valószínűleg a köztársaság első százada folyamán. Wieacker (423) 229. sk., Bleicken (42) 98.

turiák rendje alakult ki és később lett ebből az öt centúriás adózási-sorozási-népgyűlési képviseleti rendszer.

Nagy valószínűséggel a bíraskodás rendje is a királyi korból származik. Ha Kunkel feltételezéseit a régi római per vonatkozásában elfogadjuk,³⁹¹ úgy az állam elleni sérelmekben intézkedő társas bíróságok rendszere éppúgy, mint a magisztrátus *iurisdictio*ja alapján tényállást eldöntő magándöntőbíró – *iudex*³⁹² – működése régebbi a XII táblás törvéynél. A *legis actio* rendszere mindenesetre a királyi korra megy vissza;³⁹³ abban a XII táblás törvény csak bizonyos újításokat eszközölt.³⁹⁴ A bíróságok mind a köz, mind a polgárok védelmét szolgáló ügyekben az igényeknek megfelelően működtek a nemzetségi társadalom hasonló, de természetes úton kialakult intézményei helyett. Erről a későbbiekben még részletesen szólnunk.

2. VOLT-E ÍRÁSBELISÉG A KIRÁLYI RÓMÁBAN?

Mielőtt a XII táblás törvény részletes elemzésébe fognánk, az ősi, királyi joggal kapcsolatban még egy kérdéskör vár tisztázásra. A tudomány felvette azt a kérdést, hogy mennyiben lehet egyáltalán törvényekről beszélni az archaikus Rómában, ahol a ma általános vélemény szerint írásbeliség még nem létezett.³⁹⁵ A kérdésnek a következő részletei vannak:

- a) Létezett-e és mikortól írásbeliség a római köztársaság alapítását megelőző századokban Rómában?
- b) Lehetséges-e jogalkotásról beszélni olyan társadalomban, amely az írásbeliséget nem ismeri?
- c) Mennyiben tekinthető megbízhatónak az ősi jog intézményei szempontjából a szóbeli tradíció?

Ami az első kérdést illeti, a legkorábbi írásbeli emlékünknél Rómából, az ún. *cippus niger*,³⁹⁶ minden valószínűség szerint a királykorból, de annak a végéről való. Az etruszkokról ismert, hogy volt írásuk, noha annak megfejtése meglehetősen nehézkes, és a ránk maradt írásos emlékek tartalma a történelem szempontjából meglehetősen semmitmondó is.³⁹⁷

³⁹¹Kunkel (218).

³⁹²326. Szerepéről részletesen Brogini (58), Girard (161), Kelly (213), Magdelain (257), Selb (366).

³⁹³Kaser (205). Vö. Földi (139), Lévy-Bruhl (234), Magdelain (253), Nicosia (299).

³⁹⁴Zlinszky (443).

³⁹⁵Poucet (331) 63.

³⁹⁶Coarelli F., *Il comizio dalle origini alla fine della Repubblica*, Lazio arcaico, 1977, 166. sk., Uő. *Foro Romano, periodo arcaico*, Roma, 1983, 167. sk.

³⁹⁷Pfiffig, Ambros Josef, *Einführung in die Etruskologie*, Darmstadt 1972. 11. sk., Heurgon (189), Cristofani M., *Sull'origine e la diffusione dell'alfabeto etrusco*, ANRW I 2., 1972.

Ami tehát az etruszk királyok római uralmának korszakát illeti, azaz a Kr. e. VI. századot, itt írásbeliség feltételezhető, hiszen Róma ekkor része volt az egyetemes etruszk kultúrkörnek. Nem áll ez azonban az etruszk uralmat megelőző 100–200 évre, amely Róma mondabeli alapítását az etruszk uralom kezdetétől elválasztja. Ebből a korból írásos emlékünknem maradt.³⁹⁸

Addig tehát, amíg az ellenkezőre bizonyítékunk nincs, fel kell tételeznünk, hogy ebben az időben Rómában írásbeliség nem létezett, vagy legalábbis nem volt gyakorlatban. Ez egyébként megegyezik a latin és oszk-szabell környezet helyzetével, tehát feltételezhetjük, hogy az első római lakosok írást még nem használtak. Ha pedig ez így van, akkor ebből a korból törvényalkotásnak sem maradhatott írásos emléke.

3. LEHET-E MEGBÍZHATÓ A NORMÁK ÍRATLAN HAGYOMÁNYA?

Azt jelenti-e ez a megállapítás, hogy törvényalkotás sem volt lehetséges? Azt jelenti-e továbbá, hogy ha volt is törvényalkotás, ennek nem lehet biztos hagyománya?

Poucet, a szkeptikus francia ókortörténész, e kérdésekre is igennel válaszolt. Helyesebben úgy mondja, ha volt is törvényalkotás, az a hagyomány bizonytalansága miatt biztosan meg nem állapítható és tartalma többé nem kielemezhető. Uwe Wesel berlini kutató könyve az állam előtti társadalmakban létező korai jogi formációkkal kapcsolatban³⁹⁹ szembesül ezzel a kérdéssel. Az állam előtti társadalmak hagyománya ugyanis nagyjából szájhagyomány, szóbeli áthagyományozáson alapul. Ennek ellenére a jogszociológiai kutatások szerint meglehetősen biztonságosan lehet építeni tradíciójukra.⁴⁰⁰ Más területeken, szakrális szabályok, de irodalmi alkotások vonatkozásában is, ez többszörösen elismert és elfogadott. Mai álláspontunk szerint a homéroszi énekek vagy a Gilgames-eposz leírásuk, lejegyzésük előtt hosszú idővel keletkeztek és ilyen terjedelmű irodalmi művek szájhagyomány útján való terjesztésének, és fennmaradásának lehetőségével a kultúrtörténet komolyan számol.⁴⁰¹ Miért ne lehetne tehát hasonló módon társadalmi normák áthagyományozását is feltételezni?

A mai ember számára a jogbiztonság egyik követelménye, hogy a jogszabály pontosan megfogalmazott, tartalma pontosan ellenőrizhető, közhírré tett

³⁹⁸Poucet (331) 64. Újabban előkerült a Róma környéki ásatásokból egy Róma alapítása korából származó lelet görög betűs felirattal – ez a latin világra a Kr. e. VIII. században a görög betűk ismeretét tanúsítja és így alátámaszt olyan feltételezést, hogy Róma papsága ismerte az írásjeleket.

³⁹⁹Wesel (409) 34.

⁴⁰⁰Bibliográfiát ad Wesel (409) 356.

⁴⁰¹A Homérosz-tradíció vonatkozásában Ritoók Zsigmond doktori disszertációja, szakrális vonatkozásban Dumézil munkássága e feltételezésen alapulnak.

és hozzáférhető legyen. Az archaikus világra ez egyértelműen nem vihető át. Tudjuk, hogy a performatív, a jogszabályok külön papi kollégiumok őrzésére tartoztak bizonyos archaikus társadalmakban.⁴⁰² Ezek a szükséges szabályokat ugyan esetenként közölték, azonban mindig csak az alkalomnak megfelelően, és noha volt a társadalomnak ismerete az egyes konkrét ügyek miatt a pontos szabályokról és szövegekről, mégis a pontifikális tevékenység jellegéből eredően (a római hagyomány szerint is) elég hosszú ideig mind a társadalmi normákat, mind az érvényesítésükhöz szükséges formulákat meglehetősen titkosan kezelték.⁴⁰³ Ez azonban nem jelenti, hogy ilyen formulák és ilyen normák ne léteztek volna. Éppen a normák pontosságát kívánták biztosítani azzal, hogy külön testület őrizte azokat és szó szerinti betartásukra féltékenyen ügyelt.⁴⁰⁴ Ha a szakrális szabályokra és az ősi társadalmak irodalmi kincsére elfogadjuk a szóbeli fenntartást és áthagyományozást, nincs okunk arra, hogy ne fogadjuk el ugyanezt a jogi normákra is.

4. A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY TANÚSÁGA A LEGES REGIAE SZÓBELISÉGE MELLETT

Önmagában az a tény, hogy Róma etruszk királyait megelőző korából írásos emlék ránk nem maradt, és feltételezhető, hogy ennek oka a nem létező írásbeliség, nem zárja ki ebben a korban törvények keletkezését, létezését. Hogyan állunk azonban a biztos áthagyományozással?

Ugyanezt mondhatjuk, amit az irodalmi hagyományra. Természetesen egy eposz áthagyományozása esetén közbenső változásokkal számolhatunk. A regösök hozzátehetnek és elvehetnek az irodalmi kánonként elfogadott szöveghez. De általában nagy valószínűséggel nem történt ez meg. Abból indulhatunk ki, hogy a rövid társadalmi szabályok, az azok érvényesítésére szolgáló normák áthagyományozását is meglehetősen biztosnak tekinthetjük néhány generáción keresztül, annál is inkább, mert hiszen nem túl nagy számú társadalmi normáról lehetett szó. Az alábbiakban még kifejtendő nézetem szerint a római jogalkotás a kezdeti társadalmi kereteknek a környezet mintájára való létrehozásán és biztosításán túl, a továbbiakban az egyéni döntések, a magánautonómia, az önségély primitív társadalmakban létező formáira bízta elsősorban a társadalmi viták intézését, és csak ott nyúlt azokba bele, ahol feltétlenül szükségesnek és elengedhetetlennek látta.⁴⁰⁵ A hozott

⁴⁰²Róma ebben nem egyedülálló. Elsősorban Egyiptom és Babilon említendő, de más ókori poliszokra, birodalmakra is hivatkozhatnánk. L. Herzog (188) 95. sk.

⁴⁰³Vö. a performatív publikálására vonatkozó római tradíciót (D. 1.2.2.7.).

⁴⁰⁴Noailles (300, 301), Wieacker (422), Beckmann (24).

⁴⁰⁵Arra, hogy a korai állam húzódozott a magánügyekbe való beleszólástól, több helyen is utal Wieacker (42), párhuzamosan, de tőle függetlenül Zlinszky (443), s ez a véleménye Nicosiának is (298) a *iurisdictio* keletkezésével kapcsolatban, ha érvelését egyébként nem is fogadom el, vö. (443) 115.

döntések nagy része nyilván kazuisztikus volt, tehát nem a döntés elvi tartalmát kellett áthagyományozni, hanem azokat a formákat, amelyek a döntésnek pszeudo-szagrális jellegéből kifolyó érvényességét, megerősítését adták az archaikus társadalomban.⁴⁰⁶ Ehhez pedig különösen nagy terjedelmű szájhagyományra nem volt szükség, az erre a célra rendelt papi testület köztudomása elégséges lehetett ahhoz, hogy a normákat fenntartsa.

Az etruszk királyok által behozott írásbeliség terjedésével az ún. *libri pontificales*, a *pontifex* testület feljegyzései⁴⁰⁷ lehetővé tették rövid írásbeli formulák fenntartását is az emlékezet alátámasztására. Azonban még ebben az időben is elsősorban a szájhagyomány továbbadásának lehetett jelentősége. A jog szóban él, szó által testesül meg egyébként is. Az egész római perlekedés, törvényhozás, szerződési rendszer még a preklasszikus és klasszikus korban is olyan hagyományt látszik igazolni, amelyben a szóbeliségnek különösen nagy szerep jutott.⁴⁰⁸ Arra utal tehát, hogy a rendszer kialakulásakor nem, vagy alig létezett írásbeliség. Ennek ellenére mégis kialakult maga a jogrendszer, a perrend, a köztörvényhozás és a magántörvények – szerződések – létesítésének rendje. Maga ez a jellege a római jognak, szemben a hellén világgal,⁴⁰⁹ éppen azt támasztja alá, hogy Róma az írásbeliség bevezetése és elterjedése előtt hozta létre jogrendjét, jogszabályait, jogi életét. Ez is a római jognak viszonylag rendkívül korai kialakulását, megszilárdulását valószínűsíti. Olyan kulturális körülmények között született ez a jog, ahol általában csak proto-jogi normák, állam előtti társadalmi normák, szagrális és hagyományos kötelezések rendszere rendezte a társadalmi vitákat. Rómában valamilyen okból ekkor már a jogrend kialakulása kezdődött; a korán kiforrott és mélyen a tudatba ivódott jogrend jellegzetes vonásait a klasszikus korszakig megőrizte és így azt a jóval későbbi írásbeli, irodalmi, történeti, grammatikai hagyomány rögzíthette számunkra.

A magam részéről tehát a királykor törvényeinek létét igen valószínűnek tekintem, és a historikusok által ezeknek tulajdonított intézkedések jó részével kapcsolatban is feltételezem, hogy a kérdéseket a kornak valamilyen módon ténylegesen rendeznie kellett.⁴¹⁰ Ahhoz, hogy a XII táblás törvény részletes szabályokat hozhasson a magánviszonylatokra, az állami ügydöntő szerepnek már előbb meg kellett valósulnia és az ebből adódó döntési kazuisztikának is már meglehetősen terjedelmesnek kellett lennie, azaz hosszabb múltra kellett visszatekintenie. A XII táblás törvény tehát a *leges regiae* léte nélkül el sem képzelhető másként, csak esetleg olyan átvételként, amire Westbrook és helyenként mások is gyanakodnak. Ha azonban elfogadjuk azt a tudományos álláspontot, hogy a XII táblás törvény döntő terjedelmét te-

⁴⁰⁶Wieacker (423) 273.

⁴⁰⁷Norden (304), Wieacker (423) 298.

⁴⁰⁸Gaudemet (153), Zlinszky (453).

⁴⁰⁹Maine (263), Foustel de Coulanges (138).

⁴¹⁰A feltételezett történeti fejlődést kifejtettem (443) és arra a *legis actio* kapcsán itt is kitérek később.

kintve római alkotás,⁴¹¹ akkor nem lehetett előzmények nélküli. Ennek megfelelően tehát a királyi törvények léte mindhárom vonatkozásban, a *ius publicum*, a *ius sacrum* és a *ius privatum* területén, éppen az azt követő kodifikáció által bizonyított; hogy pedig ez a kodifikáció a *ius publicumot* teljesen, a *ius sacrumot* pedig jórészt érintetlenül hagyta, arra mutat, hogy ezek keretei akkor már szilárdak voltak és területükön jogbizonytalanság kevésbé adódott.⁴¹² A királyi törvényeknek ilyen vonatkozású tartalma tehát közvetve a XII táblás törvény hallgatásából is bizonyíthatónak látszik.

⁴¹¹Ez pedig ma a *communis opinio*.

⁴¹²A XII táblás törvény magánjogi jellegét ugyancsak sokan észlelték már, Magdelain egyenesen azon az alapon vitatja egyes szabályai eredetiségét, hogy közjogiak, ezért nem illenek a törvény tartalmához. L. Magdelain (261) 33.

Az archaikus jog és a történeti hagyomány

XIII. PÁRHUZAMOS HAGYOMÁNYOS ELEMEEK AZ ARCHAIKUS NORMÁKBAN

1. *FAMILIA PECUNIAQUE*

Az archaikus római normák elemzése több vonatkozásban segíthet minket a Róma kialakulásával kapcsolatos történelmi kérdések tisztázásában.

A historiográfusok hagyománya szerint *heterogén* elemekből verődött össze a város lakossága. Először erre utaló jogi jelenségeket szeretnék felsorolni.

Az archaikus római jogban, amely a társadalmi-gazdasági fejlettségnek megfelelően bizonyos intézményeket még nem ismert, nem dolgozhatott ki, egy sor olyan kettős jogi meghatározást, megjelölést látunk, melyekből már egy-egy is elgondolkoztathatna bennünket. Elsődlegesen a személyes hatalom körébe tartozó személyek és tárgyak, a *meum est* (enyém) kifejezéssel tömören és egyszerűn megjelölt kör kettős fogalommal való meghatározására szeretnék utalni, a *familia pecuniaque* archaikus kifejezés régóta vitatott és megnyugtatón mindmáig meg nem magyarázott kettősségére.⁴¹³

1964-ben Diódsi György az *Acta Antiqua*-ban részletes tanulmányt szentelt a kérdés akkori állásának,⁴¹⁴ s ebben a különböző egymással szemben álló szempontokat az irodalomból pontosan és részletesen elemezte. Arra az eredményre jutott, hogy egyiket sem lehet teljesen meggyőzőnek tekinteni. Elfogadta Kasernek azt az álláspontját, hogy *familia* is, *pecunia* is és ezek kapcsolt felhasználása is a családi vagyon megjelölésére szolgált, és ma már nem lehetséges különböztetni az általuk esetleg jelölt vagyoni részek között.

Ez volt eredetileg Mommsen álláspontja is,⁴¹⁵ akivel szemben Jhering vitatta,⁴¹⁶ hogy a római archaikus jog világában ilyen tautológia, ugyanazon körnek két kifejezéssel való megjelölése egyáltalán elképzelhető lenne. Ám sem Jhering, sem Bonfante, sem Wlassak⁴¹⁷ kísérletei a *familia* és a *pecunia*

⁴¹³A legújabb kézikönyvek, Kaser (209) I. 97., Kunkel/Honsell (200) 62, 3–4. j. elismerik, hogy a két kifejezés homonim, és nem lehet őket tartalom szerint megkülönböztetni.

⁴¹⁴Diódsi (113).

⁴¹⁵Mommsen (292) 22. sk.

⁴¹⁶Jhering (198) 87.

⁴¹⁷Bonfante, Pietro, *Forme primitive ed evoluzione della proprietà romana. Res Mancipi e res nec Mancipi*, in: *Scritti giuridici II*, Torino, 1926. 1. sk.; Diódsi (113) 6. j. felsorolja az elmélet újabb követőit. Wlassak és Westrup (411) hasonló elméletet dolgoztak ki. Wlassak hipotézisének főleg örökjogi levezetése elterjedt mindmáig – l. Diódsi (113) 89.

körének elválasztására, akár vagyoni, akár személyi alapon, akár pedig az öröklés szempontjából, sikerre nem vezettek, s noha mindegyik felfogásnak vannak követői, a vita mind ez idáig nem jutott dűlőre.

A XII táblás törvényben a két kifejezés kapcsolt feltüntetése az ötös tábla hármas töredékének egyik variánsával merül fel, az *uti legassit ita ius esto* kifejezések között. A szöveg hely háromféle szövegszerű hagyományban maradt ránk, és mindegyik elfogadása mellett nyomós érveket sorakoztatnak fel híveik. Az *uti super familia pecuniaque sua legassit* formát hagyták ránk a legkorábbi források, nevezetesen Cicero és az *Auctor ad Herennium* Caesar korából, tehát egyaránt a Kr. e. első századból származó szövegei.⁴¹⁸

Gaius és Pomponius *uti legassit suae rei* formában hagyományozta át ezt a forráshelyet,⁴¹⁹ és vannak, akik ezt a legtömörebb fogalmazást tartják eredetinek.⁴²⁰ Végül Ulpianus és Paulus, tehát az időben legkésőbbi, harmadik századi források *uti legassit super pecunia tutelaque suae rei* formát hagyományozták ránk.⁴²¹

A magam részéről legvalószínűbbnek az *uti legassit super familia pecunia tutelaque suae rei* formát tartom. Egyrészt nem hihető, hogy a *tuteláról* szóló szöveget Paulus és Ulpianus csak belecsempészték volna az idézetbe. Másrészt nem valószínű, hogy Cicero és az *Auctor ad Herennium* két szót használt volna a tulajdon megjelölésére ott, ahol a XII táblás törvény egyet használt, hiszen ennek abban az időben már semmiféle értelme nem volt. Gaius és Pomponius rövidítése (elhagyva a három külön megjelölést) egyszerűen a *suae rei* formára értelemszerű, hiszen a *suae rei* mind a *familiát*, mind a *pecuniát*, talán még a *tutelát* is magában foglalta, de ha nem is, úgy ezt máshol is tárgyalhatták.

Az ötös tábla négyes és ötös töredékében a családi vagyon megjelölésére csak a *familia* szó szerepel; *agnatus familiam habeto*, és *gentiles familiam habento* szöveggel.⁴²²

Cicerónál ez a forráshely is, bár átfogalmazott szövegben, kettős megjelöléssel maradt ránk:⁴²³ *si pater familias intestato moritur, familia pecuniaque eius agnatum gentiliūque esto*. Ugyanezt a kettős formát találjuk Gaiusnál a *familiae emptio* intézményénél⁴²⁴ – maga az intézmény csak a *familia* szóval említi a vagyont. Az áthagyományozott formula: *familiam pecuniamque tuam*

⁴¹⁸Zlinszky, A XII táblás törvény töredékei 1949. 14. j.-ben, Cic. de inv. 3.50.148., Auct. ad Her. 1.13.23.

⁴¹⁹Zlinszky XII táblás törvény j.-ben: Gai. 2.224., D. 50.16.120.

⁴²⁰Kaser (201) 164., Lübtow, *Die entwicklungsgeschichtlichen Grundlagen des röm. Erbrechts*, in: St De Francisci I, Milano, 1956., így Siber és Pólay is, id. Diódsi (113).

⁴²¹Ez szerepel az újabb szövegkiadásokban, mint a XII táblás törvény 5.3. szövege.

⁴²²Ulp. 26.1. szövege szerint.

⁴²³Cic. de inv. 2.50.148.; Diódsi ugyan a Cicero-szöveget nem tartja az eredeti szóról szóra való visszaadásának, de lehetőséget tartja, hogy a XII táblás törvény eredetileg a Cicerónál talált kettős jelölést használta. Diódsi (113) 95.

⁴²⁴Gai. 2.104.

endo mandata tua custodelaque mea esse aio. A szöveg archaikus volta feltétlenül a legkorábbi időre utal. Az intézmény keletkezésére még visszatérünk.

Csak *pecunia* megjelöléssel szerepel a XII táblás törvényben a vagyon az 5. 7/a töredékben az örjögő esetében, melyre a szöveg ugyancsak korai, Cicero és az *ad Herennium* áthagyományozásában *in eo pecuniaque eius* kifejezést használ.⁴²⁵ A 10.7. töredékének Pliniustól származó szövege a *pecunia* által szerzett versenydíjról beszél a temetéssel kapcsolatban, s a lovak és rabszolgák győzelmével kapcsolatos koszorút elemzi.⁴²⁶ Nem kétséges, hogy más forráshelyek szerint valakinek a rabszolgáit együtt a *familia eius* névvel jelölték.⁴²⁷ *Familia pecuniaque* kifejezés közös említése máskor is előfordul.⁴²⁸

Diósi a két szó nyelvészeti elemzését is elvégezte, és Festusszal egyezően a *familia* szót a *famel* oszk-szabin kifejezésre vezette vissza, amely szolgát, *famulust* jelent, és ennek alapján mindazon személyek és dolgok jelölésére szolgálhatott, melyek a családfő hatalma alatt állottak. Ezekkel szemben a *pater familias* a régi kifejezéssel *erus*, úr volt, s e kifejezés a *heres*, *heredium* és *hereditas* szavakban fennmaradt.⁴²⁹ Hatalma alatt ebben a korai időben álltak *fames liberi* és *fames servi*. A két jelző később főnevesedett.⁴³⁰ A *servi* szóból a rabszolgák, a *liberi* szóból a gyermekek kifejezése alakult ki. Utóbbinak nincs is *singularis* alakja, hatalom alatti gyermek jelölésére csak a *filius* és *filia* kifejezések használatosak. A *liberi* egyes száma, *liber*, továbbra is a szabad melléknév értelmét tartotta meg.

A XII táblás törvény a *liberi* és a *liber* közötti különbséget a *filius a patre liber esto* kifejezésben már érzékelteti.⁴³¹ a *filius*, aki kiemelten a *liberi* csoportjához tartozó, amikor kiválik a *familiából*, *liber*, azaz szabad lesz, *liber a patre*, szabad atyjától, de ezzel együtt jogai is megszűnnek abban a körben, amely a *pater familiashoz* tartozott, annak házához, *domusához*, amiben addig a fiú sajátjaként, *suus* volt. Amíg ugyanis az ősi Rómában valaki a *familiához* tartozott, hatalom alatt is állt. A *domushoz* tartozók *dominium* alatt álltak a későbbi, fejlettebb jogi nyelv szerint, azaz tulajdonban voltak. Ám a *heredes* ebben a körben az uraságot is bizonyos fokig osztják, és ezért *sui heredes*, a magukéban (leendő) urak. Mégis a *ius privatum* szempontjából, a római közösség szempontjából, a *pater* vagy *patronus* az egyedüli képviselőjük, egyedüli hatalommal rendelkező, korlátlan úr a saját világában a *liberi* (*fames*) és a *servi* (*fames*), a *clientes*, de ugyanígy a ház, marhák, odatartozó dolgok felett. Minden felett úr, amelyről a *meum esse* kifejezés elmondható, ez neki *proprium*

⁴²⁵Zlinszky XII táblás törvény 15.

⁴²⁶Diósi (113) 96.

⁴²⁷D. 50.16.166.

⁴²⁸Cic. De leg. 3.7.: „*Censores populi aevitates, suboles, familias pecuniasque censento*”; Festus 422.: „...*sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque*”. Tacitus Hist 4.2.; Gell. 1.9.12. és 2.24.11., 16.10.25. Lex Osca Tab bant. 22.

⁴²⁹Walde-Hoffman a *heres* és *erus* azonos tövét kétségesnek tartja.

⁴³⁰Zlinszky (440).

⁴³¹XII 4.2b.

suum saját dolga, melyből majd a *dominium* és *proprietas* kifejezések a tulajdon jelölésére kialakulnak.⁴³² Utalnék rá, hogy a család ilyen jellegű értelmezését más nyelvek is ismerik, a görög *oikos* értelmére vagy a Szentírás *ház* fogalmára Wodke már rámutatott több tanulmányban.⁴³³ A magyar nyelvben is összejátszik a család-cseléd fogalom, s a gyermekekre használják az utóbbit is, a szolgára pedig az előbbit is. A *familia* szónak ez a sokértelmű elterjedtsége a későbbi római jogban Diósdit arra a szemléletre vezette, hogy a római ősi társadalmi forma a pásztorkodás volt, ennek a helyét később foglalta el a paraszti termelés. Az előbbinek a tulajdonfogalma volt a *pecunia*, a későbbi használta a *familia* kifejezést, azonban a *pecunia* egyes formáiban ebben a társadalomban is megmaradt.

Ezt a nézetet nem lehet eleve tagadni, de szerintem sok minden ellene szól. A *pecunia* szó a *pecus*ből ered, eredeti latin tőből.⁴³⁴ Marhát jelent. Pásztor-nép lábón élő vagyonát a nyájak teszik. A magyar is használta a „marha” kifejezést teljes vagyon jelzésére egészen a legújabb időkig. A marha, mint a vagyon megjelölése, kiterjedt a nyájhajtó szolgákra is, s később, mivel a számosállat mint értékmérő is szerepelt, redukálódott a csereeszközként használt vagyontárgyra, az általános értékmérőre, majd *pecunia* formában a pénzre.

A két kifejezésnek az ötödik században még páros használata, sőt a pontifikális interpretáció során a *familiae emptio*ban valószínűleg ennél későbbi együttes használata bennem azt a benyomást kelti, hogy itt nem egymást felváltó két fogalomról van szó, hanem a társadalomban párhuzamosan egyidejűleg létező két megjelölésről, lényegében ugyanazon tárgy, a családfő hatalma alatt álló kör egésze fogalmának jelzésére.

Hogy a paraszti társadalomban a hangsúly az ott dolgozó személyeken volt, s ezért a *famel* alapján a *familia* kifejezést használták, a pásztortársadalomban pedig a lábón járó nyáj volt a meghatározó rész, valószínű, feltételezhető. Az ősi római jog elemzésénél még számos olyan szempontot fogunk találni, amelyek megerősítik azt a felfogásunkat, hogy a pásztorkodó és a paraszti réteg párhuzamosan jelen volt az archaikus Róma társadalma körében.

Megjegyzem, hogy az úrnak is kétféle megjelölése volt, a *domus*ből levezetett *dominus*, és az *erus* (melyet sokan nem a *heresszel* hoznak összefüggésbe, hanem más tőből származtatják).⁴³⁵ Mindenesetre a *heres*ből levezetett *heredium* és *hereditas* és a *domus*ből levezetett *dominus* és *dominium* valóban párhuzamosan létező és részben egymást felváltó fogalmak voltak, noha nyelvi, etnikai különböző eredetük nem mutatható ki olyan világosan, mint a *familia* és *pecunia* esetében.

⁴³²Részletesen Kaser (203), Diódsi (115).

⁴³³Wodke (425, 427, 428, 430).

⁴³⁴Walde-Hoffman i. m. II. 272, Zlinszky (440) 41.

⁴³⁵Walde-Hoffman i. m. I. 419.

A *familia* és *pecunia* párhuzamos kifejezések magyarázata szerintem az lehet, ha feltételezünk Róma alapítása utáni századokban egymástól még elkülönülő etnikai rétegeket az első telepesek között, melyek egyike a pásztorkodó életmódot követte (s talán ez volt a latin eredetű), másika pedig már a kezdetleges földművelés és a letelepült életmód vonzatából érkezett. Egyrészt mellett léteztek, és nyelvüket, megjelöléseiket egy ideig párhuzamosan alkalmazták. Ez magyarázhatja a két kifejezés kapcsolt megjelenését azon újabb törvényes rendelkezésekben, melyek minden római polgár teljes saját vagyonára vonatkoztak, nehogy ebben félreértés legyen. Használták azonban a XII táblás törvény korában valószínűleg már külön-külön is őket, olyan megjelölésekben, amelyek e korban keletkeztek, és nem volt oly fontos, hogy a tévedést, miszerint csak a népesség egy részéről van szó, ki kelljen zárni.

2. HÁZASSÁG

Az archaikus család szerkezetében is kettősség mutatkozik. Az asszony helyére gondolunk ebben az ősi társadalomban. Egyes forrásaink szerint az asszony, aki a házasság után férje hatalma alá került, a családban *filiae loco*, azaz leánygyermek helyén állt.⁴³⁶ Épp olyan hatalom alá rendelt, mint a gyermekek. Férje megölhette, eladhatta, uralkodott fölötté. Világosan látszik azonban, hogy volt ebben a társadalomban egy másik hagyomány is. Ez az asszonyról, mint férje társáról, társuralkodójáról, tulajdonostársáról beszélt.⁴³⁷ A férj szimbolikusan átadta neki a ház kulcsait az uralom jeleként.⁴³⁸ Részt vett a családi áldozatokban, és az erkölcsök a római *matrona* védelmét a köztársaság korában is egészen kivételes magaslatokra helyezték. Olyan magaslatokra, amelyeket más ókori népeknél általában nem találunk.⁴³⁹

Ennek a kettős értelmezésnek kettős házassági formális tradíció is felel meg. Az asszonyvételt mutató *coemptio* és a szakrális szövetség kötésére utaló *confarreatio*⁴⁴⁰ párhuzamosan léteztek az archaikus római világban. Jogilag a későbbiekben a hatalmat az asszony fölött mind a kettő megalapította, de nyilvánvaló, hogy magának a nőnek a szerepe teljesen különbözött a két ügyletnél. Az egyiket a két családfő kötötte egymás között, vagy az asszony apja kötötte a vőlegénnyel. A másikat egyértelműen a két fél kötötte egymással.

⁴³⁶Gai. 1.108. sk. Vö. Dütt (123), Kaser (204).

⁴³⁷Dion. 2.25 „*koinónon hapanton einai chrématon te kai hierón.*” Vö. Gaudemet (153), Grimal (173).

⁴³⁸Plut. Rom. 22. LR 9.: „*é kleidón hüpobolé*”

⁴³⁹Burck (61), Cantarella (67).

⁴⁴⁰Gai. 1.110. Cornil (90) 47. MacCormack (249). Benedek Ferenc, *Die conventio in manum und die Förmlichkeiten der Eheschliessung in röm. Recht*, At. Jur. Univ., Pécs, 1978, 88. 3–31. uó., *A manus-szerzés és a házasságkötés alakszerűségei a római jogban*, Pécs, 1979. Dolg. X. 7–52., Zlinszky (455).

A római házasságnak ez a teljesen szabad elhatározáson, *affectio maritalison*⁴⁴¹ alapuló lényege a későbbi századokban is megmaradt, érdekes módon a teljes jogi hatalmat ugyancsak megelevenítő *manusszal* kapcsolva. Mindenestre a XII táblás törvényben már mutatkozik olyan rendelkezés, amely kiutat kínál az asszony számára a hatalom alá kerülés alól. A megoldás XII táblás törvény kodifikációja előtti pontifikális interpretációra utal.⁴⁴² Ha a házasság formális aktusok nélkül jött létre az *affectio maritalis* révén, kezdetben (úgy tűnik) együttélés ellenére nem eredményezett *manust* – amire ezek szerint a város alapítása utáni századokban volt lehetőség. Később a királykori jogfejlődés a tartós hatalmi helyzet fennállását (*usus*) tulajdonszerző hatással ruházta fel (elbirtoklás). Ilyen hatásúnak ismerte el a férj és feleség tartós együttélését is. Hogy a szabad házasság lehetősége el ne vesszen, az *usus* által megszerezhetővé vált hatalom elismerése után is módot adtak az asszonynak az *usus* által történt *manusszerzéssel* szembeni védekezésre az ún. *trinoctium* útján!⁴⁴³

A királyi törvények néhány rendelkezése, amelyek a férj bizonyos, egyébként jogilag nyilván szabad aktusait szankcionálják, valószínűleg szakrális módon – így az asszony megölését, eladását⁴⁴⁴ –, arra utalhat, hogy a szabad családi tradíciókkal rendelkező népréteg és a férji hatalmat a maga legdurvább formájában elismerő hagyományú népréteg között az exogámia miatt adódtak differenciák szabad leánynak férji hatalom alá kerüléséből – ha a vele való méltánytalan bánásmódot volt családja nem vette simán tudomásul. Az ilyen helyzetből adódó belső ellentétek veszélyeztethették a fennmaradást jelentő római egységet, és ezért vetették az olyan férjet, aki indok nélkül élt hatalmával, szakrális büntetés alá.⁴⁴⁵ A XII táblás törvény korára már kialakulhatott a kétféle intézmény párhuzamossága, ezzel megszűnt az ütközőpont, valószínűleg összeérett a kétféle gondolkodás. A jogban megmaradt a szigorúbb hatalmi szemlélet, míg az erkölcs világa átvette a nő magas értékelését. Ezért az ilyen szakrális büntetések, melyekről a *leges regiae* hagyománya tanúskodik, a XII táblás törvényben már nem szerepeltek. Emiatt a *leges regiae* keretében is a mesék világába helyezik azokat sokan,⁴⁴⁶ holott álláspontom szerint egyenesen alátámasztják a histográfiai hagyománynak a különböző etnikumok egyesülésére vonatkozó és az ebből eredő problémákról beszámoló részét.

Az etruszk kutatások feltételezik a festmények, művészi emlékek és nagyon gyér iratanyag alapján, hogy az etruszk világban a nő szabadsága, közéleti szerepe sokkal jelentősebb volt, mint a latin vagy az oszk törzsi-

⁴⁴¹Cornil (90) 48., Grimal (173).

⁴⁴²XII 6.5. Vö. Hanard (186).

⁴⁴³Kunkel/Honsell (200) 398.

⁴⁴⁴LR Rom. 7–9.

⁴⁴⁵Zlinszky (445), a bielefeldi *Deutscher Rechtshistorikertag*-on is (449). Vö. Franciosi (146).

⁴⁴⁶L. előbb *Leges Regiae*. Ellenkezően Watson (402) 100.

nemzetségi társadalmakban.⁴⁴⁷ Ennek alapján talán nem teljesen alaptalan az a vélemény, hogy a házassági hagyománynak ez a második, szabadabb szála az etruszk telepésekkel került Rómába. Ebben az esetben későbbinek kell lennie a *manus* nélküli házassági formának, mint a *manusos* házasságnak, és ez valószínűnek is látszik. Hiszen eredetileg mindkét házassági szertartás létrehozta a férji hatalmat. Amikor Rómában az *ususszal* történő hatalomszerzés elismerést nyert, ez a hatalomszerzés családtagokra éppúgy vonatkozott, mint dolgokra. A férj is hatalmat szerzett ettől fogva egy éves együttéléssel, külön házassági szertartás nélkül is. Ekkor még ez lehetett általános az archaikus Rómában. Ám az a tény, hogy még a XII táblás törvény előtt kialakult pontifikális interpretáció alapján e *manus* megkerülési lehetősége, arra mutat, hogy volt igény a szabadabb házassági formára is, és azt a béke kedvéért meg is valósították. Maga a hatalomszerzés *usus* által azt igazolja, hogy a házasság létrejöhetett és *conubium*nak minősült *manus* nélkül is. A házasság esetében a férji hatalom kettős hagyománya az etruszk hagyománnyal szembesült és nem etnikai kettősségre, hanem etnikai hármasságra utal⁴⁴⁸ (két szertartás és hatalom nélküli házasság).

3. TUTELA – CURA – CUSTODELA

A XII táblás törvény két intézményt ismert az apai gondoskodás pótlására, későbbi szóval a gyámságot és a gondnokságot. Valójában semmi ok nincs arra, hogy a kiskorúakat és a felnőtt nőt a társadalmi norma más intézmény keretében védje, mint az elmebeteget vagy a pazarlót. Ismét a hagyomány kettősségére gondolhatunk, amely egyik esetben *tueri*, a másik esetben *curare* rendeli a rászorulókat, s mindkét megoldásra valószínűleg a *custos* kifejezést alkalmazta egységesen.

Nyelvészetileg a *cura* és *custos* latin eredetű, a *tutela* bizonytalan,⁴⁴⁹ így erről az oldalról nézve a kettősség nincs kizárva. Későbbi korok nem is értették igazán a kétféle intézmény közti különbséget, és a modern jogok is inkább a pandektista hagyomány alapján választják újra el a gyámságot a gondnokságtól.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷Az irodalom Heurgon (189, 190).

⁴⁴⁸Két szertartásos és hatalom nélküli házasság: Zlinszky (440) 42. Ferenczy, Endre, *Eherecht und Gesellschaft in der Zeit der Zwölftafeln*, Oikumene 2 (1978), 153–161. részletesen elemezve a kérdést a kettős tradíciót megállapítja, de az *usus* és *trinoctium* létét patrícus-plebejus kapcsolattal magyarázza.

⁴⁴⁹Walde-Hoffman i. m. I. 314., II. 713.

⁴⁵⁰Lévy-Brühl (236), Kunkel/Honsell (200) 423., 430. Vö. a *tutelára* Guarino (175), a *curára* Diliberto (110, 111, 112).

Szembeszökő és mindmáig teljesen megmagyarázhatatlan ellentéte az archaikus római jog világának a tolvajjal szembeni magatartás. Ismerjük a szabályokat: létezik a *fur nocturnus*, az éjjeli tolvaj, akivel szemben megengedett mindenfajta védelem: *SI IM OCCISIT IURE CAESUS ESTO*.⁴⁵¹ Ugyanez a szabadság áll fenn nappal is, a házba behatolt fegyveres tolvaj esetében.⁴⁵² Egyetlen megkötés, hogy ezt a fegyverességet bizonyítani kell, tehát nappal, amikor számítani lehet arra, hogy a szomszédok odahívhatók, akkor tanúkat kell szerezni.⁴⁵³ A tolvaj tehát életét kockáztatja, ha behatol a *heredium*, a *domus* világába. Ha nem is ölték meg, el lehetett fogni, és Gellius leírása szerint, ha rabszolga volt a tolvaj, kivégezték, levetették a Tarpeii-szikláról, az egyéb tolvajok pedig a meglopott rabszolgaivá váltak.⁴⁵⁴ A lopás tehát megfosztotta a római polgárt szabad polgári mivoltától, mindenképpen kapitális büntetéssel járt.

Szemben áll ezzel a *furtum nec manifestum*, a tetten nem ért tolvajlás esete.⁴⁵⁵ ez alá valószínűleg igen sok tényállást vontak, nemcsak azt, amikor utólag az derült ki, hogy valaki *clam* (alattomban) elvette más vagyontárgyát. Ide eshettek a sikkasztás, de esetleg a véletlen szerzés, az orgazdaság stb. esetei is.⁴⁵⁶ Az ilyen tolvaj a lopott tárgy kétszeresének megfizetésével mint büntetéssel szabadult.

Éles különbség van a főbenjáró és a tarifális büntetés között. Mai szemmel szinte elképzelhetetlen, hogy a gyümölcstolvajt, akit elfognak a fán, meg lehet ölni, ha utólag derül ki róla, hogy hazavitt egy kiló almát, két kiló almával szabadul. Az a magyarázat, amit Marton adott, hogy a bizonyításban rejlő bizonytalanság lehet oka ennek a különbségnek,⁴⁵⁷ vagy más források azon magyarázata, hogy a tettenérés esetén felindultabb a meglopott, mint utólagos nyomozással kiderült tolvajlás esetén,⁴⁵⁸ nem elégítenek ki, (az utóbbiról az sem biztos, hogy egyáltalán igaz). A nyomozati biztonságra a rómaiak nem adtak túl sokat. Ha szakrális nyomozással *lance et licio* valamely házban felfedezték a lopott tárgyat,⁴⁵⁹ a ház tulajdonosát minden további vizsgálat nélkül rabszolgájává tették a meglopottnak, teljesen függetlenül attól, hogy ő vagy valamelyik családtagja vitte-e oda azt a tárgyat, hogy szán-

⁴⁵¹XII 8.12.

⁴⁵²XII 8.13.

⁴⁵³ENDOQUE PLORATO, lásd erre Wieacker (416). Berger Adolf, D. 9.2.4.1. und das „Endoplorato“ der Zwölftafeln in: St. Albertoni, Padova, 1933, 381–387.

⁴⁵⁴XII 8.14.

⁴⁵⁵XII 8.16.

⁴⁵⁶XII 8.18., 19., 20. A fogalom nem volt még kialakítva, egyes tényállásokat határozott meg a törvény kazuisztikusan, de a büntetési tétel alap a rokonításukra. Vö. Thomas (391).

⁴⁵⁷Marton (267) 10. sk.

⁴⁵⁸Irod. Marton i. h., Kaser (207), Pugsley (336), Lemosse (228). Pugsley a *furtum manifestum*ot a *res Mancipi* lopására vonatkoztatja, érdekes, ám nem meggyőző érveléssel.

⁴⁵⁹XII 8.15.

dékos vagy szándék nélküli volt-e a bejuttatás, netán jóhiszemű tévedés forgott fenn.⁴⁶⁰ Ez teljesen egyértelmű a régi forrásokból.

Van ennek az ellentmondásnak lényegesen egyszerűbb, világosabb és a forrásokkal is egyező megoldása. Eddig teljesen figyelmen kívül hagyták, hogy a lopásnak a római jogban három terminus technicus van. Ezek közül kettő bizonyosan egészen korai eredetű, s a harmadik is a köztársaság idejére megy vissza. Ezek *furtum*, *peculatus*, és *abigatus*. A későbbi jogi nyelvben a három megjelölésnek belső tartalma különbözik. *Furtum* lenne más ingó dolognak szándékos hasznát célzó eltulajdonítása,⁴⁶¹ *peculatus* a köz dolognak ilyen eltulajdonítása,⁴⁶² *abigatus* pedig más marhájának elhajtása.⁴⁶³ Am a *peculatus* kifejezés ezt az értelmet éppúgy, mint a *pecunia* a pénz értelmét, csak a köztársaság folyamán vehette fel. Erre mutat, hogy Plautusnál ez még nem csak közlopást jelent.⁴⁶⁴ Erre mutat a későbbi állandó jelző a *peculatus publicus* kifejezésben,⁴⁶⁵ ennek csak akkor van értelme, ha volt *peculatus privatus* is. Az *abigere* vétségéhez csak késői jogi forrásaink vannak,⁴⁶⁶ de maga a kifejezés előfordul már Cicerónál is.⁴⁶⁷ Ebből azt a következtetést látom levonhatónak, hogy a rómaiaknak volt az állatlopásra, mint a lopás különös fajtájára fogalmuk. Nagy valószínűséggel erre használták eredetileg a *peculatus*-t, ami szó szerint is marhán elkövetett vétséget kell hogy jelentsen. Abból, hogy a nyájak az archaikus Róma világában nem a *res mancipi* közé tartoztak, hanem valószínűleg nemzetségi köztulajdonban voltak, vagy legalábbis ekkor még elevenen élt a nyájak nemzetségi tulajdonának tudata a rómaiakban, következhetett, hogy az ezekből való lopást másképp bírálták el, mint a házból való lopást. A ház kezdetől szent és sérthetetlen családi tulajdonnak minősült, szakrális védelemmel. Ezzel szemben, aki a nyájából vett magának, mintegy részben a sajátját vette, noha nagyobb mértékben, mint ahogy az őt megillette. Nem csoda hát, hogy a kétféle cselekményt egészen eltérően bírálták el a rómaiak. Nagy valószínűséggel az előbbi Róma előtti paraszthagyományra, míg az utóbbi a Rómába tömörült pásztorkodó népek szokására utalt vissza, és ezért térnek el egymástól ilyen jelentősen.

Amikor aztán a *peculatus* kifejezés a nyájak értékmérő jellegénél fogva a pénzlopásra ment át, majd a *peculatus publicus* általában a közvagyon lopására nyert alkalmazást,⁴⁶⁸ kellett egy szakkifejezést formálni a tudatban továbbra is élő állatlopás megjelölésére. Erre szolgált az *abigatus*, az állatnak a többi

⁴⁶⁰Legutóbb Wolf (432) a megelőző irodalommal.

⁴⁶¹Kunkel/Honsell (200) 358. 5. j.

⁴⁶²Brecht (54), Gnoli, *Ricerche sul crimen peculatus*, Milano, 1979.

⁴⁶³D. 47.14.1.1.

⁴⁶⁴Plautus Cist. 72.

⁴⁶⁵Varro de l. l. I.V.95.

⁴⁶⁶C. 9.28., D. 48.13.

⁴⁶⁷Cic. de off. 3.73., Tacit. Hist. 1.53., Val. Max. 5.3.2.

⁴⁶⁸Varro i. h. 399. j.

közüli való elhajtása. (Hogy az állat lopása vagy megsértése, amennyiben az házi, netán igavonó állat volt, egészen más elbírálást nyert, mutatja a királyi törvények között a *bos arator* védelme; az igavonó ökör megölése főbenjáró szakrális vétek volt az archaikus társadalomban.)⁴⁶⁹ Ezzel a magyarázattal fel lehet oldani a két büntetési nem közti kiáltó ellentétet.

Amikor aztán a pásztor- és a paraszti réteg Rómában összeolvadt, ebben a körben lehetőség nyílt a tarifális büntetésekre való áttérésre, s előállott a tarifáknak az a fokozatossága, amire Westbrook utal,⁴⁷⁰ s ami ezek szerint későbbi, vagy kizárólag a pásztorhagyomány részéről szerepelt a római jogban. A halálbüntetés (esetlegesen fiatalok számára lehetséges enyhítéssel) és a tarifális többszörös büntetése egymással kiegyeztetetetlen ellentétben lévő teljesen különböző felfogásokat mutatnak a lopás megítélése vonatkozásában.

Ezt a nézetet támasztja alá az is, hogy a paraszti vagyon rongálása is a rongáló személyét érintőn nyert szankcionálást. Ki kellett szolgáltatni a károsultnak; a gyűjtogató, a vetés éjjeli lelegeltetője, letaposója életével lakolt⁴⁷¹ (az igásbarom megsértője is). Ha családtag követte el a rongálást, még a preklasszikus jogban is ki lehetett adni a sértettnek;⁴⁷² fejlődés eredménye valószínűleg – noha még a XII táblás törvény előtt – a kiadás megváltása, a kár arányos elégtétel megfizetésével, *noxiam sarciri*.⁴⁷³ A különös kettősség könnyen magyarázható a heterogén társadalmi eredettel.

5. AES – PECUS; PER AES, PER SPONSIONEM

Korai kettős jogi, gazdasági, társadalmi tradícióra utalnak vissza a rómaiak értékmérői is. A mérlegelt érc, mint állandó értékű áru⁴⁷⁴ szembeállítása a lábasjósággal, a marha- és a birkavalutával,⁴⁷⁵ ebben a korai időben, amikor a pénz fogalmát Róma ugyancsak nem ismeri még, szintén abból magyarázható legegyszerűbben, ha feltételezzük, hogy Róma alapítása előtt a kezdeti időben mindkét értékmérő ismert volt és párhuzamos bevezetésük, valamint egymással szembeni elszámolásuk pontosítása a római kezdetleges gazdasági élet első századaiban történt meg.

Erre utal egyébként a később még kifejtendő szerint maga a római szerződési rendszer is. Érdekes, hogy már az archaikus világban lehetőség volt Rómában felek egyezségével jogi kötelezettséget létrehozni, noha a magán-

⁴⁶⁹Voigt (395) II. 810.0. és 7. j. forrásokkal.

⁴⁷⁰Westbrook (410) I. fenn. 253. j.

⁴⁷¹XII 8.6., 9., 10.

⁴⁷²XII 12.2. vö. Jhering (197) I. 131., Visscher (393).

⁴⁷³Zlinszky (448). L. XIV. 3.

⁴⁷⁴Gai. 1.122. Dulckeit/Waldstein (122) 77.

⁴⁷⁵Dulckeit, Waldstein (122) 72., Crawford, M. H., *The Roman Republican Coinage*, I. 1974., Mommsen, *Römische Münzwesen*, 1860.

felek közti kötések nagy részébe az állam nem szívesen avatkozott be. Ezt a jogi kötést azonban vagy elfogadott formában, *per aes et libram* lehetett létrehozni,⁴⁷⁶ vagy szakrális szavakkal *per sponsionem*.⁴⁷⁷ A két módszer különböző szemléletre, hagyományra utal. Ezeken túlmenően római polgár római polgárral szembeni ígéretének betartását széles körben csak a *fides* biztosította,⁴⁷⁸ a római polgár személyes becsülete és hitele, és ez nem a *ius*, hanem a *mos* körébe tartozott. Ha mégis biztossá akarták tenni az ennek alapján tett ígéretet, esküt kellett tenni és átvinni az ígéret védelmét a *mos* köréből a *fas* körébe, mert az esküszegés nyilvánvalóan *nefas* cselekmény volt.⁴⁷⁹

XIV. NORMARÉTEG-VIZSGÁLAT A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY ALAPJÁN

1. A TÖRZSI TÁRSADALOM „SZOKÁSJOGA”

Kiindulási pontom, hogy Róma alapításától kezdve joggal élt és jogot alkotott a maga törzsi világot utánzó proto-állami szervezetében. A következőben vizsgálom, hogy az archaikus kor szabályrendszeréből mennyi volt a törzsi-nemzetségi rendből áthozott norma, s mennyi az új szervezet törvényhozói, *legislatiós-iusdictiós* tevékenységének újszerű eredménye.

A régészet *stratigraphiának*, rétegvizsgálatnak nevezi azt a kutatási módszert, amely régészeti feltárás során az egymást takaró rétegek tartalmát külön-külön elemezve időbeli egymásutániségot, történelmi sorrendet tud az alsóbb és az őket borító magasabb, tehát újabb rétegekből nyert adatok révén megállapítani. Valami hasonlót kísérelünk most meg a római történelemben, amikor a normakincsből, amelyet a történészek, nyelvészek és jogi írók ránk hagyományoztak, a szabályok jellege révén kíséreljük meg azok keletkezésének sorrendjét kielemezni és így a római jog történeti kialakulásának menetét megállapítani, az újabb törvényekből az azokat létrehívó társadalmi ellentétekre vagy szükségletekre következtetni.

A római jog normaanyagából nyilván azok a szabályok a legrégibbek, amelyeket a Rómába települt különböző latin-szabin törzsekből kiszakadt

⁴⁷⁶Kunkel/Honsell (200) 98. irodalommal is; Vö. Behrends (29, 30), Huschke (193), Lévy-Bruhl (235), Magdelain (258), Paccioni (307) Pflüger (319), Popescu (329), Schlossman (360, 361), Schönbauer (362), Stinzinger (376).

⁴⁷⁷Cornioley (90), Kunkel/Honsell (200) 106. Vö. Biondi (38)/Cornil (91), Diódsi (117), Lévy-Bruhl (235), Magdelain (252), Mitteis (283), Pastori (317), Pfund (320).

⁴⁷⁸Kaser (201) 91. sk. Kunkel/Mayer-Maly (200) 59., Albanese (2), Cannata (66), Nicosia (298) az archaikus korra csak a *fides* ismeri el kötésnek, ehhez Zlinszky (448), Talamanca (380).

⁴⁷⁹Cic. de off. 3.31.111. XII fr. inc. 6.

alapító egyedek, csoportok korábbi társadalmi környezetükből, a törzsi-nemzetségi világból hoztak magukkal.

Az archaikus római jog ránk maradt nyomaiból visszakövetkeztetve és a jogösszehasonlítás eszközeit is felhasználva a következő normatív szabályozásokat tételezhetjük fel a Róma előtti és Róma körüli törzsi-nemzetségi társadalmaknál:⁴⁸⁰

a) a törzsfőnökök szabad megtorlási hatalmát minden olyan magatartással szemben, amely a törzs érdekeit veszélyezteti;⁴⁸¹

b) közösség spontán reakcióját és szankcióját olyan egyedekkel szemben, akik a közösség által szentnek tartott normákat megsértik;⁴⁸²

c) a közösség bizonyos ellenőrzése alatt álló önhatalmat, önségyt személyes vagy családi igények érvényesítésénél;⁴⁸³

d) a nemzetségfők vagy a nemzetségek öregjeinek döntőbíráskodását az egyes családok között, vagy a törzsek tagjai között vitás kérdésekben;⁴⁸⁴

e) szakrális eszközök igénybevétele a különböző nemzetségek vagy a különböző rokon törzsek közötti, egyébként vérbosszú alá eső és a társadalom biztonságát egymás kiirtásával fenyegető ellentétek rendezésére;⁴⁸⁵

f) a nyájak és legelők törzsi vagy nemzetségi közös használatát;⁴⁸⁶

g) a harcos igényét és jogát a hadizsákmányban való részesedésre;⁴⁸⁷

h) a hadizsákmány törzsi közös elosztását;⁴⁸⁸

i) családi közös gazdálkodást a kezdetleges földművelés keretei között;⁴⁸⁹

j) mérlegelt rézerc és/vagy számosállat mint általában elfogadott csere-
tárgyak használatát;⁴⁹⁰

k) szakrális eredetű szimbolizmus, formalizmus, szavak mágikus hatását a megegyezések szentségének biztosítására;⁴⁹¹

l) a *táliót* mint a megtorlás általánosan elfogadott felső mértékét;⁴⁹²

m) más törzsből jövő jövevények befogadását a törzs védelme alá függő (családtagi, nemzetségtagi) helyzetben – *clientela*;⁴⁹³

⁴⁸⁰Hasonlóan Zlinszky (443) 113., (453) 52.

⁴⁸¹Ferrini (133) 10.

⁴⁸²Deuteronomium 21.21., 22.21., Santalucia (353) 263., Briquel (56), Jhering (196) I. 122.

⁴⁸³Kaser (207) 18. sk., Behrends (31).

⁴⁸⁴Alföldi (5) 244., Alföldi (8) 112., *foedus Cassianum* 3. §, ehhez Rosenberg (349), Kaser (208) 21. 23. j., Bloch (44), Romano (344), MacCormack (248, 251).

⁴⁸⁵Noailles (300), (301), Wieacker (422), Orestano (305), Bloch (46), Andreev (18) 4., Behrends (25), Beckmann (24).

⁴⁸⁶Bozza (52), Capogrossi-Colognesi (72), Zancan (435).

⁴⁸⁷Alföldi (8) 111. (*foedus Cassianum* 1.), Bona (49).

⁴⁸⁸Bona (49) 334. sk., Catalano (80) 142.

⁴⁸⁹Zlinszky (443) 117., Wesel (409) 191. Vö. Westrup (411).

⁴⁹⁰Varro r. z. 2.1.9., Andreev (18) 4.

⁴⁹¹Maine (263) 253., Behrends (29) 183., Behrends (28) 3., Szigeti (378).

⁴⁹²Wesel (409) 328., Voigt (395) II. 534., Wieacker (423) I. 246.

⁴⁹³De Francisci (101) 50., Ferenczy (131) 197., Heurgon (190) 193., Voigt (395) II. 667.

- n) a hadakozás, a tanácskozás és a gazdálkodás rendjének kialakítását törzsi, nemzetségi és családi társadalmi egységek szervezetén keresztül;⁴⁹⁴
- o) e törzsi-nemzetségi és családi keretek belső autonómiáját és egymással szembeni hierarchikus alárendeltségének kidolgozását;⁴⁹⁵
- p) a család belső struktúrájának szokás által rögzített szigorú rendjét.⁴⁹⁶

2. A NORMÁK RÉTEGELEMZÉSE

A XII táblás törvény – és itt-ott a *leges regiae* – szabályai közül elkülöníthetőnek tűnik a törzsi szokás eredetű réteg, mindenesetre bizonyos fenntartással. A fenntartás a módszernek szól, hiszen a Rómát megelőző törzsi-nemzetségi társadalom normarendszerének sajátos szabályait csakis összehasonlító jogi eszközökkel⁴⁹⁷ tudjuk a mindenesetre törvényi jellegű római archaikus jogból utólag kielemezni.

Úgy tűnik, hogy a törzsi-nemzetségi kor normaérvényesítő módszerei tovább éltek egy ideig a római államban. Történelmi időben is találkozunk még olyan szabályozási mechanizmussal, amely e pre-római kor eszköztárát használja fel. Fel kell ugyanezt tételeznünk az archaikus korra is; ahogy a római állam kezdetekor a törzsi világ formáiban alkotta meg a maga szervezetét, törzseket, *curiákat*, *gens*eket, törzsfőket, vének tanácsát és klientelát hozva létre, ugyanúgy megtehetette ezt a magánélet szabályozása terén is. Nemcsak úgy, hogy a szabályt vette át ama Róma előtti és körötti világból, hanem úgy is, hogy az új helyzet adta problémákra „törzsi mintájú” szabályokat alkotott. Ebben az esetben e szabályok anyaga nem a törzsi világból vett, csak érvényesítésük rendje, szankcióik jellege utal arra vissza.

Fenntartásaink ellenére is érdemes ezt az elemzést elvégeznünk. A római állam korai megalakulása, törzsi-nemzetségi gazdasági-társadalmi viszonyok közötti létrejötte mellett egyik erős érv éppen az, hogy az állam, (formáiban csakúgy, mint normáiban), őrizte, sőt továbbfejlesztette a törzsi világ szabályozó eszközeit. Az állam külsőségeiben az etruszk uralom e tekintetben lényeges változást hozott, s valószínűleg csak az etruszk uralommal szembeni visszahatás ideológiai szemlélete mentette át a pre-etruszk proto-állam kereteiről szóló hagyományt számunkra. A jogszabályokban a változás nem volt ennyire gyökeres, mert az új rend teremtette igények szabályai nem a régi szabályok helyébe, hanem azok mellé rakódtak; hiszen az újabb társadalmi jellegzetességek mellett is tovább létezett a régi kisparaszti-pásztorkodó életmód is az etruszkok *grande Romájában*.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴Capogrossi-Colognesi (69), Catalano (80), Christ (83), Colonna (88), Cristofori (55), Romano (346).

⁴⁹⁵Wieacker (423) 196. sk., Westrup (410).

⁴⁹⁶Westrup (411), (412), Serrao (370), Franciosi (140), 342.

⁴⁹⁷A módszerről Wesel (409) bev., Kaser (202) 7.

⁴⁹⁸Heurgon (190) 239.

Az archaikus római világ társadalmi normái és formái részben még Rómán kívüli, pre-római eredetűek. Tanúságot előtünk arról tesznek mégis, hogy milyen normák feleltek meg ennek az új társadalmi képződménynek. Hiszen természetes, hogy a tudatban létező régi normák közül Rómában azok érvényesültek, amelyekre ott szükség volt, amelyeket a római új társadalmi egység hasznosítani tudott és ezért elismert és fenntartott.

Róma korai társadalmi normáiban három réteget tudunk megkülönböztetni eredetük szerint. Vannak azok közt felismerhetően törzsi szokás jellegű normák, amelyeket az új állam egy törzsi társadalomtól változatlanul vett át és tartott meg.⁴⁹⁹ Tehette ezt annál inkább, hiszen a saját államiségét is mesterségesen, e törzsi társadalom mintájára hozta létre. A normák második csoportját is használta a törzsi társadalom, mégpedig általában antagonisztikus ellentétek csillapítására. Ezek a szakrális normák.⁵⁰⁰ Rómában ezekkel is találkozunk, és elméletem szerint azt kell jelezniök számunkra, hol feszültek az új államban kibékíthetetlen belső ellentétek, amelyek a heterogén, etnikailag összetett társadalmat létében fenyegették volna. Végül a társadalmi normák harmadik csoportjának jellemzője, hogy azokat már az új városban való együttélés során hozták létre, állami szervek által állami eszközökkel alkotott törvények. Míg az előbbi két csoport normáit vagy simán átvették és fenntartották, vagy ha azokat az állam meg is erősítette, azt a *iurisdictio*s tevékenység során tehette, addig a harmadik csoport normáiról feltételezzük, hogy azok *legislatio*s tevékenység következtében kerültek be a római jogba. Ezt több esetben a törvényhozásról hírt adó történelmi hagyomány is megerősíti.

3. TÖRZSI SZOKÁS EREDETŰ JOG

A) MEGKÜLÖNBÖZTETŐ JEGYEK

Vizsgáljuk először azokat a szabályokat, melyek törzsi világból áthozott eredetét valószínűnek tartjuk. Előzőleg jeleztük már, hogy a törzsi világban milyen társadalmi normák spontán érvényesítésével számolhatunk részben a római jog ilyen eredetű normáiból visszakövetkeztetve, részben összehasonlító jogi elemzések alapján. Ehhez képest válogathatjuk ki e csoport normáit.

Minthogy a törzsi világnak nincs államgépezete arra, hogy szokásainak érvényt szerezzen, normáit vagy a társadalom spontán érvényesítette a rend fenntartására, vagy pedig a norma érvényesítését az egyéni, illetve családi önhatalom körébe engedte át. Létezhet olyan norma is, amelynél ennek az önhatalomnak az érvényesítését a törzsi közvélemény hallgatólagosan ellen-

⁴⁹⁹Zlinszky (442), (445), (466).

⁵⁰⁰Noailles (300, 301), Beckmann (24), Santalucia (352), Wieacker (422).

őrizte. Valószínű, hogy erre kivált olyankor került sor, ha az önhatalom törzsön belüli személyekkel szemben érvényesült, amikor is közös érdek, hogy a szankciók, az egyéni jogérvényesítés ne lépje túl a szükséges határokat és ne okozzon nagyobb kárt a törzs egészének, mint amennyi az egyén sértettségének kiegyenlítéséhez szükséges.

Ha a törzs egésze fordult szembe más törzsszel, az háborús keretben történt. Rokon törzsek között e háborúnak bizonyos szakrális korlátai érvényesültek. Róma a latin közösségek ellen általában mindig megkísérelte igazolni, hogy háborúja *bellum pium iustum*, azaz a szakrális normáknak, a törzsek közti erkölcsi felfogásnak megfelelő módon indították meg azt. Egyebekben azonban az ilyen fórum legfeljebb a nemzetközi normatívák korai megnyilatkozásának tekinthető és semmi esetre sem jogérvényesítési vagy (jogot megelőző) törzsi normát érvényesítő eszköz. Itt az erősebb győz, és nem az, akinek igaza van.

B) SPONTÁN KIKÉNYSZERÍTÉS

Amikor a közösség a vele szemben vétkező egyénnel szemben lép fel spontán módon, az már a törzsi normák érvényesülésének világa. Az ilyen fellépéseket részben a szankciókból ismerjük fel: pl. a szikláról való letaszítás felelt meg Rómában a közösségi jogszolgáltatás kivégzési módszerének.⁵⁰¹ A köztársaság idejében a sértett közösség ezt a Tarpeii-szikláról való lelökést még alkalmazta az őt megsértőkkel szemben, a módszer az archaikus világot bizonyos esetekben túl is élte. A XII táblás törvény szabályai e büntetéssel három vétkest fenyegettek meg tételesen: alkalmazták a tolvaj rabszolgával, a hamis tanúval és a megvesztegetett bíróval szemben.⁵⁰²

A büntetés rokon az izraelitáknál alkalmazott megkövezéssel. Lehet, hogy szakrális eredetű volt. A közösség köréből akarta kitaszítani azt, aki a közösség szentségeit megsértette. Erre utal mindenesetre az, hogy a későbbiekben a *crimen laesae maiestatis* szankciójaként találkozunk ezzel a büntetéssel. A néptribunok megsértőivel szemben alkalmazta azt a tribunok által fellázított tömeg.⁵⁰³ A tribunok pedig *sacrosancti* voltak, tehát megsértőik szakrális vétket is követtek el. A kétféle eredetű (törzsi szokás és szakrális) szabálytömeg a törzsi világban is átfedhette egymást.

Spontán közösség által érvényesített *talio* büntetés érte azt, aki nem tanúskodott, miután tanút igénylő ügyletben tanúként szerepelt. A XII táblás törvény rendelkezése szerint ilyenkor hangosan kihírdezték róla mulasztását: *obvagulatum ito*⁵⁰⁴ – mondja a törvény. Ezt követően minden külön eljárás vagy ítélet nélkül az illető *intestabilis* lesz, a *talio* egy formája éri, soha többé neki

⁵⁰¹Mommsen (290), Zlinszky (456), David (97).

⁵⁰²XII 8.14., 23., 9.3. – az utóbbinál a szankció nem forrásszerűen bizonyított. Vö. Zlinszky (445).

⁵⁰³Voigt (395) 813. Így pl. Kr. e. 131-ben Labeo tribunus Metellus censor ellen, vö. Zlinszky (445).

⁵⁰⁴XII 2.3., 8.22.

sem tanúskodik senki és tanúnak sem hívják. Ez az archaikus világban azt jelentette, hogy ügyletképtelenné és perképtelenné vált széles körben; nem is végrendelkezhetett.

C) ÖNHATALOM

A törzsi szokásból vett szankciók nagyobbik csoportjánál az archaikus római világban az önhatalom érvényesült: családi vagy egyéni hatalom. Ez az önhatalom szinte korlátlan a családon belül, nemcsak annak vér szerinti, hanem jog szerinti befogadott (*arrogatio*) tagjaival szemben is.⁵⁰⁵ Nagy valószínűséggel a korai időben a felszabadított rabszolgával szemben is, aki a *patronus* kliense lett.⁵⁰⁶ Ez az önhatalom semmiféle jogi korlátozás alá nem esett. Ugyanúgy nem esett korlátozás alá a római polgárnak idegenekkel szemben bármilyen akciója sem, az idegen nem élvezte a római társadalom védelmét.

Ezzel szemben, ha római polgárral szemben érvényesült az önhatalom, annak általában volt bizonyos társadalmi fékje. A római polgárt csak akkor lehetett büntetlenül megölni, ha arra rászolgált. Ezt mutatja a lopással kapcsolatos már említett szabály *iure caesus esto* kifejezése.⁵⁰⁷

Egyébként római polgárral szemben az önhatalom nyilván már a törzsi szokásból vetten a *talio* szintjéig mehetett el: életet életért, testi sértést testi sértésért.⁵⁰⁸ Nem állt ez a vagyoni sérelmekre, ahol a ház szentségének és körének megsértése miatt a tálion túlmenő büntetést alkalmaztak, nevezetesen legalábbis az egyik római tradíció szerint tettenérés esetén a megengedett ölés helyett is a főbenjáró rabszolgaság büntetést. De ugyanígy teljesen kiszolgáltatott volt személyében az adós is, aki magát kötelezte le és azután nem tudott fizetni. Személyében felelt a hitelezőnek életével vagy szabadságával.⁵⁰⁹

D) ÁLLAMI BEHATÁS NÉLKÜLI NORMAÉRVÉNYESÍTÉS

A törzsi szokásból átvett normák egy széles köre az archaikus korban egyáltalán nem is került a *ius* fogalma alá. Ilyenek azok a normák és kötelezések, amelyek érvényesülését Rómában a *fides* biztosította csupán. Ezek nem jogi, hanem erkölcsi normák maradtak. Későbbiekben látni fogjuk, hogy az erkölcsi jellegű kötelezettségvállalásokat is figyelembe vette bizonyos szempontból az archaikus jog,⁵¹⁰ de nem minősítette őket sohasem jo-

⁵⁰⁵Westrup (412).

⁵⁰⁶Waldstein, *Operae*, i. m.

⁵⁰⁷II. 8.12., ehhez Marton (267) 6., Kaser (201) 215.

⁵⁰⁸XII 8.2., vö. Pólay (324) 16. sk., Jhering (196) I. 137.

⁵⁰⁹XII 3.5–6., Jhering (196) I. 134., Kaser (201) 191.

⁵¹⁰L. alább XVI. fej.

gi köteléknek, legfeljebb jogi kötelék oldására voltak alkalmasak. Az ilyen kötöttségek jogi érvényesítése csak a köztársaság késői századaiban kezdődött.⁵¹¹

A családon belül érvényesülő önhatalomnak az archaikus korban nyilván ugyancsak a *mos* világába tartozó kötöttségei voltak, bár épp a házassággal kapcsolatban a legkorábbi időre bizonyos szakrális felügyeletet is feltételezhettünk.⁵¹² Úgy vélem, hogy a királyi törvények ide utaló részei, így a gyermekkitétel tilalma, vagy más hasonló⁵¹³ inkább a morális szabályok közül voltak véve, mint ahogy később is *censori regimen morum* alá estek,⁵¹⁴ és nem a szigorúan vett jog körében szankcionálták őket, hanem a társadalmi megbecsülés különböző fokával, vagy a társadalmi megvetés eszközével. A magam részéről a családi teljhatalmat éppen a későbbi korlátozások által látom igazoltnak az archaikus kor kezdetére. Ilyen későbbi korlát a XII táblás törvény 4.2. szabálya, amely a gyermekét adósrabszolgaságba adó apát sújtja.⁵¹⁵ Arra a tilalomra is gondolhatunk, mely szerint a házas fiút többé már nem szabad eladni.⁵¹⁶ Az említett családi vonatkozású szakrális megkötések is azt bizonyítják, hogy kezdetben a család nem esett a törvényhozás illetékessége alá és belső hatalma, autonómiája, a ház belső köre sérthetetlenek voltak.

Családi megtorlás alá esett – feltéve, hogy családon belül okozott csupán kárt – a királyi törvények szerint a méregkeverés.⁵¹⁷ Gaius szerint a XII táblás törvény szövege ezt a bűncselekményt pontosabban meghatározta, nyilván hogy a vajákos asszonyok és orvosságosok gyakorlatát ne lehessen alája vonni.⁵¹⁸

A személy ellen elkövetett vétségek az archaikus Rómában döntő részben magánbosszú alá estek. Így elsősorban a test épségére irányuló behatások. Ezek közül *membrum ruptum*, a tagroncsolás, a XII táblás törvényben is még *talio* alá esett. Rendezését más módon csak a még részletezendő magán békéltetési eljárásban lehetett végezni. Valószínűleg *talio* alá estek eredetileg az összes testi sértések, de a XII táblás törvény előtt vagy éppen a XII táblás törvény által ezekre kötelező kompenzációt állapítottak meg.⁵¹⁹

A magánvagyon sérelmére elkövetett cselekményeknek a XII táblás törvény által ránk hagyományozott megtorlása a már leírt érdekes kettősséget mutatja.⁵²⁰

⁵¹¹Kunkel/Mayer-Maly (200) 196.

⁵¹²Zlinszky (445).

⁵¹³LR Rom. 1. 3., 4., 6. 7.

⁵¹⁴Pólay Elemér, *A censori regimen morum és az ún. házi bíraskodás*, A. Jur. et Pol. Szeged, Tom. 12. fasc. 4., Szeged, 1965., németül St. Volterra III. Torino, 1969.

⁵¹⁵Zlinszky (445).

⁵¹⁶LR Numa 10.

⁵¹⁷LR Rom. 9.

⁵¹⁸XII 8.25., ehhez Zlinszky (445) és (456).

⁵¹⁹XII 8.2-4., ehhez Pólay (323-324), Völkl (396).

⁵²⁰L. előbb XII. 4.

Későbbiekben utalni fogunk arra, hogy az önhatalmú jogérvényesítésnek nemcsak a megtorlások körében volt Rómában jelentősége,⁵²¹ ez arra mutat, hogy a törzsi társadalomból átvett ezen módszer kezdetben széles területen érvényesült a római joggyakorlatban. Ám az önhatalom általános társadalmi ellenőrzése is már nyilván kezdettől létezett. Erre utal az önhatalom azon köre is, amely legtovább létezett: a katonai megtorlások köre. Az *imperator*nak még a késői időben is teljes hatalma volt a parancsa megsértőivel szembeni eljárásra.⁵²² Viszont az is tény, hogy a fegyveres polgárok összessége az ilyen megtorlást ellenőrizte és csak akkor vette tudomásul, ha ez az általános igazságérzetnek megfelelt.⁵²³

4. SZAKRÁLIS SZABÁLYOK

A) AZ ÁLLAM ELŐTTI TÁRSADALOMBAN

A törzsi szokás jellegű spontán érvényesülő szabályok mellett a törzsi világból származó másik normacsoport formailag szakrális szabályként lépett a jogrendbe. Álláspontom szerint ezek a kibékíthetetlen ellentéteket takaró társadalmi különbségek rendezésére hivatott szabályok. Következtetésem, amelyet összehasonlító jogi példák is alátámasztanak,⁵²⁴ hogy szakrális szabályokat a jog világa, tehát a társadalom egyes egyedeinek vagy csoportjainak egymáshoz való viszonyát szabályozó állami norma ott alkalmazott, ahol egyébként csak a társadalmi belső harcnak az erősebb győzelmét biztosító módszerével lett volna a vitás kérdés megoldható.

Rómában is olyan kérdéskörökben jelentek meg ezek a szakrális jellegű és tartalmú, de valójában nem az embernek a természetfölöttihez, hanem az embereknek egymáshoz való viszonyát szabályozó normák, ahol kibékíthetetlen társadalmi ellentétek élét kellett elvenni.

A ránk maradt jogi normák három területén találunk szakrális szabályokat, de egyes perjogi intézkedések utalnak arra, hogy a szakrális normáknak Róma kezdetén ennél nagyobb szerepe is lehetett.⁵²⁵ A szakrális normáknak a *ius publicum* keretében is megvolt a maguk hivatása.⁵²⁶

⁵²¹L. alább XIV. B., XVIII. 2.

⁵²²Zlinszky (456) 16., Mommsen (290) 35. sk.

⁵²³Erre Livius több esetet is említ, idézi Mommsen (290) sk.

⁵²⁴Kaser (201) 306. sk., Herzog (188) 95 sk.

⁵²⁵Wieacker (423) 213. Vö. még Altheim (11), Ariella (21), Beckmann (24), Catalano (79), Cornell (89), Dumézil (124), Fabbrini (126), Franciosi (141), Guittard (182), Gioffredi (157), Le délit (227), Noailles (300, 301), Orestano (305), Piccalua (321), Santalucia (378), Westrup (610), Wieacker (422), Wolf (433).

⁵²⁶Catalano (80) 118. sk. Zlinszky (457) 89, 131. A hagyomány a teljes közjogra kiterjeszti hatásukat. Romulus először a szakrális rendet alapította volna meg, utána adott jogot a népnek.

B) CSALÁDI ELLENTÉTEK RENDEZÉSE
AZ EXOGÁM HÁZASSÁG MIATT

A *ius privatum* szakrális normáinak első csoportja családok közötti ellentétek rendezését szolgálta olyan körben, amely egyébként valamelyik család belső autonómiáját érintené. Ez a családi belső világ az archaikus Rómában különös előjogoknak, védettségnek, autonómiának örvendett.⁵²⁷ Ismereteink szerint a vérségi alapon felépülő állam előtti társadalmakban különböző vérségi szervezeteknek egyébként is volt autonómiájuk. A család mellett a nagycsaládnak, a nemzetségnek, vagy a közös vérségen alapuló törzsi szervezetnek is.⁵²⁸ Mondhatjuk, hogy a végleges letelepedésig általában ilyen alapon szerveződött a társadalom. A társadalmi-gazdasági feladatok szerint és a szükséges védettség foka szerint előbb kisebb, majd nagyobb egységek hatáskörébe utalódtak bizonyos viszonyok. A vérségi alapon létrejött nomád vagy félnomád társadalmakban ezek a kisebb és nagyobb egységek egymás közt bizonyos egyensúlyi helyzetet őriztek. A család belső autonómiáját el-
lensúlyozza pl. az exogámia szabálya a házasságkötésnél,⁵²⁹ a törzsi vagy nemzetségi közös gazdasági eszközök használata,⁵³⁰ a közös védekezési szükséglet. Mindezen vérségi kötelékeknek automatikus, nem is annyira értelmi, mint érzelmi, tradicionális töltetű társadalmi tekintélyük volt. (Ez a család vonatkozásában máig is megmaradt, és társadalmunk most éli meg bomlási tüneteit.) Rómában a család vonatkozásában a csak érzelmi töltetű gazdasági szükségszerűséget takaró abszolút autonómia talán a legvilágosabban jelentkezik minden eddig ismert társadalmak közül.⁵³¹ Ennek véleményem szerint az az oka, hogy Róma kezdetekor a többi, a családdal egyensúlyt tartó nagyobb vérségi kötelék a római társadalomból hiányzott. Hiányoztak annak ellenére, hogy Róma éppen ilyen törzsi-nemzetségi alakban lépett a történelem színpadára. Hiányzott ezeknek természetessége, a törzsi formára szervezett állam mesterséges létesítményei voltak, és ezért nem tudták a családdal, az archaikus társadalom egyetlen természetes közösségével szemben az ellensúlyt megfelelően érvényesíteni.⁵³²

Láttuk és elemeztük a királyi törvények között azokat a szabályokat, melyek szakrális büntetéssel sújtották a férjet, ha férji hatalma teljességében eladja a feleségét, vagy ok nélkül eltaszítja magától. De szakrális büntetés sújtotta a gyermeket is, ha szüleivel szemben erőszakot alkalmazott, vagy a beházasodott családtagot, a menyet, ha anyósával vagy apósával szembehe-
lyezkedett.⁵³³

⁵²⁷Serrao (370), Voigt (395) II. 241. sk., Cornil (91) 31. sk.

⁵²⁸Wesel (409) 189. sk., Westrup (410), Wieacker (414), De Francisci (99) 139. sk., Fikentscher (134).

⁵²⁹Franciosi (140, 141, 144), ehhez MacCormack (142). Ferenczy, 382. j.-ben i. m. a *gensen* belül kezdeti endogámiát feltételez.

⁵³⁰Diódsi (115) 34.

⁵³¹Burck (61), Gallo (150).

⁵³²Zlinszky (442).

⁵³³LR Rom. 13., Ser. 6.

Festus és Paulus Diaconus szövegei tartották meg ezeket a számunkra, mégpedig részben Romulus, részben Servius Tullius törvényeire visszavezetve. A családi abszolút autonómia feletti – hiányzó – nemzeti szakkrális pótlásának bizonyítékai.

Elméletem helytállóságának látszólag ellentmond, mint többször utaltam rá, a korai Róma *gentilis* szervezete. De azok, akik Rómában a természetes *gens*ek létét feltételezik, és egy állam előtti nemzeti társadalomból vezetik le Róma keletkezését, ennek a társadalomnak szükséges tényezőiként keresik a nemzeti *gens*eket.⁵³⁴ Mivel történeti forrásunk nincs rájuk, úgy mondják, hogy nemzeti társadalomnak az államot megelőzőn kellett léteznie, tehát nyilván voltak nemzeti *gens*ek.

Ezen az alapon munkáinkban a *pater gentis*, mint a római társadalom szükséges állam előtti velejárója, egyszerűen feltételezés. Ám álláspontom szerint nem lehet nemlétező forrásokat feltalálni azért, hogy azokból ugyancsak nemlétező források alapján fejlődést vezessünk le. Ha hiányoznak Róma hagyományából a nemzeti *gens*ek, meg kell próbálni megoldani a kérdést a rendelkezésünkre álló adatok alapján. Erre pedig a római historiográfusok hagyománya (a mesterségesen létesített *gens*ekről) tökéletesen alkalmas.

Hogy mennyire közel állott Róma a maga államának létrehozatalakor a törzsi-nemzeti társadalmak gazdasági szintjéhez és tudatvilágához, mutatja, hogy a római nagycsaládokból Róma alapítása után még fejlődtek ki valódi nemzeti *gens*ek. A *gens Fabi*áról szóló legenda a Veii elleni háborúban ilyen, már a római nagycsaládból fejlődött, nemzetre utal.⁵³⁵ Csatlakoztak is a történeti hagyomány szerint Rómához idegen világból teljes nemzeti *gens*ek. A *gens Claudia* bevándorlását ilyen hagyománynak tarthatjuk.⁵³⁶ Ez is nehezíti a tisztánlátást a család és a *gens* viszonylatában. Ám az ilyen önálló nagy *gens*ekre adatokkal érdekes módon általában a köztársaság első éveinek hagyománya szolgál, nem pedig Róma alapításáé, amikor a *gens*ek szabályos *decuri*ák, azaz a kuriális hadrendszer tizedeinek polgári megfelelői: a *pater gentis* hagyománya nem azonosítható a *patres*, a szenátus tanácsával.⁵³⁷ A szenátus nyilvánvalóan mesterséges intézmény, még az sem biztos, hogy minden *gens*nek volt abban képviselője.⁵³⁸

A rendelkezésre álló adataink szerint a *curi*ának voltak bizonyos katonai közös *sacr*ái, s a közös kúriai lakomák vezetője a *curio* volt.⁵³⁹ A *gens*eknek azonban ilyen nem volt. Azok a hagyományok, amelyek egyes *gens*ek származását később az istenekre vezették vissza, így a *gens Julia*é, valószínűleg nem Róma alapításának idejéből származnak, hanem későbbi keletűek. A római társadalom szakkrális egysége a *familia*, amelynek viszont igenis voltak

⁵³⁴L. fent 166. j.

⁵³⁵Alföldi (8) 145, 274, 279.

⁵³⁶Poucet (330), Pallottino (312) 113.

⁵³⁷Herzog (187) I. 83, 1. j.

⁵³⁸Dulckei/Waldstein (122) 40. sk.

⁵³⁹Palmer (314).

kezdettről saját istenei és éppen ezek védték a házat és a hozzátartozókat. Ez adta a háznak a szakrális sérthetetlenségét, védettségét, amelynek esetenkénti igen ritka áttörése csak szakrális eszközökkel volt lehetséges, mint azt a *lance et licio* nyomozás fennmaradt emléke is tanúsítja.⁵⁴⁰

C) A KLIENS VÉDELME A PATRÓNUSSAL SZEMBEN

A szakrális szabályok második csoportja, amelynek egy szabálya még a XII táblás törvényben is megtalálható, a klienseket védi patrónusukkal szemben. A törvény ránk maradt eredeti szövege szerint: *Patronus si clienti fraudem fecerit sacer esto*.⁵⁴¹ A szabályt a történeti források a XII táblás törvény előtti időkre, Romulusra vezetik vissza.⁵⁴² Ez felveti a *clientela* keletkezésének problematikus kérdését, amely, mint már elemeztük, érinti a *plebs* keletkezésének kérdését.⁵⁴³ A tudomány a kettőt sokszor keveri és a tisztánlátást ez is nehezíti.

A *clientela* intézménye Rómán kívül is megvolt a mai tudomány álláspontja szerint egész Közép-Itáliában. Megvolt a latinoknál éppúgy, mint az etruszoknál.⁵⁴⁴ Olyan idegenről van szó, aki védelmet kérve csatlakozott egy néphez, beosztást nyert ott valamely családba vagy nemzetségbe, azzal együtt termelt és dolgozott, és ennek ellenében ellátásban részesült. Rómában nem lévén más egység, a klienseket a *gentilis* családokba osztották be, hogy a paraszti kistermelői életmódban részt vegyenek.

Rómának a fennmaradása szempontjából érdeke volt, hogy minél több idegen csatlakozzék hozzá. Mégis az alapító *Quirites* saját soraikat, mikor azok egyszer állandósultak, csak kivételes esetekben nyitották meg idegenek számára. Ilyen kivételes eset volt a latin törzsek közti kölcsönösség, amikor abba Rómát végre bevették elismert tagnak és a rómaiak számára a latin világban biztosították ugyanazt a jogot, amit a *latini veteres* Rómában kaptak; a beköltöző a *Quirites* jogaival rendelkezett.⁵⁴⁵ A hagyomány szerint egyes etruszk családok is megkaphatták később ugyanezt a jogot⁵⁴⁶ és szabin *Quirites* is csatlakoztak a későbbi római törzskötelékhez.⁵⁴⁷ Bármely jöttment menedéket kérő szegénynek az alapítási időn túl ezt a jogot nem adták meg: egy *patriciátus* sem féltékenyebb előjogaira, mint az újonnan keletkezett. Ám a társadalmi érdek kívánta az idegenek felvételét és erre a *clientela* egyébként ismert jogintézménye kiváló lehetőséget nyújtott. Így nincs kizárva, hogy

⁵⁴⁰Westrup (410), Wolf (432).

⁵⁴¹XII. 8. 21. 2.

⁵⁴²LR Rom. 1. Dion. 2.9.–10.

⁵⁴³Lásd fenn XI.2.

⁵⁴⁴Heurgon (190) 112.

⁵⁴⁵Herzog (187) I.84. Dulceit/Waldstein (122) 38. sk.

⁵⁴⁶A *tarquinii Lucumo* esete Liviusnál.

⁵⁴⁷L. a Claudiusokat. 470. j.

már az alapítók nemzedéke is vett fel klienseket – tehát, hogy amint a hagyomány legendásan kifejezi, Romulus rendezte volna ezt az intézményt.⁵⁴⁸ De ha nem is az első nemzedék alatt, nyilván igen korán kialakult az intézmény és befogadták a családokba az idegeneket, akik önként jelentkeztek. Befogadták ugyanúgy, amint besorolták a családokba kényszerrel, munkás-ként a rokon törzsek elfogott tagjait: a hadifoglyokat is.⁵⁴⁹

Az így befogadott kliensek nem voltak *Quirites*. Nem voltak az államszervezet tagjai, ezért nem vonatkozott rájuk az állam védelme. A jog védelme, a magisztrátusok figyelme nem terjedt ki rájuk. Ugyanúgy ki voltak szolgáltatva a családfőnek, mint a család egyéb tagjai. Ez a kiszolgáltatottság egy paraszti társadalomban jelenthette azt, hogy a munkájával a család termelésében részt vevő idegen, ha rossz és fenyeget a készletek idő előtti kifogyása, egyszerűen kitaszított ebből a közösségből, magyarul: nem tartották be azt az ígéretet, hogy ha az idegen náluk dolgozik, náluk is nyer ellátást.

Az ilyen jellegű bánásmód, ha híre ment, nyilván ellene hatott a Rómába költözők szándékának, csökkentette a külföldiek előtt a római társadalom vonzerejét. Ez pedig a közös társadalmi érdeket sértette volna. A *familia* autonómiája szent volt, abba a magisztrátusok nem szólhattak bele. A köz érdekének pedig érvényesülnie kellett a *pater familias* érdekével szemben, a családi csoportérdekkel szemben is. Csak szakrális eszközzel lehetett az elmentmondást feloldani. Feloldották olyan formában, hogy az „esküjét megszegő” *pater familias*, aki *fraudem fecerit clienti*, becsapta a bizalommal szegődött idegent, *sacerré* vált. Kizárták a társadalmi-vallási közösségből és bárki megölhette, akár éppen a becsapott kliens is, büntetlenül.

A kliensek aztán, amint számuk növekedett, bekerültek a *ius publicum* keretébe, mint a *gens*hez tartozó katonák. Nyilván ezzel nyílt meg útjuk előbb-utóbb a *ius privatum* polgári helyzete felé is – akár, ha a védelmüket gyakorló *familia* vagy *gens* kihalt, vagy éppen azon az okon, hogy a királyi kliensek is megkapták a *ius Quiritiumot* a köztársaság első századában. Indokolt volt tehát, mintegy ellensúlyként is megadni azt a *familiákhoz* csatlakozott kliensek számára is ugyanabban a mértékben. Ez a lépés zavarja és akadályozza szemléletünket, amikor a *clientela* lényegét és a kliensek szakrális védelmét akarjuk elemezni.

Egyébként, amint megjegyeztük, a közhatalom érdekében és a *ius publicum* intézményei érdekében is szakrális védelmet alkalmaztak Rómában. Szakrális felkenést kapott a király, később a magisztrátus, szakrális aktusok kísérték a törvényhozást, a hadüzenetet,⁵⁵⁰ és ilyen szakrális védelmet kaptak később a *plebs* számára kijelölt hivatalos védők, a plebejusok *tribunusai* is. A szakrális védelem, amelyre Róma közjogi kereteinek látható szüksége volt, és amely

⁵⁴⁸LR Rom. 1–2.

⁵⁴⁹A patriarchális rabszolgaságra Ebert, Joachim, *Die Arbeitswelt der Antike*, Böhlau, 1984, 112.

⁵⁵⁰Catalano (79) 118.

Rómában jóval tovább megmaradt, mintsem azt a vallásos meggyőződés igazolta volna, újabb bizonyíték Róma állami szervezetének a törzsi látszat ellenére fennállott kezdeti mesterségessége mellett.

D) PARASZT-PÁSZTOR ELLENTÉTEK SZAKRÁLIS RENDEZÉSE

Talán a legérdekesebb számunkra az archaikus Róma szakrális szabályainak harmadik csoportja. Ezekből is nyert a legtöbb áthagyományozást. A XII táblás törvény büntetőnormáinak elemzése során szembetűnő, hogy szakrális szabályok sora védte a paraszti életformát, annak termelőeszközeit, termékeit. Vannak olyan szabályok is, amelyekből a pásztorok jelenléte és védelme tűnik ki, de ezek ritkábban fordulnak elő. Védelemben részesült maga a ház. Többször utaltunk már rá, hogy a családi otthonba való behatolás főbenjáró, mert a házi isteneket sértő bűnnek minősült, és csak szakrális eszközökkel lehetett azt a köz érdekében is megtenni.⁵⁵¹ (A római polgár házából későbbi sem volt bíróság elé idézhető, házkatatásra csak beleegyezésével kerülhetett sor.⁵⁵²) Szakrális védelem tárgya volt tűz ellen a ház és a mellette álló asztag.⁵⁵³ Szakrális védelemben részesítették a vetést annak levágója, lelegeltetője ellen.⁵⁵⁴ Szakrális védelem illette a szántóföldek határvéjét, a *terminust*.⁵⁵⁵ De szakrális védelem járt az igavonó állatnak, marhának is.⁵⁵⁶ Láttuk, hogy a házból való lopás esetén szakrális eszköz biztosította a nyomozást. Szakrális lehetett korábbiakban az az eskü, amellyel a római polgár magáénak vallott személyt vagy dolgot, hogy azt visszakaphassa, tehát a magán- vagy családi hatalom tárgyainak első védelme.⁵⁵⁷ Szakrális védelemmel találkozunk még a XII táblás törvényben is azzal szemben *qui fruges excantassit*,⁵⁵⁸ aki más vetését elbűvölte. Főbenjáró volt e cselekmények szankciója egytől-egyig.

A XII táblás törvény szabályának elemzése a vetés éjjeli lelegeltetője és a tűzokozó vonatkozásában arra enged következtetni, hogy itt más a halálbüntetés, mint pl. az éjjeli tolvajjal szemben, a *fur nocturnus* esetében. A törvény a tolvajra egyszerűen azt mondja: *iure caesus esto*. Ezzel szemben az éjjeli vetést lopó, vagy vetést lelegeltető felnőttel szemben: *suspensum Cereri necari iubebant*. Hasonló a szövegezés Gaius szerint a gyújtogatóval szemben: *vinctus verberatus igni necari iubetur*. Itt tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy ha a meglöpött megölte az illetőt, erre joga volt, hanem itt a társadalmi norma parancsa kötelezett: a vetés lelegeltetője, a ház és az asztag felgyújtója „megölelendők”, ki kellett őket végezni. Ez egyébként egyértelmű is akkor,

⁵⁵¹Legutóbb J. G. Wolf (432).

⁵⁵²Behrends (27) 30., Gai. D. 2.4.18.

⁵⁵³XII 8.10.

⁵⁵⁴XII 8.9. Vö. Fliniaux (135), Melillo (271).

⁵⁵⁵Festus P. 368., LR Numa 16.

⁵⁵⁶Voigt (395) II. 810. irodalommal.

⁵⁵⁷A *legis actio sacramento* név erre utal.

⁵⁵⁸XII 8.8.

ha az illetőt az isteneknek kellett feláldozni, a ház vagy a vetés védőisteneinek.⁵⁵⁹

Kunkel úgy véli, hogy az ősi római jogban a *perduellión* kívül minden más büntetett magánüldözés alá esett.⁵⁶⁰ E magánüldözés érintette volna a gyilkost éppúgy, mint a gyújtogatót, vagy a vetést lelegettetőt. Ebben az elméletben nehezen illik be ez a különböztetés, amelyet most tettem. Ő is elismeri ugyan, vonakodva, hogy az archaikus időkben esetleg bizonyos szakrális bűncselekményekre is küldözés állt,⁵⁶¹ de további szövegekre erre nem veszteget. Óvatos kutató volt és általában nem szeretett hipotézisekre építeni. Bár éppen az ősi római perrend vonatkozásában ő az, akinek a módszeréből sokat merítettem akkor, amikor a jelen rekonstrukciót megkísértem. Kunkel (bizonyos ellentmondások miatt) megkísérte a mommseni rendszer helyett egy új perlési forma elképzelését felépíteni, és ezt a hipotetikus felépítést utóbb azzal indokolta, hogy az addigi ellentmondásokat elkerüli, és ha már egyszer megvan, akkor igen sok forrásbeli ráutalás erősíti annak valódiságát: olyan ráutalások, amelyek önmagukban a teljes építmény létrehozására talán nem lettek volna alkalmasak, de ennek az egyedül logikus és ellentmondások nélküli építménynek a megerősítésére viszont szolgálhatnak.⁵⁶²

Ezt a módszert követjük a XII táblás törvény előtti római jog rekonstrukciójánál. Annyiban szembe kell helyezkednem a Kunkel-féle elmélettel, hogy ebben az archaikus időkben az a „néhány szakrális cselekmény” jóval nagyobb kört ölelt fel, mint a XII táblás törvény utáni időkben, amelyet Kunkel elemez. A kezdeti időkben a *ius publicum* szabályain túl a magánviszonyokat, helyesebben családi viszonyokat védő normák és szankciók jó része is szakrális volt. Ezeket a szankciókat pedig a szakrális parancsoknak engedve a köz nyilván végrehajtotta, hogy elhárítsa a maga feje felől az istenek haragját.

Miért a paraszti életformának ez a szakrális védelme Róma korai korszakában? Vannak, akik ebből azt a következtetést vonják le, hogy itt egymásutániság áll fenn a pásztorkodást felváltó parasztgazdálkodás vonatkozásában. Az újat védte szerintük a szakrális rend a régihez ragaszkodókkal szemben. Nem tartom ezt valószínűnek. A római világban bőven jelen vannak az állattenyésztő pásztorok. Köznyájuk és közlegelőik történelmi adatok szerint léteztek. Az *abigeatus* bűncselekményét a késő köztársaság vezette be. A marha és a birka mint értékmérők szerepeltek. Jogos az ellenvetés, hogy a római állatáldozatok szegényessége nem bizonyít túlzott kezdeti állatbőség mellett. Ennek azonban éppen elég magyarázata Róma kivert, kivetett elemekből való megalakulása. Lakóinak kezdetben a pusztai életükön kívül gyakorlatilag semmijük sem volt. Nem csoda, ha az áldozatokkal is szűkösebben bántak, mint ahogy például a görögök hekatomba-áldozata mutatja.

⁵⁵⁹ „*Cereri necari*”, „*divis parentum sacer*”.

⁵⁶⁰ Kunkel (218) 325. j.

⁵⁶¹ Zlinszky (450).

⁵⁶² Zlinszky (450) 116. j. is.

Az archaikus Rómát körülvevő törzsi világban a település módja: elszórt kis tanyák, villák, egy-egy törzsi kultikus központ köré csoportosultak. Róma a korai időben nem így jött létre, hanem viszonylag kis területen, a védhető dombokon, a *Roma quadrata* szűk határain belül adott helyet kis kertes kunyhókban az összes *Quirites*nek.⁵⁶³ A *heredium*okon pásztorkodó-legeltető életmód lehetetlen volt, a Róma környéki *ager publicus* is részben a paraszti termelést szolgálta, csak részben volt közlegelő,⁵⁶⁴ amelyen az összes *Quirites* tarthatta állatait. A parasztnak létérdeke, hogy a vetésének beérését és a betakarított termés megőrzését a következő termésig biztosítottak tudhassa. A pásztornak ezzel szemben nem a legelő védelme az érdeke, hanem az állaté, amely rajta legel. Ha egy legelőt lelegeltetett, odébb hajtja az állatát. Az ellenséges környezetben ezt nyilván olyan közel kívánta a védelmet biztosító falakhoz tenni, amilyen közel csak lehetséges volt. Hogy eközben esetleg a paraszt termését legeltette, a pásztort kevésbé érdekelte. Minthogy ketős vetésforgót használtak ebben az időben, tehát másodévenként parlagon hagyták a földet, ugyanazok a földek szolgálhattak időnként legelőül, amelyeket más évben bevetettek.⁵⁶⁵ Ez is akadályozhatta annak, hogy a legelők és a szántóföldek területileg szigorúan elkülönüljenek egymástól. A szántóföldnek még jót is tett, ha a parlagon hagyás idejében legeltették, mert egyúttal trágyázták is az állatok. Ezért nem a szántóföldet, hanem a vetést kellett védeni.

Az új városban valószínűleg nagyobb csoportban jelentek meg mind a pásztorkodók, mind a már parasztgazdálkodásra áttért társadalmak elemei. Szívesen fogadták a pásztorokat, akik harcias elemei lettek az új, védelemre és zsákmányolásra berendezkedő közösségnek. Az első időben e két réteg kölcsönösen rá volt utalva egymásra, hiszen csak közösen tudtak védekezni és létüket biztosítani. Ám amikor az új egység erősödni kezdett és már nem közvetlen pusztulás fenyegette a várost, a két réteg ellentétének szükségszerűen jelentkeznie kellett a szűk területen összezsúfolt, egymással rokonságban nem lévő, viszont harcias és nyughatatlan elemek között. A magisztrátusok katonai rendet tartottak, ugyanúgy a király is, de függtek a fegyveres nép egészétől. Nem engedhették meg maguknak azt, hogy az egyik nagy csoportot a másikkal szemben feltűnően pártfogolják. A pásztornak egy-egy átmeneti kisebb előnye, hogy idebb vagy odébb legeltetett-e, a paraszt egész évi megélhetését tette egy csapásra tönkre. A paraszt volt a kiszolgáltatottabb és jobban védelemre szoruló, mert ő volt helyhez kötött.

Ha nem akarták a vezetők, hogy az új társadalom felőrldjék ebben az ellentmondásban, belső harcok színtere legyen, vagy hogy abból teljesen kiváljanak az egyik csoport képviselői, ezt az antagonisztikus ellentétet fel kellett oldani. A feloldásra csak természetfölötti módszereket ismert az ar-

⁵⁶³ Alföldi (5), Capogrossi-Colognesi (69).

⁵⁶⁴ Andreev (18), Bozza (52), De Martino (106).

⁵⁶⁵ Diódsi (115) 91. sk., irodalommal, De Martino (106) 18.

chaikus társadalom. Az istenek védelme alá kellett helyezni a fenyegetett tárgyakat. Minthogy a nyájak nem voltak fenyegetve, a paraszti életforma tárgyait kellett szakrálisan védeni. Ezzel indokolható a szakrális védelem, és annak hosszú idejű fennmaradása bizonyítja, hogy itt nem leváltotta egy archaikus történelem előtti időpontban a pásztorkodó életmódot a paraszti életmód, hanem még a XII táblás törvény idején is és azt követően is élő probléma volt ez a kettősség, a belőle adódó gondok megoldásáról gondoskodni kellett.

Egyébként a paraszti életmódnak is megvoltak a maga szakrái Rómában. Gondoljunk a *Lupercaliára*,⁵⁶⁶ vagy a római vallás más ilyen jellegű jelenségeire.⁵⁶⁷ Rómának megvoltak később is a közlegelői. A közlegelőkön való legeltetés éppúgy joga volt a *Quiritesnek*,⁵⁶⁸ mint az *ager publicus*ból való részesedés.⁵⁶⁹ Nem kétséges a köztársaság IV., III. századában a két termelési mód közötti eltolódás a paraszti termelés javára. Ezt jelzi, hogy a későbbi történelmi Rómában a közlegelőkön való legeltetéssel kapcsolatban kevesebb már a vita, mint az *ager publicus* elosztása felett. Ám, hogy létezett a nyájak fölött bizonyos köztulajdon és létezett ez a probléma egyébként is, arra sok régészeti lelet mellett éppen a *peculatus* kifejezés utal, amelyet a köz dolgából való lopás tényével azonosítottak későbbiekben. Erre utal még a XII táblás törvény korában és azt követően is a római értékmérőnek a marhával való azonosítása.

5. ÁLLAM ALKOTTA TÖRVÉNYEK – LEGES

A) MIÉRT KELLETT TÖRVÉNY?

Az archaikus római normák utolsó csoportját az új város törvényei képezték. Olyan szabályok, amelyeket az új életforma igényelt és amelyeket nem az istenek, hanem az állami felsőbbség tekintélye biztosított. A római magisztrátus hatalma katonai hatalom volt kezdetben. Ennek megfelelően korlátlan volt mindaddig, amíg e hatalom érvényesülése az egész közösség érdekét szolgálta. Korlátlan volt eszközeinek megválogatásában, parancsainak kikényszerítésében és egyedül a közösség, a fegyveres hadsereg ellenőrzése alatt állott. A diktátor hatalma ilyen volt a történelmi időben is és e hatalom hasonló érvényesülésére, de hasonló korlátozására is megbízható történeti hagyomány szolgált számunkra példákat. Legkésőbbi megnyilvánulása annak az abszolút társadalmi tekintélynek, amely a közösség védelme érdekében mindazt megteheti államilag elfogadottan, tehát jogosan, amit közösség

⁵⁶⁶*Lupercalia*: Latte, (223 A).

⁵⁶⁷Zlinszky (446), De Martino (105).

⁵⁶⁸App. 6.c. 1., 7., Frontin. de contr. 15.48., L. Pecz ÓL I. 63., Capogrossi-Colognesi (72).

⁵⁶⁹*Leges agrariae* I. 63., Rotondi (351) 94.

érdekében állónak és saját kötelezettsége teljesítése szempontjából célszerűnek tart.⁵⁷⁰

A magisztrátus álláspontom szerint nem szívesen avatkozott magánügyekbe. Az abszolút hatalom, amelyet háború idején a hadsereg szélsőséges túlkapások esetét kivéve nyilván morgás nélkül elfogadott, mert célszerűségét közvetlenül és azonnal belátta, elkopik akkor, ha a hétköznapiok kicsinyes vitáiban állandóan bevetik. Elkopik annál is inkább, mert nem tekinthet vissza hosszú szokás által szentesített, megalapozott tekintélyre, hanem a választáson túl csak a közvetlen szakrális megerősítés védte ideig-óráig saját honfitársaival szemben.⁵⁷¹

Ott avatkozott be tehát az államhatalom a magánszférába, ahol arra a belső béke megóvása szempontjából feltétlenül szükség volt. Ott is először csak részlegesen avatkozott be, a korai római *lexek* jó része alkalmazza még az előző két csoportban megismert normák eszköztárát és jellegzetességét.⁵⁷² A római állami beavatkozás előfeltétele volt az alávetés, a felsőbbségnek magánügyekben való elfogadása, mint illetékes felsőbbségé. A katonai vezető vonatkozásában ez a törzsi társadalom számára békeidőben sem volt feltétlenül természetes. Ezért az állam által hozott törvények egy része is, amint láttuk, szakrális formában jelent meg; más részét szakrális eszközökkel erősítették meg. Cicero megjegyzi,⁵⁷³ hogy az ősi Rómában a kötelezettségek keletkeztetésére őseik semmilyen eszközt nem tartottak olyan hatásosnak, mint az esküt. Az eskü szakrális védelmet élvezett, az istenek tanúságul hívását jelentette, és megszegője az istenek haragját hívta ki magával szemben. A *sponsio* és a perbeli *sacramentum* arra utal vissza, hogy az állam által védett szerződések emiatt a szakrális forma miatt váltak védetté. Az archaikus jogban a szakrális védelem, amikor maga a kötés már megszokottá és elfogadottá vált, csak nevében maradt meg, éppen úgy, mint a bűnös feláldozása a „szankció” kifejezésben.

Az új állam jogalkotásának egyik módja volt a törzsi társadalom átvett normáinak megerősítése, a spontán érvényesülés átvétele állami hatáskörbe.⁵⁷⁴ A másik mód volt a magisztrátus *iurisdictio*s hatáskörében annak a megállapítása általános érvénnyel, hogy a törzsi világból áthozott egymásnak ellentmondó normák közül melyik érvényesüljön Róma társadalmában. A *iurisdictio*val kiválasztott norma többnyire a népesség egy része szerint amúgy is része volt a *ius*nak, azonban más rétegek ezt kétségbe vonhatták. Meg kellett tehát határozni megfelelő tekintéllyel, hogy mi a helyzet, mi a jogos, mi a jog. A *iurisdictio*val elfogadott és római szokássá tett normák tehát eredetük szerint többnyire törzsi szokásnormák voltak, és így a Rómát

⁵⁷⁰Mommsen (292), Herzog (187) I. 718., De Martino (104).

⁵⁷¹Ebben az értelemben több helyen is Wieacker (423) vö. Zlinszky, Recenzió i. m.

⁵⁷²Zlinszky (445, 446, 449).

⁵⁷³Cic. de off. 3.31.111.

⁵⁷⁴Igy a *furtumnál* és testi sértésnél a *compensatio* meghatározása.

megelőző és környező társadalom normakincséhez tartozhattak.⁵⁷⁵ A római állam a maga nehézségei megoldására felhasználhatta ennek a Rómát környező és megelőző törzsi világnak az eszköztárát. Említettük az *intestabilitas* törzsi jellegű büntetésének spontán érvényesülését. Az a kör azonban, ahol az *intestabilitas* szankcióul szolgál, a tanúzásra szoruló *leges privatae* (szerződések) köre, általában az új társadalom formái között érvényesült. Akár a *mancipáció* egyébként valószínűleg szintén pre-római világból átvett formájára gondolok, akár a *litis contestatio*ra, akár a *testamentum* különböző eseteire, ezek már állami normák által elfogadott megerősített ügyletek és jogi aktusok voltak, s a védelmükre alkalmazott *intestabilitas* utal csak törzsi normákat érvényesítő módszerre.⁵⁷⁶

A nyilvánosság igénybevételével az új társadalom rendjének biztosítására a XII táblás törvény perjogában több helyen találkozunk, de utalnak erre a királyi törvények is. Így az *Ast ille plorasset* kifejezés a királyi törvényekben a sérelem nyilvánosságra hozatalára utal, amely adott esetben aztán szakrális büntetést vont maga után.⁵⁷⁷

B) A PERES FÓRUM KÉNYSZERE

Az új rendnek egyik legnagyobb jogi vívmánya volt az önhatalom és a döntőbíráskodás közötti törzsi szokás szerinti szabad választás lehetőségével szemben, hogy a *ius Quiritium* által védett érdek biztosítására kötelező volt megjelenni *in ius*, a magisztrátus előtt.⁵⁷⁸ A *si in ius vocat, ito* az új társadalom legforradalmibb újítása. A perbe hívás maga önhatalom által érvényesült. Amennyiben az új törvénynek a perbe hívott nem engedelmeskedett, ugyan-csak önhatalmú perbe hurcolásnak volt helye. Ezt azonban a közösség ellenőrzése alá helyezte az új törvény: az *antestamino* kötelezettsége megelőzte az *igitur em capito* és a *manus endo iacito* jogát.⁵⁷⁹ Ugyanilyen közösségi ellenőrzés alá helyezte a törvény az önhatalom érvényesítésénél a fegyveres tolvajjal szembeni szabad erőszakot, ha a tolvaj nappal jött. Az eredeti érvényesítési forma valószínűleg az éjszakai tolvajjal szembeni eljárás volt: a más házában megölt ember *iure caesus esto*.⁵⁸⁰ A *leges*, a római állam új törvényhozása legjelentősebb intézkedésként, amint említettük, a perben állás kötelezettségét hozta. A XII táblás törvény kezdő mondata: *SI IN IUS VOCAT ITO*, kihirdetésekor a plebejusok számára nyilván alkotmányos többletjog volt. Azt jelentette, hogy ezentúl plebejus is perbe hívhatta a patríciust és a patrícius a plebejus perbe hívásának engedni tartozott. Ez a *ius Quiritium* világában,

⁵⁷⁵A *iurisdictio*ra Brogini (57), (58), Selb (366), Zlinszky (443).

⁵⁷⁶Zlinszky (445).

⁵⁷⁷LR Ser. 6., XII 1.1., 1.7., 2.3., 3.5., 8.13.

⁵⁷⁸Így Behrends (27).

⁵⁷⁹XII 1.1. Vö. Buti (63).

⁵⁸⁰Marton (267), XII 8.13.

ahol kliens patrónust perbe nem hívhatott,⁵⁸¹ nem volt magától értetődő. Itt is téved Westbrook, aki azt állítja, hogy a XII táblás törvény alkotmányos előjogokat egyáltalán nem tartalmazott. A *plebs* perbeli egyenlőségének kimondása jelentős alkotmányos biztosíték volt.⁵⁸²

Ezen túl az új *leges* szabályozták az *in iure* eljárás formáit. A tárgyalás módját, melynek egy napra való korlátozása⁵⁸³ szintén a szegényeknek jelentett előjogot. Bizonyos megjelenés alóli mentességeket,⁵⁸⁴ így a súlyos betegség miatti mentességet, vagy a *rei publicae causa absentia* (távollét közügyben)⁵⁸⁵ első esetét. Szabályozták a peres eljárások közül a legkényesebbet, a végrehajtás eljárását is. E szabályok közül néhány eseti kifogásként nyilván már a királyi idők esetjogi gyakorlatára megy vissza, így a megjelenési mentességek, vagy a beteg perbe hívott számára fogatállítási kötelezettség párnázás alóli mentességgel.⁵⁸⁶

C) PARRICIDIUM

Érdekes tanúságát adja ősi szokások felhasználásának az új társadalom rendjének védelmére az általában közcrimennek tulajdonított,⁵⁸⁷ Kunkel által azonban a magánbosszú körébe esőnek tartott *parricidium* cselekménye. A *parricidium*⁵⁸⁸ szó sok fejtörést okozott a tudománynak.

Legegyszerűbben a *patricidium*-ból vezethető le, tehát apagyilkosságot és így átvitt értelemben rokongyilkosságot jelentene. Hogy ebből az apagyilkosság esett elsősorban közérdekre számot tartó üldözés alá, annyiban magyarázható, hogy a család körén belül megesett cselekmények az apa fóruma elé tartoztak, és abba külső szemlélőnek általában nem volt beleszólása. Ha azonban a sérelem éppen az apát érte, úgy nem volt, aki végrehajtsa a szankciót. Így kerülhetett már a törzsi társadalomban is a *parricidium*, az apagyilkosság és tágabb értelemben a rokongyilkosság, közüldözés vagy legalábbis közellenőrzést kiváltó üldözés alá.⁵⁸⁹

Érthető ez a törzsi társadalomban azért, mert saját vérrokonait védte elsősorban. A törzsi társadalmat az idegen halála nem érdekelte.⁵⁹⁰ Ha a meggyilkolt rokonsága vérbosszút vesz, az a gyilkos kockázata. Védni az idegent a törzs nem védte.

⁵⁸¹LR Rom. 1–2.

⁵⁸²L. előbb XI.4.

⁵⁸³XII 1.9.

⁵⁸⁴XII 2.2.

⁵⁸⁵Zlinszky (439) 96.

⁵⁸⁶XII 1.3.

⁵⁸⁷Wieacker (423).

⁵⁸⁸Kunkel (218) 325. j. Walde-Hoffman, I. 253., Zlinszky, (452) 42, Magdelain (260).

⁵⁸⁹Cloud (82), Coli (87).

⁵⁹⁰Wesel (409) 89.

Védte viszont a saját tagjait és ott a *talio* büntetését alkalmazta a gyilkossal szemben.⁵⁹¹ Innen ered, hogy a rokongyilkosság kiemelt, de egyúttal közösségre ellenőrzött és korlátozott büntetést vont maga után, hiszen a közösségnek a *talio* korlátja érdeke volt, nehogy egy törzsi életért több további törzsi élet feláldozásával kelljen fizetni.

Nyilván ide vezethető vissza az is, ami szintén nem római sajátosság, hanem más antik jogokban is megtalálható, hogy amennyiben ez a gyilkosság, rokongyilkosság véletlenül történt, *Si telum manu magis fugit quam iecit aries subicitur*.⁵⁹² Rómaiaknál a kost, zsidóknál a bűnbakot⁵⁹³ áldozták fel a tettes helyett.

Már Plutarkhosz Romulus-életrajza is megütközött azon, miszerint Róma alapítója: „nem büntette az apagyilkost, hanem minden római polgárral szembeni gyilkosságot *parricidium*nak minősített.” Ugyanezt a hagyományt találjuk részletesebb szöveggel Festusnál⁵⁹⁴ is: *Parricida non utique ist, qui parentem occidisset, dicitur, sed qualemcumque hominem indemnatum. Itaque fuisse indicat Lex Numae Pompilii legis ita composita verbis: SI QUI HOMINEM DOLO SCIENS MORTI DUIT PARRICIDAS ESTO*.

Ezt a tudomány által sokat vitatott forráshelyet az eddigiek alapján így javasolom feloldani: Róma heterogén alapítói között törzsi szokás szerint a nem rokon megölése egyszerűen vérbosszút váltott ki. Ez azonban a római társadalomban a társadalom fegyveres erejének állandó csökkenésére és belső harcokra vezetett volna. Ezért már az alapító *rex* mintegy testvéri szövetséget, *fratriát* hozott létre Róma egymással rokonságban nem lévő lakói között olyanformán, hogy előírta: minden *Quiris* testvére a másik *Quiris*nek, ezért bármely polgár megölése polgár részéről *parricidium*nak minősül a törzsi világ nyelvezete és normakincse szerint megfogalmazva. Így tehát egyúttal üldözés alá is esik. Az üldözést elsődlegesen nyilván az illetőt szervezetileg magában foglaló *gens* valósította meg, a sértett nemzetsége, és ezért véletlen gyilkosság esetén annak járt a *piaculum*. Minthogy azonban a nemzetségi szervezet Rómában nem működött hatékonyan (mivel nem volt természetes), az állam rendelt – Kunkel⁵⁹⁵ szerint nem állandóan, hanem esetről esetre – *quaestores parricidii*, azaz a gyilkosság ügyében nyomozó kutatókat, akik az esetet felderíteni és annak büntetéséről gondoskodni tartoztak.⁵⁹⁶

Hogy a cselekmény nem volt csak magánüldözés körébe tartozó, hanem valószínűleg közüldözés alá esett, jelzi, hogy a büntetés végrehajtói esetenként a leírás szerint a *lictorok*.⁵⁹⁷ Részben Kunkel felfogása mellett bizonyít mindenesetre az, hogy amikor az ősi időkben *parricidium* büntetéséről van

⁵⁹¹Életet életért, Deut. 19.21.

⁵⁹²XII 8.24/a.

⁵⁹³Levit. 16.20.

⁵⁹⁴P. 221., LR Numa 12.

⁵⁹⁵Kunkel (218) 325. j.

⁵⁹⁶XII 9.4.

⁵⁹⁷Livius 1.26.7.

szó, mint a Horatius-legendánál, ahol hatósági eljárás és *lictorok*, végrehajtók lépnek fel, nem *quaestores parricidii* szerepelnek, hanem *duumviri perduellionis*, és az esetet is a forrás ez esetben *perduellió*ként kezeli.⁵⁹⁸ Ez azonban az én elméletem valószínűségét nem érinti.

XV. BÜNTETŐ SZANKCIÓK ÉS „KÁRTÉRÍTÉS”

1. LEGÁLIS SZANKCIÓK A XII TÁBLÁS TÖRVÉNYBEN

A XII táblás törvényben a *leges* anyagához tartoznak a büntetések különböző pontosításai és enyhítései. Így a *talio* tarifális büntetésekre való felváltása,⁵⁹⁹ vagy a személyi büntetések tarifális büntetésekre való felváltása;⁶⁰⁰ a szakrális halálbüntetéseknél a szándék és véletlen közti különböztetés⁶⁰¹ vagy a fiatalokkal szembeni kedvezmény figyelembevétele.⁶⁰² A vagyon elleni bűncselekmények egy része is valószínűleg már az új társadalomban merült fel és kapott hihetőleg még a törvény előtt szabályozást, abban pedig végleges összefoglalást, mint a letét elsikkasztója, a gyámolt vagyonának elkezelője, vagy az idegen vagyon beépítője elleni büntetések.⁶⁰³

Más, valószínűleg új, szabálycsoport a *Roma quadratában* szűk téren együtt élők közötti szomszédjogi viták eseti eldöntéseiből levont szabályokat tartalmazza. Az átjáró úttal, a telkek közti mezsgyével, a határra telepített növényekkel, az építkezés közbeni szomszédi veszélyeztetéssel, vagy a vízvezetéssel kapcsolatos szabályok ugyanúgy, mint az áthulló gyümölcs miatti szabályok, nyilván már a római korban keletkeztek, mégha egyeseket mintaként átvehettek máshonnan is (utalás a Szolón törvényeire).⁶⁰⁴ A korai római törvények közül egyeseknek enyhítésére, vagy pontosítására is van nyom, így pl. a méregkeverés miatt elítélt asszony esetében a törvény nyilván különböztetett ártó méreg és gyógyszer között, amit a kezdeti szabályok nem tettek meg.⁶⁰⁵ A törvény újításai közé kell számítanunk a *pater familias* hatalmának korlátozását, ha fiát háromszor adta adósrabszolgaságba,⁶⁰⁶ vagy a

⁵⁹⁸Baumann (23). A testvérgyilkos Horatius büntetését kivonták az apja hatásköréből.

⁵⁹⁹*Os fractum* esetén, XII 8.3.

⁶⁰⁰XII 8.6., 12. 2a.-b.

⁶⁰¹XII 8.24a., 8.10.

⁶⁰²XII 8.9., 8.14.

⁶⁰³XII 8.20., 8.18., 6.8. Vö. Evans-Jones (125).

⁶⁰⁴XII 7.1., 7.7., 7.9., 7.10., 7.8., 7.2.

⁶⁰⁵XII 8.25.

⁶⁰⁶XII 4.2.

válás formai szabályozását,⁶⁰⁷ egyes gyámsági és gondnoksági eseteket,⁶⁰⁸ például a családi vagyont elpazarló *pater familiasszal* szemben. Az etruszk időben behozott fényűzések korlátozása, a görög temetési szokások átvétele az etruszkoké helyett, valószínűleg a törvényt közvetlen megelőző időszak újításai⁶⁰⁹ lehettek.

Mindenesetre volt Rómában közüldözés alá eső büntett és valószínűleg hiteles a hagyomány, amely megfogalmazását a királyi korra teszi: az árulás, az ellenséggel való összejátszás, a *perduellio*.⁶¹⁰ A heterogén népességből eredőn Rómának ez volt a legnagyobb veszedelme. A bevándorolt, aki utóbb megbánva áttelepülését nem egyszerűen visszaköltözött, hanem Róma kárára játszott össze volt és ma ellenséges hazájával, belülről bonthatta meg az állam védekezési lehetőségét. Cicerónak erre utaló mondata a Catilina-beszédben nyilván régi hagyományon alapul.⁶¹¹ Ugyanilyen alapon lehetett üldözendő az éjszakai titkos összejövetelek tartása.⁶¹²

Ezek mindenesetre államilag üldözendő cselekmények voltak, és úgy tűnik, hogy nem a *sacer esto* szabály sújtotta elkövetőiket, hanem annak mintájára hozott polgári büntetés, a *caput* elvesztése, a polgárok sorából történő kizárás, amely abban a társadalomban egyúttal halált is jelentett.

2. A BÜNTETÉSEK CICERÓI KÁNONJA

Ciceróra utalva Szent Ágoston állítja, hogy a római jog kezdetben nyolcféle büntetési nemet ismer. Ezek lennének *damnum* – anyagi veszteség, *vincula* – kötelék (szabadságkorlátozás), *verbera* – testi fenyítés, *talio*, *ignominia* – becsületvesztés, *exilium* – számkivetés, *mors* – halál és *servitus* – rabszolgaság.⁶¹³ Egy általunk ismert Cicero-hely az emberi bűnökre és csalárdságra hatféle büntetést tart a régieknél számon, ezek: *damnum*, *ignominia*, *vincula*, *verbera*,

⁶⁰⁷XII 4.3.

⁶⁰⁸XII 5.1., 5.2., 5.7a–c.

⁶⁰⁹XII 10.2–4., 10.6–9.

⁶¹⁰LR Tullus 3.

⁶¹¹In Catilinam I.1. *Fuit ista quondam virtus in re publica, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent.* (Megvolt ennek a köztársaságnak hajdan az az erénye, hogy bátor férfiai kegyetlenebb büntetéssel fegyelmezték meg a veszedelmes polgárt, mint a legmegátalkodottabb ellenséget.)

⁶¹²XII 8.26. csak arról értesít, hogy volt szabály *ne qui in urbe nocturnos coetus agitent*. Ám a *fur nocturnus* vagy a vetés éjjeli lelegeltetése elleni súlyosabb szankciók arra utalnak, hogy az ilyen cselekményben rejlő fokozott veszélyesség ellen a rómaiak szigorúan léptek fel, alig képzelhető el, hogy a büntetés ne főbenjáró lett volna. Erre utal a Catilina elleni beszéd egy másik fordulata is: *quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid concilii coeperis, quem nostrum ignorare arbitraris?*! (Mit gondolsz, ki nem tudja közlünk, mit tettél múlt éjjel, mit az az előttin, hol jártál, kiket hívtál össze, milyen határozatokat hoztatok?). Vö. Zlinszky (445, 456).

⁶¹³XII fr. inc. sed. 7. De civ. Dei 21.

exilium, mors.⁶¹⁴ Kimarad a Cicerónál nyilván már teljesen elavult *talio* és kimarad a *servitus*, amit a köztársasági büntetőjog római polgárral szemben ugyancsak nem ismert. A XII táblás törvény a tolvajra alkalmazta⁶¹⁵ s a fizetni képtelen adóssal szemben;⁶¹⁶ ezeket a kora köztársaság törvényhozása megszüntette.⁶¹⁷

A törvény rendelkezéseinek ránk maradt része a tarifális, kötött vagy kárhoz igazodó büntetést – *damnum* – a kárösszeg többszörösét valóban sok helyen alkalmazza.⁶¹⁸ Maguk a tilalmak részben már a törzsi társadalom szabályaiban is szerepeltek *talió*val fenyegetve, a tarifális többszörös büntetés valószínűleg más (*talio*) büntetést válthatott fel.

Verbera általában fenyegetésként nyert alkalmazást a ránk maradt törvényhelyek szerint, ott, ahol a másféle büntetés vagy túl súlyos, vagy a tettes nem tudta a büntetést megfizetni.⁶¹⁹ Ezenkívül mellékbüntetésként szerepelt az archaikus világban a halálbüntetés súlyosbítására, így a gyújtogatóval szemben törvény szerint alkalmazták.

A *talio* a tagcsönkítés, a tanúzási kötelezettség megtagadása és a gyilkosság esetében szerepelt a XII táblás törvény tételes jogában.⁶²⁰

Ignominia, becsületvesztés járuléka volt a büntetéseknek, önálló büntetésként valószínűleg csak a *mos* világában szerepelt.⁶²¹

Az *exilium*mal kapcsolatban Cicero máshol kifejezetten azt állítja, hogy a régieknél ez nem büntetés volt, hanem a büntetéstől való menekülés módja.⁶²² Valóban úgy tűnik, hogy csak a XII táblás törvény után vezette be ezt a büntetési nemet a köztársaság, mégpedig a halálbüntetés helyett akár önkéntesen, akár kényszerként kimondva.⁶²³

A *mors*, a halálbüntetés volt az archaikus társadalomban a leggyakoribb büntetés. Akár úgy, hogy a köz spontán végrehajtotta, a szikláról letaszítással, akár úgy, hogy a hatóság hajtatta végre, akár úgy, hogy a bűnöst átadták a sértettnek, életét mintegy annak kezébe adták.⁶²⁴

A *vincula* büntetés jellege vitatható, főleg az archaikus világra. Általában nem megtorlásként, hanem *coercitiós* eszközként, fegyelmező eszközként szerepelt.⁶²⁵ Esetleg megelőzte más büntetések végrehajtását. Így a halálra ítéltet,

⁶¹⁴De orat. 1.43.194.

⁶¹⁵XII 8.14.

⁶¹⁶XII 3.5.

⁶¹⁷A *fur manifestus*szal szemben a *praetori edictum* hozta be a négyszeres büntetést, míg az adósszolgásgágot a *lex Poetilia-Papiria* törölte el. Rotondi (351) 230.

⁶¹⁸XII 6.2., 6.8., 7.8., 8.6., 8.9., 8.10., 8.15., 8.16., 8.18., 8.19., 8.20., 12.2–3.

⁶¹⁹XII 8.9., 8.10., 8.14.

⁶²⁰XII 8.2., 2.3., LR Numa 12 – XII 8.24.

⁶²¹XII 8.22. inkább *talió*nak minősül.

⁶²²Tusc. 3.47.

⁶²³Terentiusnál már szerepel, Sulla általánossá tette, vö. Zlinszky (456), Monaco (294).

⁶²⁴Briquel (55), Brasiello (53), Burdese (62), Costa (93), Daube (96).

⁶²⁵XII 1.2., 3.3.

vagy megfenyíteni szándékoltat bilincsbe verték.⁶²⁶ Börtönbüntetést, határozott vagy életfogytig szóló szabadságvesztés büntetést a római jog sem az archaikus világban nem ismert, sem később. Az erre utaló adatok álláspontom szerint büntetőjogilag nem értékelhetők büntetési nemnek.⁶²⁷

3. NOXIAM SARCIRE

Kétségtelen, s már sokan megállapították, hogy a magánbüntetések a megtorlás és az ezáltal tagadhatatlanul érvényesülő generális prevenció, általános megelőzés mellett, sőt talán ezt megelőzőn is, a sértett elégtételét, kiengesztelését, kárpótlását is célozták.⁶²⁸ Szándékkal kerülöm a kifejezést, amit ezzel kapcsolatban gyakran olvasunk, a sértett részére „kártérítés” biztosítását.⁶²⁹ E korai magánbüntetések nélkülözik a modern értelemben vett kártérítés két alapvető vonását: csak akkor jár, ha van kár, és felső határa e kár teljes összegszerűsége, mint ahogy másrésről általában mértéke is a teljes kár rendezését célozza.⁶³⁰ Az összegszerűség alsó és felső határát egyaránt a kár két eleme, a *damnum emergens* és a *lucrum cessans* határozza meg, ennek ellentételezésére törekszik és ezen túl nem terjed.

A magánbosszút megváltó római tarifális büntetések között vannak a kárösszeghez igazodó, a károsodás által meghatározott tételű büntetések. Ilyen a *furtum nec manifestum*, az uzsora, a *depositum* elvesztéséért járó, a *tutor suspectus*ra kirótt, az *actio auctoritatis* vesztesét sújtó, a *vindiciae falsae* alapján kiszabott *duplum*ra, illetve *quadruplum*ra menő büntetések. Ám éppen e többszörös mérték miatt, továbbá halmozottan személyre irányult (*noxa caput sequitur*) jellegénél fogva a *delictuális* bűnüldözés lényegesen más, mint a kártérítés. Kérdéses, hogy az archaikus római jog egyáltalán ismerte-e a kártérítés fogalmát, s megjelent-e abban bármely kezdetleges formában is a mai *civilis* szankció képlete?

A XII táblás törvény néhány töredéke alapján többen feltételezik, hogy erre is találunk példát és így a *civil delictum* megjelenése és elkülönülése már e korai korszaktól nyomon követhető a tipikus büntető szankciók mellett.⁶³¹

⁶²⁶ „*vinctus verberatus*” XII 8.10., *Lex horrendi carminis* Liv. 1.26.5–6.

⁶²⁷ Zlinszky (456), Ó Herkules, mily hidegek a te fürdőid (Jogtörténeti Szemle) 1992/1. 30. p.; vö. Pugliese (20), Ferrini (133), Gaudemet (154), Gioffredi (159), Lebigre (226), Lengle (229), MacCormack (250), Magdelain (262), Mommsen (290), Pugliese (335), Santalucia (352), Tomulescu (388).

⁶²⁸ Molnár Imre, A római magánjog felelősségi rendje, Szeged 1993. Dokt. dissz. 29.: „kártérítésre csak deliktuális tényállásból kerülhetett sor”.

⁶²⁹ Molnár i. m. 9. j.

⁶³⁰ Marton (268) 18.

⁶³¹ Az irodalmat l. Molnár i. m.

Nézzük meg egyenként a szóba jöhető töredékeket.

VIII. 5. *rupitias (rupsit) ... sarcito ...*

6. Ulp. D. 9.1.1. pr.: *Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur, lex voluit aut dari id quod nocuit, aut aestimationem noxae offerri.*

9. Plin N. H. 18.3.12.: *Frugem aratro quaesitam noctu pavisse ac secuisse puberi XII tabulis capital erat ... impuberem praetoris arbitrato verberari noxiamve duplionemve decerni.*

10. Gaius D. 47.9.9.: *Qui aedes acervumve frumenti... combusserit, vinctus verberatus igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id fecerit, si vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur, aut si minus idoneus sit, levius castigatur.*

14. Gellius 11.18.8.: *Ex ceteris manifestis furibus... impuberes praetoris arbitrato verberari voluerunt noxiamve – sarciri.*

XII. 2. a) *SI SERVUS FURTUM FAXIT NOXIAMVE NOXIT...* b) Gai. 4.76.: *noxales actiones proditae sunt, ut liceret patri dominove aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere. Constitutae sunt... legibus velut furti lege XII tab.*

A *Digesta* a *Lex Aquiliá*ról szóló 9.2. fejezetét Ulpianus edictum-kommentárjából vett idézettel vezeti be: *Lex Aquilia omnibus legibus, quae ante se de damno iniuria locutae sunt, derogavit, sive duodecim tabulis, sive alia quae fuit: quas leges nunc referre non est necesse.* (A *lex Aquilia* minden olyan korábbi törvényt, amely jogellenes károkozásról szólt, hatályon kívül helyezett, mind a XII táblában, mind ha más ilyen létezett: e törvényeket ezért most nem szükséges előadni.) Hogy Ulpianus így vélekedett, ma sajnálatos számunkra, mert találgatásokra vagyunk utalva a károkozás miatti régebbi keresetek vonatkozásában. A XII táblás törvény szabályai általában azt az elvet követték, hogy a más terhére maga hasznát keresőt duplum büntetésében marasztalták – bizonyos kiemelt esetekben ennél többre is.⁶³² Aki úgy okozott kárt, hogy maga nem gyarapodott ezáltal (8.5., 6., 10.) büntetésül ugyancsak tartozott megtéríteni a kárt, kérdéses azonban, hogy duplán-e avagy csak simán. A büntetés – mert kétségtelenül büntetésről van szó – esetleg lehetett tehát csak a kár, a *damnum emergens* áthárítása is.

Az idézett helyek között néhány ezt az egyszeres álláspontot támasztja alá. Így a *rupitias... sarcito* töredék. Ez azonban nyelvészeti forrásban fennmaradt két különálló szó lévén, még összetartozása is vitás.⁶³³ a *sarcito* lehet bármely itt ugyancsak idézett töredékből is véve. (így a VIII.10. és 14. mai szövegében is előfordul, nem szó szerinti idézetben) A *rupitias* is szerepel, ha más alakban is, az *iniuriá*val kapcsolatos töredékekben, s vannak, akik

⁶³²Uzsoráért a büntetés *quadruplum*, l. XII 8.18. A *furtum manifestum*é is, de ott ez nyilván az interpretáció vagy a *praetor* enyhítése. Feltételezhető, hogy eredetileg az uzsora büntetése is halál lehetett; az uzsorás követelése az adós személyére ment, tehát tiltott uzsoráért ez lenne a *talio*. Enyhítésként vezethették be – a XII táblás törvény vagy még előtte – helyette a négyszerest, s ezt követhette később hasonló helyzetben a *furtum* büntetési gyakorlata.

⁶³³Festus F. 265. és 322.

úgy vélik, hogy Festusnál is *rupsit* alakban szerepelt.⁶³⁴ Ám erre az egyszeres álláspontra utal – mert nem említ *duplumot* – a VIII.6. Ulp. szöveg a *noxá*ba adással kapcsolatban, Gaius a VIII.10. helyen a véletlen gyújtogatásnál és Gellius a kiskorú tetten ért tolvajjal kapcsolatban is. Figyelembe kell vennünk, hogy a 3–4–5 töredék halálbüntetéssel fenyegetett cselekmény alternatív szabályaként említi a *noxiam sarcire* ismert büntetését.

Már múlt századi írók felvetették, hogy a VIII.9–10. és 14. töredékeként felvett Plinius-, Gaius- és Gellius-szövegek közül Plinius szövege látszik hitel érdemlőnek:⁶³⁵ *impuberem praetoris arbitratu verberari noxiamve duplionemve decerni* –, még ha a *decerni* valószínűleg áttulajdonítás eredménye is. Ez szinte szóról szóra megfelel a Gellius szövegének: *pueros impuberes praetoris arbitratu verberari voluerunt noxiamve sarciri*; csak éppen a *duplum* nem szerepel Gelliusnál a büntetési tételben.

E két töredéknél *delictum*ról van szó, melyet serdületlen követ el, tehát csökkent vétőképeségű. A későbbi jogban az *impuberes pubertati proximi* egyéni megítélés alapján estek büntetés alá aszerint, mennyire tudták felfogni cselekményük súlyát, *praetoris arbitratu* ezt jelentette. A főbenjáró büntetés helyett, amely a vétés megsértőjét közbüntetésként,⁶³⁶ a tolvajt, ha rajtakapták, magánbosszú alapján fenyegette, a serdületlenekkel szemben a *magistratus coercitió*s intézkedést alkalmazott, feltéve nyilván, hogy a *pater familias* átvállalta a kár alapján a *damnum emergens*, a *noxia* (tényleges kár) rendezését, illetve, hogy a fiatakorú vagyonából – ha önjogú volt – az teljesíthető volt. Minthogy azonban még az enyhébb lopás büntetése is *duplum*, valószínűleg itt is ez volt a büntetési tétel. Az esetről Gellius egyébként részletesen tájékoztat, valószínű, hogy ő a *noxiam sarciri* alatt egyszerűen a büntetésösszeg megtérítését értette, ez pedig *furtum nec manifestum*nál is kétszeres. (*Furtum manifestum*nál a későbbiekben a büntetés négyszeres volt, ez azonban nyilván csak a XII táblát követően alakult ki.) A XII táblás törvény korában a *duplum* volt a szokásos tarifa, csak az uzsoránál alkalmazták források szerint a négyszeres mértéket.⁶³⁷

A Gaius-hely eltér tartalmában a másik két tárgyalt szövegtől. Itt nem *pubes* – *impubes* ellentéttel találkozunk, hanem a *sciens prudensve* – *casu id est negligentia* okozással. Ebből a *neglegentia* nyilván későbbi, gaiusi betoldás, mert az ő korában a *crimen casu* (véletlen) elkövetését már nem büntették, hanem a *casus nocet domino* (a véletlen a tulajdonosnak árt) elv vált általánossá.

Fel lehet ezt fogni tipikus dologban károkozás tényállásnak, amit szándékoság hiányában az egyszeressel büntethettek, pusztán az eredmény jogellenessége szerint. Nem egyedülálló ez a XII táblás törvény korában sem, ahol a véletlen emberölésért, dologi kár nem lévén, *piaculum* járt csak, s nyilván ez volt a büntetése a *noxialis* eljárásban az állat okozta kárnak is. Ám a *furtum*

⁶³⁴Bruns, *Fontes iuris Romani antiqui*, Freiburg 1893. Scaliger után, Mommsen rupit.

⁶³⁵Voigt (395) II. 540.

⁶³⁶L. fent XIV. 4.d.

⁶³⁷L. 567. j. Cato de re rust praef.: in legibus posiverunt furem dupli condemnari, feneratorum quadrupli.

büntetése duplum, nyilván duplum a *noxalis* is, a Gaius-szöveg ezt külön nem hangsúlyozza.

Gondolhatunk arra, hogy ha az *impubes* mint serdületlen *infantia proximus* (gyermekkorhoz áll közel), *arbitratus* szerint nem volt beszámítható, csak az egyszeres kárt háritották büntetésként a családfőre éppúgy, mint az *actio de pauperie* esetén. Lehetne tehát azt is feltételezni, hogy *impubes* okozta kárnál mind *duplum*, mind *simpulum* büntetési tétel előfordulhatott *arbitratus* alapján. Ennek azonban az idézett szövegeknél ellene mond a *verberatio* mindkét esetben, *praetoris arbitratu*. Ez azt mutatja, hogy az elkövető fenyítendő, büntetendő. Másrészt a büntetés eredmény alapján történt kiszabását támasztja alá a tűzokozással kapcsolatos Gaius-töredék, a véletlen jogellenes okozásnál vagylagosan vetve fel a kárösszeg átterhelését és az enyhébb megfenyítést szegényebb kártérítésre képtelen okozókkal szemben. Tehát a véletlen okozót is érte fenyítés, ha nem tudott fizetni.

Elemzésünk szerint a *lex Aquilia* álláspontja a jogellenes rongálással szemben nem tűnik gyökeres újításnak: az egyszeres kárt eredménybüntetésként a XII táblás törvény is már átháríthatta. A *lex Aquilia* egyrészt a jogellenesség hangsúlyozásával, másrészt a visszamenőleges értékmegállapítással hozott újat.⁶³⁸ Mindkettő a közben felmerült jogviták eredményeként alakulhatott ki, az elvi alap megváltoztatása nélkül. Van ugyanis jogos károkozás is, jogos védelem, önsegély stb. Másrészt a károkozáskori érték általában nehezebben rögzíthető, igazolható tanúkkal, mintha bizonyos időközre visszatekintő értékelést tesz lehetővé a törvény: így a büntetést könnyebben állapíthatták meg.⁶³⁹

Mindezen esetekben tehát a XII táblás törvény a jogellenes károkozást büntette az eredmény alapján, a kárhoz viszonyított egyszeres vagy többszörös értékkel terhelve meg minden egyes károkozót. Független ez attól, hogy a tényleges kár a mai értelemben számítva összesen mennyi. Csak a dologrongálódást mérik, ezt viszont valószínűleg részben megrongált dolognál is teljes értéket számítva terhelték át; legalábbis erre mutat a *lex Aquilia* későbbi tarifája.⁶⁴⁰

Van a XII táblás törvényben mégis egy hely, amely a mai értelemben vett kárszámítás előfutárának tekinthető. Ez a XII.3.: *SI VINDICIAM FALSAM TULIT,... FRUCTUS DUPLIONE DAMNUM DECIDITO*.

Azzal, aki a magisztrátustól *in iure* megszerezte a dolog birtokát – *vindicias falsas tulit* – ha utóbb eskü alatti tényállítása, melyre *meum est ex iure Quiritium* jogát alapozta, *apud iudicem* hamisnak, *falsum*nak bizonyult, a dolog kiadásán (vagy az ellenérték megállapításán) és a *sacramentum* elvesztésén felül az időközi birtoklásból eredő előny *duplum*át büntetésként megfizettették.⁶⁴¹

⁶³⁸Zlinszky (456).

⁶³⁹A bizonyítási nehézségeket a római jog viszonylag korán érzékelte és honorálta, vö. Marton (267–268), Zlinszky (448), Wacke (398).

⁶⁴⁰Zlinszky (448).

⁶⁴¹Zlinszky (443), Weiss (404).

Büntetés ez is, nem kétséges. Tételében, a *duplumban* igazodik a *furtumhoz* s a többi haszonszerzésre irányuló jogellenes magatartás büntetéséhez. Mégis itt az a nagy újdonság, hogy nem az elvett vagy megrongált dolog *duplumát* kell megfizetni, tekintettel az alapper *in rem* jellegére, ami kizárja a büntetést. (A *legis actio sacramento in rem* nem ismeri a büntetés jellegű *litis crescentiát* sem.) Az illető birtokos a tényállítás által szerzett dolog átmeneti birtoklásából folyó előnyért büntetést fizetett, az időközi veszteséget is megtérítve az ellenfélnek. Ez a *lucrum cessans* (elmaradt haszon) első figyelembevételé. A pernyertesnél elmaradt haszon kétszeres térítése a XII táblás törvény e tételéből a *praetori rei vindicatio aestimatoria* ítéletében váltott át a jogellenes rosszhiszemű birtokossal szemben a jogosultnak a rosszhiszemű birtoklás következtében elmaradt hasznai térítésére. A mai értelemben vett polgári kártérítés gondolata, a *lucrum cessans* és *damnum emergens* a római jogban itt jelent meg először, megelőzve a *bonae fidei contractusok* interesszére menő ítéleti marasztalásait.⁶⁴²

A XII táblás törvényben a *noxiam sarciri*, *damnum sarciri* stb. megfogalmazások mindig büntetésre utaltak, büntetési tétel meghatározási módok. Kártérítést a mai értelemben azokban nem szabad látnunk.

⁶⁴²Zlinszky (448).

Archaikus igazságszolgáltatás: *iure agere – lege agere*

XVI. PACISCI

1. BÉKÉLTETÉS

A törzsi társadalomban a normák érvényesítése különböző módokon történt. Beszéltünk már az önhatalmú (ellenőrzött vagy szabad) jogérvényesítésről, ami erőfölény kérdése volt annak a részéről, aki jogát érvényre akarta juttatni. Említettük a közösség spontán felindulások visszahatásaként bekövetkező jogérvényesítését, amely a kezdetleges társadalmak sajátja. Említettük szakrális eszközökkel a vallás avatott képviselői által, általában szigorú formaságok és rítusok között történő normaérvényesítést, szankcionálást is.

Ezenkívül azonban a törzsi társadalom nyilván ismerte a békéltetést. Nem mindig került harcra sor véleményeltérések esetében. Családi kapcsolat, vérségi kötelék, vagy az összetartozás érdekközössége odahathattak, hogy ehelyett a felek a békés utat választották. A békéltetés pedig többnyire úgy történt, hogy ha a két fél egymással közvetlen tárgyalás útján megegyezni nem tudott, az ügyet kívülálló vagy felettük álló érdektelen harmadikra vagy személyek csoportjára bízták: döntőbíráskodási eljárás teremtett békét a vitás kérdésekben. A törzsfők, a nemzetségfők rendszeres bíráskodásáról különböző forrásokból és jogszociológiai vizsgálatokból, néprajzi kutatásokból értesülhetünk.⁶⁴³

Hasonló szerepe lehet nemzetségi társadalmakban a vének tanácsának vagy csoportjának is. Esetleg a két fél által választott bírók alkottak tanácsot, netán szakértő bevonásával is, és így hoztak döntést, amelynek a felek előre alávetették magukat. Nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a törzsi társadalomban az ilyen békéltetések gyakrabban fordulnak elő, mint a magánharc, a vérbosszú, az erőszakos normaérvényesítés. Persze különbözőképpen viszonyultak az ilyen vitákhoz különböző kultúrájú, vérmérsékletű törzsi közösségek.⁶⁴⁴

Feltételezésünk szerint Róma a latin-szabin törzsi-nemzetségi keretek között élő népek, népcsoportok kivetett elemeinek keveredéséből jött létre. Az első rómaiak számára tehát a jogérvényesítés törzsi módjai ismertek és természeteseek voltak. Ennek ellenére Rómában szinte kezdettől találkozunk mai

⁶⁴³Wesel (409) 329.

⁶⁴⁴Wesel (409) 255., 301., 128., 158. Vö. Ziegler (436).

értelemben vett jogszolgáltatással. Ennek különböző formáit ismerhetjük fel az archaikus hagyományban.

Volt az archaikus római világban lehetőség arra, hogy a károsult polgár és az őt károsító a kár kiegyenlítésével, megfelelő elégtétel adásával vagy kártalanítással rendezzék egymás közötti vitájukat, a jog által szabott és biztosított renden kívül. Marton Géza a polgári jogi felelősség elvi alapjainak történeti vizsgálatáról írott munkájában⁶⁴⁵ kifejti, hogy a primitív ember el kívánja pusztítani az őt ért sérelem okozóját. Ezt az államrend, ahol érdekében áll, korlátozza ugyan, de az archaikus állam csak vonakodva és minél kevesebb esetben korlátozza a magánbosszút. Így a sértett bosszúja elől a sértő, kivált ha gyöngébb – és a sérelemmel szembeni társadalmi rosszallás többnyire gyöngíti a sértő fél helyzetét – úgy menekülhet csak, ha igyekszik magát kimenteni, jó szándékát igazolni. E mentegetőzés elfogadása viszont nem érdeke a sértettnek. Érdekeltté abban csak úgy lehet tenni, ha megkapja – per és vita nélkül – káráért a megfelelő kárpótlást. A megfelelőt, hangsúlyozom, tehát általában többet, mint amennyit neki a cselekmény okozott.⁶⁴⁶ A sértőnek érdeke, hogy ne hurcolják a jogszolgáltató hatóság színe elé, hogy ne érje társadalmi rosszallás, infámiát kiváltó büntetés. A sértettet ez csak akkor érdekli, ha e nyomás hatása alatt könnyebben jut ahhoz, amit a hatóságtól is megkapna, és elkerüli a bizonyítással és a hatóság elé állással járó kényelmetlenséget, kockázatot.

Közrejátszhatott egy ilyen peren kívüli rendezésben az ismerősök, rokonok nyomása is, kivált, ha egymáshoz közel álló személyekről, rokonokról volt szó.

2. A BÉKÉLTETÉS NYOMAI A JOGBAN

A latin nyelvnek és a régi jogi nyelvnek a vitákra két kifejezése volt. *Iurgare* – *iure agere*⁶⁴⁷ a szomszédok közötti, peren kívüli vitákra, *lege agere*⁶⁴⁸ a magisztrátus előtti vitára, a perre. Az előbbi Cicero közlése szerint a szomszédok közötti, perbe nem vitt viták szakkifejezése volt.⁶⁴⁹ Ezt a szelídebb fajta, peren kívüli vitát mindazonáltal a jogrend is észlelte már az archaikus korban is.

Néhány forrásszerű bizonyítékkal szolgál erre a XII táblás törvény. Az *in iure* tárgyalás lefolytatásának szabályainál rögzíti: (I.6.) REM UBI PACUNT ORATO. 7. NI PACUNT IN COMITIO AUT IN FORO ANTE MERIDIEM

⁶⁴⁵Marton (268) 34. sk.

⁶⁴⁶Erre következtethetünk a jogellenes rongálásra kirótt tarifális büntetések mértékéből is: *duplum* vagy több.

⁶⁴⁷XII 7.5., Walde-Hoffman i. m. I. 732.

⁶⁴⁸Gai. IV. 11.

⁶⁴⁹Cic. de rep. 4.8. *Iurgium levior res est, siquidem inter benevolos aut propinquos dissensio vel concertatio iurgium dicitur...* I.4. ...*iurgare lex putat inter se vicinos, non litigare.* Ezzel ellentétes hangú Phaedrus 1.1. (A farkas és a bárány): *tunc fauce improba latro incitatus iurgii caussam intulit.* Vö. 245. j.

CAUSSAM COICIUNTO. Azaz a per megindításáig nyitva állott a felek számára az egymás közötti megegyezés. Ha megtörtént, ezt valamelyik bejelentette (*orato*) és ezzel az *in iure* eljárás félbeszakadt. Ha ilyen megegyezés nem jött létre, akkor kellett vitájukat és álláspontjukat a per elején a magisztrátus elé terjeszteniök. A *manus iniectio*s eljárással kapcsolatban Gellius tájékoztat, hogy a – valószínűleg a XII táblás törvény által behozott – 60 napi előzetes fogság az esetleges megegyezés lehetőségét rejtette magában. (III.5.) *Erat autem ius interea paciscendi, ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta*. Az anyagi jogban is két előfordulása ismeretes az egyezkedésnek. (VIII.2.) *SI MEMBRUM RUPSIT NI CUM EO PACIT TALIO ESTO*; (VIII.27.): (*sodalibus*) *potestatem facit Lex, pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant*.

A *pacere* = „megegyezéssel békét teremteni”, rokon a *pax* szóval, több itáliai nyelvjárában is megvan.⁶⁵⁰ Klasszikus formája, a *pacisci* ige már az egyezkedő tevékenységre utaló képzett alak, míg az eredeti csak a *pax* főnévben maradt meg. Arról, hogy a *pacere* eredménye, a *pactum* (az, amiben megegyeztek, a megegyezés) a nem törvényes erővel bíró, nem szerződésnek minősülő felek közötti egyezség szakkifejezése, a klasszikus források sorozatosan tájékoztatnak.⁶⁵¹

Amit itt most igazolni kívánunk, csak annyi, hogy létezett ez az egyezkedési forma, a jogrend keretein kívül, a XII táblás törvény korában, s valószínűleg már előtte is.⁶⁵² Sőt, azt véljük, hogy ez volt az általános a Róma előtti és Róma körüli törzsi világban. A törvényi kötöttségű, állam által elismert, kikényszerített és szankcionált megállapodás a római világ nagy újítása volt, amely csak lassan, esetről esetre és lépésről lépésre foglalta el a *pactum* helyét. Ismerhette hát az archaikus kor is azt a lehetőséget, hogy károsult és károkozó a kár megtérítésével, anyagi vagy egyéb elégtétel nyújtásával – nyilván a kárhoz arányítottan – rendezzék egymás vitáját. A jog apparátusa, az államhatalom képviselői azonban távol tartották magukat az ilyen rendezési módoktól. Legfeljebb annyiban fogadták el az egyezéseket, hogy ahol ilyen létrejött, ott a jogvitát megszüntették, a jogi szankciónak nem adtak helyt.

Forrásaink nem eléggé részletesek ahhoz, hogy eldönthetnők, vajon az ilyen *pactio*, megbékélés esetén a sértett félre volt-e bízva, hogy végleg elálljon a büntetés követelésétől. Mindenesetre a XII táblás törvény szövege inkább arra enged következtetni, hogy az egyszer békésen rendezett vita többé a sértett akarata szerint nem volt perbe vihető; *NI CUM EO PACIT TALIO ESTO* arra mutat a *contrario* = *SI CUM EO PACIT TALIO nec esto*. Tehát a sértő, ha utóbb mégis *in iure* citálták, ott hivatkozhatott a *pactum* alapján adott kártérítésre.

⁶⁵⁰Walde-Hoffman i. m. II. 231.

⁶⁵¹Kunkel/Honsell (200) 254.

⁶⁵²De Visscher, Fernand, *Pactes et religio*, in: Mél. Pringsheim, Athen 1953. 138–150.

A Gaius-szöveg a társasági belső megegyezésről is azt érezteti, hogy ha nem ismerte is még e kor a *societas* konszenzuális jellegét, a *sodalitas* tagjait legalábbis morálisan, a *fides* erejével kötötte megállapodásuk. Ugyanígy az eljárást is megszüntethette az *in iure* történt megegyezés *rem ubi pacunt*, és megszüntette a *manus iniectio* menetét is a 60 napos fogság alatti megállapodás *si pacti forent*. A szöveg nyelvtani elemzése azzal is alátámasztja ezt az álláspontot, hogy a megegyezésnél a többes számot alkalmazza *pacunt*, a megegyezésre való hivatkozás permegszakító hatásánál azonban egyes számot: *orato*; ugyanúgy, mint a *SI IN IUS VOCAT, ITO*, majd *ANTESTAMINO, CAPITO, IACITO* parancsoknál, de eltérően attól, amikor a két félnek ad módot véleménye kifejtésére: *CAUSSAM COICIUNTO, CUM PERORANTO AMBO PRAESENTES*. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a megtörtént megegyezésre *in iure* egyoldalúan hivatkozhatott az a fél, akinek ez érdekében állott.⁶⁵³

Az archaikus korban a jogon kívüli, erkölcs erejével kötelező viszonyoknak messzeható erejük volt, akár úgy, hogy a teljesítésre jogi szankció nélkül is köteleztek, akár úgy, hogy a szélsőséges szigorú jogszabályok élet csak a végső esetben engedték érvényesülni. Az előbbire példa a fiduciárius kötelezettségek sora, melyek csak jóval később váltak reálkontraktussal jogi kötelezettséggé, az utóbbira az apai és családfői hatalom élet-halál feletti pozíciója, amivel való kirívó visszaélésről századokon keresztül nem tájékoztatnak bennünket a források.⁶⁵⁴

Talán nem merész az a gondolat, hogy az interessze szerinti kártérítés, mikor a jogban először (minden valószínűség szerint) a *praetori rei vindictio* keretei között megjelent, ekkor már megfelelő gyakorlatra tekinthetett vissza a *iure* (de nem *iure Quiritium*) támasztott igények *iurgium* során, családi, rokon, szomszéd döntések esetleges igénybevitelével eldöntött peren kívüli viták lezárásában.⁶⁵⁵

XVII. JOGSZOLGÁLTATÁS AZ ARCHAIKUS RÓMÁBAN

1. IMPERIUM ÉS QUAESTIO

Az első sajátos jogszolgáltatási forma az állam vezetőjének, fő tisztségviselőinek (akik egyúttal katonai vezetők is) megtorló, kényszerítő hatalma. Ez kezdettől az ún. *cognitio*s eljárásban érvényesült, módszere a *quaestio* volt: a

⁶⁵³Behrends (28) 77. az *ORATO* parancsot a *magistratus*ra vonatkoztatja. Nem látom be, miért. Mennyiben más ez, mint a félhez szóló, *ITO* stb. parancsok? Az *ubi* szó, ami Behrendsnek gondot okoz, előfordul „ha, amint” értelemben is vö. Heumann-Seckel, *Handlexikon* vonatkozó helyét. Így nem kell az egyezséget a tárgyalás helyére vonatkoztatni. Így helyesen Behrends i. m. is 264. j. Lévy-Bruhl, Kaser és J. G. Wolf álláspontjával szemben. Vö. Nicosia (298.) II. 72. sk.

⁶⁵⁴Egészen a köztársaság utolsó századáig.

⁶⁵⁵Zlinszky (448).

vétkesnek – s nyilván a tanúknak – kikérdezése útján megállapított tényállás s e tényállás alapján hozott vezéri döntés büntetésre vagy felmentésre.⁶⁵⁶ Kezdetben a sereg vezetői, az *imperiummal* rendelkezők ezt a *cognitiós* eljárást békeidőben is gyakorolhatták.⁶⁵⁷ Az *imperiummal* felruházott vezető tehát maga belátása alapján dönthette el, hogy történt-e normasértés, ki volt a normát sértő, és azt milyen szankcióval kell sújtani. A római hadseregben igen sokáig megvolt ez a *cognitiós* jogkör, de a magisztrátusok is gyakorolták még történelmi időben is. Az *imperiummal* rendelkező római magisztrátus, ha az állam üdve szempontjából hasznosnak látta, saját felelősségére eljárhatott a norma sértőjével szemben. Ez sohasem minősült jogsértésnek, mert erre joga volt.⁶⁵⁸ Csupán arról lehetett szó, hogy eljárása valamely polgárt sértett, s ezért, ha fellépése indokolatlan volt, magisztrátusi hatalmának letele után felelősségre lehetett vonni.⁶⁵⁹ A köztársasági időben a szenátus kimondhatta, hogy olyan veszélyhelyzet áll fenn, amely az *imperiummal* rendelkező magisztrátusokat a polgárokkal szembeni eljárásra jogosítja.⁶⁶⁰

Cognitiós eljárást alkalmazott a maga hatalmi körében a családfő, vagy a magisztrátus az idegenekkel, a szolgálkkal, a kliensekkel szemben a történelmileg hiteles köztársasági korban. A polgárok a későbbiekben, az első büntetőszabályokban, elnyerték azt a jogot, hogy a magisztrátus főbenjáró döntésével szemben a népgyűléshez fellebbezhessenek.⁶⁶¹ A római közjog igen korán, hihetőleg már az archaikus időben megteremtette a büntetőjog első kezdetleges szabályait. Ezek előírták, hogy római polgárral szemben törvényben előre meghatározott esetben lehetett törvényben meghatározott eljárással alkalmazni törvényben megszabott szankciót.

A római jogrend az archaikus időben felhasználta a törzsi világból magával hozott elemeket az igazságszolgáltatás építményénél. Az *imperiummal* rendelkező magisztrátus jogkörébe a *cognitio* mellett a *iurisdictio* is beletartozott. A magisztrátus, kezdetben a király, később a *consulok* és a *praetorok*, jogosultak voltak megállapítani, hogy adott esetben mi az érvényes jog – van-e egyáltalán az adott esetre érvényes államilag elismert jogi norma –, és ennek alapján a felek által előadott tényállás szerint mi lesz a jogi döntés. Ez a döntés nem jelent teljes *cognitiót*. A *iurisdictio* során a magisztrátus nem a tényállást, csak a vitás kérdést ismeri meg. Nem arról dönt, hogy melyik félnek van igaza, hanem arról, hogy bizonyított tényállás esetén mi a jogos álláspont.⁶⁶² Ezt a továbbiakban még részletesen elemezzük.

⁶⁵⁶Mommsen (290).

⁶⁵⁷Mommsen (290), Zlinszky, (452) 98.

⁶⁵⁸Zlinszky (452) 93.

⁶⁵⁹Mommsen (290), Zlinszky (457) 57.

⁶⁶⁰„Videant consules” felhatalmazás.

⁶⁶¹XII 9.2. – Cicerótól. A tudományban vitás a korai datálás, általában 300 köré teszik a *lex Valeria de provocatione* keltét. Vö. Rotondi (351) 235.

⁶⁶²Zlinszky (443) 124, Behrens (31).

2. BÍRÓI TESTÜLETEK

Bizonyos területeken, ahol gyakoriak voltak a vitás kérdések, vagy ahol nagy tét forgott kockán, már az archaikus világban kialakultak a jogszolgáltatás állandó testületei.

Két olyan bíróságról tudunk, amelynek tagjait a szenátus soraiból rendszeresen választották, és amelyek meghatározott hatáskörben az archaikus időben is már bíráskodtak. Egyik a tízszemélyes bíróság: *decemviri stlitibus judicandis*. Ez a tízszemélyes bíróság a polgárjog kérdéseiben, szabadság és polgárság, római *gens*hez és római államhoz tartozás kérdésében dönthetett.⁶⁶³ A másik a százszemélyes bíróság volt, amely a ránk maradt források szerint történelmi időben a római polgár utáni végrendeleti örökösödéssel kapcsolatos vitákat intézte előzetesen a jogkérdés szempontjából.⁶⁶⁴ Kunkel véleménye szerint azonban egyáltalán nincs kizárva, hogy korábban hatásköre lényegesen többre terjedt ki.⁶⁶⁵ Mindenesetre, ha ezek a bíróságok egyáltalán léteztek mint rendszeres testületek, akkor már az archaikus korra kell visszanyúlnia szervezetüknek, mert történeti időben a megalakulásukra semmiféle nyom nincs.

Mindkét bíróság jogi ténykérdések eldöntésére volt hivatott: perek előkérdéseit döntötték el. *Legis actio* szerint tárgyaltak. Ez is valószínűsíti, hogy még a *praetor* jogkörének kialakulása előtt hozták őket létre. Akár Róma kezdetétől léteztek. Az a kérdés, hogy valaki római polgár-e, vagy nem, igen sokszor játszhatott per előkérdéseként szerepet. Nevezetesen abban a vonatkozásban, hogy az illető rendes peres eljárásra tarthatott-e igényt, vagy békeidőben is a magisztrátus *cognitio*s eljárásának hatalma alá esett. Vitás esetben ezt el kellett dönteni, és érthető, hogy ezt a kérdést nem magisztrátus döntötte el. Hiszen éppen a magisztrátusi teljhatalmú jogkör alóli kiváltság kérdése volt vitás.

A százszemélyes bíróság hatáskörének megállapítása valószínűleg a XII táblás törvény utáni időre esett. A római végrendelet erkölcsössége vagy erkölcstelensége ugyanis csak akkor vetődhetett fel, amikor a *testamentum per aes et libram* interpretációs bevezetése által lehetőség nyílt arra, hogy római polgár, megsértve családfői kötelességét, gyermekeit megkerülve, vagy onát családon kívüli személyre hagyja.

Erre pedig, mint alább kifejtjük, a XII táblás törvény idejében még nem volt lehetőség, hanem az csak később, habár nem sokkal a törvény után nyílhatott meg római polgárok számára, a pontifikális interpretáció kidolgozta *bonorum emptio*s eljárással.⁶⁶⁶ Addig legfeljebb az lehetett vitás, hogy a családfő UTI LEGASSIT jogköre gyakorlásában nem ment-e el olyan határon túl, ahol már *prodigus*nak, pazarlónak kell minősíteni, s a *furiosus*hoz hasonlóan

⁶⁶³Wieacker (423) 433.

⁶⁶⁴Dulckeit (122) 80., Nocera (302) 210., (303).

⁶⁶⁵Kunkel (218).

⁶⁶⁶Zlinszky (443) 150., Lent XXVI. 5.

gondnokság alá vethető lett volna – ha még élne. Így csak intézkedései, *legatumai* kötelező volta volt elbírálni. A 100 személyes bíróság kötelességsértő végrendelet esetén is *furiosus*nak tekintette visszaható hatállyal a végintézkedőt. Ebből visszakövetkeztetve eredeti hatásköre a vagyoni feletti rendelkezési jog kérdésére terjedhetett ki, modern kifejezéssel a családfő cselekvőképességének elbírálására.

3. QUAESITOROK – NYOMOZÓK

Vitás a tudományban, hogy a *quaestores parricidii* állandó tisztséget jelentettek-e az archaikus korban, vagy alkalmoszerű kinevezéssel jutottak tisztségbe.⁶⁶⁷ Ha elfogadjuk Kunkel álláspontját, aki az utóbbit vallotta, úgy kellett léteznie a magisztrátus egyszemélyi nyomozása mellett testületi nyomozásnak is már ebben az archaikus időben; több *quaestor*, *quaesitor* nyert megbízást arra, hogy főbenjáró ügyben a nyomozást lefolytassa. Valószínűleg esetről esetre a szenátorok közül választották őket. Az ilyen alkalmi *quaestio*k a jog és tényállás kérdését nyilván egyszerre dönthették el, és utána testületi ítéletet hoztak a szankció tárgyában. Ez a forma átvezet bennünket a törvény által bevezetett rendes (büntető) eljáráshoz.

4. LEX ÉS LEGIS ACTIO

Róma törvényei a szokás által ébren tartott *ius* újabb szabályai voltak. Olyan szabályok, amelyeket az új város igényeinek megfelelően a város vezetői megállapítottak, kiválasztottak, a vének tanácsával megtanácskoztak, és a nekik is tetsző törvény beiktatása felől a fegyveres római polgárok testületét megkérdezték. Az ilyen módon létrehozott törvény része lett a *ius Quiritium*nak, és a *ius Quiritium* szabályozta az eljárás rendjét is akkor, ha a polgárok között ilyen vagy olyan kérdésben vita támadt.

Lexet, törvényt azonban nem csak a törvényhozó testület hozhatott általános érvénnyel, *lex*nek, törvénynek minősült az a megkötés is, amelyet a római polgárok egymással szemben vállaltak a törvény által elismert és biztosított módon. (Erről még részletesen szólunk, most legyen elég csak annyi, hogy a kötelezően vállalt kötelezettség is a római polgár törvényes kötelezettségévé vált.) A törvényes kötelezettségek kikényszerítése a *legis actio*s eljárás keretében történt. Erről Gaius tankönyve a következőképp tájékoztat:

„IV. 11. Azokat az *actio*kat, amelyeket a *veteres* használtak, *legis actio*knak nevezték, vagy azért mert a törvények hozták őket létre (mivel ugyanis akkor a *praetor edictuma*, amellyel a legtöbb *actio*t bevezették, nem volt még hasz-

⁶⁶⁷Így Dulckeit/Waldstein (122) 80.

nálatban); vagy azért, mert maguknak a törvényeknek a szavaihoz alkalmazták azokat és épp ezért változtathatatlanokként, mint a törvényeket, úgy tartották be őket.

IV. 12. Ötféle módon lehet *legis actio* útján perelni: *sacramento*, *per iudicis postulationem*, *per conditionem*, *per manus iniectionem*, *per pignoris capionem* (eskü /fogadás/ által, bírókérés által, követelés által, kézrátétel által, zálogolás által).

IV. 13. A *sacramenti actio* általános (jellegű) kereset volt. Ahol ugyanis a törvény nem rendelkezett arról, hogy másképpen kell eljárni, azokban az esetekben *sacramentummal* kellett perelni. Ez az *actio* ugyanolyan veszedelmes volt a hamisat állítóra nézve, mint amilyen veszedelmes ez idő szerint (Gaius korában) a meghatározott pénzösszeg hitelezésének a keresete a *sponsio* (ígéret) miatt, amely (viszont) a felperest veszélyezteti, ha tartozatlant követel.

IV. 14. A (hamis) eskü büntetése vagy 500, vagy 50 (*as*). Ugyanis az 1000 *ast*, vagy ennél többet érő dolgoknál 500 *ast*, a kevesebbet érőknél pedig 50 *ast* kívántak meg *sacramentum*ként. Így rendelkezett a XII táblás törvény.

IV. 16. Ha *in rem* pereltek, az ingó és mozgó (dolgokat), feltéve, hogy azokat a törvény elé vinni és odavezetni lehet, az *in iure* eljárásban vindikáltak ezen a módon: aki vindikált, az egy vesszőt tartott (a kezében). Azután megragadta magát a dolgot, pl. egy rabszolgát, és így szól: AZT ÁLLÍTOM, HOGY EZ A RABSZOLGA A *IUS QUIRITIUM* FOLYTÁN AZ ENYÉM, A MAGA INDOKAI ALAPJÁN, AHOGY MONDOTTAM, ÍME VELED SZEMBEN IGÉNYT TÁMASZTOK, és egyúttal rátette a pálcát a rabszolgára. Az ellenfél hasonlóképpen mondotta és tette ugyanezt. Miután mindketten vindikáltak, a *praetor* azt mondta: ERESSZÉTEK EL MINDKETTEN A RABSZOLGÁT! Azok elengedték. Aki előbb vindikált, az ezt kérdezte a másiktól: KÖVETELEM, MONDD MEG, MILYEN JOGALAPON VINDIKÁLOD! Az így válaszolt: JOGOSAN CSELEKEDTEM, AMIKOR IGÉNYT TÁMASZTOT-TAM. Ezután az, aki előbb vindikált, ezt mondta: MIVEL TE JOGTALANUL VINDIKÁLTÁL, FELHÍVLAK 500 *AS SACRAMENTUM* LETÉTBE HELYEZÉSÉRE! Az ellenfél is hasonlóképpen szólott: ÉS ÉN IS TÉGED. Tudniillik, ha 1000 *asra*, vagy ennél többre pereltek, 500, ha kevesebbre, 50 *ast* neveztek meg *sacramentum*ként. Ezután ugyanaz következett, mint amikor *in personam* pereltek. Majd a *praetor* kettőjük közül az egyik javára *vindicat* mondott, azaz egyiküket ideiglenesen birtokossá tette, és megparancsolta neki, hogy adjon az ellenfélnek a perre és a birtokra kezeseket, azaz a dolog és gyűmölcssei tekintetében. Más kezeseket kapott maga a *praetor* is mindkettőtől a *sacramentum*ot illetően, amely az államra szállott. A pálcát mintegy lándzsa helyett használták, valahogy a jogszerű tulajdon jeleként. Mert leginkább azt tartották a sajátjuknak, amit az ellenségtől vettek el. Ezért szólnak le lándzsát a *centumviralis* bíróság elé is."

Az archaikus eljárásnak a kérdései máig is a tudomány legvitatottabb területéhez tartoznak. Vajon kiinduló hipotézisünk, a historikusok Róma alapításáról szóló tanításának elfogadása, alkalmas-e arra, hogy az eddigi tudományban feloldhatatlannak látszó ellentétek megoldását szolgálja?

XVIII. A *LEGIS ACTIO SACRAMENTO* IN REM KELETKEZÉSE

1. KÜLÖNBÖZŐ FELTÉTELEZÉSEK

A *legis actio sacramento in rem* (l.a.s.i.r.) irodalma hatalmas. Legújabban (1985-ben) Kaser és J. G. Wolf egyidejűleg két tanulmányt publikáltak e körben és ehhez Kaser még további kiegészítéseket fűzött.⁶⁶⁸ Ennek ellenére a kérdés nem tekinthető lezártnak; az én gondolataimon kívül a SZ 106. száma Hackl tollából is közölt egy tanulmányt ugyanezen tárgyról.⁶⁶⁹ A l.a.s.i.r. körében a tudomány két kérdéssel küszködik. Az egyik, hogyan lehetséges, hogy az állam az archaikus korszakban, alig kibontakozott gazdasági körülmények között, a tulajdon fogalmát még nem ismerve, egyáltalán törődött azzal, hogy egy dologhoz való jog magánszemélyek között hogy alakul. A második kérdés: hogyan történt pontosan ennek a vitának az eldöntése, melyről ugyan számos forrás tájékoztat bennünket, azok azonban részben hézagosak, részben egymásnak ellentmondók.

A kérdéskör annál fontosabb, mert a dologgal kapcsolatos pernek a római tulajdonfogalom kialakulása szempontjából rendkívüli jelentősége volt. A római dologi jog eredete a peres eljárásból vezethető le. Kaser a peres eredetből kiindulva jutott el híres relatív tulajdonról szóló elméletéhez,⁶⁷⁰ mely szerint a rómaiak nem ismertek volna abszolút tulajdonfogalmat, hanem csak arról dönthettek, hogy kinek van nagyobb joga az adott dologhoz. Ehhez az elméletéhez szerzője számos támadás ellenére lényegében mindmáig ragaszkodik, és a perrel kapcsolatos nézetei alapján véleményem szerint nem is tehet mást. J. G. Wolf ezzel szemben a per kiváltó okát keresve jutott ahhoz az elméletéhez, hogy a per eredetileg személyisértési per volt, annak bevezető szakasza a más dolgán esett sérelmet jelképezte volna és a per eredetileg csakis rabszolga vonatkozásában döntötte volna el azt a jogot, hogy kié a rabszolga, mégpedig azon kérdés alapján, hogy kinek van joga azt bántal-

⁶⁶⁸Kaser (211, 212), Wolf (434).

⁶⁶⁹Hackl, Karl, Der Sakramentsprozess über Herrschaftsrechte und die in iure cessio, SZ 106 (1989) sk.

⁶⁷⁰Először (203); (211) 1. és 3. jegyzet, valamint (212) 5. j.-ben Kaser idézi az ellenvéleményeket, de álláspontját fenntartja; ellenvetéseire megnyugtató megoldás eddig éppúgy nem született, mint az ellenpárt fenntartásaira. Vö. Diódsi (114).

mazni.⁶⁷¹ Mindkét megoldást meglehetősen kétesnek tartom és egyelőre a tudomány sem fogadta el azokat.⁶⁷² Vegyük tehát egymás után sorra a két felvetett kérdés körét és kíséreljük meg azokat saját kiindulási alapunktól elemezve megválaszolni.

Az első kérdésre, miért foglalkozott egyáltalán az állam a *legis actio* keretében római polgárok dolog miatti vitájával, Wolf legutóbb azt a választ adta: azért, mert az államnak érdekében állott, hogy a személyes sértéseket jogi útra terelje, hiszen különben magánharc tört volna ki az állam keretein belül. Azáltal sikerült érdekeltté tenni egy dologgal, nevezetesen egy rabszolgával kapcsolatos vitában az államot, hogy a rabszolgát mint a családhoz tartozó személyt ért sérelem miatt fenyegető magánharc levezetésébe vonták be a hatóságot. Ez a sérelem azáltal állt volna elő, hogy a *legis actio sacramento* bevezető szakaszában mindkét fél rátette pálcáját a rabszolgára, mintegy „megütötte” őt, és az egyik a két ütés közül jogellenesnek minősült.

Régebbi válasz volt kérdésünkre az ún. *sacramentum*- vagy esküteória.⁶⁷³ Az államnak foglalkoznia kellett az istenek kiengesztelésével, akiket a hamis eskü az egész közösség ellen hangolt volna. Azáltal, hogy a felek mindegyike esküt tett a maga igazára, az egyik eskü szükségszerűen hamis kellett hogy legyen, és ennek a kiengesztelésében a köz érdekelt volt. Ennek a teóriának a gyengéje, hogy a per indulásakor semmiféle esküt nem tettek a felek. A későbbiekben visszatérünk még e gondolatra, mindenesetre így ez a megoldás sem mutatkozott elégségesnek.

Rokon vele a magánharcelmélet.⁶⁷⁴ Eredetileg, mondják azok, akik ezt vallják, a felek valóban harcoltak a dolog birtokáért. Ezt a harcot aztán a belső béke okából a hatóság elé vitték, jelképesen mutatták be, a hatóság békét parancsolt a felek között és eldöntötte a harc eredményét.

Ennek a megoldásnak sok valószínűsége van. Mégis kétséges azért, mert az archaikus római jog világában a legtöbb dologgal kapcsolatban magánharcra voltak a felek utalva.

Az ugyanis nem vitás, hogy kezdetben a *legis actio sacramento in rem* csak bizonyos dolgok csoportjával kapcsolatos viták eldöntését szolgálta. Hogy ez valóban csak a rabszolga lett volna, ahogy ezt Wolf állítja, vagy pedig az összes *res mancipi* vonatkozásában fennállt volna a lehetőség, netán ezek közül csak az ingókra terjedt ki, amint ismét mások mondják,⁶⁷⁵ az kérdéses. Azt azonban jelenleg senki sem vallja, hogy kezdettől bármely dolog vitás

⁶⁷¹(434) 3. sk.

⁶⁷²Wolfal szemben Kaser (212) ellenvetésein kívül Wieacker (423) is, Kaserrel szemben Kunkel/Selb (200), Selb (366).

⁶⁷³Wieacker (421), 49., Wolf (434), 25., 32. sk., Kaser (211), 689., uő. (207) I. 2. 20, 17. j., 22., 28–31. j., Horvát (192) 164 sk.

⁶⁷⁴Jhering (196) I. 118. sk., Lévy-Bruhl (232) 83 sk., Wolf (434) 4.5.13. j., Kaser (211) 679. 32. j., uő. (207) 20. 15. j., Wieacker (421) 41., Nocera (302). 109.

⁶⁷⁵Wolf (434) a rabszolgára „talán” mint első védhető tárgyra gondol, de erre a talánra építi egész elméletét. Diódsi pl. csak az ingókra először, s ebben sokan osztoznak, l. az irodalmat nála (115).

birtoka esetén *legis actiós* eljárás lett volna indítható. Ha a belső béke oly fontos volt, akkor ennek kellett volna megvalósulnia. Ez azonban a forrásokkal kifejezetten ellentétes.

2. A *IUS QUIRITIUM* VÉDELME

A kérdés feloldása szerintem a *meum esse ex iure Quiritium* kifejezésben rejlik. A *l.a.s.i.r.* pontos értelmének vizsgálatához ezt az első mondatban szereplő kifejezést kívánom mélyebben elemezni. Megtették ezt már Wolf és Kaser is, Wolf szinte szóról szóra elemezte a Gaius visszaadta *legis actiós* formulát. De megtette a magyar irodalomban Diódsi is és bizonyos vonatkozásokban Pólay.⁶⁷⁶ A legutóbbi és legrészletesebb elemzés Wolfé, aki a *hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio* formulát a szakramentumos pernél is, a mancipációs vétel formájában is tulajdonra vonatkozó nyilatkozatként értelmezi. Egyetértek vele. Természetesen nem gondolhatunk jogi értelemben kiforrott tulajdonfogalomra. *Meum est ex iure Quiritium* egy római polgár szájából azt jelentette: (a dolog) a *Quirites* joga szerint az enyém.

Wolf elmélete szerint ezt a formulát kezdetben csak rabszolgákon fennálló joggal kapcsolatban alkalmazták. Elmélete ezen a nézetten áll vagy bukik. Következtetése szerint a *vindicatio* személysértés volt, ez pedig a *res Mancipi* közül csak a szolga, mint *quasi* személy ellen volt elképzelhető.

Egyetértek Wolffal abban, hogy a mancipáció is, a *l.a.s.i.r.* is mindjárt kezdetben azon célra jöttek létre, amire azokat később használták.⁶⁷⁷ Nem valamely régi mágikus formulának későbbi átvitt értelmű alkalmazásáról van szó, hanem kezdettől jogi célra teremtett formulákról. Természetesen a későbbi jogmagyarázat az alkalmazás körét jelentősen tágíthatta. Wolfnak azt a véleményét viszont, hogy ezek szakemberek munkái, racionális jogtudomány átgondolt célra irányuló alkotásai, nem osztom.⁶⁷⁸ Ez az alábbiakban világosan kiderül. Egyelőre az a kérdés, milyen célra hozták őket eleve létre?

Milyen különbséget jelenthetett az archaikus korban, hogy egy dologra a római azt mondta: *meum est*, vagy azt: *meum est ex iure Quiritium*? *Meum est* egyszerűen azt jelentette, „az enyém”. A kezdetleges, állam előtti, társadalom tagja ezt mondta mindenre, ami hozzá tartozott, feleségére, gyermekére, használati tárgyait, birtokára.⁶⁷⁹ (Egyébként ugyanezt mondja a nyelvhasználat szerint a mai kor modern embere is.) Ami az övé volt, azt megvédte az idegenekkel szemben, minden rendelkezésére álló erővel, esetleg rokonai, barátai segítségével. (Más kérdés, hogy mennyire sikerült ez neki.) A Kr. e. VIII. században a latin és oszk törzsek Közép-Itáliában, amint ezt többször

⁶⁷⁶Diódsi (115), Pólay (325), (434).

⁶⁷⁷(434) 4., 12., Kaser (211) 672. 32. j.

⁶⁷⁸(434) 1. Kaser látszólag egyetért. Ilyen értelemben Behrends (27) 4. is.

⁶⁷⁹Ridgway (343) 15. sk., Kaser (211) 8., Waldstein (122) § 9.IV.2., Capogrossi-Colognesi (75., 79.).

hangsúlyoztuk, olyan törzsi társadalomban éltek, amely az enyém körébe tartozó dolgokat és személyeket önhatalommal védte. Legfeljebb az etruszkoknak lehetett ebben a korban már korai államra jellemző szervezetük és ezzel együtt jog- és jogvédelem-fogalmuk, ám történelmileg ezt is legfeljebb a VII. századtól tudjuk kimutatni.⁶⁸⁰

Rómának éppen az a sajátossága⁶⁸¹ ebben a környezetben, hogy bizonyos vonatkozású jogvédelmet ismer, s ez már államot feltételez. Ez vezet arra a gondolatra, hogy a római törzsi-nemzetségi szervezet mesterséges szervezet, állam. A környező törzsi társadalomnak is megvoltak a maga társadalmi normái, a *ius* köre. Ennek betartásáról a törzsi társadalom gondoskodott. A törzsi *ius* köréből azonban kivaszolták azokat az elemeket, akik Rómában összeverődtek. Sorsuk a jogfosztottság, kiszolgáltatottság, pusztulás lett volna. Ehelyett összeverődtek, megalkották a maguk mesterséges törzsi államát és ennek keretében megalkották azt a jogot, az ő saját és legsajátosabb jogukat, amely *ius Quiritium* őket *Quiritesszé*, szabad polgárokká, újra egy közösség részeivé tette.⁶⁸²

Ius Quiritium az a jog, amely a *Quirites* közt érvényesült. Vagy még a törzsi szokás erejével, spontán módra, vagy a súlyos antagonisztikus ellentétek miatt szakrális döntések útján, vagy (és számunkra most ez a legérdekesebb) mint a *Quirites* közössége által bevezetett új törvényes jog, amelyet a *Quirites* egységesen normának ismertek el és ezért együttesen védelmezték. *Ius Quiritium* az a jog, amelyet a *Quirites* közössége biztosított, amelyet az új állam nemcsak elismert, hanem megkövetelt, védelmezett, szankcionált. *Meum est ex iure Quiritium* azt jelentette: a *Quirites* államának joga szerint az enyém, azaz ezzel a dologgal kapcsolatban a *Quirites* állama védelmez engem.

3. RES MANCIPI

Úgy tűnik, az a hatalmi pozíció, amit az állam saját hozzájárulásával biztosított polgárainak, a *res mancipi* (mancipálható dolgok) fölötti hatalom volt. Ezek a *heredium*, a rabszolgák és az ígásállatok. Amint említettük, a sorozat kezdeti teljessége vitás. Miért éppen ezek és miért mindezek?⁶⁸³ Egyszerűen lehetne a kérdésre azzal válaszolni, hogy semmiféle olyan forrásunk nincs, amely a *res mancipi* védelmében fokozatosságot, időbeli sorrendet tenne megállapíthatóvá és azt igazolná, hogy egyesek korábban, mások később váltak

⁶⁸⁰Ridgway (343) 353., Alföldi (7) 148., uő. (8) 29., Heurgon (189) 55. sk., Gaudemet (152) 25. sk.

⁶⁸¹Zlinszky (442), Diódsi (116) bev., De Francisci (102) III. 4.

⁶⁸²Gai. 1.1.1., Liv. 1.8.1.

⁶⁸³A *res mancipi* irodalma felsorolhatatlan. Részletesen Diódsi (115) sk. Kiemelkedő Scherillo (359), újabban Kunkel/Mayer-Maly (201) 83. és Capogrossi-Colognesi (70). L. alább XXIV. is.

államilag védett javakká.⁶⁸⁴ Ha pedig nem létezik forrás valamely feltételezés alátámasztására, akkor nagyon óvatosan kell bánni a teóriákkal. Pusztán csak azért, hogy egy elméletet fel lehessen rá építeni, nem szabad alapokat létesíteni.

Mondhatná itt a kritikus, hogy én is hipotetikus feltételezésből indulok ki a római ősi jog egyes kérdéseinek megoldásánál. Ám az én hipotézisem alapja a római historikusok hagyománya, és én éppen azt vizsgálom a jog bizonyítékaiból kiindulva, hogy ezt a historikus hagyományt a bizonyítottnak tekinthető jogi hagyomány alátámasztja-e vagy nem. A történetet magát nem én találtam ki, hanem az a Kr. e. II-I. századtól adva van.

Ám messzebbre is mehetünk és tovább is léphetünk. Forrásszerű is, hogy a *res mancipi* voltak a védett tulajdon első tárgyai és gazdasági indokokkal valószínűsíteni lehet ennek a forrásszerűségnek az alaposságát.

Az antik források szerint az új városban a *heredium*ot, egy-egy polgár házhelyül szolgáló kertes telkét, a választott felsőbbség osztotta ki.⁶⁸⁵ A kis településen félnomádok és parasztok kerültek együvé és voltak ebből fakadó nehézségek. Teljesen érthető, hogy a *heredium*ot a felsőbbség osztotta szét. Amit az állam ad, az állam védje is meg.

Szolgák és igavonó állatok vonatkozásában utalunk Gaiusnak arra a megállapítására, hogy a rómaiak azt tartották leginkább sajátjuknak, amit fegyverrel szereztek.⁶⁸⁶ Rómában a hadizsákmány általában és elvben köztulajdonba került. Ez így volt később és nyilván így volt már az archaikus korban is.⁶⁸⁷ Az archaikus közösség pedig a zsákmányolt nyájakat, fegyvereket, értéktárgyakat fordíthatta közcélokra: az igavonó állatot és rabszolgát viszont csak családi gazdaságban tudta hasznosítani. Ez lehetett az oka annak, hogy éppen ezeket az egyes *Quirites* családok között osztották szét, s a római ezek vonatkozásában állíthatta: *meum est ex iure Quiritium*. Ugyanazzal a joggal, mint asszony, gyermek, ház és kert vonatkozásában. Hozzá tartoztak családi vagyonához, mégpedig *iure Quiritium*, neki juttatott zsákmányként.⁶⁸⁸

E szerint *meum est ex iure Quiritium* az állam által az egyes polgárnak juttatott hatalmi helyzetet jelentett, személyhez vagy dologhoz fűződő jogot. A primitív társadalmak formalizmusának megfelelően ez a hatalmi helyzet a többi polgárok előtt tett ünnepélyes nyilatkozattal jött létre. A nyilatkozatot azok előtt tették, akik e hatalmi helyzetet a maguk részéről is biztosították.

⁶⁸⁴Andreev (18) 4., Wolf nézete, hogy a rabszolga volt az első államilag védett érték, látszólag jól illeszkedik az osztályharcelméletbe. Ám az archaikus Rómában nem volt még számottevő rabszolgareteg, és a jogvédelem a „rabszolgatartót” nem a rabszolgával szemben illette meg, hanem a másik rabszolgatartóval szemben.

⁶⁸⁵Varro r. r. 1.102., Gai. 2. 17–24., Liv. 6.30.2.; Plin. NH 18.2.; Cic. De repub. 2.14.1.; Flacc. Gnom. 153.26.; Festus P. 54.; vö., Andreev (18) 4., irodalommal De Martino (105) 694.

⁶⁸⁶Gai. 4.16. *festuca utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti dominii, quando iusto dominio ea maxime sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent*. Vö. Alföldi (8) 333., Thormann (386) 32. Catalano (80) 141.

⁶⁸⁷Bona (49) 334. sk., Catalano (80) 142.

⁶⁸⁸Zlinszky (446); Thormann (368) 77. sk., Catalano (80) 150., Scherillo (359).

A hatalom alá vétel formája szerint könnyen keletkezhett a zsákmánymegosztásnál, ahol a fegyveres férfi a neki kiosztott igásállatra vagy rabszolgára lándzsáját rátéve a *meum est ex iure Quiritium* formuláját elmondta.⁶⁸⁹ A forma és a szöveg azután különválva a zsákmánymegosztástól olyan formává szilárdult, amellyel *quiritar* tulajdont kinyilatkoztatni lehetett. Így került a formula a nyilván már korábbról is ismert⁶⁹⁰ rézércvétel, a *mancipáció* elé, hogy azzal *quiritar* tulajdont vagy kötelezettséget lehessen szerezni. Ezért állították ugyanezt a formulát a *l.a.s.i.r.* első szakaszában, hogy kezdettől világos legyen, a peres fél olyan hatalmat igényel a dolog fölött, amely vonatkozásában neki az állam segítséggel, védelemmel tartozik.

Kétségtelen, hogy az archaikus római világban más dolgok is kerültek egyes polgárok hatalmába, nem csak *res Mancipi*. Sem azt nem tudom elfogadni, hogy a *res Mancipi* kezdetben elidegeníthetetlenek voltak,⁶⁹¹ sem azt, hogy kezdetben egyedüli tárgyai voltak a családi vagyonnak.⁶⁹² Ezek voltak viszont az egyedüliek, amelyeket a családi vagyon tárgyaiból az állam biztosított. Az államhatalom e korai periódusban a polgár egyéb javai iránt nem érdeklődött. Súlyos vagyon elleni vétségeknél, rongálásnál és lopásnál is az egyes polgár dolga volt, hogy elégtételt követeljen, szankciót gyakoroljon. Még a XII táblás törvényben is csak ellenőrizte az állam a cselekmények miatti egyéni akciót, nem vette át az eljárást.⁶⁹³ Könnyen lehetséges persze, hogy a Róma előtti társadalomnak volt korszaka, mikor még nem ismertek családi vagy magánvagyon. Vonatkozhatott ez az ingatlanokra, de vonatkozhatott más közös tárgyakra is. Kivált a pásztortörzsekre ez könnyen elképzelhető. Ilyen időre való emlékezet az archaikus Rómában létezhetett. Egyes intézményekben ennek nyomát még érzékelhetjük.⁶⁹⁴ Ám Rómában magában a hagyomány szerint az alapítástól kezdődően volt családi hatalomba adott ingatlan, heredium, mégpedig a falakon belül, ahol a magisztrátus könnyen elérhette.

Ha ilyen ingatlanokon volt a vita, a magisztrátus a helyszínre szállt ki és ebben az esetben *in ius* az archaikus perben az a hely volt, ahol a magisztrátus

⁶⁸⁹Közvetlen forrásunk ugyan erre nincs, de Gai. 622. j.-ben id. helyéből következtethető. Alföldi, Catalano, Thormann hasonlóan gondolkodnak. Véleményem szerint megalapozottabb a *festuca*-rátétellel kapcsolatban ez a hipotézis, mint Wolf *iniuria*-elmélete.

⁶⁹⁰Már a Róma előtti időből, l. fenn. XIV.1., vö. Thormann (386) és Kaser (208) 1.45. Ellenkezőleg Wolf (431).

⁶⁹¹Wolf (431) a 89. oldallal ellentétben. Lehetett ilyen a Róma előtti társadalomban, ám ott nem beszélhetünk *res Mancipi*-ről.

⁶⁹²Irod. Diódsi (113), (115) 22., 56., Kaser (208) I. 120.; Kunkel/Mayer-Maly (201) 142. sk.; Wolf (431) 2. sk.; Wlassak (425) egyenlőséget tesz a *res Mancipi* és a *familia* közé, erről már Diódsi (113) 91. és (115) 23.

⁶⁹³Lehetne érvelésem ellen felhozni, hogy lopás esetén a *res Mancipi*-t sem az állam védte, csak háttérrel biztosított az egyéni fellépéshez; csakhogy lopás esetén nem két *ex iure Quiritium* levezethető igény ütközött, ezért nem volt szükség állami beavatkozásra; vö. alább XXI. 5.

⁶⁹⁴Andreev (18) 2. sk., – gondoljunk az *agri compascui*, az *ager publicus* intézményekre vagy akár a zsákmányjogra.

eljár.⁶⁹⁵ A magisztrátus a *manus consortio* céljából ment ki a helyszínre, ha szükséges volt. A forrásszerű adatok nem támogatják azt a nézetet, hogy az első pertárgyak csak ingók lehettek, még kevésbé azt, hogy csak rabszolgák.⁶⁹⁶

Válaszunk tehát az első kérdésre, amelyet a tudomány megválaszolni törekszik: Rómának szüksége volt a jogi útra, nagyobb szüksége, mint más környező társadalmi közösségeknek. Rómában ugyanis hiányoztak a természetes többségek, a törzs- és nemzetségfők, akik fenntarthatták volna a békét. Az önhatalmat pedig korlátok közé kellett szorítani, ha a város védelmi képességét fönt akarták tartani. Ezért az állam azokat a jogokat, amelyeket maga juttatott az egyes polgároknak, maga is biztosította. Könnyen lehetséges viszont, hogy az archaikus világ szimbolizmusa mellett a *l.a.s.i.r.* bevezető szakasza egy Róma előtti társadalom szimbolikus vagy valódi párharcára utal vissza.⁶⁹⁷

Származhatott azonban e szembenállás, a római per korai kontradiktórius jellege abból is, hogy Róma heterogén népességében két-két szembenálló fél egyaránt meg lehetett győződve felfogása jogosságáról a saját hagyománya szerint, úgy hogy a két álláspont mégis ellenkező volt. A *iurisdictio* alább részletezendő szerepe itt lép előtérbe: adott esetben két indokoltan „jogosnak” tartott nézet közül ki kellett választani azt, amely ezentúl vagy ebben az esetben Rómában jogos lett. Ez azonban semmit sem változtat azon, amit elmondtunk. Szakrális elem ennek a perbeli bevezető szakasznak a során semmi esetre sem adódott. A per bevezetésénél a rómaiak nem tettek esküt.⁶⁹⁸

XIX. A PER BEVEZETŐ SZAKASZA

1. IN IUS VOCARE – A PERBE HÍVÁS

Ha tehát a római polgár a másik polgárt *in ius* idézte, vele a vitás dolgot a magisztrátus elé vitte és pálcáját rátéve elmondta: *meum est ex iure Quiritium*, ezzel véleményem szerint azt mondta, „államilag biztosított jogom van ehhez a dologhoz”.⁶⁹⁹ Ezt a felek kölcsönösen elmondták.

⁶⁹⁵Gellius e tekintetben világos 20. 10. 7–9. Kaser (212) 674. sk. ezt meggyőzőn elemzi. A *magistratus* jelenlétében történt ingatlanazonosítás helyszíni megvalósítása helyébe később tanúk előtt történt helyszíni azonosítás és a *sumere vindicias* szimbolikus gesztusa lépett, amint ezt Gaius és Festus is tanúsítják.

⁶⁹⁶Ez önmagában is megdöntené Wolf *iniuria*-elméletét, amely azzal áll vagy bukik, hogy a sérelem tárgya először csak ember – rabszolgá – lehetett.

⁶⁹⁷Diódsi (114) 73. 8. j. Lévy-Bruhl (232).

⁶⁹⁸Ezt alátámasztja Wolf (431) 24., Weiss (404) 74., Kaser (211) 703. Az eskü csak a második perszakaszban jutott szerephez. Vö. Wenger (406), Mayr (269), Selb (365).

⁶⁹⁹Vö. Zlinszky (446) Szándékosan használom az „államilag” kifejezést, az államalapításról fentebb elmondottak szellemében. Így Zlinszky (442) is, vö. Behrends (31) l. j. – Ha a tárgy nem volt *in iure* jelen, a leírását pontosan kellett elmondani; erről gúnyolódik Cicero: *fundum qui est in agro qui Sabinus vocatur ex iure Quiritium meum esse aio*. Ehhez Kaser (211) 680., a perbe híváshoz uő. uo. 703. és 93. j. irodalommal. Vö. Michel (280) is.

Ezenkívül, hogy kölcsönösen kijelentették a dologhoz fűződő államilag biztosított jogukat, a felek a bevezető szakaszban még két dolgot tettek.⁷⁰⁰ E tevékenységük a források alapján ugyan nehezen szétválasztható, de Wolf és Kaser e perbeli aktusok közti különbséget részletesen elemezték. Nézetüket osztom és csak néhány kérdésben kívánom kiegészíteni.

2. MANUS CONSERERE – A PERTÁRGY AZONOSÍTÁSA

A két fél a magisztrátus előtt megragadta a per tárgyát. Ez a XII táblás törvény terminológiája szerint *manus conserere*. Álláspontom szerint ez a gesztus a pertárgy azonosítását szolgálta. Biztonságot teremtett abban a vonatkozásban, hogy mindkét fél ugyanarra a dologra gondol.⁷⁰¹ Ugyanezen célból történt, hogy ha a dolog nem volt *in ius* vihető, a magisztrátus kezdetben odament a per tárgyhöz és ettől az a hely volt *in ius*. Később pedig, amikor a túlzottan elfoglalt hatóság az egyre növekvő városban már nem tudott kiszállni a helyszínre, utasította a feleket arra, hogy tanúikkal keressék fel a per tárgyát – többnyire ingatlant – és ott a helyszínen állapítsák meg, hogy mindketten ugyanazt a tárgyat vitatják: ez volt a *manus consortio*. Ebben az esetben aztán nem volt szükséges a kézzel való megragadás, éppúgy mint később a *longa manu traditio* (rámutatással történt átruházás) esetében.⁷⁰² Gellius *Noctes Atticae* XX.10.7. alatt egy Ennius-vers elemzése során a következőket írja: „*Manum consere* a civiljogi kereset nevezetes kifejezése, mert amely dologgal kapcsolatban *in iure* annak ott léteiben vitatkoztak, akár föld, akár más dolog volt, azt az ellenféllel együtt megragadták és ünnepélyes szavakkal követelték, s az volt a pertárgy (*vindicicia*). A dolog megragadása a *praetor* jelenlétében történt, s ezért írták a felekről a XII táblás törvény szerint: *si qui in iure manum conserunt*. Ámde mikor aztán a *praetorok* Itália táguló határai között a *iurisdictio*s feladatokkal annyira el voltak foglalta, hogy terhes volt nekik a birtok odaítélése céljából (*vindiciarum dicendarum causa*) távoli dolgokhoz odafáradniok, bevezették hallgatag megegyezéssel a XII táblás törvény ellenében, hogy a perlekedők a törvényből (*ex iure*) a *manus consortio*ra hívtak fel, azaz egyik a másikat avégből, hogy a per tárgyát megragadják,

⁷⁰⁰Wolf (431) a bevezető szakaszban két mozzanatot különböztet meg, a tulajdonigény bejelentését és a pálcátételt 2. 2. j. Kaser (212.) részletesen kidolgozza a kettő közt a harmadik mozzanatot, a *manus consortio*t is. Teljesen osztom nézetét (Zlinszky 443.) 120, 62. j.: a perbe hívás után három szakaszos mozzanatot kell megkülönböztetnünk, a tulajdonra vonatkozó nyilatkozatot (*meum esse aio*), az azonosítást (*manus consortio*) és a hatósági közbelépésre történt igénybejelentést (*vindicatio*).

⁷⁰¹Dódsi (114.) 65 sk. és Wolf (431.) 9. úgy vélik, nem lehet tudni, mire szolgált a *manu prendere*, a pertárgy kézzel történt megragadása. Gellius leírása alapján azonban alig merülhet fel e fölött kétség.

⁷⁰²Wolf 11. a végrendelettel kapcsolatban Gai. 104. helyen leírt *tabulas tenens* mozzanatot írja le hasonló céllal történtnek, ami alátámasztja felfogásomat. Ha Wolf mégis 62. j. alatt e megállapítása ellenére a *manus consortio*ban a tulajdoni igény kifejeződését látja, ennek az az oka, hogy nála a *festuca* rátétele szimbolikus bántalmazást jelent. Ehhez Kaser (212) 675. sk., Santoro (356).

elhívta, s együtt kimenve a vitás ingatlanra, abból valamit, így egy göröngyöt kiemeltek s azt a *praetor* elé víve arra, mintegy az egész dologra, jelentették be igényüket.” A *manus consertio* az *in ius vocatió*t és a sajátkénti kijelentést követte.⁷⁰³ Ha így volt, akkor egyúttal eldőlt az is, hogy az *in ius vocatio* és a *vindicatio* előtt a perben nem volt előtárgyalás, ahogy ezt Kaser gondolta, hiszen különben teljesen felesleges lett volna ezután még egy *manus consertio*t lebonyolítani.⁷⁰⁴

3. VINDICARE – A KÖVETELÉS

A harmadik mozzanat⁷⁰⁵ a per bevezetésénél a *vindicta* rátétele a tárgyra azzal a nyilatkozattal *secundum suam causam sicut dixi ecce tibi vindictam impo- sui*. Ebből a kijelentésből a *secundum suam causam sicut dixi* rész visszautal a *manus consertio* előtti nyilatkozatra.

Secundum suam causam utalás az *ex iure Quiritium meum esse aio* nyilatkozatra. A dolog fölötti hatalmat a vindikáló fél e kijelentés alapján, annak okán, *causa* azaz jogilag értékelendő ok (jogcím) alapján követeli.⁷⁰⁶

Ezt a magyarázatot támasztja alá a *formula dixi* múlt idejű alakja. Sokan ütköztek már meg ezen a fogalmazáson.⁷⁰⁷ Ámde ha feltételezzük, hogy az eredeti kijelentés között, mikor a felperes kijelentette volt, hogy a dolgot a *Quirites* joga alapján magáénak vallja, és a közt a rész közt, hogy „amint mondtam, íme veled szemben rá helyezem vesszőmet”, a *manus consertio* történt meg, mégpedig nem mindig ott helyben azonnal, akkor a *dixi* múlt idejű alakja tökéletesen illik a helyére, arra utal vissza a *manus consertio* után, hogy „amint a *manus consertio* előtt már mondtam, a *Quirites* joga szerint magaménak vallom a dolgot”.

A *secundum suam causam sicut dixi* mondatrész interpunkciója körül is tudományos vita folyik.⁷⁰⁸ A *secundum suam causam* szavak tartozhatnának az eredeti hatalmat magának vindikáló kijelentéshez mintegy ilyen értelemben: ezt a dolgot én a római polgárok joga alapján magaménak vallom annak szerzési oka szerint. Tartozhatnak *sicut dixi*hez is olyan értelemben: annak

⁷⁰³Nem idegen ez az értelmezés Gaius szerint sem, de Gellius és Cicero alapján egyértelművé válik. Vö. Kaser (211) 21. j., Wolf (431) 6.

⁷⁰⁴Kaser a (207) 128. oldalon még egészen szembenáll a nézetemmel; most (211) 682. ezt az értelmezést is lehetőnek tartja.

⁷⁰⁵Wolf (431) 7. szemére hányja Gelliusnak, hogy pontatlan és nem említi a *manus consertio*val kapcsolatban a szükséges ünnepélyes formulákat. De Gellius itt épp, hogy pontos: a *sollenia verba* a *vindicatio* tartozékai.

⁷⁰⁶Wolf szerint egyszerre történt a kézzel megragadás és a *festuca* rátétele, bár azt ő is észleli, hogy ebben a sorrendben; így szerinte az előírt szöveg mindkét mozzanathoz járult. Az én – Kaserrel egyező – nézetem szerint csak az utóbbihoz.

⁷⁰⁷A *dixi* múlt ideje eddig sok fejtörést okozott, így Diódsi (114) 72.

⁷⁰⁸Diódsi (114) 73. sk. és 49–55. j. Szerintem a dologra vonatkozó *ius Quiritium* okára utal vissza, aminek alapján a *magistratus* fellépése igényelhető. Hasonlóan Kaser (211) 688., Santoro (354) 273.

okán, amint mondtam veled szemben a hatalom jelét ráteszem a vitás dologra. *Sicut dixi* bizonynyal a *vindicatio*hoz tartozik, hiszen a *dixi* múlt ideje a közben történt *manus conserti*ót szinte biztossá teszi. *Secundum suam causam* tehető ide is, oda is. Az újabb irodalom⁷⁰⁹ Valerius Probus rövidítései alapján a második részhez csatolja, ez azonban szerintem nem feltétlenül döntő érv. Valerius Probus rövidítései olyan korban keletkeztek, amikor a formuláknak már csak szimbolikus jelentőségük volt. Gaius is ezt eleveníti már meg. Ekkor a szöveget megszakítás nélkül mondták végig, egyszerűen a régi akció indításához tartozott és nem sokat jelentett annak eredeti tagolódása. Egyéb-ként a *secundum suam causam* elhelyezése azon az értelmezésen, amit én az előjátéknak tulajdonítok, nem változtat lényegesen.

Feltételezhető egyébként az is, hogy *secundum suam causam* akkor, ha a *manus conserti*óra külön, a bevezetést megszakítva került sor, kétszer szerepelt: egyszer *meum esse aio* után, egyszer pedig *sicut dixi* előtt; ez illenék az összecsengéseket kereső és ismétléseket kedvelő kultikus szövegezéshez.

4. MITTITE AMBO REM – A PERTÁRGY ELVONÁSA

Az eljárásban most következett a magisztrátus szerepe. Két fél egymással szemben állította ugyanarról a dologról, hogy *ex iure Quiritium* hatalmuk van rajta. Az állam segítségét igényelték a hatalom érvényesítéséhez mindketten, az pedig csak egyiküknek járhatott. Az államnak tehát közbe kellett lépnie. Ez történt meg a magisztrátus által mondott *mittite ambo rem* szavakkal.⁷¹⁰

Fontoljuk meg, a magisztrátusnak, királynak, *consul*nak vagy *praetor*nak, ha egyáltalán foglalkozott a vitával, mit kellett először tennie: nyilván annak a tisztázása volt szükséges, hogy valóban *ex iure Quiritium* biztosítandó jogigényről volt-e szó. Lehet, hogy ez közhelynek hat. Úgy érzem azonban, hogy ennek a szükségességét és az abból adódó tisztázandó körülményeket a tudomány eddig nem gondolta végig következetesen.

Engedtessek meg, hogy párhuzamot vonjak a *legis actio* és a későbbi *rei vindicatio* (tulajdoni per) között. A *rei vindicatio* keresetéhez tartozott először a tulajdonra való hivatkozás, amelyet a felperesnek később bizonyítania kellett. Másodszor tisztázni kellett, esetleg előzetes eljárásban, hogy a keresett dolog ténylegesen az alperes birtokában van-e. Ez történhetett az alperes beismerése által vagy az *actio ad exhibendum* (felmutatásra felszólító kereset) keretei között. A hivatkozott tulajdonjog alapján, a birtok tisztázása után, követelte most már a felperes a dolgot magának a hatóság segítségével. Tulajdonjoga a *causa* (jogcím), amely igényét megalapozta.

⁷⁰⁹A gaiusi formula – *meum esse aio secundum suam causam sicut dixi ecce tibi vindictam inposui* – interpunkciójáról Wolf (431) 17. 88. j., Diódsi (114) 70. sk.

⁷¹⁰Wolf (431) 19 sk., Diódsi (114.) 72.

Kezdetleges formában ez történt a *l.a.s.i.r.* folyamatában is. Ebben az ősi perben, talán az első perben, amely egyáltalán keletkezett,⁷¹¹ az eljárás lefűtása hasonlított a későbbihez, hiszen az elérendő eredmény is azonos volt.

Valaki a maga dolgát vissza akarta kapni. A dolog más hatalmában volt. A követelőnek a maga dolgához *ex iure Quiritium* volt joga, kérhette igénye érvényesítéséhez az állami segítséget. Ehhez hivatkoznia kellett a jogra, azonosítania kellett a követelt dolgot és ki kellett fejeznie az igényét, hogy segítséget óhajt kapni. Ha csak az egyik fél fejtette ki mindezeket, a hatóság *in iure cessio*t, átengedést rendelt (*addictio*). Ámde ha az ellenpárt is ugyanazon igénnyel lépett fel a dologgal kapcsolatban, úgy azonos kijelentést tett az is.⁷¹² Ekkor vált szükségessé a magisztrátus beavatkozása.

5. GAIUS ÉS GELLIUS

Állítom, hogy a gaiusi hagyomány e vonatkozásban félrevezette a mai tudomány legtöbb képviselőjét. Gaius szerint a magisztrátus fő szerepe az ügyben a bíró kinevezése.

Gellius szövegéből az tűnik ki, hogy a magisztrátus *vindiciarum dicendarum causa* lépett bele az ügybe.⁷¹³ Ugyan Gaius is utalt arra, hogy a magisztrátusnak el kellett döntenie, vajon egyáltalán megadja-e a keresetet a felperesnek. Ámde ez a kérdés Gaius idejében meglehetősen formális volt, a keresetek a civiljogban és az ediktumban tételesen tisztázottak voltak. Az archaikus időben a *iurisdictio*s hatáskör ebben a vonatkozásban sokkal inkább szolgálhatott újításokkal.

Gellius kijelentése az általános Gaius szövegén alapuló felfogás szerint csak az esetenként szükséges közbenső birtok odaítélésére vonatkozott, a pertárgy biztosítását célozta az ítélet meghozataláig. Gondolkodásunk ebben

⁷¹¹ Az irodalomban elterjedt nézet, hogy a római per először deliktuális igény érvényesítésére jött létre, és mint *in personam actio* keletkezett. (Erre a nézetre Wolf (431) 27, Kaser (211) 87. j. Arangio Ruiz (19) 7. szerint az első per a *manus injectio* volt. Én úgy vélem, hogy a *l.a.s. in rem* megelőzte a *l.a.s. in personam* bevezetését. (Selb ezt vitatja, vö. Iura 37 (1986) F. Sturm, der 26. Deutsche Rechtshistorikertag, 235.) Személyek feletti vita könnyebben rendezhető volt a kis közösség családi autonómiáinak körében, mint vagyoni. A kötelmek létrejöttéhez nyilván hozzájárult a deliktuális igény, de erről bizonyos, hogy jóval az *l.a.s.i.r.* bevezetése után is még önhatalommal történt az igény érvényesítése, közösségi kontroll alatt, nem perben. Nem lehetett tehát az első *l.a.* előképe. Annál is valószínűbbnek tűnik, hogy az állami hatalmat először az ütköző (és régi szokás szerint kölcsönösen jogosnak tűnő) dolog feletti hatalmi igények érvényesítésére vették igénybe, mert a személyi körben, a családok szokásainak ütközésénél valószínű, hogy az egyeztetés kezdetben szakrális úton történt (L. előbb XIV.4.b.)

⁷¹² Kaser (211) 601. felveti a kérdést, vajon miért volt szükséges a rómaiaknál igényperként kialakítani a *l.a.s.i.r.* menetét és miért kellett mindkét félnek nyilatkoznia *ex iure Quiritium* származtatott jogáról. Szerintem csak ez vezethetett a *magistratus* fellépéséhez, ez tette a *iurisdictio* gyakorlását elengedhetetlenné.

⁷¹³ Ezt már Weiss (404.) 67. is megállapította, csak nem vonta le a további következtetéseket.

a sémában mozog, bár Festusnak a vonatkozó szövege a Gelliusé mellett meggondolásra készíthette volna az elemzőket.⁷¹⁴ Gaius korában a felperesnek elő kellett adnia keresete jogalapját, míg az alperes, a boldog birtokos tartózkodhatott minden közléstől. A birtok mellett ekkor már a törvényesség vélelme szólt. A magisztrátusnak *vindicias*, ideiglenes birtokot csak igen ritkán kellett adnia, akkor, ha az alperes kétes, megbízhatatlan egyén volt és nem tudott biztonságot nyújtani arra, hogy az ítélethozatalig a dolgot valóban megőrzi és rendelkezésre bocsátja.

Az archaikus korban azonban elsősorban az volt kérdéses, hogy van-e egyáltalán valamelyik félnek *ex iure Quiritium* lehetősége a dolgot magáénak vallani. Ha pedig igen, akkor elmondható-e ez mindkét fél igényével kapcsolatosan. A magisztrátus hatalma abban állt, hogy a jogi helyzet vonatkozásában kötelező állásfoglalást tehetett. Joga és kötelezettsége volt a felek meghallgatása után⁷¹⁵ annak elbírálása, jár-e és melyik félnek jár állam által biztosított hatalmi helyzet a dolgon. Ha ezt valamelyik fél a másikkal szemben valószínűsíteni tudta, *vindicatio*ja alapján a magisztrátus az állam hatalmával átadta neki a dolgot, *vindicias* juttatott neki. Ez volt az *in iure* eljárás célja és lényege az archaikus korban.

Gyökeres különbség az archaikus és a modern eljárás között, hogy az archaikus perben először tisztázni kellett a jogkérdést, és el is kellett dönteni, csak ezután következett, ha szükséges, a tényállás vizsgálata. Az *in factum conceptae actiones* (tényállásra alapozott *praetori* kereset) vonatkozásában ez még a klasszikus korban is így volt. Valaki előadta a szerinte jogsegélyt igénylő tényállást és a hatóság azt állapította meg, hogy a tényállás egyáltalán érdemel-e jogsegélyt. Hogy a tényállás a valóságnak megfelelően került-e előadásra, csak akkor került vizsgálatra, ha a hatóság az egyébkénti jogsultságot a keresetre vonatkozóan már eldöntötte. Az anyagi jog fejlődése, tételeinek szaporodása és rendszere következtében egyre inkább eltolódott az arány azon peres eljárásoktól, ahol a jogkérdés először tisztázandó volt, azok javára, ahol tisztázott jogkérdés alapján tényállásról vitatkoztak a felek. Ma általában a tényállás a vitás, az archaikus Rómában többnyire a jog volt bizonytalan. Az a döntés, hogy mi jogszerű az adott társadalomban, a *iurisdictio*, nem normatív döntés volt,⁷¹⁶ hanem eseti döntés arról, hogy a *ius Quiritium* adott esetre egyáltalán vonatkozik-e.

Itt is találunk párhuzamokat az archaikus eljárás és a *praetor* későbbi formuláris eljárásbeli szerepe között. A *praetor* a formuláris eljárásnál előre nyilatkozott arról, hogy bizonyos tényállásokból milyen jogi következtetéseket fog levonni. Ha a tényállás fennforgása vitás volt, annak valódiságát bíró által vizsgáltatta meg. E *praetori* hatalom nem a harmadik századi jogfejlődés

⁷¹⁴Festus, XX.5. 750. j., Gellius 20.10. 7–9 szövegét mind Wolf (431) mind Kaser (211) idézik, utóbbi 676. 21. j. részletesen elemzi is. Vö. még Weiss (404) 79.

⁷¹⁵XII.1.7. Vö. Behrends (28) 85.

⁷¹⁶Ennek létét Kaser (206) 28. 25. j. az archaikus időre tagadja és én osztom nézetét, amelyet egyébként sokan vitatnak; önmagában az én elemzésemnek az ellenkező nézet sem szegné érvényét.

szenzációs újítása volt, mint ahogy ezt egyesek feltételezik,⁷¹⁷ hanem ez a hatalma a magisztrátusnak Rómában kezdettől megvolt. Szükség volt erre az újonnan szervezett városban, hogy a város békéjét fenntarthassák. A *iurisdictio*s eljárás és jogkör keletkezése vonatkozásában ebben a kérdésben Kaser véleményét osztom. De a magam részéről fejtegetéseimben messzebb merek menni. Habár valóban egyetérték Kaserrel⁷¹⁸ abban, hogy a római jog legkorábbi korszakáról keveset tudunk, nem osztom Wieackernek azt az álláspontját, hogy a *decemvirek* előtti jogról szinte semmit nem tudunk.⁷¹⁹ Éppen ennek a *decemvirális* jognak, a XII táblás törvénynek a belső logikája és forrásai rávilágítanak olyan összefüggésekre, amelyek bizonyítják, hogy a korai római jognak a keletkezésében rejlő szükségszerűségek miatt bizonyos esetekben meg kellett valósítania a magánszféra állami ellenőrzését. Olyan megoldásokat alkalmaztak, amelyek az állami főség és a magánkezdeményezés, az *imperium* és a családfői autonómia játékát és egyensúlyát még később, fejlettebb korban is meghatározták.⁷²⁰

XX. IN IURE – ELJÁRÁS A JOGKÉRDÉSBEN

1. VINDICIAS DICERE – MIT DÖNT EL A IURISDICTIO?

A *praetor* szerepe Gellius szerint *vindicias dicere*. Ha megállapította, hogy az elébe tárt esetben a dolog felett igényelt hatalmi helyzet *iure* talán indokolt, de *ex iure Quiritium* nem, úgy elutasította a keresetet, megtagadta segítségét a féltől vagy a felektől. Bizonytalán ezt tette, hiszen a fiatal állam nem szívesen bocsátkozott magánviták eldöntésébe. Ez legalábbis az egyik oldalt általában megharagította az államhatalommal szemben.

Kinek volt az archaikus periódus kezdetén *iure Quiritium* hatalma egy dolgon? (Tulajdonnak ezt még nem nevezhetjük.) Eleve csak egy a *Quirites* sorába tartozó *pater familias* jöhetett számításba. Hatalmát vagy a zsákmányelosztásra, vagy a *herediumok* szétosztására kellett visszavezetnie. (Abban a legkorábbi szakaszban, amikor az *usus* még nem eredményezett *quiritar* jogot.) Ha hatalmát *Quirites* közti jogátruházásra alapította, úgy ennek az át-

⁷¹⁷Igy Nicosia (298) I. 79., szemben ezzel Kaser (211) 6. j. A király vonatkozásában enyhe kétséggel Ferenczy (129). 27.

⁷¹⁸Kaser (211) 673. 3. j.

⁷¹⁹Wieacker (419) 300. „Vom vordezemvirealen Recht wissen wir so gut wie gar nichts.“ Wieacker (423) már merészebben fogalmaz e tekintetben.

⁷²⁰Lübtow (247) 483., Wieacker (418).

ruházásnak formálisnak kellett lennie, és eredetileg fennállott *ex iure Quiritium* eredező hatalmat kellett volt magára átruháztatnia.⁷²¹

Nyilván ezért tették a rómaiak a még Róma előtti időből származó mérleggel történő vétel szertartása elé a *meum esse aio ex iure Quiritium* kijelentést. Ez volt a nyilvános kijelentése annak, hogy mostantól kezdve a dologra a *quiritar* jog szerint a vevő formálhat jogot. Ez a második jelentőség, a dologhoz való jog kinyilvánítása utóbb a vétellel szemben fontosságában kiemelkedett és az ügylet eredeti értelmét, áruk cseréjét teljesen elhomályosította. A mancipációs aktusnak, áru és fém cseréjének, jelentősége a *res mancipi* feletti vagy a családtagok feletti *quiritar* jog átruházására tolódott át, mert ez volt az ügyletben a római polgárok számára a fontosabb.

A *meum ex iure Quiritium*, a *quiritar* jog szerinti hatalom a dolog felett, abszolút jog volt.⁷²² A perben annyiban relativizálódott, amennyiben a tényállás és a bizonyított tényállás nem mindig fedik egymást a gyakorlatban. Ez nyilvánvaló lehetett az archaikus Rómában is és bizonynyal hozzájárult ahhoz, hogy a felsőbbség a magánvitákba csak kényszeredetten, nem szívesen avatkozott be. A *Quiris* viszont elvárta az *imperiumot* viselő felsőbbségtől, kezdetben a királytól, hogy biztosítsa számára a *ius Quiritiumon* alapuló jogát. A *herediát*, az eredeti ház- és kerthelyeket a felsőbbség osztotta ki nekik, ugyanígy a zsákmányt is a sikeres hadjárat után. Mindkettő a köz forrásából eredt és a köz védelmére tarthatott számot.

Arra, hogy a *l.a.s.i.r.* folyamán csak a magisztrátustól *in iure* lehetett megkapni a hatalmat a dolog felett, Egon Weiss mutatott rá. A *iudex* a per második szakaszában legfeljebb az elvesztett dolog ellenértékét biztosíthatta, a dolgot magát a bíró nem ítéltette oda.⁷²³ Ugyanez a helyzet az *in iure cessionál* is, a dolog *in iure* került átadásra. A későbbiekben a *praetor*, aki formailag nem volt meghatalmazva arra, hogy jogot alkosson,⁷²⁴ azon „kivételes” esetekben, amikor a római polgár *praetori* döntés alapján birtokhoz jutott, ezt a birtokot peren kívüli közjogi eszközökkel biztosította a kérelmező polgár számára. A birtokvédelemnek ez a késői módja az egyébként is forrásokkal alátámasztott elméletünknek újabb valószínűséget ad.

2. CAUSSAM COICIUNTO – MINDKÉT FÉL SZÓLJON

A magisztrátusnak, hogy eldönthesse a kérdést, *cuius est ex iure Quiritium*, meg kellett hallgatnia a felek előadását azon kérdésre: *Qua ex causa vindica-*

⁷²¹Vö. 625. j. E második jelentés idővel beárnyalta az első, hogy az ügyletnél nyersrezet cseréltek más tárgyakra. Egyébként a nem *quiritar* módon védett egyéb dolgok részért való cseréje továbbra is folyhatott a jog körein kívül e formula nélkül. (Vö. a Brennus-legendával.) L. Thormann (305) 111.

⁷²²Díódsi (114) 71. Kaser (203) 117. álláspontjával szemben. Vö. Lübtow (245) 132., Wubbe, RIDA 8 (1961) 439. 72. j.

⁷²³Weiss (404) 78. sk.

⁷²⁴Kaser (202) 181. „*Praetor ius facere non potest?*”

visti? Ha az előadások alapján a magisztrátus azt állapította meg, hogy a felek egyikének sincs a dologhoz a *ius Quiritium*ből eredeztethető jogcíme – vagy netán, hogy mind a kettőjüknek ilyen joga van, mert tulajdonostársak a *ius Quiritium* szerint – akkor, amint már említettem, elutasította a pert. Az ügy nem esett az ő hatáskörébe. Nem fordulhatott elő olyan, hogy a *praetor* előtt az egyik több, a másik kevesebb *quiritar* jogot bizonyított a dologgal kapcsolatban. *Quiritar* joga *causája* alapján csak az egyik félnek lehetett, és ez egyúttal a másik fél jogát tökéletesen kizárta. Az persze megtörténhetett, hogy egyiknek sem volt ilyen joga, de akkor nem került sor perbeli ítéletre, hanem a pert még *in iure* szakaszban elutasította a hatóság.⁷²⁵ Ha a felek elmondása szerint kitűnt, hogy *ex iure Quiritium* a dologhoz csak az egyiknek van joga, ez a fél a hatóságtól megkapta a dolog birtokát, *vindicias*. Lehetett a másiknak mégoly igazságos igénye a dologra, például úgy, hogy formátlanul ugyan, de megvásárolta, a *l.a.s.i.r.* keretében nem juthatott ahhoz hozzá: jogsegélyt az archaikus perben az ilyen fél nem követelhetett a hatóságtól.

Ha a felek ellentmondása megtörtént a hatóság előtt, és mindkét fél látszatra megalapozottan, *ius Quiritium* alapján igényelte magának a dolog feletti hatalmat, ez csak két formában történhetett. Vagy az egyik fél tévedett a dologban, vagy az egyik jogcím megszüntette a másikat. Olyan eset, amelyben többé-kevésbé mindkettő jogosult volt, nézetem szerint nem képzelhető el.

a) Tételezzük fel, hogy az egyik fél állította: ezt az ökröt a legutóbbi hadjárat zsákmányából kaptam; s a másik ezzel szemben kijelentette: tehenem borja az, s a tehenet régebben hadizsákmányból szereztem, ezért a borjú a tehénnel együtt az én *familiám* és *pecuniám* része. Ebben az esetben a két kijelentés közül csak az egyik lehetett igaz. A tényállások kizárják egymást.

b) Ámde mondhatta az első: ezt a marhát a legutóbbi hadjárat zsákmányából kaptam; mire a másik ellene vethette: lehet, de ezt a marhát én már az azelőtti hadjáratban kaptam zsákmányként, csak közben elrabolta tőlem az ellenség; most tehát, hogy visszaszereztük, *iure postliminii* (feléledő jogon) jogom van hozzá.

Ebben az esetben mindkét kijelentés igaz lehet, de a második joga kizárja az elsőét.

Az először taglalt esetben lehet, hogy mindkét állítás hamis, vagy lehet egyik közülük az. Az az eset, ha mind a két fél hazudott, tehát valójában egyiküknek sincs *quiritar* joga a dologhoz, okozza azokat a nehézségeket, amelyek Kasert a maga relatív tulajdon elméletéhez vezették. Nem lehet elvitatni, hogy ilyen esetek előfordulhattak. Előfordulhatott még kölcsönös jóhiszemű tévedés is. Ezért a *l.a.s.i.r.* kapcsán csak olyan megoldás tekinthető meggyőzőnek, amely ezzel a nehézséggel számol és mégis elfogadható megoldást kínál. Ám a második esetben is csak akkor egyszerű a döntés, ha abból indulunk ki, hogy a bizonyítás az esetleges hamis állítást feltétlenül tisztázni tudja. Ezt hosszabb joggyakorlatom alapján semmi esetre sem merném állítani.

⁷²⁵Kaser (210) 21. ezzel ellentétesen vélekedik. Vö. Metro (274).

Úgy tűnik, hogy a második esetben könnyebb a helyzet. Ha ugyanis mindkét állítás megfelel a valóságnak, vagy legalábbis a második állítás megfelel a valóságnak, akkor a második fél oldalán áll az igazság és a magisztrátusnak ilyen döntést kell hoznia. Csak akkor válik a helyzet bonyolulttá, ha az első állítás igaz, a második pedig hamis, és ezt be kellene bizonyítani. Mindenesetre téves döntés az első és a második esetben egyaránt előfordulhat. Ez arra indíthatna bennünket, hogy Kasernek az álláspontját, mely szerint a per által a tulajdon relatívvá válik, elfogadjuk.

Kaser is megkísérli gyakorlati esetekkel bizonyítani a maga igazságát.⁷²⁶ Ámde ő, a perjog kiváló ismerője, elsiklik afelett a biztos tény felett, hogy olyan jogkérdések, melyek relatívak lehetnek, nem is kerültek a bíró elé.

A *iurisdictio*nak a jogkérdést mindenesetre meg kellett oldania és ennek alapján a birtokot is megkapta valamelyik fél véglegesen. A magisztrátus aztán nyilván megindokolta a döntését is valahogy úgy: A. A. megkapja a birtokot, mert megbízhatónak látszó állítása szerint azt a zsákmányból juttatásként szerezte. Ezen döntéséhez a magisztrátus kérdései útján, *quaestio*s eljárással jutott. Így aztán a bíró előtt már csak ez az állítás volt vitássá tehető, olyanformán: „Vajon hamis-e az esküje A. A.-nak, aki megesküdött rá, hogy a marha a zsákmányból került hozzá, vagy igaz?” Ezt a bíró véglegesen, egyszerű igen vagy nem döntéssel megoldhatta. Már Marton figyelmeztetett bennünket arra, hogy a rómaiak a laikus bírónak általában egyszerű kérdéseket tettek fel, olyanokat, amelyeket igennel vagy nemmel eldönthetett.⁷²⁷

A magisztrátus, amint látjuk, egymást kizáró állításokkal szembesült. Mindketten *iure Quiritium* hivatkoztak jogukra és követelték fellépését. Elhatározta magát arra, hogy beavatkozzék az ügybe és ezért kötelezte a feleket hatalmi helyzetükből való visszalépésre. Most a XII táblás törvény perjogi rendelkezései szerint egy napon belül kialakított meggyőződése alapján a birtokhelyzetet, valamelyik fél hatalmi helyzetét el kellett döntenie.⁷²⁸ Hogy alakulhatott ettől kezdve tovább a peres eljárás?

3. A PER MENETE GAIUS TANKÖNYVE SZERINT

A per további menetéhez tekintsük át Gaius *Institutió*inak ránk maradt elemzését (XVII. 4. 145. o.).

a) Következik a felhívás indokolásra: *postulo anne dicas qua ex causa vindicaveris?* Ezt a felhívást a felperesnek kellett tennie, illetve Gaius szerint annak, aki először vindikált (van olyan nézet, hogy ez nem mindig a felperes).⁷²⁹

⁷²⁶(211) 694. sk.

⁷²⁷(268).

⁷²⁸XII. 1.9. SOLIS OCCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO.

⁷²⁹Wolf szerint *qui prior vindicaverat* – nem mindig a felperes, hanem ez szerinte esetleges: (431) 21.

Azonban, ha esetleges volna az elsőség sorrendje, akkor a megjegyzésnek semmi értelme sem lenne, így el kell fogadnunk, bármilyen furcsán is hat, hogy a kérdést a perindító intézte az alpereshez.

b) Az alperes kitérő választ ad: *ius feci sicuti vindictam imposui*.

c) Felhívás következik az eskütételre: *Quando tu iniuria vindicavisti quingentis assibus sacramento te provoco* – mondja az, aki először kérdezett.

d) *Et ego te, adversarius similiter dicebat*. (Én is téged, válaszolt az ellenfél.)

e) Ezután a *praetor* egyikük kérése szerint megadja a *vindiciát*, azaz ideiglenesen birtokossá tesz valakit, és felhívja őt, hogy a másik félnek kezesseket adjon a birtok és a per, tehát a dolog és annak gyümölcse vonatkozásában.⁷³⁰

E permenet során, megfelelő elemzés esetén a következő nehézségek tárnak a tudományos értelmezés elé:

a-b) Furcsa, hogy az alperesnek kell álláspontját indokolnia és védenie, bár minden jogászi logika ezt a felperes kötelezettségének tartaná. Ámde az alperes, ahelyett hogy eleget tenne ennek a felhívásnak, egyszerűen kitérő választ ad.

Többen megállapították már, hogy a szövegből egy bizonyítási kötelezettség vehető ki. Ezt a bizonyítási kötelezettséget egyesek a szöveg szerint az alperesnek tulajdonítják, mások a nem birtokos alperesnek, ismét mások a birtokos alperesnek, egyesek a felperesre értelmezik.⁷³¹ A szövegből álláspontunk szerint egyértelmű az alperesi köteletség és a feltűnő az, hogy az alperes ennek a kötelezettségnek nem tett eleget. Kaser úgy próbált ez elől a nehézség elől kitérni, hogy szerinte a felek már egy előzetes tárgyaláskor részletesen elmondták álláspontjaikat.⁷³² Ez véleményem szerint a *manus consortio* közebeiktatásával nem hozható összhangba.

c-d) Gaius egy esküre való provokációról és egy ellenvetésről beszél. Wolf szerint mind a kérdést, mind a feleletet mindkét fél elismételte, de már Kaser megállapította, hogy ez a forrásokból nem vehető ki.⁷³³ A probléma megoldására azonban neki sem volt kellő érve, mert az, amit előadott, hogy a felperesi álláspont a kis római közösségben úgyis kellően ismert lehetett, semmitmondó érv. Az alperesi álláspontot a kis római közösség nyilván ugyanúgy ismerhette, vagy nem ismerte.⁷³⁴ Abban Diósdinak mindenesetre

⁷³⁰ *Postea praetor secundum alterum eorum vindicias dicebat, id est interim aliquem possessorem constituebat, eumque iubebat praedes adversario dare litis et vindiciarum, id est rei et fructuum.*

⁷³¹ Többeknek feltűnt, hogy a szöveg szerint csak az egyik félnek kell bizonyítania; ez Lotmar (242) 55. szerint a felperes, Roth (350) 134. szerint csak a birtokban nem lévő ellentmondó, Diódsi (115) 102. és (114) 9–10. j. szerint a birtokban lévő alperes; vö. Wolf (431) 24. sk., Kaser (211) 688. 20. j.

⁷³² Kaser (207) 129.

⁷³³ Wolf (431) 24. sk., Kaser (211) 690. ezt elutasítja, bár mondanivalója szerint azzal lényegében egyetért.

⁷³⁴ Diódsi (114) 73, 48. j., (115) 104.

igaza van, hogy a szövegből csak egy kihívást és egy választ lehet kiolvasni. A szövegben az áll: az egyik provokált, a másik hasonlóan azt mondja; én is téged. Ez az „is” *similiter* az összegre is vonatkoztatható valahogy így: *et ego quingenti assibus sacramento te provoco*. Ezt *similiter* kellően alátámasztaná. Gaius ugyanis előzőleg, amikor egyértelműen a teljes mondatot meg kellett ismételni, azt mondta: *adversarius eadem similiter dicebat és faciebat* – azaz az ellenfél hasonlóan ugyanazokat mondta és tette. Gaius általában hasonló értelemben azonos szavakkal szokta magát kifejezni. Ha egyik esetben *similiter* és a másik esetben *eadem similiter* áll, ennek valószínűleg jelentősége van. Ámde mégha elvitatjuk is ezt a szándékos megkülönböztetést, másrészt a szövegből a provokációs kijelentések megduplázása biztonsággal semmi esetre sem vezethető le.⁷³⁵

Kaser ebben a provokációban lényegében két-két esküt és ellenesküt lát. Szerinte mindegyik fél esküt tett a maga igazára és az ellenfél igaztalanságára is. Egyiknek a bíró eleve igazat adott, ez csak úgy lehetséges, ha a bíró a relatíve valószínűbb igazságot is elfogadhatta ítéletében.⁷³⁶ Wolf ezzel szemben úgy véli, lehetőség volt arra, hogy a bíró a felek mindegyikét elutasítsa. Lehetséges, hogy mindkét peres félnek igaza van abban, hogy a másiknak nincs igaza. Wolf ezért csak egy esküt és egy ellenesküt feltételez, azzal, hogy ezek vonatkoznak mind arra, hogy a félnek igaza van, mind arra, hogy a másiknak nincs igaza.⁷³⁷ Ez viszont az állításoknak és ellenvetéseknek olyan káoszára vezetne, amely az archaikus korban feltételezhetetlen.⁷³⁸ Nem marad más lehetőségünk, mint arra gondolni, hogy a bíró a valószínűbb, relatíve jobb jogot támasztja alá? A *meum est ex iure Quiritium* tényleg egy relatív jogra irányuló kijelentés?

e) A *vindicias dicere* vonatkozásában Wolf csak annyit jegyez meg, hogy ez valószínűleg nem is volt eredetileg a perben és később is csak esetlegesen került oda, nincs is semmi jelentősége.⁷³⁹ Annál feltűnőbb ez az álláspont, mert Kaser és Wolf is idézik legutóbbi tanulmányaikban Gellius teljes szövegét.

⁷³⁵Wolf szerint *similiter* és *eadem similiter* ugyanazt jelentené; szerinte mindkettő arra provokál, hogy a másik *iniuria* vindikált, tehát ez még az első pálcarátételre utalna vissza. Lehet tehát, hogy mindkettő valótlant állít, és a valódi jogosult egy harmadik kívülálló; ezt Kaser (211) 598, (431) 26. ellenében vitatja. Álláspontom szerint az *et ego te* nem szükségszerűen jelenti annak állítását, hogy az először provokáló fél is *iniuria vindicavit!*

⁷³⁶Kaser (211) 690., 696.

⁷³⁷Wolf (431) 26, 32, 35.

⁷³⁸Kaser (211) 694, 74. j.

⁷³⁹Wolf (431) 31, 160. j.

4. MAGISZTRÁTUSI COGNITIO – TÉNYEK ÉS JOGI KÖVETKEZTETÉS

Igyekezünk ezeket a nehéz helyeket még egyszer elemezni. Eddig a *mittite ambo rem* kijelentésig követtük pontosan a gaiusi szöveget. Mindkét fél előzőleg állította, hogy *quiritar* joga van és ráhelyezte *festucáj*át a dologra, hogy ezzel annak birtokát a magisztrátus segítségével igényelje.

Feltűnő, hogy a továbbiakban *ex iure Quiritium* jogra való hivatkozással a gaiusi szövegben nem találkozunk. A *qua ex causa vindicaveris* kérdésre egy egyszerű *ius feci* felel, nem *ex iure Quiritium feci*, erre pedig egy egyszerű *quando tu iniuria vindicavisti* felvetés. Eddig pedig feltételeztük, hogy a magisztrátus beavatkozását éppen a *ius Quiritium*ra való hivatkozás indokolta.⁷⁴⁰

Megjegyzem, hogy Kaser⁷⁴¹ ezt a különbséget nem észleli. Szerinte a bírós is egy *ius Quiritium* szerinti joghelyzetet tartozott eldönteni. Álláspontunk szerint erre a római perben csak sokkal későbbi korban, a *praetori* jog *in ius concepta* (civiljogi jogcímen alapuló) *actiói* során kerülhetett sor.

Vindiciae valamely dolog birtokát vagy valamely birtok juttatását jelenti Festus szerint.⁷⁴² Ez a jogász latinban nem ritka. *Vindicare* a birtokhelyzet, az uralmi helyzet követelését jelenti, vagy az annak megtartására szóló igényt.⁷⁴³ *Vindictam imponere* jelentése, egy külső gesztus, a fegyvert jelképező *festuca* ráhelyezése által, a birtokhoz való igényt kimutatni, vagy a birtok védelmére fennálló szándékot kinyilvánítani.⁷⁴⁴ Ez az archaikus korszakban történhetett *iure* – joggal, de *iniuria* – jogellenesen is. A római általában jogosult volt arra, hogy saját dolgait bárkivel szemben megvédelmezze. Ez akkor történt *iure*, ha az általános felfogás szerint a dolgot *iure*, jogosan is szerezte meg. Ha azonban a dolgot a társadalom által elismert szabályokkal ellentétben a társadalom valamely más tagjától vette el, vagy egyébként e szabályok ellenére jutott hozzá, úgy a dolog feletti hatalom védelme *iniuria* történt.

A *l.a.s.i.r.* gaiusi leírása szerint, miután *mittite ambo rem* elhangzott, egyik félnél sem volt a dolog. A következő kérdésnek tehát logikusan így kellett volna hangoznia: *postulo anne dicas qua ex causa ais rem tuam esse ex iure Quiritium* – azaz: követelem, fejtsd ki, milyen okon állítod, hogy a dolog *iure Quiritium* téged illet. Erre pedig a jogcím részletes indoklása lenne a válasz.⁷⁴⁵ Álláspontom szerint a *ius Quiritium* szerinti helyzet részletes elemzése nélkül a jogvita nem bonyolódhatott le, még kevésbé juthatott bírós fázisba. Ezt a jogcím feletti részletes tárgyalást Kaser is szükségesnek tartja,⁷⁴⁶ de ez szerinte

⁷⁴⁰Lásd fent XVIII. 2., XIX. 3. is.

⁷⁴¹(211) 698.

⁷⁴²*Festus vindiciae, ius, és iusdicere.* Vö. Gioffredi (158).

⁷⁴³Cosentini (92).

⁷⁴⁴Kaser (205) 70.

⁷⁴⁵Wolf (431) 24. ezt ugyancsak észleli, de következtetése eltér az enyémtől.

⁷⁴⁶Kaser (203) 50. sk.

már a formális *legis actio*s kihívás előtt, formátlanul megtörtént, vagy a *manus consortio* során, vagy egy előzetes eljárásban. Részben – a *manus consortio* elkülönült szerepét illetően – egyetértek velem, de az eljárást én másképp rekonstruálom.

Térjünk tehát még egyszer vissza a *mittite ambo rem* utáni helyzethez. Ha a magisztrátus ezt egyáltalán kijelentette, úgy valószínűnek tűnt neki, hogy valamelyik fél joggal hivatkozik a *quiritar* jogra. Ezek után módja volt a magisztrátusnak arra, hogy *quaestio*val, kikérdezéssel az állításra vonatkozó *sua causa* a jogcím részleteit tisztázza. Ha ugyanis egyáltalán döntenie akart a *ius Quiritium*ra való kétszeres hivatkozások között, valamennyire tisztáznia kellett az állításokat. A XII táblás törvény tartalmaz is erre vonatkozó előírást, amikor elrendeli, *peroranto ambo praesentes* mindkét jelenlévő adja elő az álláspontját, mégpedig napnyugta előtt.⁷⁴⁷

Az a formátlan vizsgálat, amelyet sokan az archaikus per egyik részeként feltételeznek,⁷⁴⁸ itt a pernek ebben a szakaszában történhetett. Hogy a magisztrátus előtt *in iure* ilyen folyt, a XII táblás törvény forrásszerűen is igazolja. A magisztrátusnak meg kellett hallgatnia mindkét fél indokolását, tisztáznia, hogy a tényállásban van-e az ellentmondás, vagy jogilag egymásnak ellentmondó felfogások ütköznek. Egyik vagy másik alapon *quaestio*ja után valamelyik fél álláspontját elfogadta. Döntése a *vindiciae* odaítélésével történt a források alapján, azaz elismerte az egyik vitatkozó fél *iure Quiritium* megalapozott igényét a dologra, és ezt a felet birtokba is helyezte.

5. VINDICIAS DICERE – A PERTÁRGY ODAÍTÉLÉSE

Ha szó szerint elemezzük a gaiusi szövegnek azt a részét: *praetor secundum alterum eorum vindicias dicebat*, ez azt jelenti: a *praetor* a *vindiciae*t egyikük szerint ítélte meg, azaz egyikük előadását elfogadva. Döntésének alapját valamelyik fél perbeli előadása képezte. Gellius ebben a vonatkozásban még világosabb: *praetores proficisci vindiciarum dicendarum causa ad longinquas res gravabantur*⁷⁴⁹ – azaz idővel terheessé vált a *praetor*oknak a távollévő dolgokhoz elmenni, hogy azok birtokára vonatkozóan nyilatkozzanak.

Festus pedig azt mondja, *vindiciae* az a dolog, *de quibus controversia*, amelyről vita folyik. Ez esetben pedig *vindicias dare* a vitás dolog odaadását kell, hogy jelentse.⁷⁵⁰

⁷⁴⁷XII 1.6. Vö. Behrends (27) 91.

⁷⁴⁸Jhering (197) 3. 89, Kaser (203) 50, uő (207) 129. – szinte velem azonos értelemben, Wolf (431) 97.

⁷⁴⁹Weiss (404) 79, Kaser és Wolf idézik ugyan a teljes Gellius-szövegrészt, de erre az értelmezésre nem térnek ki, bár Kaser (211) 683. és 47–48 j.-ben ahhoz közel járt.

⁷⁵⁰Festus: *vindiciae appellantur res eae, de quibus controversia*. *Vindicias dare* tehát vitás dolgot juttatni. Kaser (211) 683.

A per hatósága, a király, a *praetor maximus*, a *consul* a *vindicias dicere* során a következőt jelentette ki: „A. A. kijelentései meggyőznek engem, (kielégítőnek találom *quiritar* jogának fennállására az ő előadását mindkét fél meghallgatása után) – így hatalmamnál fogva neki ítélem a dolgot”. A *iurisdictio*s jogkör az archaikus időben éppen ezt jelentette és nem más. Gaius egy más helyen így beszél: *praetor eam rem addicit, idque legis actio vocatur* – a *praetor* odaítéli a dolgot és ezt nevezik *legis actio*nak.⁷⁵¹

Messzemenő hatalmat jelentett ez a *iurisdictio*s jogkör. Álláspontunk szerint az archaikus korszakban azért volt szükség erre Rómában, hogy a belső békét biztosítsák, de nem kétséges, hogy vissza is lehetett vele élni. Nyilván ez okozta, hogy századok múlva (a város alapítása után 300 évvel) az írott és nyilvánosságra hozott jog iránti igény felmerült.

Nézetemet alátámasztja a XII táblás törvény azon rendelkezéséről szóló híradás, amely ezen *iurisdictio*s hatalom korlátozását említi. Erről mint a *decemvirek* újításáról beszélnek a források. A szabadságperekben ugyanis a XII táblás törvénytől kezdve mindig a szabadság-állapot szerint kellett megadni a birtokhelyzetet.⁷⁵² Ez a rendelkezés arra mutat, hogy a XII táblás törvény előtt a *iurisdictio*s magisztrátus ebben a vonatkozásban is szabadon ítéltette meg, hogy az *in iure* szakaszban a vitás személy szabadsága vagy rabszolgasága mellett dönt-e.⁷⁵³ Egyéb ügyekben a XII táblás törvény után is megvolt erre a magisztrátus joga. Gaius idejében, amikor már nemcsak a szabadság, hanem általában minden fennálló birtokhelyzet a jogosság vélelmével rendelkezett, a *vindicias dicere* elvesztette eredeti jelentését. Gaius, mint ritkán előforduló és nagyjából gyakorlatból kikerült intézményt, említhette ezt az egész ceremónia leírása után, mintegy mellékesen is.⁷⁵⁴

Arra, hogy Gaius idejében már mindig a birtokban nem lévő követelte a dolgát a birtokban lévőttől, Kaser is rámutat. Azt azonban, hogy ez az archaikus időben is így volt az *apud iudicem* szakaszban, mégpedig az *in iure* elsődlegesen megadott birtokhelyzet miatt, csak Egon Weiss ismerte fel.⁷⁵⁵

⁷⁵¹Weiss (404) 68, Voigt (395) II. 519, Roth (350) régebbi irodalommal.

⁷⁵²XII. 6.6., Liv. 3.44.11., Pomp. D. 1.2.2.24.

⁷⁵³A *decemvir* döntése szerint a követelő fél megkapta volna Verginia ideiglenes birtokát; ezzel a *decemvir* elérte volna célját, mégha később esküdtbíró a végleges döntést ellenkező értelemben hozza is meg. Az ideiglenes birtok előnye adott esetben nyilvánvaló volt.

⁷⁵⁴A *gaiusi vindicias dicere* illogikus voltát Roth (350) is észlelte, de abból téves további következtetést vont le: „Andere... stellen die Behauptung auf, durch die Vindicierenerteilung seien die Parteien fixiert, das Verfahren sei aus einem zweiseitigen einseitiges geworden, der Nichtbesitzer hat alsdann sein Eigentum beweisen müssen. Dagegen spricht, dass nicht recht einzusehen ist, weshalb der Praetor die Vindizien nicht unmittelbar nach der Vindication erteilte, und das weitere einseitige Verfahren danach richtete, wer die Vindizien erhalten hatte und wer nicht, während nach Gaius auch im zweiten Teil der Formel zwischen qui prior vindicaverat und seinen Gegner unterschieden wird und die Vindizien erst nach Schluss des Verfahrens erteilt werden.” Rothnak kezében volt a megoldás, de nem tudta értékelni a sokszázados jogfejlődést a XII táblás törvény és Gaius közt. Gaiusnál nincs is olyan utalás, hogy a nembirtokos bizonyítana!

⁷⁵⁵(404).

Eddig osztom Weiss nézetét a *iurisdictiós* magisztrátus tevékenysége vonatkozásában, a továbbiakban azonban álláspontom már eltérő. Úgy vélem azonban, hogy az eddigiekből az eljárás további lefolyása az archaikus időre már feloldható. Abban maradtunk tehát, hogy a magisztrátus *quaestiója* után az általa elfogadott *ex iure Quiritium* származtatott jogigény alapján a dolgot az egyik fél birtokba kapta. Ezzel a joghelyzet eldöntésre került. Az előadottak alapján az egyiknek járt a *ius Quiritium* szerinti védelem, a másiknak pedig nem járt. A magisztrátusnak ez a döntése *constitutiv* (jogkeletkeztető) hatályú a *iurisdictiós* hatalomból folyón, tehát a továbbiakban a hatalmi helyzet erre alapul, függetlenül az eredeti előadott indokoktól. Vita most már csak abban a vonatkozásban állhatott fenn, csak az lehetett kétséges, hogy az a nyilatkozat, amelyre a magisztrátus döntését alapította, valóban igaz, a tényállásnak megfelelő volt-e, tehát hogy a *vindicatio* annak a félnek a részéről, aki a birtokot ténylegesen megkapta, *iure* vagy *iniuria* történt-e. Ezt Kaser is felismerte, mikor azt mondja, „a jog vagy fennállott, vagy nem. Ennek az esetlegesen bizonytalan bizonyítási lehetőséghez semmi köze.” Csak azért dönt mégis a relatív birtok, illetve tulajdon fennállta mellett, mert szerinte a bíró még foglalkozott a jogkérdéssel.⁷⁵⁶

Ha a másik fél a *praetori* döntésnek alávetette magát, a *per in iure* szakaszban befejeződött. Ez nyilván sokszor történt így. Amde a visszautasított félnek volt még egy lehetősége. Kétségbe vonhatta a birtokba helyezett fél állításainak igazságát. Követelhetette, hogy a másik esküdjék meg állításának igazságára, és a maga részéről felajánlhatta, hogy ő viszont megesküszik a másik által előadottak valótlanágára. Ezzel azt kívánta bizonyítani, hogy a másik fél *iniuria* vindikált. Ebben az esetben elhangzott a kérdés (nem a felperes,⁷⁵⁷ hanem) a birtokba nem helyezett fél részéről: „követelem tőled, mondd még egyszer, milyen alapon merted a dolog feletti hatalmat követelni?” (Gaius idejében a kérdésfeltevő nyilván már mindig az volt, aki a másikat perbe hívta, aki először, azaz felperesként vindikált. Maga a birtokelőkérdés, a possesszórius vita, a *per* előtt folyt le.) A felszólításra a másik fél válaszolhatta egyszerűen azt: *ius feci* azaz jogommal éltem, mikor ezt megtettem. Nem „még nem” kellett neki a jogalapját kifejtenie, ahogy azt Kaser véli,⁷⁵⁸ hanem „már nem” volt arra szükség, hiszen az már előbb megtörtént. A kérdésfeltevőnek most ezzel szemben állítania kell, esküt ajánlva e kérdésben, hogy ellentétben válaszával, a birtokba helyezett fél igenis hamisan adta elő a tényállást, s ezért *iniuria* jogellenesen vindikálta magának a dolgot. Ezt meg is tette, felajánlva az eskü összeget, a *sacramentumot* a maga igaza mellett. Erre következett a birtokba helyezett válasza: én is téged ugyanazon összeggel provokállak, nevezetesen az ügyben, hogy a te állításod a hamis (tehát arra, hogy én igenis jogosan vindikáltam).⁷⁵⁹

⁷⁵⁶(211) 10.

⁷⁵⁷Ahogy Weiss (404) 81. mondja.

⁷⁵⁸(210) 26.

⁷⁵⁹Ez közel áll Cannata (65) 18. sk. értelmezéséhez. Ehhez Kaser (211) 66. j.

XXI. APUD IUDICEM – A PER A BÍRÓ ELŐTT

1. IUDICARE – ÍTÉLNI

Így azután a felek ősi szokás szerint, már nem *iure Quiritium*, hanem egyszerűen *iure*, megegyeztek abban, hogy vitájukat a *vindicat* elnyert birtokos állításának igazsága felett bíró elé viszik. A bíró, a vének tanácsának, a szenátusnak a tagja, hivatott eldönteni a tényállás igazságának kérdését. Ennek során most már csak a birtokba helyezett fél állításának igazsága vitatott. Ennek az állításnak az igazságát kell vizsgálni, hiszen ez szolgált a jogi döntés alapjául. A másik fél állítását már a magisztrátus elejtette, nem foglalkozott vele, nem alapította rá a jogot. Vagy azért, mert nem találta meggyőzőnek, vagy azért, mert *iure Quiritium* nem találta megalapozottnak. Ilyen szemlélet mellett semmi különös nincs abban, sőt egészen természetes, hogy *apud iudicem* a birtokban lévőnek kell a maga igazát védelmeznie és bizonyítania. Hiszen az erre a tényállásra alapított jogi döntés már *in iure* megesett.⁷⁶⁰

A bizonyító fél szabad volt bizonyítékai előadásában. A másik fél is szabad volt abban, hogy az állítás valótlanságáról a bírót meggyőzze. Tehette ezt úgy, hogy az állítás valótlanságát bizonyította, vagy bizonyíthatta egy azt kizáró valóság fennállását. Mindenesetre a vita tárgyát már csak egy tényállás képezte, az a tényállás, amelyre *in iure* a döntés alapult. Ennek megfelelően a bíró előtt felvetett kérdésre lehetett világos igennel vagy nemmel válaszolni. A bíró szerint ugyanis a birtokot elnyert fél vagy igazat mondott, vagy nem. Vagy helyesen esküdött vagy hamisan. Ez eldöntötte azt is, hogy *iure* vagy *iniuria* vindikálta magának a dolgot. Nincs itt többé vagy kevésbé, legfeljebb arról lehet szó, hogy a bíró az igazságról sziklaszilárdan meggyőződött-e, vagy vannak mégis abban némi kétségei. Ámde e kétségeket az archaikus jog azzal előzte meg, hogy ugyanazon felek között ugyanazon tárgyban még egy pert megtiltott: *bis de eadem re ne sit actio*. A bíró döntését pedig a továbbiakban vitathatatlanná tették, az igazság vélelmét fűzték ahhoz, és ezzel éppen a relativitását szüntették meg: *res iudicata pro veritate accipitur*. Ezt az álláspontot alátámasztja Gaius egyik helyen: *alia causa fuit olim legis actionum: nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat* – más volt hajdan a helyzet a *legis actio*knál: mert amely dolgot egyszer már pereltek, arról későbbiekben eleve nem lehetett többé tárgyalni.⁷⁶¹ A regulát ugyan nyilván később szövegezték meg ebben az alakban, de tartalmát eredetinek és réginek tartom.⁷⁶²

⁷⁶⁰Hogy a panaszoltnak kellett bizonyítania, Roth is felismerte (előbb 754. j.). Ám ő úgy vélte, miszerint ez nem birtokolt. Így vélekedett Diódsi is (114) 76, 63–67. j. irodalommal, ő a lopás gyanújára vezeti vissza ezt a kötelezettséget.

⁷⁶¹Gai. 4. 108.

⁷⁶²Vö. Magdelain (257) 259.

2. RELATÍV TULAJDON?

A bírói döntésnek azonban az érintettek számára kettős fokozatú igazságtartalma lehetett. Ha ugyanis a birtokba helyezett fél győzött és megvédte állításának igazát, akkor az *in iure* neki megítélt jog után, most az *o meum est ex iure Quiritium* állításának ténybeli alapját is megerősítették *apud iudicem*. Ennek pedig egyszer s mindenkorra bárkivel szemben ható abszolút igazságtartalma volt.⁷⁶³ Nem lehetett többé senkinek sem vitatnia ezt a jogot és ezért nem lehetett a dologgal kapcsolatban senkinek *ex iure Quiritium* joga.

Ha azonban a döntés ellenkezőleg esett, a joghelyzet is más volt. Azon perfogadás alapján, amelyet a két fél kötött, az a fél, aki hamisan kérte és kapta meg a dolog birtokát, *vindiciam falsam tulit*,⁷⁶⁴ hamis eskü gyanújába esett, és a dolgot büntetésül elvesztette a másik fél javára. Ettől azonban a másik fél a dolgot nem saját elismert és bizonyított *quiritar* joga alapján kapta meg. A perben ilyen nem volt kérdéses és nem is került bizonyításra. A dolgot *o* egyszerűen *litis contestatio* során kötött peregyezés miatt kapta meg, akkor ugyanis mindketten azt nyilatkozták, hogy belemennek a peres vitába, vizsgálat alá veszik eskü alatt tett kijelentéseiket és elfogadják az esetleges döntés következményeit.

A nyertes helyesen esküdött – állapítja meg az ítélet. Ámde ez az eskü nem az *o* jogának a fennállására vonatkozott, hanem arra, hogy az ellenfél állítása hamis. Ettől pedig a birtokot elnyert második joga még nem nyert bizonyítást. Az a birtok, amelyet *o* a dolgon elnyert, nem az *o* abszolút jogának igazolása alapján került hozzá. *Quiritar* jog szerint az *o* joghelyzete lehetett teljesen megalapozatlan is. Nem is relatív jogon került a dolog hozzá, hiszen az *o* jogát a másikéhoz egyáltalán hozzá sem mérték. Így azután továbbra is lehetséges volt, hogy *o*vele szemben fellépjen egy harmadik, aki azt állítja, hogy a dolog *ex iure Quiritium* az övé. A per győztesének birtokát tehát egy másik eljárásban ismét vitássá lehetett tenni. *o* a dolgot csak a másik hamis esküjét büntető peres fogadás miatt kapta. Joga tehát ebben a kérdésben valóban relatív volt, csak a volt ellenféllel szemben minősült megalapozottnak és ott is csak azért, mert még egyszer az a vita nem volt perbe vihető.⁷⁶⁵

Így a tulajdon abszolút vagy relatív volta feletti vita feloldható és mindkét tudományos álláspont a peres eljárásból eredően bizonyos fokig alátámasztható. Azt, hogy a *meum est ex iure Quiritium* kijelentés abszolút jogot követel, és abszolút joggá is vált a tulajdon kialakulása során, Kaser is elismeri.⁷⁶⁶ A perbeli döntésnek nyilván ezen abszolút jog elismerésére kellett irányulnia. Ez azonban már *in iure* megtörtént a joghelyzet vizsgálata után, *vindiciae* odaítélése során. *Apud iudicem* az önkéntes perfogadás alapján tárgyalták azt

⁷⁶³Kaser kétségekkel (206) 98, 36. j. irodalommal, de csaknem azonos értelemben (210) 17. sk.

⁷⁶⁴Santoro (355).

⁷⁶⁵Kaser (206) 93.

⁷⁶⁶(210) 10. sk.

a tényállást, amire a jogi döntés alapult, és ez vagy annak a félnek a sikerével végződött, aki már megkapta a birtokot – ebben az esetben abszolút pozíciót, a tulajdon végleges megállapítását jelentette –, vagy a veszített fogadás fejében a másik fél nyerte el a dolgot, ám ebben az esetben ő nem jutott abszolút biztosított joghelyzetbe, csak az ellenféléhez képest relatív birtoklási jogát állapították meg. Hiszen az ő jogát *iurisdictio*, annak tényállási alapját *iudex* meg nem állapította. Neki valóban relatív birtoka volt, nem tulajdona (a szavak későbbi értelme szerint), hiszen az ő joga és annak jogalapja nem volt per tárgya, csak az ellenfélé.

3. DÖNTŐBÍRÁSKODÁS

A bírói döntés a per második szakaszában *iure* vagy *iniuria* magatartás megállapítására irányult. Feltételezésem szerint a Róma alapítása előtti időben a magánfelek vitája a törzsek vénei által került eldöntésre. Ezek a bírói hatalmukat a felek egyezsége révén kapták. A felek a magánharc helyett választották a vita ilyen rendezését. Mind jogösszehasonlító elgondolások, mind a korai római intézmények elemzése valószínűsíti ezt az álláspontot. (Rómában nem indulhatott rendes per alperesi hozzájárulás nélkül.) Mindenesetre jellemző, hogy a magánviták eldöntésére a *iudices* és az *arbitri* a késő köztársaság koráig a szenátorok soraiból kerültek ki, annak a testületnek a soraiból, amely az archaikus Rómában a környező társadalmak nemzetségfőinek, véneinek tanácsát helyettesítette, annak szerepkörét átvette.⁷⁶⁷

Nicosia⁷⁶⁸ a régi római perre vonatkozó tanulmányában bizonyítottan látja az ilyen döntőbírói eljárásokat az archaikus Róma vonatkozásában. Ő azt vitatja, hogy bármilyen más vitaeldöntés egyáltalán létezett volna az archaikus korban. Szerinte a *iurisdictio* sokkal későbbi jelenség. Mintegy fél évezreddel Róma alapítása után vezették csak be. Nem kétséges előttem sem, hogy ilyen *apud iudicem* döntőbírói eljárásra az archaikus Rómában *in iure* bevezetés nélkül is sor kerülhetett, a *legis actio*s eljáráson kívül is. A *lege* és *iure agere* közti megkülönböztetés véleményem szerint arra vezethető vissza, hogy az egyik eljárás a régi törzsi szokásból visszamaradt és köztudomású *ius* alapján indult.⁷⁶⁹ Ezzel szemben *lege agere* az újabb, tételesen megállapított jog szerinti a hatóság bevonásával induló viták megjelölésére szolgált.⁷⁷⁰

Ha a feltételezésem helytálló, úgy az archaikus terminológiában *iudicare* olyan nyilatkozatot jelentett, amely valamely tényállást az általánosan elis-

⁷⁶⁷Igy Behrends (26) 10, 32. j. is.

⁷⁶⁸(298) I. 16. sk.

⁷⁶⁹Vö. 649. j.

⁷⁷⁰E nézetemhez közel álló álláspont Wenger (405) 23, 13. j., Weiss (404) 80: „zwei nach ihrer Anlage, ihrem Grundgedanken und ihrem Zweck untereinander ganz verschiedene Verfahrenstypen“, uő. 78. is, Behrends (25) 44. sk.

mert és elfogadott, (nem pedig a vitatott) *ius* szerint döntött el.⁷⁷¹ *Ius dicere, iuris dictio* pedig az erre meghatalmazott *imperiummal* rendelkező állami vezetőik nyilatkozata a Rómában érvényes (szokás vagy törvény alapján fennálló) jog vonatkozásában. Ennek megállapítására a magisztrátus a hatalmat a közösségtől nyerte és isteni kijelölés erősítette meg őt abban.⁷⁷²

Iudicare tehát egyszerűen eldöntése annak, hogy két vitatkozó közül melyik tényállítása felel meg a valóságnak. A *iurisdictio* abban való döntés, hogy adott kérdésre mi az érvényes jog Rómában. Modern terminológiák szerint a *iurisdictio* jogforrás jellegű kijelentés fennálló vagy érvényre emelt alkalmazott vagy alkalmazandó jog vonatkozásában.⁷⁷³ A XII táblás törvény korában már, illetve még mindkét fajta vita létezett. Az egyszerű *iurgere* során a felek állami segítséget nem vettek igénybe, annak következtében köztük béke, *pax* keletkezett, vagy másképp *pactio*. Ez a *pactio* ugyan az állam hozzájárulása nélkül jött létre, mégis állami elismerése is megtörténhetett. A XII táblás törvény ebben a vonatkozásban szolgál néhány forrásszerű bizonyítékkal.⁷⁷⁴

Ezek a *pactiók* később a *praetori* perben *exceptio* (kifogás) formájában érvényesültek. Ekkor már nyilván megfelelő peren kívüli gyakorlatra tekinthettek vissza.

Ezzel szemben a *lege agere* a magisztrátus előtt *in iure* kezdődött. A magisztrátusnak hatalma volt arra, hogy az alkalmazandó jogról nyilatkozzék, és az előadottak jogi konzekvenciáit levonja, így pl. a *vindiciae* odaítélésével. A XII táblás törvény korában a két eljárás között már volt egy összekötő közbenső megoldás, a *legis actio per iudicis postulationem*,⁷⁷⁵ amelyben a jogkérdés ugyan nem volt vitás, de a felek a bíró választásában nem tudtak békén megegyezni. Ezért számukra a *vindiciae* odaítélése nélkül a jogkérdés megvizsgálása után, (tehát annak eldöntése után, hogy a jogvitában az állam egyáltalán nyilatkozni kíván-e) bírót adott a hatóság a tényállás eldöntésére.⁷⁷⁶

4. DOLOG MIATTI PER VAGY LOPÁS MIATTI KERESSET?

A tudomány sokak által vallott álláspontja szerint a *legis actio sacramento* kezdete *in personam* alapon a tolvaj üldözésében kereshető.⁷⁷⁷ Kaser szerint, mivel a *l.a.s.i.r.* csak *res mancipire* volt érvényesíthető, egyéb dolgok birtokát

⁷⁷¹*Iudicare* vö. Kaser (205) 88, 11. j., Wenger (405) 61, Selb (366).

⁷⁷²Santoró (354) 231, 2. j., Kaser (205) 28.

⁷⁷³Erre a magisztrátusi tevékenységre vonatkozik, hogy *adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris gratia* gyakorolták, már az archaikus időkben is. D. 1.1.7.1.

⁷⁷⁴L. fent XVI. 2.

⁷⁷⁵Behrends (26) 12.

⁷⁷⁶Gai. 4. 17a, vö. Kaser (205) 78.

⁷⁷⁷Igy Pólay, Diódsi, Mádl, de számos külföldi szerző is.

a lopás miatti eljárással lehetett visszakövetelni. Véleményét Diódsi is osztotta.⁷⁷⁸ Első részével ennek az állításnak egyetértek: a *legis actio sacramento in rem* kezdetben csak a *res mancipi* feletti hatalmi helyzet törvényi úton való elnyerésére szolgálhatott, hiszen csak ezekről lehetett állítani a *meum est ex iure Quiritium* kijelentést. Más vagyontárgy elvesztése esetén álláspontom szerint a legkorábbi archaikus korban valószínűleg teljesen kizárt volt *legis actio*s úton állami segítséget kérni. Ezeknek az elvétele kezdetben nem *ius Quiritium*mal szembeni magatartásnak minősült. Fontoljuk meg, hogy a tolvaj üldözése még a XII táblás törvény korában is, 300 évi jogfejlődés után, nagymértékben a magánbosszú és önhatalom körébe volt utalva. Idegen lopott dolognak a más házában való megtalálásához szakrális eszközökkel kellett élni, az állam erre nem tudott segítséget adni. A tolvaj megbüntetése a meglopott hatalmában állott, még ha a társadalmi közfelfogás ebben támogatta is (és magatartását bizonyos fokig ellenőrizte).⁷⁷⁹ Megegyezhetett a tolvajjal, s ez ugyan nem mentesítette a tolvajt a közmegvetés alól, de a főbenjáró büntetés alól igen (*pacisci*). Ahogy már utaltam rá, e körben a pásztorok és parasztok eltérő hagyománya vezethetett oda, hogy a *iurisdictio*s hatalmat mégis igénybe kellett venni, az érvényes jogot esetenként meghirdetni és a lopás szankcióit részben még a XII táblás törvény előtt törvényi úton szabályozni.⁷⁸⁰

Téves Kaser felfogása, aki szerint egy *l.a.s.i.r.*-per győztes résztvevője az esetleges újabb perben a vindikálóval szemben „mindenesetre a tolvajnál jogosultabb félnek minősült”.⁷⁸¹ Ha előző perét mint *in iure Quiritium* jogosult nyerte meg, az minden újabb perben is abszolút jogot jelentett. Azonban „relatív” birtoka alapján egy újabb perben semmire sem hivatkozhatott, hanem az új *in iure* eljárásban most már elfogadható *causát* kellett a *meum esse ex iure Quiritium* vonatkozásában ennek az előző perben *apud iudicem* pernyertes félnek a magisztrátus előtt valószínűsítienie.⁷⁸² (Tolvajként büntetés alá nem eshetett, mert bizonyítani tudta, hogy a dolgot nem lopta, de ez más kérdés.)

Így tehát a vitás tényállások miatti ellentétek minden fajtáját – előzetes állami eljárással vagy anélkül – magán (*gentilis*) döntőbírók döntötték el Rómában. Ennek a régi eljárási módnak láthatóan olyan tekintélye volt, hogy döntésük mindig *pro veritate* nyert elfogadást. A magisztrátusnak vitás ese-

⁷⁷⁸Kaser (210) 10. sk., Diódsi (115) 103, 60. j.

⁷⁷⁹XII 8. 12–16., vö. Kaser (207) 157. sk., (205) 19, 67, Kunkel/Honsell (200) 358.

⁷⁸⁰Zlinszky (440, 445).

⁷⁸¹(210) 11.

⁷⁸²Ha pl. a vesztett perfogadás alapján elnyert dolgot az új birtokosától ellopták, ő a tolvajtól a dolgot önhatalommal visszaszerezhetette ugyan, de *l.a.s.i.r.* útján *in iure* nem perelhette, hacsak ezúttal az előző perben figyelembe nem vett *meum est ex iure Quiritium* hivatkozását a magisztrátus most el nem fogadta; maga az, hogy az előző pert az ellenfele elvesztette, számára ilyen jogigényt nem alapított.

tekben csak a jogkérdésben volt döntési lehetősége, működési köre tulajdonképpen inkább a *ius publicum* keretébe tartozott.

A magisztrátus végrehajtó hatalommal rendelkezett. Nyilván kevésszer élt vele kezdetben magánügyekben, a végrehajtást inkább az önhatalomra bízták. Mindenesetre a magisztrátusnak módjában volt az államhatalmat érvényesíteni adott ügyben, s ha ezt tette, mindig joggal cselekedett, mivel magisztrátusi mivoltából eredően ehhez joga volt. Ez azonban az állam érdekében vagy katonai fegyelem érdekében történt és az igazságszolgáltatással, a *iure agere* eljárással semmi közös vonása nincs.⁷⁸³

Talán sikerült megválaszolni a fentiekben a *legis actio sacramento in rem* kapcsolatban a tudománnyal szemben felvetett második kérdést, azt, hogy a források szerint hogyan is folyt le ez az eljárás valójában. A per második szakaszában, vagy ha úgy tetszik, egy második eljárásban az a tényálláskérdés tisztázódott, hogy a birtokhoz juttatott fél joggal vagy jogellenesen (igaz, vagy valótlán előadás alapján) szerezte-e meg a birtokot. Ebben a tárgyalási szakaszban a *quiritar* jog kérdése már tisztázott.

5. KÉNYSZER A PERBE ÁLLÁSRA?

Kérdezhetnők, hogy az *in iure* már jogosultnak minősített személy miért megy bele egyáltalán a tényállás tisztázása kedvéért egy második eljárásba. Megkapta a magisztrátus útján a dolog birtokát, jogát a *quaestio* során elismerték, az eljárás folytatásától ő tehát már semmiféle nyereséget nem várhatott, hiszen a *sacramentum*os összeget nagy valószínűség szerint az államkassza kapta.⁷⁸⁴

Ebben a vonatkozásban csak következtetésekre vagyunk utalva. Hogy így történt az eljárás, a források tanúsítják.

Lehet, hogy ha az *in iure* nyertes vonakodott az esküvel erősített ellenállítás vitájába belemenni, ez szakrális büntetéssel járt. Analóg lehetett ez a patrónussal szembeni szakrális büntetéssel, *si clienti fraudem fecerit*, ha a másikat becsapta.⁷⁸⁵ Elképzelhető a magisztrátus részéről kiszabott büntetés is, hiszen a vonakodás egyúttal nyilvánvalóvá tette a rosszhiszemű eljárást.⁷⁸⁶ Érvényesülhetett ebben a vonatkozásban a nyilvánosság nyomása is, amely kitagadhatta köréből azt, aki a per rendes lezárásától vonakodott.⁷⁸⁷ Legvalószínűbb azonban számomra, hogy a magisztrátus jogi döntése csak akkor minősült véglegesnek, ha azt az ellenfél elfogadta, vagy ha a sikerrel vindikáló a neki

⁷⁸³Mommsen (290) 83, (291) 64.

⁷⁸⁴Vagy a *cassa pontificorum*, ez vitás. Vö. Varro de L.1. 180., Gai. 4.13.

⁷⁸⁵XII 8.21.

⁷⁸⁶Hasonlóan a *furtum prohibitum*, Gai. 3.192.

⁷⁸⁷Hasonlóan a tanúzást megtagadóval szembeni retorzióhoz, XII 2.3.

megajánlott esküt visszakínálta. Olyan kötelezettség lehetett ez, mint az *in ius vocatio*nak engedni a XII táblás törvény szerint.⁷⁸⁸

A fentiekben részletezett eljárás azonban a *vindicatio* után némileg másképp is folyhatott,⁷⁸⁹ mégpedig így:

a) *Mittite ambo rem!*

b) *Quaestio*s eljárás.

c) A magisztrátus nyilatkozata a jogi álláspontonról A. A. javára.

d) A magisztrátus kérdése N. N.-hez: egyetértesz?

e) N. N. A. A. felé: felhívás annak ünnepélyes kinyilatkoztatására, *qua ex causa vindicareris?*

A. A.: *ius feci sicuti vindictam imposui.*

f) N. N. esküje: A. A. *iniuria* vindikált, hamisan adta elő a tényállást.

g) A. A. esküje: *iure vindicavi*, N. N. *iniuria* esküszik.

h) Magisztrátus: *vindicias dat, iudicem dat, praedes litis et vindiciarum petit.* (Birtokba helyez, bírát nevez, kezeseket kér.)

Ez a gaiusi leíráshoz közelebb álló permenet lenne. Lehetséges az először részletezett archaikus és a Gaius által leírt per között ez a közbenső, a Gaiuséhoz jobban közeledő fejlődési szakasz is. Lényegében nem érinti azt az alaptételünket, miszerint *apud iudicem* csak arra vonatkozóan folyt bizonyítás, hogy valóban az igazságnak megfelelő tényállás alapján kapta-e meg a birtokot az *in iure* birtokba helyezett fél. Az utóbbi rekonstrukció összhangban van azzal, hogy Gaius a *vindiciam dicere* szakaszt csak az eskü-provokációk kölcsönös kijelentése utánra teszi.

Ha létezett ez a második fajta permenet, a h) alatti intézkedések szükséges előfeltétele volt az, hogy az *in iure* jogkérdésben elutasított fél a magisztrátus döntése után azonnal esküt ajánljon a maga kijelentése mellett, még az *in iure* szakasz lezárása előtt. Gaius műve perjogi részében mondja: *observare debet is, qui vult arbitrum petere, ut statim petat, antequam ex iure exeat (id est antequam a praetore discedat); sero enim petentibus non indulgetur.*⁷⁹⁰ (Vigyázzon az, aki bírát akar kérni, hogy rögtön kérje, mielőtt távozott volna az *in iure* eljárásról /mielőtt még eltávozott volna a praetortól:/, mert a késedelmes kérést nem veszik figyelembe.) A kérdés mindenestre nem volt problémamentes. Ezt a *praedes litis et vindiciarum* intézményének bevezetése igazolja. (A bevezetés történhetett még a XII táblás törvény előtt, de valószínűleg olyan konkrét esetek alapján, melyekben a *l.a.s.i.r.*-eljárás során ténylegesen visszaélések fordultak elő.) Szükség volt biztosíték szerzésére, hogy a győztes elnyert hatalmi helyzetét kihasználva a dologgal meg ne szökjék és a bíró előtti megjelenést el ne mulassza. Ha pedig ezzel szemben szükség volt biztosítékra, nyilván adódtak rossz tapasztalatok is.⁷⁹¹

⁷⁸⁸Ehhez Kaser (211) 703.

⁷⁸⁹Anélkül, hogy ez az eddigieket megdöntené.

⁷⁹⁰Gai. 4.164.

⁷⁹¹Praedes vonatkozásában Festus P. 151, 223, Gai. 4.16., Vö. Kaser (205) 301.

6. QUI VINDICIAS FALSAS TULIT – A CSALÁRD PERBIRTOK

Előfordulhatott időről időre, hogy az *in iure* győztes fél e győzelmét hamis tényállásnak köszönhette, s ez *apud iudicem* tisztázódott. Bár az ilyen magatartást egyrészt a *sacramentum* összeg elvesztésével, másrészt a dolog ellenértéke megfizetésével szankcionálták, mégis a közbenső birtok jelenthetett olyan előnyt, ami megérte legalábbis a kockázatot.⁷⁹² Ezenkívül nyilván már abban az időben is egy, bár bizonyítási teherrel járó birtok kedvezőbb volt, mint semmilyen birtok. A bírót befolyásolta a magisztrátus döntése, hiszen a szembeszökő valótlanságok már a *quaestio* során is tisztázódtak. Az *in iure* elnyert siker tehát az *apud iudicem* eljárás szempontjából kedvező előjelnek minősülhetett. Ilyen tapasztalatokon alapulva korlátozhatta a XII táblás törvény, amint már említettük, a magisztrátus döntési szabadságát a szabadságpercekbeni ideiglenes birtokhelyzet megállapításáról. Nézetünket azonban még nyilvánvalóbban alátámasztja a XII táblás törvénynek az a valószínűleg új intézkedése, amely azzal szemben, aki *vindicias falsas tulit*, a *sacramentum* összeg elvesztésén és a dolog értékének megfizetésén felül további szankciót helyezett kilátásba. A pernyertes fél kérésére a hamis tényállás alapján elnyert birtok birtokosával a közbenső birtok során szedett gyümölcsök értékének dupláját perbüntetésként megfizettették.⁷⁹³ Az összeg megállapítására az *apud iudicem* döntés után egy *legis actio per arbitri postulationem* szolgálhatott.

Ezután a megbízhatatlan *in iure* nyertestől nemcsak *praedes litis* állítását kérték a pertárgy biztosítása és *praedes sacramenti causa* állítását a perbüntetés biztosítása kedvéért, hanem *praedes vindiciarum* állítására is kötelezték az esetleg duplán fizetendő közbenső haszon biztosítása céljából.

Ugyanennek a problémának a megoldását szolgálta a *praetori* eljárásban az ún. *iudicium Cascellianum*.⁷⁹⁴ Ez *poenae nomine* hozott döntést az ellen, aki az ediktumban felsorolt feltételek ellenére hamis állítás alapján birtokhoz jutott. Az a fél, aki a birtokát a *praetori* ediktum alapján possesszionárius eljárásban nyerte el, *sponsio* és *restipuláció* formájában (kölsönös *sacramentumok* helyett) kényszerült ígéretet tenni arra, hogy az esetben, ha a végleges ítélet ellene szól, *possessionem restituere* kötelezi magát és a *sponsiós* büntetésösszeget közbülső birtoklása fejében ugyancsak megfizeti. A nem birtokos fél ugyanezen ítélettel a *sponsiós* és *restipulációs* kötelezettsége alól felmentést nyert. Weiss⁷⁹⁵ véleménye szerint ez a *iudicium Cascellianum* a késő köztár-

⁷⁹²L. 753. j.

⁷⁹³XII. 12.3., Festus: At Ser. Sulpicius (nomine et) iam singulariter formato vindiciam esse ait (eam rem), qua de re controversia est ab eo quod vindicatur... et in XII: SI VINDICIAM FALSAM TULIT SI VELIT IS... TOR ARBITROS TRES DATO EORUM ARBITRIO FRUCTUS DUPLIONE DAMNUM DECIDITO. Ehhez Amirante (13) 68, Kaser (211) 684, 47. j., Santoro (355), Magdelaine (257) 212, Nicosia (298) II, 171. sk.

⁷⁹⁴Gai. 4. 165–169.

⁷⁹⁵(404) 74.

saság újítása; én úgy látom, hogy a *vindicias falsas tollere* büntetésétől egyenes út vezet a *sponsiós legis actió*kon keresztül a formuláris eljárás *iudicium Cascellianum*ához.

Aki nem tudott biztosítékot adni az *apud iudicem* eljárás elején vagy nem akart ilyet adni, attól megvonták a birtokot, s ha nem is az ellenfél, de egy megbízható harmadik őrizetére adták (*sequester*⁷⁹⁶), míg az *apud iudicem* döntés megtörtént.

Mikor aztán századok jogfejlődése oda vezetett, hogy a birtok védelme miatt a *praetor in iure* legritkébb esetben döntött a birtokossal szemben és csak *vitiosa possessio* esetén ítélte oda *vindicias*, egyébként azonban eleve a felperes jogcímét vizsgálta a perlésre s aztán a döntést egy *in ius concepta actio* keretében átadta a bírónak, a Gaius által megfogalmazott szöveg a *l.a.s.i.r.* leírásánál immár teljesen pontosan megfelelt a valóságnak: *qui prior vindicaverat* – kérdezte a másikat. Hiszen mindig a felperes maradt a *rei vindicatio* során birtokon kívül. És így megfelel tovább is: *qui prior vindicaverat dicebat: quando tu iniuria vindicavisti* – hiszen a birtokos részéről *in iure* elég volt az a puszta kijelentés, hogy birtoka jogos, és ennek alapján a *vindiciae*, a birtok, kezén maradhatott.

⁷⁹⁶Kunkel/Honsell (200) 304. Arangio-Ruiz (19) 13. ugyan úgy véli, hogy ez volt a régebbi megoldás, de ezt aligha tudom feltételezni. Vö. Jakab Éva, A legis actiók sequestrumától a pertárgy kötelező – bírói – letétje felé. in: *Jogtörténeti tanulmányok VI.* (szerk.: dr. Benedek Ferenc és dr. Szita János) Bp. 1986. 181.

Per és törvény az archaikus jogban

XXII. A DOLOGI KERESÉT ÉS A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY

1. JOGFEJLŐDÉS A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY ELŐTT

Álláspontunk szerint hosszú út vezetett az eredeti archaikus *legis actio sacramento in rem*-től a formuláris eljárás *rei vindicatio*-jáig, de a *l.a.s.i.r.* azon formájáig is, amely Augustus korában létezett, s amire Gaius még visszatekinthetett. Ennek során még a XII táblás törvény előtti jogfejlődésre vezetjük vissza, hogy a kezdetben megjelölt *meum ex iure Quiritium* jogcímek közé⁷⁹⁷ felsorakozott a mancipációs vétel a hadizsákmányt megkapott polgártól (át ruházás *ex iure Quiritium*) és a vétellel történő megszerzés az elárverezett hadizsákmányból, majd a hosszabb ideig tartó használat által elismert *meum est ex iure Quiritium*, a *quiritar* jog *ususszal* való szerzése.⁷⁹⁸ (A *sui heredes* védelme az apa által szerzett vagyonban természetesen eleve létezett szokásra vezethető vissza.)

Wolf véleménye szerint: a mancipáció az addig elidegeníthetetlen *res mancipi* elidegenítésére jött létre, de nem kezdettől az összes *res mancipi* számára, hanem csak rabszolgák és/vagy igavonó állatok elidegenítése vonatkozásában. A rabszolga lehetett az első *res mancipi*. Amíg a rabszolga elidegeníthetetlen volt, annak birtokosa vagy tulajdonos volt, vagy tolvaj, a dologért folytatott eljárás tehát a tolvaj üldözése volt. Amint a rabszolga eladhatóvá vált, a birtokos szerezhette is a rabszolgát. Ezért a mancipációval egyszerre a *l.a.s.i.r.*-t is be kellett vezetni, előtörténete egyiknek sem volt.

Ezzel szemben Wolf maga is büntető perből, mégpedig testi sértés miatti büntetőperből vezeti le a *l.a.s.i.r.* keletkezését. Ez is előtörténet. Véleményem szerint – amint már kifejtettem – érzékelhető történeti fejlődésnek vagyunk tanúi: a) a normák Róma előtt keletkeztek, a mancipáció = cseretárgy ércért formális aktusa, az önhatalom és a nemzetségfők által eldöntendő viták Róma előtt léteztek, b) ezt követte a városalapítás törzsi formában és ezzel együtt a *iurisdictio*s hatalom szükségszerű bevezetése, c) ebből kifolyóan a *ius Quiritium* és a *meum est ex iure Quiritium* keletkezése a *herediumon*, a zsákmányolt igásállatokon és a rabszolgákon, majd d) a *l.a.s.i.r.* a *meum est ex iure Quiritium* védelmére a *iurisdictio*s jogkör és a *iudicatio*s hagyomány kombinációjából, s

⁷⁹⁷ *Heredium*, igásbarom, rabszolga, lásd fent XVIII.3.

⁷⁹⁸ (440) 39.

végül e) kiterjesztése ennek a védelemnek a *meum est ex iure Quiritium* mancipáció által továbbadott tárgyaira.

Az *usus* által elnyerhető *ius Quiritium* elismerésének minőségi hatása volt, ez azt jelentette, hogy az egy vagy két évi *quiritar* birtoklás védelmet kapott az önhatalommal fellépő támadó ellen. Ezáltal a *quiritar* tulajdon védelmét egyszerre voltaképpen minden tartós használati tárgyra megadták.⁷⁹⁹

Az *usus* és az *usucapio* kérdése az archaikus római jog világának ugyancsak vitatott témaköre. A XII táblás törvényre vezetik vissza Cicero alapján azt a szabályt: *usus auctoritas fundi biennium, ceterarum omnium rerum annuus est usus*.⁸⁰⁰ Ez azt jelentené, hogy a föld két évi, egyéb dolog egy évi *usus*, azaz használat után nyert *auctoritast*,⁸⁰¹ azaz vált római polgárok védett dolgává. Ezzel a *quiritar* tulajdon kivételes védelme helyébe a *Quirites* tartós használati tárgyainak általános védelme lépett. Amit a római polgár egy éven keresztül sajátjaként magánál tartott, az *meum est ex iure Quiritium*. Hogy ezzel az eddigi *res mancipi*hez hasonló védettséget kapott a tárgy, azzal is bizonyítható, hogy az *usus*nál éppúgy, mint a *res mancipi* szerzésénél kívántak *causát* a *ius Quiritium* keletkezéséhez. Más polgár dolga *ususszal* nem volt elszerezhető.⁸⁰²

Nyilván elsősorban a tartós gyümölcsök, a saját nevelésű állatok védelmére szolgált ez az *usus-auctoritas* által létesített tulajdon, továbbá a római polgár által szerzett és használt föld védelmét biztosította. Ezenkívül azonban más saját készítésű vagy *occupatio*val a senki dolgaiból szerzett és állandó használatban tartott dolgok *quiritar* védelmét is biztosította az *usus*. Hogy az *ususszal auctoritas* keletkezett és az *auctoritas* nem annyira a modern értelmezés szerinti szavatosságot, mint inkább a dolog feletti tekintélyt és hatalmat, netán ahhoz fűződő „alkotói szerzői jogot” jelentett az ősi időben,⁸⁰³ valószínűsíti két egyébként nehezen értelmezhető törvényhely: *adversus hostem aeterna auctoritas* a XII táblás törvény szövegében⁸⁰⁴ és a *lex Atinia quod subreptum fuerit eius rei aeterna auctoritas*⁸⁰⁵ szövegében található szó magyarázata. Szerintem itt nem a tolvaj felelősségéről, vagy az ellenséggel szemben

⁷⁹⁹Diódsi (115) 85 sk., Kaser (201) 178., (207) 134. sk.

⁸⁰⁰XII 6.3.

⁸⁰¹Mind az *usus*, mind az *auctoritas* komoly viták tárgyai, melyekre részletesen nem tudok kitérni. Itt a gyökereket keresem, a perlési lehetőség keletkezésének oldaláról.

⁸⁰²Ha más polgár tulajdonának szerzése *causa* (átruházás, adós-végrehajtás, házasság, örökbefogadás) nélkül történt, nem keletkezett *quiritar* tulajdon, mert nem szűnt meg az első jog. A XII táblás törvény ezt a lopott dologra külön is kimondta, de a római lopás tág fogalma mellett ez gyakorlatilag minden nem céllal átadott „*meum est*”-re állt akkor.

⁸⁰³Az *actio auctoritatis* nem szavatossági kereset a szó mai értelmében, hanem azzá vált. Eredetileg a termékeit, készítményeit, (vagy éppen zsákmányát) árusító „jogelőd”-től igényelte az új birtokos annak bizonyítását, hogy a kétségbe vont *quiritar* jognak volt az *auctora*, tehát át is adhatta azt. Vö. Amirante (12). Ankum: L'actio auctoritatis appartenant à l'acheteur mancipio accipiens a-t-elle existé? In: Atti Del Conv. Court. 3. Int. 1977. Perugia, 1979. 3–45.

⁸⁰⁴XII 6.4.

⁸⁰⁵Lex Atinia Gell 17.7. Bleicken (43) 291.

való örök szavatosságról,⁸⁰⁶ hanem arról van szó, hogy a római polgár tulajdona ellopott, ellenséghez került dolgán örökre megmarad, azaz a dolog *usus* által meg nem szerezhető.⁸⁰⁷

Az *ususszal* való szerzés bevezetéséből kellett következnie még a XII táblás törvény előtt annak, hogy az ily módon létrejött *meum est ex iure Quiritium* a *l.a.s.i.r.*-eljárással védhetővé vált. Ebből következett, hogy a *quiritar* jog elismerése esetén az ilyen dolog *in iure* római polgár hatalmába adható volt. A *res Mancipi* körén kívül eső dolgok átruházására *in iure cessio*val a pontifexek interpretációja ebből alkotott lehetőséget. A XII táblás törvény a ránk maradt források szerint a *mancipációt* is, az *in iure cessiót* is megerősítette, tehát mindkét átruházásnak a törvény idején már létező ügyletnek kellett lennie.⁸⁰⁸ Ez pedig az *ususszal* szerzett tulajdon peres védelmének a XII táblás törvény előtti fennállását feltételezi.⁸⁰⁹

2. A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY ÚJÍTÁSAI

Beszéltünk már a XII táblás törvénynek a *l.a.s.i.r.* kapcsán hozott újításai közül a döntés korlátozásáról szabadságpereknél és a *vindicias falsas ferre* büntetéséről. A XII táblás törvény újításai közé tartozott a *legis actio per manus iniunctionem* újrarendezése is, az adóssal szembeni személyi végrehajtás részletes szabályozása.⁸¹⁰

Az állam az eljárást nem vette ki az önhatalom köréből, de a maga ellenőrzése alá vonta, és akkor adott helyt a személlyel szembeni önhatalomnak, ha az illető *aeris confessus* vagy *iure iudicatus* volt. Az *aeris confessus* a *per aes et libram* szerződéssel lekötöztetett adós, ez általános nézet.⁸¹¹ A *iure iudicatus* mibenléte a tudományban erősen vitatott.⁸¹²

Az archaikus eljárás általunk felépített vázlata alapján *iure iudicatus* az lehetett, aki magándöntőbírói eljárásban, *iurgium* során, saját vállalása alapján nyert marasztalást. Nem *iure Quiritium*, mert akkor *in iure* a magiszt-

⁸⁰⁶L. Laura (224), Lévy-Bruhl (235), Lübtow (246), Pfund (320).

⁸⁰⁷Benedek több munkájában az *usacpio* preklasszikus-klasszikus szerepét meggyőző erővel kidolgozta. Nem kétséges, hogy az árucseré világában ez az intézmény stabilizálta a tulajdonhelyzetet. Ám még akkor is, vitás esetben, ugyanolyan szerepet játszhatott a termelő *auctoritása* (pl. növénydékállat, specifikált késztermék), mint más esetekben az *usus*. A vita nemcsak egy évesnél idősebb vagyontárgyak esetében adódhatott.

⁸⁰⁸XII 6.6.b. Ez egyúttal jelenti, hogy a XII táblás törvény előtt már elválasztották a *res Mancipi* és *res nec Mancipi* fogalmát (l. alább XXIII). Érzékelteti, hogy nem meggyökeresedett intézményekről van szó, ezért a külön tételes megerősítés.

⁸⁰⁹Zlinszky (443) 146. Ugyanezt a XII t.t. előtti jogfejlődést igazolja a házasság körében a *trinoctium*, a XII t.t. előtti interpretáció eredménye is, vö. XIII.2.

⁸¹⁰XII 3.1–6. Vö. Behrends (27) 125. sk. Kaser (201) 191. sk. Guarino (180) Kunkel/Selb (200) 519. Kooiman (215), Londres (240) Nicosia (298) 135. sk., Wenger (405).

⁸¹¹Festus L. 160., Gell. 15. 13. 11.

⁸¹²Kaser (201) 12, 7–9. j. Behrends (27) 129, Magdelain (257) 244. sk., (hozzám hasonló értelmezéssel), Funaioli (148) 73, Wieacker (422) 357.

rátus előtt indult ellene *legis actio*s eljárás és ez nem vezetett pénztartozás megállapítására (a *l.a.s.i.r.* a *vindiciae* odaítélésével járt, *l.a.s.i. personam* a személy feletti hatalom odaítélésével a kötelezettség erejéig vagy teljesen, a *l.a. per iudiciis postulationem* ugyanúgy bíró elé utalja az ügyet, mint a *iurgium* magánmegegyezése), hanem *iurgium* keretében *apud iudicem iudex* marasztalta el. Minthogy elfogadta a bírót, annak ítélete kötelező volt vele szemben, ezt most a törvény megerősítette anélkül, hogy a *iure iudicatus* kifejezést *lege iudicatus*ra változtatta volna.⁸¹³

A megjelölést azért kellett külön felvenni a XII táblás törvénybe, mert adódhattak olyan *iudicati* is, akik nem *iure* voltak elítélve. Így pl. olyanok, akiknek nem volt módjuk *in iure* védekezésre, vagy *apud iudicem* megjelenésre, mert pl. betegség, államügy, katonai szolgálat gátolta őket. A preklasszikus jog ezeknek a magisztrátus részéről peren kívüli segítséget biztosított, kifogást és *in integrum restitutió*t. Az intézmény korai elődje azonban már a XII táblás törvényben is ott található, ha helyesen értelmezem: *status dies cum hoste* – közügyben való távollét miatt mentesítés.⁸¹⁴ Visszanyúlhatott ez még régebbre is, a *iure agere* gyakorlatában akár Róma előtti időkig is.

A XII táblás törvény Róma jogfejlődésében sokszor méltatott határkö. A szokásjog rögzítése, megfogalmazása, részleges megújítása és nyilvánosságra hozatala a *ius Quiritium*nak addig ismeretlen jogbiztonságát teremtette meg. Ezzel azonban egyúttal megszűnt a római törvényalkotás addig oly előnyös rugalmassága. A pontifikális jogmagyarázat ezen csak keveset segített, bár a szöveget olyan célokra tette későbbiekben használhatóvá, amelyekre a törvény megszövegezésekor a törvényalkotók nyilván nem gondoltak. (Ilyen pl. az emancipáció, a *familiae emptio*, a *libertus* gyámsága és utána való öröklés, szó kiterjesztett értelmezése mint a *glans = fructus, arbor = vitis* és más hasonló).⁸¹⁵

A XII táblás törvény írásba foglalása egyúttal módot adott a törvények megújítására is. Az újítások részben a politikai harcok következményei voltak, azon harcokéi, amelyek magát az írásba foglalást is szükségessé tették. Ám a törvényalkotóknak módjukban állott a város alapítása óta bekövetkezett olyan társadalmi-gazdasági fejlődés figyelembevételére is, amelyet a *ius Quiritium* ez ideig nem kellően tükrözött. Egyes ilyen újításokra utaltunk már. Elemzésük éppen ahhoz segített hozzá, hogy a XII táblás törvényt megelőző archaikus jogtól az újításokat elválasszuk. Másokra most utalunk: ilyen lehetett a hamis bíró és a hamis tanúk elleni törvényes rendelkezés,⁸¹⁶ a szerződő felek szigorú (jogérvényes) kötése a szerződés szavaihoz: *ita ius esto*,⁸¹⁷ ami által aztán a későbbi szabály szerint *contractus contrahentibus legem ponit*; a *pactumok* egyébként nem jogérvényes kötésének részleges figyelembevétele

⁸¹³Zlinszky (443)-ban a 147. oldalon ezt a lehetőséget nem vetettem fel.

⁸¹⁴Zlinszky (439) 123, 48. j.

⁸¹⁵Jolowicz/Nicholson (199) 88. sk., Magdelain (257) 268.

⁸¹⁶XII 8.22., 9.3.

⁸¹⁷XII 6.1., Vö. Diódsi (117.) 28. sk.

a joggyakorlatnál, amint erre már utaltunk;⁸¹⁸ annak a kizárása, hogy mancipációval átruházható legyen a tulajdonjog akkor, ha az ügylet adásvétel következtében jött létre és a vételár sem fizetést, sem biztosítékadást nem nyert.⁸¹⁹ Vannak más hasonló apró részletek is.

3. A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY INTERPRETÁCIÓJA – PAPI TÖRVÉNYMAGYARÁZAT

A legnagyobb különbséget azonban a XII tábla törvénybe foglalása abban jelentette, hogy ezután már írott anyagi jog állt szemben a nagyrészt íratlan vagy legalábbis nem nyilvánosságra hozott, hanem papok által őrzött perjoggal szemben. Ez megnehezítette a jövőre az anyagi jog fejlesztését, és megtartotta a perjog hajlékonyságát, legalábbis az addigi mértékben. Része lehet ennek az eltolódásnak abban, hogy a köztársaság idején elsősorban a perjogon keresztül fejlesztették az anyagi jogot is.⁸²⁰ A XII táblás törvény magának a *l.a.s.i.r.*-nek a további fejlődését főleg két rendelkezésével határozta meg. Egyrészt azzal, hogy az *usucapió*t megtiltotta lopott dolgokon. Másrészt, amikor a magisztrátus *vindiciae* rendelési jogát egy esetben korlátozta és előírta, hogy a birtokhelyzetet ideiglenesen mindig a szabadságállapot szerint kell megállapítani. Tehát a szabadság mellett törvényes vélelmet állított vitás esetben. Ez a két törvény tette először lehetővé, hogy a magisztrátus kezét a bizonyításnál megkössék, hogy vélelmezzenek jogos helyzeteket és a bizonyítási terhet törvényesen határozzák meg. Ezeken keresztül alakult ki a *iusta* és *vitiosa possessio* fogalma, amit a későbbi *iurisdictio* figyelembe vett. A fejlődés során preklasszikus időben az *in iure* eljárásban történt *vindicias dicere* helyett a posszessorius eljárás lépett a per előterébe. A *meum est ex iure Quiritium*, ami kezdetben kivételes eset volt a római polgár sajátjának mondható összes dolgok közt egyesekkel kapcsolatban, az *usucapio* és a kereskedelem által egyre mindennapibb kategóriává vált.⁸²¹ A magisztrátus *iurisdictio*s kötelessége ezért a XII táblás törvénytől a *praetori* tisztség alapításáig eltelt száz év alatt jelentősen eltolódott. Ennek ellenére még Varro is a *ius Quiritium* szerinti tulajdon igazolását látja a *l.a.s.i.r.* előkérdésének: *In emptionibus servorum dominum legitimum sex fere res perficiunt: si hereditatem iustam adiit; si ut debuit mancipio ab eo accepit, a quo iure civili potuit; aut si in iure cessit, qui potuit cedere et id ubi oportuit; aut si usu cepit; aut si e preda sub corona emit tumve cum in nonis sectioneve cuius publice venit.* (A rabszolgavásárnál a törvényes tulajdonost hat mód határozhatja meg: ha jogos örökséget

⁸¹⁸L. fent XVII.2.

⁸¹⁹XII 7. 11. Vö. Kunkel/Honsell (204.) 158, Varro, de r. r. 2.6.

⁸²⁰A *legis actiões* is formakötöttek, de szakemberek gondozásában. Így „hajlításuk” az igények szerint történhetett. Cic. Pro Murena utal arra, hogy történt ez önkényesen is időnként. Vö. Kaser (210) 24, (205) 9. sk., (207) I. 180.

⁸²¹Kaser (204) 293. sk., Diódsi (115) 144.

vett át, ha előírás szerint mancipációval szerzett az arra jogosulttól, vagy ha *in iure cessio*val szerzett jogos engedményezőtől engedményezhető, vagy ha elbirtokolt, vagy ha hadizsákmányból vett, vagy nyilvános árverésen⁸²²).

A másodiktól az ötödik esetig ugyanazon jogcímekekről van szó, melyeket eddig is elemeztünk. Nem beszéltünk az öröklésről, hiszen a XII táblás törvény előtti archaikus jogban családi vagyonszövetség állott fenn. Mégis *dominium ex iure Quiritium* a római polgárnál már nem olyan kivételes eset, mint a *meum est ex iure Quiritium* valaha volt. Így aztán a *rei vindicatio*s perben a jogkérdés egész másképp alakult, mint a *l.a.s.i.r. in iure* részében, noha bizonyos párhuzamok, melyekre utaltam, az eredeti állapotot még mindig mutatják. A *rei vindicatio*nál már a *iusta causa possessionis* vitás és a sértett érdeke kérdése.

Az örökjog világában az előkérdés az archaikus joghoz hasonlóan még a köztársasági jogban is eredetileg és elsősorban elvi: az örökléshez való jog volt. Azt kellett eldönteni, hogy jog szerint ki az örökös, és csak utána vizsgálták a tényállást. Ezért maradhatott meg a *iudicium centumvirale* előtt a *l.a.s.i.r.* perlési módja, az ősi döntési sorrend és a *vindiciae falsae* büntetése a klasszikus korszakban is.

Kaser, amikor utolsó munkáiban⁸²³ érvel a relatív tulajdon mellett, éppen arra utal, hogy az örökjogban is relatív volt az örökösnek történt juttatás, addig érvényesen, amíg jobb, több joggal rendelkező, közelebb álló örökös nem jelentkezett. Ez azonban csak a *praetori bonorum possessio* vonatkozásában igaz. *Ius civile* szerint csak egy, kizárólagosan jogosult örökös (vagy örökös csoport) létezhetett. Ha az nem vette át az örökséget, kevésbé jogosultakat nem illetett meg, hanem uratlanná és foglalkoztatóvá vált. Így tehát az örökösödés civil rendje inkább az én felfogásomat támasztja alá, mint Kaserét, azt, hogy a *ius Quiritium* világában a dologhoz való jog abszolút volt, nem relatív.

4. JHERING SZEGÉNY OBSITOSA

Röviden szeretnék még szólni arról, hogy ha a perrel kapcsolatban általam előadottakat a tudományos közvélemény elfogadja, füstként eloszlik a római jog világából egy mindannyiunk által jól ismert alaknak Jhering csodaszivarja füstjében megjelent személye, szegény obsitos katona, akitől a gazdagok, a papok és a *praetor*, elvették apai örökségét.⁸²⁴ Az obsitos Jhering szerint nem tudta letenni a *sacramentum* összegét, s ezért nem kaphatott módot arra, hogy világosan neki járó apai örökségéért pert indítson az azt jogtalanul elfoglaló gazdag szomszéd ellen.

⁸²²Varro de r. r. 10.4.

⁸²³Kaser (211) 698. sk.

⁸²⁴Jhering (199) 175. sk.

Be kell vallanom, hogy ez a hatásos karcolat, amelyet a szocialista irodalom a római jog osztálytartalmának igazolására előszeretettel szokott idézni, engem is megragadott, és sokáig bizonytalanná is tett abban, hogy fentebb előadott eredményeimet publikáljam. Ám nem tehetek másképp, végül is a tények és a források összefüggései makacs dolgok. Mind több forrásanalízis alapján kialakult bennem az a meggyőződés, hogy a római jog kezdetben inkább szociális kiegyenlítő tartalmat mutatott, nem osztálytartalmat.⁸²⁵ Ez pedig számomra bizonyíték amellet, hogy nem osztályviszonyok közt alakult ki, és elsődleges feladata a belső béke fenntartása és a polgárok közötti egyenlőség biztosítása volt. Nem állítom, természetesen, hogy a római állam nem oltalmazta a kialakult kiváltságolt osztályok jogait, és nem gyakorolt kizsákmányoló, elnyomó funkciókat. Ezeket azonban a *ius publicum* keretében, vagy a *ius* keretein kívül a magisztrátusok teljhatalma útján biztosították. A polgárok között érvényesülő *ius Quiritium*nak, majd *ius civile*nek mindig volt bizonyos szociális, a kisebbséget védő jellege. Ennek eredete pedig még az archaikus jogra nyúlik vissza. A római polgár, aki klienseit gazdag és előkelő létére személyesen védelmezte a bíróság előtt, olyannyira megszokott alakja a késői köztársaság és a korai császárság világának, hogy ennek valamilyen hagyományos gyökerét fel kell tételeznünk. Jhering szegény obszitosát a magisztrátus nem utasította el! Jogát *in iure* elismerték és a *vindiciaet*, az apai örökség birtokát megkaphatta, mielőtt a *sacramentum* összege egyáltalán szóba került volna.

Természetesen a *sacramentum* összegének biztosítása továbbra is problémát képezhetett számára. De, amint utalnak rá Kaser is és Wolf is – és ugyanígy írta Jhering is – egészen más dolog egy mindig kétséges (és a laikus számára áttekinthetetlen) jogkérdésben folyó perhez adni valakinek hitelt, mint biztosítékot vállalni érte akkor, mikor az illető igaza elvben már meg van állapítva. A felkért kezes számára már nem az volt a kérdéses, hogy vajon örökös-e a felperes – amit a jogban járatlan kezes esetleg nem tudott eldönteni, ami azonban *in iure* már eldőlt –, hanem csak az a tényállás, amire a jog alapul, pl. hogy az alperes tényleg gyereke-e az elhunynak. (Alperes, ha *apud iudicem* perlik, mert ő kapta a *vindiciaet*!) Erre pedig, ha ennek igazsága köztudomású, kezeset kapnia nyilván lényegesen könnyebb volt, mint jogkérdés eldöntéséhez. Valószínűleg kevésbé is lehetett a másik peres fél részéről kétségbe vonni a közismert tényállást.

⁸²⁵Waldstein: *Operae* 394. sk.

XXIII. A HATALOMTÓL A TULAJDONIG

1. MEUM EST EX IURE QUIRITUM

A törzsi szokás eredetű társadalmi normák többretűek. Az első réteg a XII táblás törvényig megmaradt a társadalmi erkölcs szintjén, semmiféle jogi hozzájárulást, állami támogatást nem igényelt. Ez a *mos*.

A második réteg is a társadalom spontán jogérzése alapján nyert érvényt, de a jog reagált az ide tartozó normákra. E normák jellemző jegye, hogy érvényesítésük a társadalom közvetlen beavatkozásával vagy egyéni önseggelylel történt. A jogszabály csak regisztrálta, nyilvántartotta őket, hogy ezzel éppen a kikényszerítés jogosságát nyilvánítsa ki.⁸²⁶ E szabályok egységes neve *ius* volt. A *ius* tartalmával egyetértett a közösség. A *iust* nem alkották, a *ius* van. A közösség, az állam csak alkalmazta, kimondta (*ius dicere*). *Ius* az elismert szabály, a mindenkit megillető jogosultság, a joghatást kiváltó forma, a jogszolgáltatás helye és folyamata.⁸²⁷ Mégis nem valami társadalmak feletti rend ez, hanem jog. A római polgárok saját joga, *ius proprium*. Büszke neve *ius Quiritium*. Közösén védik. Biztosítása, hirdetése a korai államszervezet elsőrendű kötelessége.

A római polgáré mindaz, amire kimondta: *meum est*. Ami az övé, azt jogosult megvédeni. Ám amire azt mondhatta: *meum est ex iure Quiritium*, azt segített megvédeni az egész közösség, a római állam egész szervezett apparátusa: ez tehát tulajdonjogot jelentett.⁸²⁸ Az utóbbi kör, kivált kezdetben, jóval szűkebb az előbbinél. Tekintsük át még egyszer, melyek voltak a *quiritar* tulajdon tárgyai a legkorábbi időben és hogyan tagult azok köre.

Az első *quiritar* tulajdon a hadizsákmányon állott fenn minden bizonnyal. Amit az egyén ellenségtől szerzett, az *meum est*, ám amit a közös hadizsákmányból részére kiadtak, az *ex iure Quiritium* az övé. Az elosztás nyilván közösén történt, s a neki jutó zsákmányrészre mondhatta el először a római polgár: *Hunc ego rem ex iure Quiritium meam esse aio*, s ha a későbbi peres formák alapján következtethetünk, fegyverével meg is érintette jelképesen a neki jutott ígásállatot, szolgát. A zsákmány e kor társadalmában egyébként is fontos forrása a vagyonnak, a római tulajdonnak is ez volt minden valószínűség szerint az első tárgya és forrása.⁸²⁹

⁸²⁶Vö. fent XIV. 3–4.

⁸²⁷Kaser (202) művében kísérelte meg összefoglalóan megragadni, legújabban Wieacker (423) 267, Behrends (25), Magdelain (261). Watson (401) vitatja Rómára a per elsőbbségét az anyagi joggal szemben; szerinte kellett léteznie anyagi jognak, ha a perrel való érvényesítés igénye felmerült. Fentiek szerint a kérdés megoldása: létezett társadalmi norma, *ius-mos-fas*, ennek állami érvényesítésére vezették be a pert, s a perlési lehetőség tette a társadalmi normát joggá. Abban a részében vált joggá a norma, amely részre *acti*ót adott a törvény, illetve a *iurisdicti*ót gyakorló államhatalmi tényező (*rex, magistratus*).

⁸²⁸Vö. XVIII. 2.

⁸²⁹Alföldi (8, 333).

A tulajdonjog második tárgya minden bizonnyal a *heredium*, a családfők részére a Palatinuson kiosztott két-két *iugerum* kert lehetett. Itt a római polgár *erus*, úr a sajátján, s gyermekei társai, *heredes sui*. A *ius Quiritium* biztosítja ezt részükre. A *herediumon* épült ház, *domus*, amely felett ugyancsak uralkodik (*domat*), jelképévé vált ennek az uraságnak.⁸³⁰ Mikor később a *heredium* mint *hereditas* az átöröklődő vagyon szimbóluma, műszava lett, a *domusból* levezetett *dominus* lép az *erus* helyébe, mindenestre még abban a korai időben, amikor a tulajdon és a személyi hatalom fogalmai nem differenciálódtak.⁸³¹

A *meum est ex iure Quiritium* tárgya kezdetben maga a *heredium*, ház és kert, ennek védelmére korai adataink vannak.

Az oda bekerült személyek, és vagyontárgyak összessége, a *familia pecuniaque* köre, csak a jogátszállás révén olvadt be a *herediumba*, lett része a *hereditasnak*, és részesült később védelemben: a *quiritar* tulajdonnak ezek kezdetben nem tárgyai. Viszont a *heredium* a *familia* része, a család közös tulajdona, átszállása automatikus. Valószínű, hogy mint ilyen, sokáig nem is volt forgalom tárgya. Ilyen értelemben megalapozott lehet azok álláspontja, akik szerint Róma kezdetben csak az ingók forgalmát ismerte.⁸³²

A *heredium* a pre-római idők paraszti hagyományaiba, a *familia* vagyoni fogalmába illik és onnét került át Rómába. Ott általános lett annak ellenére, hogy a lakosság pásztortörzsekből kikerült része számára nem volt természetes keret. Ezért is kellett állami úton rendezni, védeni, sőt még különös védelméről is gondoskodni (erről már szoltunk).

2. RES PUBLICAE – A KÖZ DOLGAI

Ami föld a *herediumokon* felül (a falakon kívül) római uralom alá került, a törzsi keretekben élő népek szokása szerint nemzetségi-törzsi közös föld, legelő lett volna. Ámde Rómában a *gens* mesterséges képlet, katonai egység a korai történelmi szakaszban.⁸³³ Így a föld ugyan közös lett Rómában is, *ager publicus*, de nem *ager gentilis*. (Az *ager curiatusnak* vannak forrásszerű nyomai, de az sem volt gazdálkodási egység.⁸³⁴) Nem lehet ezt az *ager publicust* állami tulajdonnak tekinteni: ilyet abban a korban nem ismertek, s a római jog fejlődése előrehaladott szakában sem ismerte az állam magánjogi jogalanyiságát mint lehetőséget.⁸³⁵ A föld az összes *Quirites* közös tulajdona,

⁸³⁰Bár Walde-Hoffman vitatja i. m. 367 a *domus* közvetlen kapcsolatát a *domare* igével, a szó eredete ősi; fogalmi párhuzamokra vö. Wodke (427, 428, 430).

⁸³¹A differenciálódási folyamathoz alapvető Kaser (203), Wieacker (415, 418) Andreew (18), Diódsi (115) újabban Capogrossi-Colognesi (68, 70, 75).

⁸³²Így Diódsi (115), De Martino (106).

⁸³³L. fent. VI.2. Vö. Zancan (436).

⁸³⁴Palmer (314) 181, Capogrossi-Colognesi (72).

⁸³⁵Kunkel/Honsell (200) 78, Meyer (277), Bleicken Jochen, *Die Verfassung der Römischen Republik* 4, Paderborn, 1985, 180.

s abból kisebb-nagyobb csoportok (családok, *gens*ek, *curiák*) használatra kaphattak. Szántja a paraszt, legeltet rajta a pásztor. *Uti frui licet* (használható, gyümölcsöztethető). A környező törzsi világ nemzetségi tulajdona és elsajátítása tehát Rómában közös tulajdonná és egyéni, illetve csoportos használatná módosult a megváltozott körülmények között.⁸³⁶

3. CSERE, ÉRTÉK, ÁTRUHÁZÁS

A Róma körüli társadalmak ismerték a kereskedelmet, az árucserét, noha más-más mértékben. Az etruszkoknak fejlett kereskedelmük volt. A földműves szomszédok általában önellátásra rendezkedtek be, s terményfeleslegeiket rosszabb időkre tárolták.⁸³⁷ Csupán a sót és a fegyver- és eszközkészítéshez szükséges rezet szerezték be csereügyletekkel. Ennek maradványa lehet a piaci ügylet, ahol mérlegelt ércért terményeket adtak. (Vagy éppen egyéb áruért mérlegelt rezet, mint általánosan keresett értékét.⁸³⁸) A pásztortörzsek a vagyon mozgékonyabb képleteihez szoktak: termelőeszköz és termék, értékfordó és értékmérő egybeolvadt, az állat mindezt képviselte. Nagyobb tömegekben is tartották a vagyontárgyaikat s ugyanakkor egysíkúbbak voltak azok, tehát jobban rá voltak utalva a cserére: a marha és a birka mint cseretárgy és mint értékmérő egyaránt szerepeltek.⁸³⁹

A korai *quiritar* jog a kereskedelmi tevékenységet kihagyta rendezési köréből. Nem foglalkozott vele. Csupán a nyersréz kölcsön vonatkozásában ismert kötelező ügyletet, amelyben az értéket kapó fél személyét kötötte le a visszaszolgáltatás biztosításául. Mégis kialakult a nyersrézvételi ügyletnek egy jogilag elismert formája, a *quiritar* tulajdon átruházására. A tulajdon eredeti két alakja nem volt átruházható. A *heredium* a család fennmaradását szolgálta, zsákmányt pedig római polgár római polgártól nem szerezhetett.⁸⁴⁰ Mégis nyilván épp a zsákmányolt vagyontárgyak cseréjének szükséglete adódott, s erre a jelentősebb vagyontárgyak viszonylatában kidolgoztak egy formát, amely *ius Quiritiumot* keletkeztetett az átvevőnél.

Ez a *mancipatio*.⁸⁴¹ Eredete szerint két ügyleti forma kombinációja. A régi nyersrézvételi ügylet nyilván tanúk jelenlétében (a piacon) folyt, mérlegelő szakember bevonásával, formailag kötött szavakkal: (az áru) *mihi emptus esto*

⁸³⁶Vö. fent V.3., XVIII.3.

⁸³⁷Mommsen (293) és Wieacker (423) feltételezése az archaikus kereskedelemről az etruszkok előtti időre aligha tartható (vö. 128. j.), így Alföldi (8), Diódsi (117) 28, is csak a XII táblás törvénytől beszél szerződésekéről, éles ellentétben a (115) műben tárgyalt archaikus emlékekkel.

⁸³⁸Zlinszky (446).

⁸³⁹Vö. fent XIII.5., Varro, de L.L. 1.5.95.

⁸⁴⁰Gaius hangsúlyozza (4.16.) *iusto dominio sua ea esse credebant quae ex hostibus cepissent* (jogos tulajdonként tartották magukénak, amit az ellenségéből kaptak).

⁸⁴¹Hatalmas irodalom van; vö. Kaser (207) és Kunkel/Honsell (200) 101. sk., új felfogása Diódsi (115), hozzá Wieacker SZ 89 (1972) 417. Pugsley, David, *The roman law of property and obligation*, 1972, hozzá Honsell SZ 90 (1973) 538, újabban Wolff (431) és Behrends (30). Régebbi irod. 476. j.

pro hoc aere aeneaque libra (legyen nekem eladott e rézmérlegen lévő ércért). Az irodalom rámutat, hogy ennek is van foglalásjellege, egyoldalú nyilatkozat, de itt a vételjelleg nyilvánvaló. Ámde vételből nem keletkezett *quiritar* tulajdon. Ezért a vételi formula előtt elhangzott a római polgár zsákmányfoglaló nyilatkozata is: *Hanc ego rem ex iure Quiritium meam esse aio* – s ehhez kapcsolták – *que* kötővel a vételi formát. Előre tették a nyilatkozatot annak ellenére, hogy a dolog értelemszerűen csak a vétel megkötésével lett a vevőé. A vételi megegyezés joghatását létrehozandó a vételi formával együtt a zsákmányszerző tulajdonjogot keletkeztető formula is a jogügylet része lett.⁸⁴² A zsákmányszerző forma viszont oly egyértelműséggel keletkeztetett *quiritar* tulajdont, hogy teljesen függetlenítette a tulajdonszerzést az ügylet lényegétől. A XII táblás törvény külön szabályban rögzítette, hogy amennyiben a *mancipatio* tényleg vételt takar, a tulajdon átruházása, illetve átszállása függ a vételár kifizetésétől.⁸⁴³

A *quiritar* tulajdont keletkeztető *mancipatio* nem vált szokvány ügyletté. Csak a vagyontárgyak szigorúan meghatározott körére vezették be. Egyes vélemények szerint az értékesebbekre. A források szerint, amint kifejtettük, inkább a közösség által juttatott tárgyakon van a hangsúly, bár nem kétséges, hogy azok tulajdonvédelme gazdasági jelentőségük miatt is fontos volt, és közösségi védelmük indokolt. Erre mutat, hogy a feleség, a gyerek, a szolga, valamint a paraszti munkát végző állat lehettek *mancipáció* tárgyai, a föld és a földön szerzett „mezei” használati jogon túl: csupa paraszti vagyontársz.⁸⁴⁴ A *mancipálható* vagyontárgyak köre azután sem tágult, miután a *ius Quiritium* általi védettség az *usus* révén tágabb körre is kiterjedt. Nyilván nem is fordult elő lépten-nyomon.⁸⁴⁵

XXIV. A TULAJDONVÉDELEM „STRATIGRAPHIÁJA”

1. VAGYONVÉDELEM TÖRZSI SZOKÁS ALAPJÁN

Azáltal, hogy a *mancipatio ius Quiritium*ot keletkeztető hatását elismerték, lehetséges volt ilyen jog átruházása egyik polgárról a másikra. Ugyanarra a dologra ketten mondhatták különböző időpontokban: *meum est ex iure Quiritium*, s a második csak akkor mondhatta, ha az első illet neki tényleg juttatott. A vevő jogának az eladó a szerzője, *auctora*, úgyis, hogy a dolgot

⁸⁴²Thormann (385).

⁸⁴³XII 7.11. Zlinszky (443) 148. Általános nézet szerint a törvénynek ez a rendelkezése ugyan kétséges, mert csak a justinianusi *Institutiók* szövegében maradt ránk (2.1.41.), szerintem egyértelműen erre utal Varro de r. r. 2.2.5. is. Ettől eltérően Kunkel/Honsell (200) 161.

⁸⁴⁴Az értelmezést gazdasági alapon fent. XVIII.3.

⁸⁴⁵Az ügylet kivételes volta összecseng az állami védelem kivételes voltával L. XVIII.2.

az ellenségtől zsákmányként tényleg szerezte és így azon a *quiritar* jogot létrehozta, úgy is, hogy sajátját átadta. Mindenesetre helyt kellett állnia azért, hogy az ő szerzősége jogos: formailag is, hogy volt ilyen joga, tartalmilag is, hogy joggal ruházta azt át. A családi vagyont elpazarló *prodigus* ellen, a vagyonával meggondolatlanul vagy nem elvárható mérlegeléssel rendelkező személy ellen, vagy az apa ellen, aki fiát rendszeresen áruba bocsátotta, a XII táblás törvény már korlátozó törvényeket hozott.⁸⁴⁶ Aki viszont formailag visszaélt a *mancipatio*val, mert nem is volt *quiritar* tulajdona, amit átruházhatott volna, az felelt ezért, a kettős értékkel, éppúgy, mint a tolvaj.⁸⁴⁷ Másrészt az ügylet fontossága miatt a *ius Quiritium* körébe tartozott az abban való közreműködés úgy is, mint a teljes korú római férfi joga, úgy is, mint kötelezettsége. Ha valaki ezt megszegte, a tanúskodásnak nem tett eleget, elvesztette ezt a jogát, a törzsi szokás szerint automatikusan végrehajtott (a törvény által csak nyilvántartásba vett) büntetés, az *intestabilitas* következményeként.⁸⁴⁸

Mikor Rómát a latin és szabin, valamint etruszk szomszédok közösségei – viszonylag hamar – elismerték partnernek, ha nem is mindjárt egyenrangú félnek, ezzel megnyíltak előtte a szomszédok piacai. Másrészt a saját termelés eredményei is felhalmozódtak a háztartásokban: fegyver, ruházat, apróállat, terménykészletek kerültek a *meum est* körébe. Eredetileg az állam nem szólt bele ezek védelmébe. Sem az ezzel kapcsolatos ügyleteket nem ellenőrizte, sem az esetleges rosszhiszemű elvételnél – lopás, sikkasztás – nem állt ki a polgárok mellett. Látszik a XII táblás törvény rendelkezéseiből, hogy a lopás ellen a *ius* nem nyújtott védelmet, legfeljebb a későbbiekben korlátozta a magánbosszú korlátlan érvényesülését. (A *quiritar* tulajdon körében sem a jogellenes elvétel miatt, hanem éppen a dologhoz tapadó jog miatt adott védelmet.⁸⁴⁹)

Az állam erősödésével és az új város belső viszonyainak rendeződésével együtt járt, hogy az önsegély helyébe lassan a jogsegély lépett. A *meum est ex iure Quiritium* tárgyköre az *usus* révén kiterjedt mindarra, amit római polgár tartósan sajátjának vallhatott. A *quiritar* tulajdon kivételes esetei helyébe a *Quirites* dolgainak általános védelme lépett. Amit a római polgár egy éven keresztül tartott sajátjaként magánál, az ezzel nem csak *meum est*, hanem ezután *meum est ex iure Quiritium*.⁸⁵⁰ Ez az *usus* az ősi időben a *quiritar* tulajdon szerzési formája csupán, nem az átruházásé. Később is önálló jogcím maradt, éppúgy, mint a zsákmány. *Ususszal* a korai időben más polgár tu-

⁸⁴⁶XII 4. 2.b.

⁸⁴⁷XII. 4.7. Diódsi (115) 35, Amirante (12), Lévy-Bruhl (235) – *Auctoritas et usucapion*, Magdelain (258).

⁸⁴⁸XII 2.3., 8.22., vö. fent XIV.3.b.

⁸⁴⁹Vö. a lopás és a *l.a.s.i.r.* összefüggéséről mondottakkal XXI. 4.

⁸⁵⁰Vö. XXIII.1.

lajdonát valószínűleg akkor sem lehetett megszerezni, ha azt az előző tulajdonos maga adta át vagy engedte át.⁸⁵¹

Az *usus* mint *ius Quiritium*-keletkeztető ok elismerése után is a *quiritar* tulajdon átruházása egyik polgárról a másikra csak *per aes et libram* történhetett, vagy *in iure*, ha a *legis actio sacramento* peresztese volt kénytelen átadni a tulajdonának vallott tárgyat a peres ellenfélnek. Ha *res Mancipi* ellenség zsákmányává lettek és attól szerezte vissza zsákmányként másik római polgár, azokon feléledt az eredeti *ius Quiritium iure postliminii*.⁸⁵² Azt a hézagot, hogy idegentől lehetett *quiritar* tulajdont szerezni, helyesebben idegentől szerzett vagyontárgyon *usussal* keletkezhett ilyen, de római polgártól szerzett tárgyon nem, a XII táblás törvény sem töltötte ki. Legalábbis biztonsággal nem állítható ez. (Az *in iure cessio*t ismerte a XII t.t.) Hogy még a *praetori* jogban is beszélünk a polgárok közti formátlan átadás esetén az átadónál megmaradó *nudum ius Quiritium*ról, ezt látszik igazolni. Az ilyen átadást az archaikus korban nyilván csak a *fides* biztosította.⁸⁵³

Bizonyos kapcsolatban állt a vagyonjoggal a *ius* szabályainak azon része, amely a vagyon védelmében az önsegélyt elismerte. A *meum est* védelme nem történt az állam által, de az állam elismerte az ilyen védelem jogosságát, kinyilvánította azt.⁸⁵⁴ Minthogy pedig az önsegélyre gyakran került sor éppen római polgárok között is, adott esetben meg kellett állapítani, ki az, aki *ius fecit*, s melyik, aki *iniuria* vette el a dolgot, ütötte meg vagy akár agyon a másikat. A per útján kerültek közvetve az önhatalom esetei állami kontroll alá. Ez csak lassan történt. Perbe az önhatalmát gyakorló római először csak szakrális eszközökkel volt kényszeríthető, ezeket később váltották fel, nyilván jelentős vívmányként, a perbe állásra kötelező és az ellenkezést szankcionáló törvények.⁸⁵⁵

2. PARASZTI VAGYON – PÁSZTORVAGYON: SZAKRÁLIS VÉDELEM

Ex iure Quiritium a római polgár csak kevés, kiváltságos módon szerzett vagyontárgyat mondhatott magáénak az alapítás korszakában. Mégis azt mutatják a régi törvények, egészen a XII táblás törvény ránk maradt szabályaiig, hogy feszültek ebben az új közösségben olyan ellentétek, amelyek létfenntartását is veszélyeztették, s ezek is az életmóddal, a gazdálkodással, így a vagyonnal kapcsolatban éleződtek ki. A pásztorok és a kisparasztkok ellentétei voltak ezek.⁸⁵⁶ A viszonylag szűk területre összeszorított, azon védekező ál-

⁸⁵¹Kunkel/Mayer-Maly (200) 148.

⁸⁵²Festus P. 219.

⁸⁵³Kunkel/Mayer-Maly (200) 174. irodalommal.

⁸⁵⁴Lásd XIV. 3 c.

⁸⁵⁵Lásd XIX. 1.

⁸⁵⁶Vö. fent XIV. 4d., Zlinszky (440, 441).

lást kiépítő, harcias lakosság egy része eredetileg félnomád pásztor, más része már letelepült kisparaszt volt. A pásztorok, mikor Rómába kerültek, kiszakadtak természetes nemzetségi-törzsi kötelékeikből, s ezeket a létesített *gens*ek és *tribus*ok nem pótolták. A parasztszaládok addigi családi kötelékeikben éltek tovább. Ez állott nyitva a pásztoroknak is, a *heredium*okon. Így az új város társadalmi struktúrája a paraszti szervezet jellegzetességeit vette fel. Ennek eleme a védett, szilárd határok között folytatott paraszti gazdálkodás.

A paraszt ragaszkodott földjéhez, termővé tette és be is akarta takarítani, ami neki termett. Kerítéssel védte a betolakodó ellen, mezsgyével határolta, termékeit a következő termésig kamrájában őrizte, s halottjait is a földjébe helyezte. A pásztor élettere ott volt, ahol a nyája legelőt talált, eleve mozgékonyásra kényszerült. Neki nincs határ, ha legelő kell, nincs növény, amit állata nem falhatna fel. A nyája vagyon, ám élelem és csereérték is, amije van, állatai hátán mozog vele. Halottait elégette, csak emléküket őrizte.⁸⁵⁷

A kétféle szemlélet szükségszerűen ütközött. Ezen nem segített az egymásra utaltság sem, kivált, amikor a közösség már megerősödött. Hiába adtak ki az *ager publicus*ból legelőt is, szántót is, a pásztoroknak éppen az elhatároltság lehetett ellenére. Az új város elpusztulhatott volna ezeken a küzdelmeken, amelyek élességét nyilván a származási különbségek is emelték, s amelyek belső hatalmi harcokban is kifejeződhetek.⁸⁵⁸

Itt az istenek segíthettek és segítettek. A pre-római világban, a Rómát körülvevő felaprózott egységekből álló világban is a közösen tisztelt istenek papjai tartották kordában törzsek, városok egymás közti harcait annyira, hogy önpusztítássá ne fajuljanak ezek. Szakrális szabállyal e korai időben ott találkozunk, ahol a feszítő társadalmi ellentét komoly, feloldása nem lehetséges megegyezéssel, csak harccal vagy misztikus parancs útján. A *fas* normáira volt szükség.⁸⁵⁹

Így került szakrális védelem alá, Ianus, Lares és Penates védelme alá maga a ház. Az ide behatolás csak rituálisan – mert az isteneket sértette – és csak a *pater familias* hozzájárulásával történhetett. Idézni, törvény elé hívni sem lehetett házából a római.⁸⁶⁰

A kertet és a vetést Ceres védte. Neki áldozták fel azt, aki megsértette.

Szakrális védelem illette az igahúzó barmot, a *bos aratort*. Érdekes, hogy a hagyomány ezt is, a határkő, a *terminus* védelmét is későbbi királyokra

⁸⁵⁷Vitatott, hogy a földbetemetők és a halottégetők hagyománya etnikai alapon elválasztható-e. A régészeti leletek ennek inkább ellene szólnak. Ám a termelési módok szerinti szétválasztás nem mond ellene e kétféle rendszer keveredésének. Vö. Heurgon (190) 66. sk.

⁸⁵⁸A latin-sabin váltás és kettősség az uralkodók listáján erre utal vissza.

⁸⁵⁹Vö. fent XIV. 4a.

⁸⁶⁰D. 2.4.18. Gai. lib I ad XII tabularum: *Plerique putaverunt nullum de domo sua in ius vocari licere, quia domus tutissimum cuique refugium atque receptaculum sit, eumque qui inde in ius vocaret, vim inferre videri.* (Általában úgy tartották, hogy házából senki sem idézhető törvény elé, mert a ház kinek-kinek befogadó biztos menedéke, s aki valakit onnét hív perbe, erőszakot követ el /vele szemben/.)

vezeti vissza. Ebben a mondában lehet annyi igaz mag, hogy ez a probléma az alapítást követően, a város belső életében merült fel, okozott törést, és igényelt ezért szakrális eszközökkel megoldást.⁸⁶¹ A szakrális halálbüntetések jelentős köre mutatja, milyen társadalmi érdekek és milyen ellentétek feszültek e kérdésben az új városon belül.⁸⁶²

Könnyen lehet, minthogy azonos körhöz tartozó tárgyról van szó, hogy eredetileg a kiirtott fa, a nem éjjeli legeltetés és állatkár miatt is szakrális védelem járt. Erre mutat, hogy a károkozó feláldozásával, *noxába* adásával szabadulni lehetett a büntetéstől. Ezeknek a sérelmeknek azonban már csak a következő szabálycsoporttal, törvénnyel való rendezéséről maradt ránk adat.⁸⁶³

Az önségély közösségi kontroll alá kényszerítésében is nyilván szerepe volt a szakrális eszközöknek, akár a *sponsiós* ígéret kikényszerítésénél, akár a perrel kapcsolatos *sacramentum* útján.

3. TÖRVÉNYKEZÉS A VAGYON KÖRÉBEN

Az új közösség, bár környezetével azonos gazdasági társadalmi szinten állott, sajátos keletkezése és eltérő társadalmi szervezete révén új ütközőpontokat termelt ki. Így nem tudta mindenben a régi keretektől hozott normákat alkalmazni, vagy legalábbis választania kellett a különböző normák között. Az új helyzet új társadalmi normarendszer megalkotását tette szükségessé, melynek egyes szabályai előbb mellékerültek a *ius* szabályainak, hogy aztán a XII táblás törvény korára a normák többségét tegyék ki és saját körükbe vonják be a még megmaradt törzsi szokás jellegű vagy szakrális eredetű szabályokat: a szokás-*ius*ból törvény-*ius* lett.

Az új szabályok nem voltak eleve adottak. Tudatos alkotó tevékenység eredményei. Úgy tűnik a hagyományok alapján, mintha társadalmi megegyezés, *contrat social* hozta volna létre azokat. A király a rendezendő helyzet ismeretében meghallgatta tanácsadóit (*consulere – censere – placere*), akik tanácsot adtak, véleményt nyilvánítottak vagy egyszerűen tetszésüket fejezték ki, aztán a megfogalmazott normát a fegyveres polgárok elé terjesztette: *velitis iubeatisne Quirites?* (Akarjátok, parancsoljátok-e, polgárok?) Így jött létre a *lex*: kiválasztják, felolvassák, elszámolják (a *legere* mindhárom értelemben használt), s azután a három törvényhozó tényező együttes akaratából a *ius* része lesz, mint *quod quisque populus ipse sibi ius constituit* (amit jogként a nép magának alkotott). *Ius Quiritium* ez is, de nem immanens, örök, hanem nagyon is hajlékony, a követelményekhez alkalmazkodó. A *ius* eredetileg benne élt a köztudatban, csak hirdetni kellett, a *lex rogatur*, egy kérdésre

⁸⁶¹Numa után vö. Voigt (395) II. 810.

⁸⁶²XII 8.9., vö. Zlinszky (456), A halálbüntetés.

⁸⁶³XII 8.6., 7.11.

válaszul hozzák, így csak a három legislatív tényező együttesen alkothatja. (*Lex data* esetén a törvényalkotásra szóló felhatalmazás a három tényező együttes akaratának kifejezője, mint a XII táblás törvényt alkotó *decemvires* esetében, de ezeket is végül a hagyomány szerint a *comitium* elé vitték jóváhagyásra.⁸⁶⁴)

Alkothatnak viszont saját kapcsolataikban *iust* a polgárok egymás közt. Az ünnepélyes formális aktusokkal létrehozott kötések, egyoldalú tények, (*obligationes*) a szó teljes értelmében *ius* jellegével bírtak (*ius feci*). *Per aes et libram*, *per sponsionem*, *per confarreationem* létrehozott kötés éppúgy a jog védelme alatt állt, mint a *comitia* előtt elfogadott (*arrogatio*, *testamentum in comitiis*, *in procinctu*). Mellékes, hogy a forma mágikus hatása is közrejátszott-e ebben, vagy sem (amint a jog keletkezésében a szakrális eszközöknek amúgy is volt szerepük), lényeg, hogy *ius facere* egyéni elhatározással is tudott a római polgár (ami más szóval az államhatalom eszközeinek igénybevételét tette lehetővé az így alkotott *ius* kikényszerítésére).⁸⁶⁵

Egymás kötelezéséhez, egymás között jog, állam által is kikényszeríthető kötés létesítéséhez a polgárok a már megismert eszköztárat használták. A kötelező ügylet külső formáját a piac nyilvánossága és alakiséga fémjelezte a *per aes et libram* ügyleteknél, ahol a forma kötő ereje kihatott az ennek során elmondott szövegre is: *si nexum faciet – uti lingua nuncupassit, ita ius esto* – s ilyen kötésnél a római polgár személyében kötelezte el magát ígérete biztosításául (*nectere*). Ám adhatott kötelező erőt a szakrális ritus is, a mind vallási szertartásoknál, mind közjogi aktusoknál szokásos kérdés-felelet mezébe öltöztetett jogi kötelezés, amint azt a *comitia* rendjénél, a *questiós-cognitiós* eljárásnál, a magisztrátus választásánál, családi kötéseknel tapasztalhattuk. A *stipulatio* formai kötőerejét is a közéletben és a vallásban egyaránt megszokott kérdés-felelet adhatta, tetéztve a csak római polgárok között alkalmazható *spondeo* ige mágikus hatásával. Az ilyen kötés jogerejét *in iure* nem is kellett megállapítani, a forma a hatályt vitathatatlaná tette, ezért a *stipulatio*s-sponsiós tartozás érvényesítésére nem *legis actio sacramento in personam* szolgált, hanem *legis actio per iudicis postulationem*. A sponsiós kötés jogereje egyértelmű volt, csak ténye vagy a teljesítés mikéntje lehetett kétséges. Mint-hogy a vita ténykérdés körül foroghatott csupán, a XII táblás törvény rögzítette, hogy ilyen esetben *in iure* rögtön bírókijelölés történjék (Gai. 4. 16A). A *per aes et libram* kötés nem teljesítése esetén (*aeris confessus* ellen) *per manus iniectionem* lehetett valószínűleg perelni.

Ha a város alapításától a XII táblás törvény keletkezéséig eltelt idő törvényhozását a társadalmi rendezést kívánó kérdéskörök szempontjából elemezzük, szembeötlő, hogy a *herediumok* használatát, a polgárok egymás mellett élését a súlyos, szakrális körbe eső normákon túl egy sor részlettörvény is szabályozta. A VI. és főleg a VII. tábla töredékei közé beosztott szabályok

⁸⁶⁴Így a XII táblás törvényt is.

⁸⁶⁵Ezt foglalta össze a későbbi *regula, contractus contrahentibus legem ponit*, D. 50.17.23.

a mezsgyéről, az *ambitus*ról, a határ beültetéséről, a határ menti fával kapcsolatos rendelkezések, azután a különböző átjárási jogosultságok, a vízvétel és a vízfolyás biztosítása az új közösség hétköznapijaiban felmerült kérdéseket rendezték. (Nem ellenkezik ezzel, hogy ehhez esetleg mintául vették más közösségek normáit, így pl. a szolóni törvényt.⁸⁶⁶)

XXV. CSALÁDI VAGYON ÉS ÖRÖKLÉS

1. UTÓDLÁS A *IUS* RENDJE SZERINT

A *leges* körében részletezett egy, a vagyoni jogot közelről érintő kérdéskörrel elmélyültebben kell foglalkoznunk, minthogy szabályainak eredet szerinti elemzése esetleg hozzásegíthet további, eddig erősen vitatott kérdések megválaszolásához. Ez a római polgár vagyonában történő utódlás rendezése.

A *ius* szerint háromlépcsős utódlás állhatott fenn a *Quirites* vagyonában: *sui heredes* automatikusan maradtak benn az apai vagyonban s abban osztatlanul is gazdálkodtak tovább az esetek többségében. *Sui heredes* híján, valószínűleg törzsi szokás szerint, tehát szintén a *ius* áthozott szabályai alapján, a *proximus agnatus* öröklése következett. S ha sem ilyen, sem olyan örökös nem volt, a *gens* vette birtokba az elárvult vagyont (valószínűleg új katonáállító *familia* kialakítása céljából.) Mindhárom szabály ismert a XII táblás törvényből.⁸⁶⁷

Ez a három lépcső nyilván nem jelentett a *ius* szerint sohasem *successio ordinum*ot, hanem egyszer s mindenkorra határozta meg az örököst. Ha nem volt örökös, a *heredium* s a hozzá kapcsolt teljes vagyon foglalás tárgya lehetett. Erre azonban az archaikus korban azért nem volt példa, mert a *gens* mesterséges kerete lévén kihalásával nyilván nem kellett számolni.⁸⁶⁸

2. GONDOSKODÁS ÖRÖKÖSRŐL JOGI ÚTON

Ha ennek ellenére a környező nemzetségi-törzsi társadalmakban szokásos utódlási rend Rómában már igen korán kiegészítésre szorult, ez arra mutat, hogy a *gentilis* szervezet nem jelentett igazi kapcsolatot, a nagycsaládok, az *agnatio* pedig csak nemzedékeken keresztül szerveződtek újjá, illetve jöttek

⁸⁶⁶Vö. VIII 6. és XIII 5a. Vö. Fayer (128), Palma (313), Sitzia (373).

⁸⁶⁷XII 5. 4–5., vö. Albanese (1), Hanard (185). Michon (281), Stojcevic (377), Lepri (231), Serrao (370).

⁸⁶⁸Vö. V.2. A *heredium*hoz tartozó egyes tárgyak foglalással megszerzése lehetséges volt akkor, ha *proximus agnatus* örököst határozott meg a törvény, de az még nem vette át a rá váró hagyatékot – a hagyaték uratlanul nyugodott. Ezen csak a későbbi interpretáció segített az *usucapio lucrativa* útján, majd a hagyaték *praetori* védelme gondnok útján.

létre a természet rendje szerint az új környezetben. Az állandóan háborúskodó római polgár csak saját közvetlen háza népe körében számíthatott biztos utódra, s ha ilyen nem született vagy meghalt, indokolt volt arról valami módon gondoskodni.

Legközvetlenebbül akkor jelentkezhetett ez a gond, ha a római polgár hadba vonult, és nem hagyott maga mögött házában megfelelő felnőtt férfi utódot. Ilyenkor esetleges halála esetére rendelkeznie kellett családjáról, annak ellátásáról, esetleg magáról az utódlásról is.

A hadba vonuló római polgár akár a csata előtt harcostársai körében, akár a fegyveres polgárok testülete előtt a *comitia curiata* alkalmából *suus*ai közé ezért emelhetette azt, akiben utódját és/vagy emellett kiskorú vagy nőnemű hátrahagyottai támaszát szerette volna látni. Hogy az ilyen örökössé rendelés egyúttal fiúvá fogadást is jelentett, amellel bizonyít, hogy a családon kívüli örökös rendelésére ez időben még nem volt mód.

A mesterséges nemzetségi kötelékek világában, az idegenek befogadására berendezett Rómában minden nehézség nélkül mód nyílt arra, hogy az örökös a családba belépve, a vér szerinti *suus* helyét kapja meg. Az áthozott ősi szabályokat mihamar kiegészíthette az *arrogatio* lehetősége, amellyel együtt járt a *testamentum in procinctu* és *in comitiis calatis*: a *leges* lehetővé tették egyedi *rogatio*, egyedi legislatív intézkedés útján a meg nem született vagy elhalt utód pótlását a *familia*, a társadalom (és a hadsereg) alapegysége megővésére.⁸⁶⁹ Hogy a *testamentum in procinctu*, a csata előtti örökössé fogadás feltételes hatályú volt (ha elesnék), míg a *comitia* előtti végleges, az intézmény pótlólagos jellegét bizonyítja: a hadba vonult polgárnak, ha nem esett el, általában lehetett kilátása utódra természetes úton is, hisz legszebb férfikorában volt: a *comitia* elé örököst fogadni az járult, akinek már nem volt maga nemzette utódra kilátása.

Minthogy az *agnatio* a város alapítása után az első generációkban terjedt és épült ki, a kialakított törzsi rendszerben az öröklés megvalósulásának lehetősége nem fogyott, hanem növekedett. Véleményem szerint a népgyűlésen vagy seregben történő *suussá* fogadás és ezzel örökössé nevezés igen korán létesült lehetőség lehetett, mert az igény erre nem növekedett, hanem inkább csökkent.⁸⁷⁰

3. TESTAMENTI FACTIO – VÉGRENDELKEZÉS?

Az örökössé nevezés és fiúvá fogadás egységes lépése *testamentum in comitiis calatis*, illetve *in procinctu* nevet kapott, ami arra utal, hogy a *pater familias* intézkedését a testületek nem annyira jóváhagyták, mint inkább ta-

⁸⁶⁹Ez a katonai keretek fenntartása miatt szükséges volt. Az *occupatio hereditatis* felvirágzása az archaikus kor végén azonban arra mutat, hogy a *gens* ekkor már csak akkor örökölt, ha természetes, nagy családból keletkezett *gens* volt. Tehát ritkán.

⁸⁷⁰Ellentétes álláspontok az irodalomban találhatók. Vö. Coli (86), Voci (394), Wieacker (414).

núsították.⁸⁷¹ A családba fogadó törvényes döntést a *pater familias* hozta személyes választásával. A Rómát környező népek társadalmi viszonyaihoz képest ez a – bizonynyal nem elvéte előfordult eseti – rendelkezési lehetőség is sajátos római vonás, amint ezt már sokan megállapították.

4. UTI LEGASSIT – SZABAD RENDELKEZÉS?

A római jogtudomány ennél inkább még tovább megy: a XII táblás törvény korára a *pater familias* teljes szabad rendelkezési jogát véli kiolvasni a törvény 5.3. és 5.4. rendelkezéseiből.⁸⁷² Ezt az eléggé általános véleményt nem osztom.⁸⁷³ A XII táblás törvényből nem lehet kiolvasni olyan tételt, hogy a *pater familias* élő *suusai* helyett bárki mást örökösevé jelölhetett.

A vitatott első forráshely háromféle áthagyományozásban maradt ránk. Legtömörebben Gaiusnál: *uti legassit suae rei, ita ius esto*.⁸⁷⁴ Hosszabb szöveggel Cicerónál, akit más forrás is megerősít: *Pater familias uti super familia pecuniaque sua legassit, ita ius esto*.⁸⁷⁵ Szintén hosszabban, de más szavakkal Ulpianus (és hasonlóan Paulus): *Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto*.⁸⁷⁶ Melyik változat az eredeti, nehéz elbírálni. Érvek mindegyik mellett hozhatók fel.⁸⁷⁷ A magam részéről úgy vélem, hogy a *legassit* tárgyaként nyilván meg volt említve mind a *familia*, mind a *pecunia*, mind a *tutela*. A *familia* és *pecunia* eltérő árnyalati jelentése, illetve különböző származású polgárcsoportoknál eltérő szóhasználat a vagyon megjelölésére igen korai kellett hogy legyen. Ez legfeljebb kikophatott idővel a szövegből, bele semmi esetre sem került. Nem kerülhetett már bele különösen oly korban, amikor a *familia* sem, a *pecunia* sem „vagyon” értelemben volt elsősorban használatos. Másrészt, ha akkor keletkezett a szöveg, amikor még mindkettő párhuzamos használatban volt, akkor bármelyik kihagyása félreérthetővé tette volna a szöveget, mégpedig nem a vagyontárgyak egy csoportjára korlátozva, mint Wlassak és többen vélték, hanem a polgárok csupán egyik csoportjára vonatkoztathatóvá, márpedig a XII táblás törvény egyértelműen a polgárok közötti egyenlő jogok hirdetője volt, privilégiumokat nem is-

⁸⁷¹Wieacker (414), Kunkel/Honsell (200) 436. sk., 447. irodalommal. Honsell hajlik az aktív jóváhagyó szerep felé, Kaser (207) I. 105. sk. az én álláspontomra. Persze a döntés szabadsága nem több szerintem sem, mint szükség esetén a személy megválasztása.

⁸⁷²Irod. Kunkel/Honsell (200) 484.

⁸⁷³Zlinszky (446), 195.

⁸⁷⁴Gai. 2.224. Hasonlóan Pomponius ezzel az értelmezéssel: *Verbis legis XII tab. his „uti legassit suae rei, ita ius esto” latissima potestas tributa videtur et heredis instituendi et legata et libertates dandi, tutelae quoque constituendi.* /D. 50.16.120./ Gaius is erre értelmezi a szöveget az idézett helyen.

⁸⁷⁵Cic. de inv. 2.50.148. Szórol szóra azonos az Auctor ad Her. 1.13.23.

⁸⁷⁶Ulp. 11.14., Paul D. 50.16.53., egyébként az ulpianusi szövegrész a gyámrendelésről beszél, Paulus pedig a *que* utószó értelmét taglalja, amely lehetett régi szövegekben kapcsoló is, vagylagos is, s itt az előbbi eset forog fenn gyámság és vagyon feletti végintézkedés együttessége vonatkozásában.

⁸⁷⁷L. előbb is XIII. 1. alatt; Zlinszky (440).

mert.⁸⁷⁸ Indokolt volt a *tutela* vonatkozásában is külön *lex*, hogy amint az *arrogatio* révén az *agnat* rokonság öröklése helyett állíthatott *suust*, a *suusok* mellé gyámot az *agnat* rokon helyébe ugyancsak állíthasson a *pater familias*.

Ha viszont a teljes vagyonra is a *tutelára* is vonatkozott a rendelkezés joga, akkor az a logikus, hogy mindhárom említve is lett legyen. Ez a *tutela* vonatkozásában tartalmát illetve is egyértelmű. Mit jelent azonban *legassit* a *familia pecuniaque* vonatkozásában? Valóban teljes szabad végrendekezési és kitagadási lehetőséget?

Először is hangsúlyozni kell, hogy a XII táblás törvény sehol nem hoz semmiféle megjegyzést arról, hogy a *suusok*at ki lehetne vagy kellene tagadni. Ez az *uti lingua nuncupassit, ita ius esto* szabályból sem vezethető le, mert az kifejezetten a *per aes et libram* ügyletekre, azok között is tételesen a *mancipatio* és a *nexum* vonatkozásában fennmaradt rendelkezés.⁸⁷⁹ Másrészt a *legassit* kifejezés a XII táblás törvény tartalma szerint sem a végrendekezés műszava, legalábbis erre utal a *si intestato moritur* szöveg. A szövegből szerintem csak annyi olvasható ki, hogy a *pater familias*, amellet hogy *suust* – tanúk előtt – örökre fogadhatott,⁸⁸⁰ ha ezt nem is tette, halála esetére övéinek rendelhetett gyámot és tehetett egyedi intézkedéseket vagyontárgyai körében (elajándékozhatott egyes tárgyakat vagy felszabadíthatott egyes rabszolgákat). Ez utóbbit közvetve alátámasztja a 7.12. töredékként számon tartott Ulpianushely is, amely szerint a halál esetére szóló feltételes felszabadítás lehetőségéről és rendezéséről is volt a XII táblás törvényben szabály.⁸⁸¹

A *legare* ebben az egyedi hagyományozás értelemben került át a későbbi jogi nyelvbe az örököszt jelölő *testare* mellett. Utóbbi ugyan a törvényben ilyen értelemben nem szerepel, de az *intestatus* kétszer is, mégpedig egyszer szövegű idézetben (5.4.), egyszer értelemszerű átfogalmazásban (5.8.). Nincs alapunk arra, hogy a közbenső értelemváltozást, módosulást feltételezzük – hacsak nem ezzel akarjuk alátámasztani az érvelésünket. De akkor viszont arra kellene más biztos támasz.

Még ez a hagyományozási jog sem volt az antik világban természetes. Később történtek is azzal visszaélések, és ezért törvényben több lépcsőben korlátozták.⁸⁸² Ez arra mutat, hogy eredetileg nem volt ilyen korlátja. Fennállt viszont, mégpedig korán, a családi vagyon feletti rendelkezési jog korlátja két esetben is: ha a *pater familias* a családi vagyont elpazarolta volna, a rokonok gondnoksága alá lehetett helyezni, ha pedig adósságait rendszeresen gyermekeivel dolgoztatta le, a fiú kiszabadult atyja hatalma alól.⁸⁸³

⁸⁷⁸XII 9. 1–2.

⁸⁷⁹XII 6.1.

⁸⁸⁰Ennek *in comitiis calatis* végleges vagy *in procinctu* esetleges hatállyal meg nem történtére utal szerintem a „*si intestato moritur*” kifejezés, de ilyen örökös örökbefogadására utaló értelemben olvasható Pomponius magyarázata is, vö. 874. j., a „*heredis instituendi*” szavakkal.

⁸⁸¹Ulp. 2.24., vö. D. 40.7.25.

⁸⁸²Grosso (174), Kunkel/Honsell (200) 494.

⁸⁸³XII 4.2., 5.7.

A SI INTESTATO MORITUR CUI SUUS HERES NEC ESCIT kifejezés nem úgy fordítandó: ha végrendekezés nélkül hal meg, akinek *suus herese* sincs – hanem úgy: ha az, akinek nincs *suus herese*, *intestato* – azaz örökös örökbefogadása nélkül – hal meg, a vagyont az *agnat* rokonok kapják. A *nec pro non* állandó kifejezése az archaikus jogi nyelvnek, nem indokolt tehát itt sem „sem” szóval fordítani. Akkor pedig az egész értelem megfordul.

A rendelkezés arra a nem várt esetre szólt, ha a *pater familias*, akinek nincs *suusa*, úgy halt meg, hogy ilyenről nem gondoskodott.⁸⁸⁴ Ezzel szemben *uti legassit ita ius esto* arra vonatkozik, hogy az egyedi rendelkezéseket (amíg azok nem estek a *prodigus* magatartás fogalma alá) be kellett tartaniuk az örökösöknek. Akár tutorrendelésről, akár egyéb juttatásokról szóltak.⁸⁸⁵

A *legatumok* elharapózása a késői köztársaság korában egy sor olyan szabályt szült, amely azoknak gátat kívánt vetni – ez csak olyan helyzetben lehetett indokolt, amikor a *legatum* már bevett és civiljogilag védett intézmény volt. Olyan korra utal tehát vissza, amikor a végrendekezés rendszeressége még semmi esetre sem volt általános. A *legatum* tehát megelőzte Rómában a végrendeleti öröklést és bármilyen *heres* számára kellett, hogy *ius esto*,⁸⁸⁶ kötelező hatállyal rendelkezzen.

5. FAMILIAE EMPTIO – ÚT A VÉGRENDELET FELÉ

Felfogásom mellett bizonyít negatív a *familiae emptio* intézménye is. Először is sehol sem szerepel a XII táblás törvényre visszavezetve.⁸⁸⁷ Jellege szerint nyilván a törvény rendelkezéseit felhasználó pontifikális interpretáció eredménye. Mind a fiktív vétel (ha volt szabad végrendekezés, minek?), mind a *suusok* egyidejűleg keletkezhetett alaki mellőzhetetlenségének tana és a *querela inofficiosi testamenti* fikción épülő gyakorlata emellett bizonyít.⁸⁸⁸

A XII táblás törvény korára kialakult a törvénykezés eszköze révén az ősi *ius* utódlási rendjének a következő javított, római igényekre átformált kiadása:

⁸⁸⁴ *In comitiis* vagy *in procinctu*.

⁸⁸⁵ XII.5.3. a XII.6.1. szabállyal párhuzamos: UTI LINGUA NUNCUPASSIT, ITA IUS ESTO. Mint-hogy a *legatumok*at későbbi törvények megkötötték mind mennyiségileg, mind úgy, hogy csak érvényes végrendeletben voltak rendelkezhetők, Ulpianus már csak a gyámrendelés szempontjából taglalta a forráshelyet; a későbbi megkötések az archaikus állapotot Gaius és Pomponius előtt teljesen szabadnak tüntették fel, nem érzékelték, hogy a visszaélések lehetősége és így a szabad rendelkezés korlátozásának szüksége csak később merült fel; így Kunkel/Honsell (200) 463. irodalommal.

⁸⁸⁶ Talán azért is védtek a rendelkezési jogot a *sui heredes* felé külön is, mert előfordultak örökbe fogadott *sui heredes*, akiket nem kötött érzelmi szál vagy *pietas* az örökhagyó irányában.

⁸⁸⁷ Kunkel/Honsell (200) 448, Kaser ugyan el tudja képzelni, hogy az *uti legassit* már erre a formára vonatkozott, de következtetését Honsell „recht spekulativ”-nek tartja, szerintem sincs ez a feltételezés forrásszerűleg megalapozva.

⁸⁸⁸ Az egyidejűségre Kunkel/Honsell (200) 463. Van ellenkező nézet is I. uo. 2. j., de akkor is csak az első gyakorlatban mutatkozott visszaélések jelentkezésének későbbi időpontjára gondolhatunk.

a) A *sui heredes* automatikusan öröklék az apai vagyont s abban általában tovább gazdálkodnak. (Ezt a közösséget törvény engedte módon fel is lehetett számolni, valószínűleg *legis actio per arbitri postulationem* egyedi névvel *actio familiae herciscundae*nek nevezett módján).⁸⁸⁹

b) A *pater familias* a népgyűlésen felvehet valakit (felnőtt férfit) *suusai* közé. Csata előtt joga volt ezt feltételesen – halála esetére – tenni a fegyveres nép előtt. Jogosult továbbá enélkül is kiskorú hátramaradottairól, azok gyámságáról rendelkezni, valamint egyes vagyontárgyakat halál esetére hagyományozni, egyes szolgákat a halál esetére felszabadítani.

Ezt nyilván tanúk előtt kellett tennie (hogy ezt is az egész népgyűlés előtt vagy esetleg más tanúk előtt, esetleg éppen *suusai* felé tette-e, kétséges. Én az utóbbit tartom valószínűnek).⁸⁹⁰

c) Ha a *pater familias* nem hagyott *suust* hátra, testamentumban, tehát a *comitia* vagy a csapat előtt sem, az *agnatus proximus* öröklése állt be. Ha nem volt se *suus*, se *agnatus*, a *gens* kapta a vagyont. (Valószínűleg új *familiát* kellett azzal alakítania.)

A későbbi fejlődés eredményének tartom azt a követelményt, hogy a *pater familias* a *suusa* felé sem rendelhetett hagyományt vagy felszabadítást, csak végrendeletben. Először is, mi akadályozta volna a *suust* az ilyen rendelkezés végrehajtásában? Másrészt nyilvánvaló, hogy a későbbi testamentum a *manipatiót* (*familiae emptiöt*) tanúsító *tabulából* fejlődött ki⁸⁹¹ és vált általánossá, s csak ennek elismerése után lehetett megkövetelni, hogy minden végintézkedést örökösnevezés előzzön meg – a *suusok* ősi öröklésénél ez teljesen felesleges lett volna. Az apai rendelés tiszteletben tartásának ez nem lehetett akadálya.

Szerintem a *legatumok* lehetősége ebben az ősi időben nem volt kötve a végrendelethez és örökösnevezéshez. Erre utal az a későbbi fejlődés is, hogy amikor a *legatumokat* az azokat amúgy is korlátozni iparkodó törvényhozás a végrendeletek érvényességéhez kötötte, a gyakorlat áttörte ezt az akadályt és *fideicommissum* formájában, a *fidesre* bízva, (azaz ősi jogi eszközzel) tette a hagyományozást újból lehetővé végrendeleten kívül is).⁸⁹²

⁸⁸⁹XII 5.10.

⁸⁹⁰A *comitia* vagy a sereg előtt tett rendelkezés amúgy is joghatályos volt, arról nem kellett volna a törvényben külön megállapítani, hogy *ita ius esto*.

⁸⁹¹Lévy-Bruhl (237), Wieling (424).

⁸⁹²Kunkel/Honsell (200) 496. irodalom.

Összefoglalás

1949-ben készítettem a XII táblás törvény töredékeinek kétnyelvű összeállítását; ugyanebben az évben tartottunk szakkört az ELTE római jogi tan-székén annak joganyagából és kíséreltük meg, diákszemmel, feldolgozni annak egyes részproblémáit. Negyven évi, meg-megszakított tanulmányozás, kutatás, gondolkodás és fontolgatás eredményét igyekeztem hát fentiekben összefoglalni.

Az egyes részekről az utóbbi években számos előadást tartottam, több publikációm jelent meg e tárgyban és néhány nyomdában van. A római jogászok általában az új hipotézisnek járó szépséggel vagy érdeklődéssel fogadták ezeket; a *legis actio sacramento* újszerű megoldása már eddig is ör-vendetes visszhangot váltott ki. A történészek tartózkodóbbak. Alaptézisem, hogy a jogrendszer sajátosságait megoldó történeti kép mellett épp ez az egyezés bizonyító erővel szól, jogászokra inkább hat, mint rájuk. Az itt összefoglaltak mindenesetre távol vannak még attól, hogy a tudományos világ elfogadja őket. Azt mindenesetre már elérték, hogy megfontolás tár-gyává tegye.

A terjedelem korlátai nem engedték meg, hogy akár saját elgondolásaimat is teljes részletességgel kifejtsem; sok helyütt utalnom kellett a megelőző feldolgozásokra. Arra sem volt lehetőségem, hogy az irodalom kiismerhetet-len bőségében fellelhető résztémák egyes feldolgozóival részletes vitába száll-jak vagy az ellentmondásokat mindenütt elemezsem; meg kellett elégednem azzal, hogy azokra hivatkozzam, akik egy-egy gondolat kialakítására a leg-nagyobb hatással voltak.

Igyekeztem ugyan minden vonatkozó irodalmat felkutatni, de tisztában vagyok vele, hogy e témában a teljességet elérni szinte lehetetlen; itt-ott a nyelvi akadályok is gátjai voltak annak, hogy kisebb nyelvterületek monog-ráfiáit, tanulmányait feldolgozhassam. Amellett a régészeti, nyelvészeti és más sajátos szakterületeket érintő különféle nézetek közötti döntésre nem is éreztem magamat feljogosítva. Érveim a jogász érvei, a jogrendszer belső törvényszerűségeihez mértem az ő eredményeiket.

Mindezen hiányosságok ellenére talán érdemes volt ezt az összefoglalást e terjedelemben a hazai tudományos világ elbírálására átadni. Alkotó módon igyekeztem abban – dialektikus kölcsönhatásukat feltételezve – összhangba

hozni az eseménytörténet, a gazdaságtörténet, a régészet és a jogtörténet adatait; egészszé formázni a részeket úgy, hogy az ellentmondásokat a minimumra szorítsam és minél több kérdésre keressek választ.

A római jog korai, viszonylag korai gazdasági-társadalmi fejlettségi fokon jött létre. Olyan fejlettségű társadalomban, amely már képes lett volna ugyan államot létrehozni, de nem volt arra még feltétlen szüksége saját rendje fenntartásához. Ezen állam létrejöttének és fennmaradásának okait keresni indokolt.

A historiográfus hagyomány szolgál az állam létrehozására forrásszerű indokkal. Róma heterogén kitzasztott elemek összeverődéséből, létükért való küzdelméből jött létre, s fennmaradásának oka, hogy tudott törzsi jellegű államot létrehozni saját védelmére, belső békéje biztosítására annak rendjét őrző jogot alkotni. Ez az állam és annak joga Róma létét határozta meg oly fejlődési szakaszon, amikor az még nem volt szükségszerű. Az államépítés és jogalkotás így vált Róma különös történelmi meghatározójává és örökségévé.

Megvizsgáltam, lehet-e hinni az írás híján hagyományozott jognak és elfogadom a jogszociológia és az irodalomtörténet válaszát: lehet forrásértékű a szóhagyomány is.

Megvizsgáltam, nem átvett külső forma-e a római archaikus jog, van-e létrejöttének sajátos római voltát igazoló háttere és van-e oly sajátossága, ami a római különös viszonyokat tükrözi. A válasz mindkét kérdésre igenlő. Volt történelmi lehetősége a hagyomány megőrzésének, s volt elegendő politikai oka az archaikus római jog kodifikációjának a *plebs* forrongásaiban; de fel is lelhetők e jogban olyan sajátos római viszonyok és olyan sajátos római jogtechnikai eszközök, amelyek nem lehettek külső jog átvételéből származók.

Megfontoltam, nem mond-e ellene a *Stadtwerdung* tana, a régészet általánosan elfogadott álláspontja a *Stadtgründung*ról, Róma város alapításáról szóló historiografiai hagyományunknak. Úgy találtam, hogy a város nyilván lassan épült, de az állam, a mesterséges törzsi szervezet az adott helyen létrejöhetett adott időpontban, sőt nagy valószínűséggel csakis úgy jöhetett létre; a *Stadtgründung* vagy *Stadtwerdung* alternatíva feloldása: *Staatsgründung* és *Stadtwerdung* egymásutánja.

A historiográfiai hagyomány heterogén elemek összeverődéséről beszél. Az archaikus római jog tudati összetevőiben e többretű hagyomány számos nyoma kimutatható. Egyes kérdései az archaikus jognak éppen e kettős hagyomány feltételezésével válnak feloldhatókká. Így a családi hatalom és a családi vagyon kettős fogalma, a *familia pecuniaque* tautológiája; a vagyon elleni támadás szankciójában mutatkozó áthidalhatatlan különbség a *furtum manifestum* és *nec manifestum* esetében; de a házasság, a gyámság és gondnokság, az értékmérők és az ügyleti formák kettőssége is ide sorolható.

A historiográfiai hagyomány arról beszél, hogy Róma törzsi környezetben alakult és államát mesterséges törzsi formában hozta létre. A római *ius publicum* kezdeti elemei alátámasztják ezt a hagyományt. Még inkább alátámasztja azonban, hogy a római belső ellentétek rendezésére kezdettől jogra,

államilag szankcionált normákra volt szükség oly fejlettségi fokon, amelyen más társadalmak a maguk törzsi szokásának normatív erejéből is megőrzik belső békéjüket. Vagy a belső feszültség volt sajátosan magas Rómában – s erre ok lehet a heterogén eredet –, vagy a törzsi szokás ereje nem volt elég parancsoló, s erre ok lehet a különböző alkotó alapító népelemek hagyományának ellentmondó volta. Innét adódhat Róma archaikus normavilágának hármas tagoltsága: törzsi szokáselemek mellett szakrális elemek és törvények találhatók ott egymás mellett, egy-egy szabályban is keveredve. Elvégeztem ezt az elemzést a XII táblás törvény és az azelőttől fennmaradt hagyomány vonatkozásában, és ez a rétegvizsgálat feloldott sok eddig érthetetlen különösséget. Rávilágít arra, hol volt összhang az archaikus római társadalom normatudatában, hol rejtőzködtek annak antagonisztikus ellentmondásai s hol merülnek fel az újfajta együttélésből adódó megoldandó problémák; az első körben tovább élt a törzsi szokás normavilága, eszközrendszere, a másodikban a szakrális normák és eszközök igénybevétele volt szükséges, míg a harmadik körben az új *legislatio* munkájának nyomai tárulnak elénk.

Az állam – hatalom. Róma állama is hatalom, abszolút katonai hatalom. Ám Róma állama nem osztályhatalom, hanem fegyveres közösség katonai rendjében, fegyelmeiben rejlő hatalom, ahol a hatalom az egyesért is van. Közérdekű hatalom, s törvénye korláta e hatalomnak: az egyén, a római polgár jogai védelmében. E jogot az állam ott, ahol juttatja, védi is. Védi ott, ahol a törzsi automatizmustól hozott módszerek már nem tudnak békét szolgáltatni. Védi büntető szankciókkal, védi a peres rend jogszolgáltatásával és védi a társadalmi szabad döntések, a *pactiók* és a szerződéses rend magántörvényei érvényre juttatásával, az önhatalom korlátozásával és felhasználásával egyaránt.

A római per világa tele van kérdőjelekkel. Miért a két rész, *in iure* és *in iudicio*? Miért az eskü? Miért a kitekert bizonyítási rend? Miért a védett tárgyak csekély köre? Honnét a hatósági *iurisdictio* és a vének *iudiciuma* ebben a rendszerben? Mindezen vitatott kérdésekre a hagyomány alapjain kiindulva megfontolásom szerint az eddiginél harmonikusabb összhangban lévő választ sikerült adnom.

Kivált a *legis actio sacramento in rem* ellentmondásainak feloldását és a XII táblás törvény perrendjével összhangba hozását érzem elméletem mellett erős bizonyítéknak. De ugyanígy érvnek érzem jogtörténészként a Róma alapításától a XII táblás törvény koráig terjedő és a törvényen alapuló jogfejlődés logikusan felépíthető magyarázatát a ránk maradt töredékekből. Ezt a képet nagyobb terjedelem adta lehetőségek közt még sok színnel lehetne gazdagítani, és hiszem, hogy minden római joggal foglalkozó olvasóm maga is tudna ahhoz további adalékokkal szolgálni. Ugyancsak harmonikus fejlődés képét lehet összeállítani a római családi vagyontól a magántulajdonig vezető ívnek. A *meum est ex iure Quiritium* fogalmának egyedi jelentésű védettségéből általános jogfogalomká válása, ezenközben a római tulajdonnal kapcsolatos számos részletkérdés *iurisdictio* vagy *legislatio* útján való kidolgozása ugyanolyan rétegvizsgálati módszerekkel lehetséges, mint általában a normarendszeré,

vagy a perrendé. Különösen alkalmazható ez az elemző módszer a római öröklési jog kialakulásának a XII táblás törvény előtti és utáni fejlődése vizsgálatánál.

Kiegészítésül itt kellene még állnia a kettős szerződési rendszer, a *per aes et libram* és a *per sponsionem* létesített jogi kötelek és a *fides* védte kötelek összevetésének; ez még további kutatást igényel... Mindezen megoldási lehetőségek egyenként szerepeltek már valahol az eddigi irodalomban is. Alap-tételelemhez is egészen közel jutott már sok jogtörténész. Az én hozzáadásom csak a rendszerbe állítás, annak megjelenítése, ahogy felfogásom szerint az élet diktálta helyzetekből lassan, ellentmondásosan kialakult az a *ius Quiritium*, amelynek elemeit még a pre klasszikus-klasszikus hagyomány is megőrizte számunkra. Nem enyém tehát a legtöbb részletmegoldás, csak az a megközelítési mód, amellyel ezeket egészbe igyekeztem fogni; talán segített ebben a gyakorló jogász szeme is, aki megtanulta a jog tételei és döntései mögött a felszín alatt meghúzódó társadalmi problémát felismerni. Hogy így van-e, a bírálva olvasó jogosult eldönteni.

Eredményeink megfogalmazása tézisekben

1. A római állam és jog sajátosságai nem vezethetők le fejlődéelméleti úton.

2. A római állam és jog sajátosságai nem vezethetők le etnikumok egyesüléséből, vagy az indogermán bevándorlásból.

3. A római állam és jog sajátosságai nem vezethetők vissza az etruszk uralomra.

4. A római állam és jog nem átvett társadalmi képletek, sem a görög hatásból, sem a közép- vagy közel-keleti hatásból nem vezethetők le.

5. Kiinduló hipotézis: Róma konkrét időszakban, a Kr. e. VIII. században, kivetett töredék népelemekből, különböző etnikumok részeiből verődött össze; tudatosan létrehozott katonai szervezet adta egységét. Ez a szervezet a környező törzsi világ formaelemeit vette fel: törzsekbe, *curiák* és *gens*ek egyenlő katonai alapegységeibe szerveződött és természetes alapsejtje a patriarchális exogám család volt.

6. Az egyéb nemzeti kapcsolatok mesterséges jellegéből, valamint a területi szervezet még meg nem szilárdult voltából vezethető le a római család egészen szokatlan egyedülálló autonómiája.

7. A létrehozott törzsállam gazdaságilag inkább visszaesést, mintsem emelkedést jelentett a környezethez képest. Ezt a régészeti leletek igazolják. A *Stadtwerdung*, a várossá válásig hosszabb, mintegy kétszázados fejlődés vezetett. Ezt azonban Róma már állami keretben élte át.

8. A római államnak kezdettől fogva volt jogi normarendszere. Az állam a fennmaradás érdekében óvta a belső békéjét. Ahol lakói közt antagonisztikus ellentétek merültek fel, szakrális keretekbe öltöztetett jogi normákat alkalmazott. Ahol választani kellett a különböző törzsi szokások érvényesítése terén, vagy meghagyta a kettősséget, vagy *iurisdictio*val választotta ki az állam által elfogadott normát a rendelkezésre álló szokások közül. Egyébként az ellentétek rendezésére, ahol lehetett, meghagyta a törzsi világ képleteit, ezek az archaikus római jogból még kielemezhetők és összeállíthatók, s a jogösszehasonlítás által igazolhatók.

9. Az újfajta társadalmi egység újfajta megoldandó problémáit a *legislatio* útján, a szabályok megfogalmazása, kiválasztása, kihirdetése és elfogadása útján rendezte. *Lex* alkotására, új helyzet kötelező erejű megoldására a római

polgároknak egyedi lehetőségük is volt, s e kötések, a társadalmi béke előfeltételei, az egyezségkötő feleket kötelezték.

10. Rómának tehát azért volt szüksége korai államra, mert a hagyomány által igazoltan nem volt saját törzsi-nemzetségi, vérségi alapon természetesen kialakult szervezete. S azért volt szüksége jogra, annyiban volt szüksége jogra, mert és amennyiben nem érvényesült lakói körében közös hagyományok által megszentelt törzsi szokás az összes létező ellentétek megoldására.

11. E korai Róma társadalma egységes szegényparaszt-társadalom volt, kezdetleges földművelő és pásztorkodó lakossággal. A nyájak nemzetségi és a szántóföld családi gondozását tekintette természetesnek, s szükségleteit részben zsákmányolással is fedezte. A zsákmányt közösnek tekintette, de a csak paraszti termelésben hasznosítható részét, a rabszolgát és az igásállatokat családi kezelésbe adta. Az egyes családok kertgazdaságát mint sajátjukat, valamint a közös földből rájuk jutó szántót az állam biztosította az adott szűk keretek között.

12. A korai normarendszer kodifikálására az etruszk királyok elűzése után került sor, mert a *Quirites* soraiba az etruszk királyok által befogadott, ám a *gens*ek kereteibe nem integrált plebejusok lázongtak a jogbizonytalanság miatt, s vezetőik, a gazdag vállalkozók részt kívántak a hatalomból. A *plebs* bejutása a *Quirites* közé három lépcsőben zajlott:

a) Még a királyok bevették a *gentilis* klienseket is, a királyi klienseket is *extra classem* a centuriális hadseregbe és ezzel közjogilag polgárokká fogadták azokat;

b) a királyok elűzése után a patrónus nélkül maradt királyi kliensek, vállalkozók és munkások *sacrosanctus magistratus*t kaptak patrónusul a néptribunokban, s ígéretet arra, hogy a főmagisztrátusok gondoskodnak foglalkoztatásukról és kenyerükről. Amellett megadták nekik a *commercium* jogát – föld nélkül – és az egymás közti *connubium*uk elismerését;

c) a XII táblás törvényben rögzítették a *ius Quiritium* szabályait, biztosították a gazdag plebejus hitelezők követeléseinek behajtását és szabályozták az adósságvégrehajtást az adósok biztosítására, törvénybe iktatták a lázadó *plebs*nek adott amnesztiát és a patrícius és plebejus törvény előtti egyenlőségét.

13. Az így írásba foglalt jog nagyrészt tartalmazza a három megelőző század kialakított normarendszerét. Abból tehát ennek elemei levezethetők. Nem tartalmazza a már megszilárdult *ius publicum*ot és nem tartalmazza a továbbra is patrícius-papi kézben tartott perjogot. Ezzel az anyagi jogot megkötötte és a fejlődés hajlékonyabb elemévé a perjogot tette.

14. Az írásba foglalt jog igazolja a megelőző időre is jogi normarendszer létezését. Így közvetve igazolja a királyi törvények létét.

15. A királyi törvények tartalma a XII táblás törvény koráig írásba foglalás nélkül is fennmaradhatott a jogtörténet-szociológia jelenlegi tudományos álláspontja szerint.

16. A XII táblás törvény szabályai és az archaikus római jog emlékanyaga alátámasztja azt a hagyományt, hogy Róma első lakói eltérő törzsi szokás-elemeket vittek be a város normarendszerébe, tehát több eltérő etnikumból származtak. Ebből vezethető le a vagyon kettős fogalma – *familia-pecunia* –; a házasság két szertartása és a férfi–nő kétféle családon belüli helyzete; a magukra maradtak kétféle gondozói intézménye – *tutela-cura* –; a vagyon elleni cselekmények kétféle, gyökeresen eltérő értékelése, ami valószínűleg kétféle lopásfogalomban is megnyilvánult, a *furtum-peculatus* fogalompárban; a kétféle kötelezési lehetőség *per aes et libram* és *per sponsionem*. Ide vezethető vissza a közjogból a kétféle nemzetségi keret, a *curia* és a *gens*, a többféle papi testület, de vannak e kettősségnek nyelvtörténeti és vallástörténeti alátámasztására is adatok.

17. A XII táblás törvény és a királyi törvények szabályaiban kimutatható a normák három rétege: a törzsi szokás jellegű szabályok és eljárásmodok, a szakrális szabályok és szankciók és az új állam törvényhozása által alkotott, esetleg idegen poliszból átvett *lexek* és eljárási formák.

18. Törzsi szokás jelleget hordoznak a spontán érvényesülő szabályok, akár a végrehajtás terén, akár az önhatalom csendes elfogadása útján valósulnak meg; a *talio* büntetés, a *de saxo praecipitari* esetei. Ide tartozik a vitáknak szabadon választott, az öregek sorából kiszemelt *judex* útján történő rendezése s a *pactiónak* a *fides* védelme alá helyezése.

19. Szakrális szabályokat Róma – a törzsi világhoz hasonlóan – ott alkalmazott, ahol a belső békét antagonisztikus ellentétek fenyegették, vagy ahol a magánérdek nem kellően biztosította a norma érvényesülését. A közjogi intézmények megszentelésén túl (*rex, imperium, tribunus plebis*, városfalak) három normakörben találunk a hagyomány szerint ilyen szabályokat: az exogám házasság adta családi ellentétek körében, a patrónus–kliens ellentétek viszonylatában és a paraszt–pásztor ellentétek megfékezésére.

20. Az új társadalmi egység, az *urbs*, *legislatiójának* emlékei alkotják a harmadik normaréteget. Ebben sok olyan szabály van, ami eredetileg esetleg az első kettő körében nyert rendezést, de a fejlődés során átcsúszott a *legislatio* területére. A legnagyobb része ezen normáknak azonban olyan új helyzetekre vonatkozik, amelyekkel Róma lakói előző világukban nem kerültek szembe. Így a város határai közé szorított *herediumok* világából adódó súrlódásokat rendező szomszédjogi szabályok tartoznak ide; a mesterséges *gentilis* keretből adódó szabályok, amelyek Róma előtt és körül spontán érvényesültek, de Rómában épp mesterséges voltuk miatt megfogalmazást igényeltek, valamint a különböző hagyományok közti választás kötelező erejű eljárása a hatalom hordozói előtt, a *iurisdictio* szabályai.

21. Az ősi formák alkalmazása új keretben, a törzsi hagyományok elemeinek beépítése az új város normarendszerébe a *parricidium* szabályain keresztül jól bemutatható. A római polgár életének védelmét az új jogrend minden rómaiak „rokoni” kapcsolatának meghirdetésével oldotta meg és állította a lakosság által eddig is ismert normarendszerbe.

22. A XII táblás törvény szankciórendszere, a kialakulóban lévő jogrend védelmét plasztikusan mutatja. Róma joga később sem ismert elkülönült büntetőjogot, mert a korai Róma minden normasértést, ha jogi megítélés alá vonta, büntetéssel torolt meg.

23. A korai római jog nem ismert kártérítést, csak kárral arányban álló büntetést és jogtalan haszonelvonasás miatti büntetést. A kártérítés – a preklasszikus korban – a tulajdon jogellenes birtoklásának peres elszámolása során vonult be a római jogrendszer fogalmai közé. A XII táblás törvény *noxiam sarcire* kifejezése kárhoz arányuló büntetést jelent.

24. Az archaikus jog ismerte az állam bevonása nélküli egyezséget, *pacisci*. Ennek eredményét a XII táblás törvény kötelezően vette figyelembe azzal, hogy a magánbékeltetés során már eldöntött ügyet nem engedte *in iure* vitatni. Az ilyen magánegyezés vagy magándöntőbírói eljárás *iure agere* műszava még a preklasszikus korban is ismert volt.

25. Az állami jogszolgáltatást Róma archaikus korszakában az államhatalom hordozója *quaestio* vagy *iurisdictio* útján gyakorolta. *Quaestio*val, személyes vagy *quaesitorok* útján való tényfeltárással és ezt követő szankcióval a köz elleni cselekményeket rendezte. *Iurisdictio*val vagy egyes tárgykörökben szervezett „vének tanácsa”-val döntötte el a jogkérdést magánfelek elébe vitt vitájában. A tényállás vitatása esetén ilyen ügyekben bírót adott a feleknek.

26. A római ősi perjog egyik legvitatottabb területe a *legis actio sacramento in rem* Gaius *Institutiói* által ránk hagyományozott rendjének magyarázata. Kiinduló tétele igazolásul szolgálhat, ha segítségével ezen a téren sikerül feloldani a legújabb tudományos nézetekben is még mutatkozó ellentéteket. A *legis actio sacramento in rem* keletkezését ma visszavezetik esküvel történt szakrális sérelemre, magánharcra, személysértésre, de egyik megoldás sem oldja fel a perrel kapcsolatos problémákat, jelesül az *in iure* és *apud iudicem* eljárás kettősségét, az alperesre háruló bizonyítási terhet, a kettős igénybejelentéssel induló eljárást, az ítélet abszolút vagy relatív hatása tekintetében fennálló nézetellentéteket.

27. Véleményem szerint a *legis actio sacramento in rem* a *ius Quiritium* állami védelmének igénybevételére szolgáló eljárás volt. Ott lehetett a hatóság segítségét kérni, ahol a római *pater familias* a sajátjára nemcsak azt mondhatta a törzsi világ nyelvén: *meum est*, hanem azt is: *meum est ex iure Quiritium*. Ez egyúttal megmagyarázza, hogy eredetileg miért csak a *res Mancipi*, tehát a *heredium* és a hadizsákmányból juttatott szolga és igásbarom voltak a védettség tárgyai: ezeket kapta a római polgár a római államtól. Vallom tehát, hogy kezdettől mindezen és csak ezen értékek védelmére szolgált a *legis actio sacramento in rem*, nem pedig csak az ingók, vagy csak a rabszolga védelmére.

28. A *legis actio sacramento in rem* megindítására minden római polgárnak joga volt. A belső béke fenntartása érdekében mindenkit köteleztek arra, hogy az *in ius vocatio*nak tegyen eleget. Ez alól mentes volt a családi hatalom védelme alatt álló egyén, valamint az állam tisztségviselője, egyébként a kötelezettség mindenkire állott; érvényesítésére tanúk mellett önhatalmat is igénybe lehetett venni. A XII táblás törvény már a megjelenési kötelezettség

alóli kivételekkel is foglalkozik: betegség, közcélú küldetés mentesített a megjelenés elmulasztásának következményei alól, a mozgáskorlátozott járműre tarthatott igényt.

29. A perbe állítás ellen kifogással lehetett élni: már előbb létrejött *pax* vagy már létrejött *iudicatio* esetén az ügy nem volt panaszolható.

30. A per indítása három mozzanatból tevődik össze: jognyilatkozatból, a pertárgy azonosításából (*manus consortio*) és a hatósági védelemre való igénybejelentésből (*vindicatio*). A hatóság, ha előzetesen elfogadja a felhívást, a dologtól való visszalépésre szólít fel.

31. Álláspontom szerint a Gaius korában még élő *legis actio sacramento in rem* hosszabb fejlődés eredményeképpen egyszerűsödött, és annak leírása hamis képet ad az eredetiről. Az eljárás célja *in iure* kettős volt; az igény elismertetése és ennek alapján a dolog birtokának valamelyik fél számára történt odaítélése (*vindicias dicere*). Az igény vonatkozásában azt kellett először tisztázni – mégpedig a XII táblás törvény szerint egy nap alatt –, hogy *ius Quiritium* szerint megalapozott igényt támasztanak-e a dologra a felek. Ha egyik igény sem volt ilyen – vagy mindkettő ilyen volt –, a hatóság elutasította az igényeket. Nem tartoztak elé. A tisztázásra az indokok előadásával (*causam coiciunto*) került sor. A magisztrátus ennek alapján bírálta el az ügyet és hozta meg döntését valamelyik előadás alapján: ezzel a birtokot odaítélte valamelyik félnek. Döntése végleges volt.

32. Ha a vesztes fél ezzel a döntéssel nem volt elégedett, jogi kifogást nem emelhetett ellene. Csak azt tehetette, hogy megesküdült; a másik, birtokot nyert, fél által előadott tényállás, amire a jogát alapozta, nem felel meg a valóságnak, így a másik jogsértőn – *iniuria* – vindikálta a dolgot. Ezzel szemben a másik, birtokot nyert félnek esküt kellett tennie, hogy ő igenis valós tényállásra alapította jogát – *ius feci, sicuti vindictam imposui*. Ilyen esetben a király (*magistratus*) *iudexet* adott annak eldöntésére, hogy az általa alapul elfogadott tényállás megfelel-e a valóságnak.

33. A bíró tehát nem jogkérdésben, hanem ténykérdésben döntött. Ez a megoldása mindazon gondoknak, amelyek abból adódnak, hogy a perrel a dolog feletti uralom – később tulajdon – relativizálódott. Ez megoldja azt a gondot is, hogy a bíró előtt esetleg egyik félnek sincs igaza: a bíró elébe vitt tényállás ugyanis vagy igaz – akkor a birtokba helyezettnek van igaza, vagy hamis – akkor az ellenfélnek van igaza. És megoldja ez a magyarázat azt a gondot is, hogy miért a védekezőnek kell bizonyítania: az ő tényállására, melyet most ténybelileg tettek vitássá, már jogot alapított előzőleg a *iurisdictio* hatósága, míg a másik fél jogigényét elvetette, de többé perbe és szóba sem hozható.

34. Megoldja ez a magyarázat a relatív vagy abszolút tulajdonjog kérdését is; ha az *in iure* nyertes *apud iudicem* is győz, ez az ő abszolút és többé senki által kétségbe nem vonható tulajdonját bizonyítja. Ha az ellenfél nyer, ő perfogadás útján megkapja ugyan a dolgot vagy annak értékét, de ezzel az ő joga nem nyer megerősítést. Azt egy harmadik kétségbe vonhatja továbbra is. Az ő igénye *ex iure Quiritium* nem nyer bizonyítást, mert nem is volt

bizonyítás tárgya, mivel már *in iure* elvetették. Ezért ez a jog relatív, csak a pervesztes ellenféllel szemben áll meg.

35. Megfontolandó, mi kényszerítette az *in ius* nyertes felet, hogy ügyét *apud iudicem* kockáztassa. Erre többféle megoldás lehetséges. Forrásszerűleg annyi bizonyított, hogy ebből adódhattak problémák. Ezt bizonyítja a *praedes litis et vindiciarum* intézménye, amit később bevezettek.

36. A *legis actio sacramento in rem* elemzése alapján el lehet különíteni meglehetősen biztonsággal a Róma alapításától a XII táblás törvény meghozataláig terjedő időszak jogfejlődését, a törvény hozatalával kapcsolatos újításokat, és a törvény interpretációján alapuló civiljogi jogfejlődést. Lehetőség nyílik a *praetori* formuláris per és a civiljogi per párhuzamba állítására több vonatkozásban is. Levezethető, hogy miért maradhatott meg a *legis actio*s eljárás a leghosszabb ideig a hagyatéki ügyek fóruma előtt.

37. Az archaikus római magánjognak kifejezetten szociális jellege van minden darabossága és látszólagos szigorúsága ellenére; még az *in partes secanto* hírhedt szabálya is legalább annyira adósvédő, mint amennyire hitelezőcentrikus, ha figyelembe vesszük, hogy hitelre általában az adósnak van nagyobb szüksége, nem a hitelezőnek, és csak ott lesz könnyű hitelhez jutni, ahol biztos a visszafizetés.

38. A *meum est ex iure Quiritium* tárgyaira vonatkozó római vagyoni jogi szabályok között éppoly lehetősége van a normák rétegzettségének, mint a büntetésnél és az államjogi szabályok között. Levezethetjük a védett tulajdon első eseteit, az *ususszal* szerzett tulajdont, a közös vagyon törzsi maradványait Rómában helyettesítő közvagyon és a csereforgalom, a termelés beindulásával keletkező ügyleteket és az *auctoritast*, a szolgáltatói-termelői pozícióból adódó felelősséget. Mindezek kiegészítésül szolgálhatnak Diódsi György e tárgyban komplett monográfiájához.

39. A vagyoni normák „stratigraphiája” módot ad a törzsi eredetű vagyoni jogi normák elkülönítésére a szakrális védelem területétől a paraszti és pásztor termelési mód ütközőpontjain, és az új vagyoni viszonyokat rendező római *legislatio* eredményeinek feltárására.

40. A magántörvények, szerződések kötelező erejét ugyanazon rituális formák adták, mint a közjogi aktusokét, a kérdés-feleleti forma, és a piaci nyilvánosság rituális szöveggel és cselekménnyel. Az ilyen kötés jogereje a szokásjogon alapulva *in iure* nem volt vitatható, csak ténylegessége bíró előtt.

41. Elemzésem utolsó része a halál esetén történő utódlással foglalkozik. A római hagyományban is tanított teljes körű ősi szabad rendelkezés XII táblás törvénynek tulajdonított szabálya szerintem így nem létezett. A római archaikus normarend a családi vagyon fogalmán alapult: a *sui* sajátjukban maradtak a *pater familias* halálakor. A *pater familias*nak a *sui* körét volt joga meghatározni; akár végleges családba fogadással *in comitiis*, akár feltételes jelleggel *in procinctu*, de mindenképp tanúk előtt, *testato*. Ha *intestato* halt volna meg, és ezért nem maradt *suusa*, a nagycsalád, az *agnatusok* legközelebbike jogosult volt átvenni a *familiát*. Ha nem volt ilyen, a vagyon a mesterséges – vagy később már részben természetes? – *gentilis* körnek jutott.

42. Joga volt a XII táblás törvény szerint a *pater familias*nak halála esetére intézkedéseket tenni: gyámot jelölni, szabadságot adni, vagyontárgyakat juttatni, s ilyen intézkedése *lex*nek minősült, kötelezte az örökösöket. Nem érhetette el ez a *legatum* a pazarlás szintjét: ez ellen a családot az állam védte (*prodigi interdictitur bonorum administratio*).

43. Az archaikus római jog emlékeinek vélt ellentmondásai kiinduló hipotézisünk alapján egy sor esetben feloldhatók, újak pedig nem keletkeztek. A kiinduló hipotézis forrásszerűen igazolt, legfeljebb a források történelmi mértékkel mért hitelessége igényelt bizonyítékot. A régészet eddigi eredményei és más rokon ókortudományágak az alapítástörténetet inkább valószínűsítették részleteiben, de kellően alá nem támasztották: az archaikus államszervezet és jogrendszer elemzése e forrásszerű keletkezéstörténetnek újabb alátámasztását adja. Egyúttal következtetéseket enged a jog és állam keletkezésére és fejlődésének törvényszerűségeire vonatkozóan is.

Irodalom

1. Albanese, Bernardo, La successione ereditaria in diritto romano antico, in: Annali di Seminario Giuridico della Università di Palermo, Vol. XX., Palermo, 1949.
2. Albanese, Bernardo, Prospettive negoziali romane archaiche, in: Poteri negotia actiones nella esperienza romana archaica, Congr. Copanello 1982., Napoli, 1984., p. 109-124.
3. Alföldi, Andreas, Zur Struktur des Römerstaates im 5. Jahrhundert v. Chr. in: (306) p. 225-290.
4. Alföldi, Andreas, Die Herrschaft der Reiterei in Griechenland und Rom nach dem Sturz der Könige, in: Fs Schefold, 1967., p. 13-45.
5. Alföldi, Andreas, Die Struktur des voretruskischen Römerstaates, Heidelberg, 1974.
6. Alföldi, Andreas, Römische Frühgeschichte, Heidelberg, 1976.
7. Alföldi, Andreas, Römische Frühgeschichte, Heidelberg 1976, rez. Werner Robert, Gnomon 52. (1980) p. 459-462.
8. Alföldi, Andreas, Das frühe Rom und die Latiner, Darmstadt, 1977.
9. Alföldy, Géza, Andreas Alföldi, Gnomon 53. (1981) p. 411-419.
10. Alföldy, Géza, Römische Sozialgeschichte, Wiesbaden, 1975.
11. Altheim, Franz, Lex sacrata, Die Anfänge der plebeischen Organisation, Amsterdam, 1940.
12. Amirante, Luigi, Il concetto unitario dell' „auctoritas“, in: St Siro Solazzi, Napoli, 1948., p. 375-390.
13. Amirante, Luigi, Famiglia, libertà, città nell'epoca decemvirale, in: (374) p. 67-84.
14. Ampolo, Carmine, Die endgültige Stadtwerdung Roms im 7. und 6. Jh. v. Chr. Wann entstand die civitas, in: Palast und Hütte, herausgeg. D. Papenfus-V. M. Strocka, red. H. Prückner, Mainz, 1979.
15. Ampolo, Carmine, I gruppi etnici in Roma arcaica, posizioni del problema e fonti, in: Gli Etruschi e Roma, Atti dell'incontro di studio in onore di M. Pallottino, Roma, 1979.
16. Ampolo, Carmine, Roma arcaica, in: Storia della società Italiana, Dalla preistoria all'espansione di Roma, Carmine Ampolo/ M. Bonghi Jovino/ Bruno d'Agostino/ Martin Frederiksen/ Ettore Lepore/ Guido A. Mansuelli/ Alfonso Mele/ Mario Torelli/, Gabriella Valera, Milano, 1981.
17. Ampolo, Carmine, Aspetti dell'economia del Lazio e di Roma nel V. secolo a. C., in: (374) p. 35-36.
18. Andreev, Michail N., La propriété foncière dans le très ancien droit romain, in: Gesellschaft und Recht im griechisch-römischen Altertum, Berlin, 1968. p. 1-27.
19. Arangio-Ruiz, Vincenzo, Cours de droit romain (les actions) Napoli, 1935.
20. Arangio-Ruiz, V.- Guarino, A.- Pugliese G., Il diritto Romano, La città - L'antica monarchia - Bibliografia - Diritto penale Romano, Roma, 1980.
21. Arcella, Stefano, Religiosità e presenza politica degli Orazi fra il VI. e il IV. secolo a. C., in: (342) II. p. 169-190.
22. Barbagallo, Corrado, Il problema delle origini di Roma da Vico a noi, Studia Historica 73. Roma, 1970. Ristampa anastatica dell'edizione Milano 1926.

23. Baumann, R. A., *The Duumviri in the Roman Criminal Law and the Horatius Legend*, *Historia* 12. (1969).
24. Beckmann, Franz, *Zauberei und Recht in Roms Frühzeit*, Osnabrück, 1923.
25. Behrends, Okko, *Ius und ius civile. Untersuchungen zur Herkunft des ius-Begriffs im römischen Zivilrecht*, *Symptica Franz Wieacker* Göttingen, 1970, p. 11-58.
26. Behrends, Okko, *Die römische Geschworenenverfassung*, Göttingen, 1970.
27. Behrends, Okko, *Der Zwölftafelprozess*, Göttingen, 1974.
28. Behrends, Okko, *Der Zwölftafelprozess*, 1979. rez. Düll, Rudolf, *Gnomon*, 1977.
29. Behrends, Okko, *Das nexum im Mancipationsrecht oder die Ungeschichtlichkeit des Libraldarlehens*, *RIDA* 3. XXI. (1974) p. 137-184.
30. Behrends, Okko, *La mancipatio nelle XII Tavole*, *Iura* XXXIII. (1982) p. 46-103.
31. Behrends, Okko, *Der römische Gesetzesbegriff und das Prinzip der Gewaltenteilung*, in: 1. Symp. der Kommission „Die Funktion des Gesetzes in Geschichte und Gegenwart“ 1985., Göttingen 1987. p. 34-122.
32. Bengtson, Hermann, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*, I. Republik und Kaiserzeit bis 284. n. C. München, 1982.
33. Berger, Adolf, *Le XII Tavole e la codificazione Giustiniana*, *Atti del Congresso internazionale di Diritto Romano*, vol. I. Roma e Bologna 17-27 aprile 1933.; Pavia, 1934. p. 39-69.
34. Bernardi, Aurelio, *Dagli auxiliarii de „rex“ al magistri della „respublica“*, Pavia, 1952.
35. Bernhäft, Franz, *Staat und Recht der römischen Königszeit im Verhältniss zu verwandten Rechten*, Stuttgart, 1882.
36. Bessone, Luigi, *L'età regia nel 'de viris illustribus'*, *Corsi Universitari*, Torino, 1980.
37. Binder, Julius, *Die Plebs*, Leipzig, 1909.
38. Biondi, Biondo, *Contratto e stipulatio*, Milano, 1953.
39. Biondi, Biondo, *Lex e ius*, *RIDA* 1965. p. 169-202.
40. Biondi, Brunella, *I potizi, i Pinari e la statizzazione del culto di Ercole*, in: (342) II. p. 191-212.
41. Bleicken, Jochen, *Staatliche Ordnung und Freiheit in der römischen Republik*, Frankfurt/M., 1972.
42. Bleicken, Jochen, *Staat und Recht in der römischen Republik*, Wiesbaden, 1978.
43. Bleicken, Jochen, *Lex publica*, rez. Eder, Walter, *Gnomon* 50. (1978) p. 461-479.
44. Bloch G. *Les origines du sénat romain*, *Recherches*, Paris, 1883.
45. Bloch, G. *La république romaine, Les conflits politiques et sociaux*, Paris, 1913.
46. Bloch, Raymond, *Réflexions sur le plus ancien droit Romain*, in: *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, Torino I. 1968. p. 233-248.
47. Bloch, Raymond, *Les origines de Rome*, München, 1959.
48. Bloch, Raymond, *Tite-Live et les premiers siècles de Rome*, Paris, 1965.
49. Bona, Ferdinando, *Preda di guerra e occupazione privata di „res hostium“* *SDHJ* 25 (1959).
50. Bonfante, Pietro, *Storia di diritto Romano*, I-II Milano, 1958.
51. Boscherini, Silvano, *La lingua della legge delle XII Tavole*, in: (374) 1988. p. 45-64.
52. Bozza, Francesca, *La possessio dell'ager publicus*, Napoli, 1938.
53. Brasiello, Ugo, *La repressione penale in diritto romano*, Napoli, 1937.
54. Brecht, Christoph, *Peculatus*, s.l. 1940.
55. Briel, Dominique, *Formes de mise à mort dans la Rome primitive*, in: *Du châiment dans la cité, Rome*, 1984. p. 225-240.
56. Briel, Dominique, *Sur le mode d'exécution en cas de perduellio*, *Mélanges de l'École française de Rome - Antiquité*, 92 (1980) p. 87-107.
57. Broggin, Gerardo, *Der Ursprung der römischen „iurisdictio“* in: *Zeitschrift für Schweizerisches Recht*, 75 (1956) p. 331-347.
58. Broggin, Gerardo, *Judex arbiterve*, Köln, 1957.
59. Brown, Frank E. *New soundings in the Regia: the evidence for the early Republic*, in: (306) p. 45-64.

60. Brunt, P. A., Free labour and public works of Rome, *The Journal of Roman Studies* LXX (1980) p. 81–100.
61. Burck, Erich, *Die altrömische Familie, Das neue Bild der Antike*, II Rom–Leipzig, 1942. p. 5–52.
62. Burdese, Alberto, Rifflessioni sulla repressione penale romana in età arcaica, *Conferenze Romanistiche II*, Trieste, 1965. p. 209–228.
63. Buti, Ignazio, Il „praetor“ e la formalità introduttive del processo formulare, Napoli, 1984.
64. Cambridge ancient History 1928 VII Stuart, Jones, X The sources for the tradition of early Roman History, Last, Hough, XI The founding of Rome, XII The kings of Rome, Stuart, Jones, XIII The primitive institutions of Rome.
65. Cannata, Carlo Augusto, Profilo istituzionale del processo privato Romano, 1. Le legis actiones, Torino, 1980.
66. Cannata, Carlo Augusto, Ricerche sulla responsabilità contrattuale nel diritto Romano, I. Milano, 1966.
67. Cantarella, Eva, Le donne alle XII Tavole, in: (374) p. 167–232.
68. Capogrossi-Colognesi, Luigi, La struttura della proprietà e la formazione dei „iura praediorum“ nell'età repubblicana, I. Milano, 1969. p. 396–407.
69. Capogrossi-Colognesi, Luigi, Le comunità rurali di Roma arcaica nella storiografia del tardo '800, in: St G. D'Amelio I. Milano, 1978.
70. Capogrossi-Colognesi, Luigi, „Le res mancipi e nec mancipi“ di Pietro Bonfante 1888–89., *Iura* XXXI. (1980) p. 101–118.
71. Capogrossi-Colognesi, Luigi, La terra in Roma antica, I. Età arcaica, Roma, 1981.
72. Capogrossi-Colognesi, Luigi, „Ager publicus“ e „ager gentilicius“ nella riflessione storiografica moderna, in: St in onore di Cesare Sanfilippo, III. Milano 1983. p. 73–106.
73. Capogrossi-Colognesi, Luigi, Idee vecchie e nuove sui poteri del pater familias, in: *Poteri* (2) p. 53–106.
74. Capogrossi-Colognesi, Luigi, Max Weber e Eduardo Meyer sulla storia Romana arcaica, *BIDR* 88. (1985) p. 83–101.
75. Capogrossi-Colognesi, Luigi, Dominium e possesso nell'Italia Romana, in: *La proprietà e le proprietà*, a cura di Ennio Cortese, Pontigimignano, 30 Sett. – 3. Ott. 1985., Milano, 1988.
76. Capuano, Luigi, I primi del diritto Romano, Roma, 1878/1978.
77. Castagnoli, Ferdinando, Topografia e tradizione storiografica su Roma arcaica, *Archaeologia Classica*, 25/26. 1973/74. p. 123–131.
78. Castagnoli, Ferdinando, Roma antica, Profilo Urbanistico, Roma, 1978.
79. Catalano, Pierangelo, Contributi allo studio del diritto augurale, I. Torino, 1960.
80. Catalano, Pierangelo, *Populus Romanus Quirites*, Torino, 1974.
81. Champeaux, E., Le prétendu principe de simplicité des anciens actes juridiques romains et la gage, in: *Mél: Paul Girard* I. Paris 1912. p. 155–183.
82. Cloud, J. D., Parricidium from the lex Numae to the lex Pompeia de parricidiis, *SZ* 88 (1971) p. 1–66.
83. Christ, Karl, *Die Römer*, München, 1981.
84. Coarelli, Filippo, La Roma del V secolo a. C., in (374) p. 33–34.
85. Coli, Ugo, *Regnum*, Roma, SDHI XVII (1951).
86. Coli, Ugo, Il testamento nella legge delle XII tavole, *Iura* VII (1956) p. 24–91 (in *Scritti di diritto romano* II 615 ff.)
87. Coli, Ugo, Paricidas esto, in *St in onore di Ugo Enrico Paoli*, Firenze, 1956. p. 171–194.
88. Colonna, Giovanni, Preistoria e proto-storia di Roma e di Lazio, in: *Popole e civiltà dell'Italia antica* a cura di M. Pallottino, Vol. II. Roma, 1974.
89. Cornell, Tim, Some observations on the „crimen incesti“, in: (228) p. 27–37.
90. Cornioley, Pierre, Les origines de la „sponsio“, *Labeo* 35. (1989) p. 28–78.
91. Cornil, Georges, *Ancien droit Romain*, Bruxelles–Paris, 1930.
92. Cosentini, Cristoforo, *Vindicatio*, *Novissimo Digesto Italiano* XX. Torino, 1957.
93. Costa, Emilio, *Crimini e pene da Romolo a Giustiniano*, Bologna, 1921.

94. Crifó, Giuliano, La legge delle XII Tavole. Osservazioni e problemi, ANRW I/II Berlin, 1972. p. 115–133.
95. Cristofori, Mauro, Società e istituzioni nell'Italia preromana, in: *Popolo e civiltà dell'Italia antica* VII. 1978.
96. Daube, David, On the use of the terme „damnum”, St Siro Solazzi, Napoli, 1948. p. 93–156.
97. David, Jean-Michel, Du comitium à la roche Tarpéienne, in: *Du châtiment* (55) p. 131–175.
98. De Francisci, Pietro, Legge delle dodici tavole, (*Enciclopedia Giuridica Italiana* vol VI) Milano, 1913.
99. De Francisci, Pietro, *Primordia civitatis*, Roma, 1959.
100. De Francisci, Pietro, La formazione della comunità politica romana primitiva (1951) Conferenze romanistiche, Milano, 1960. p. 69–110.
101. De Francisci, Pietro, *Sintesi Storica del Diritto Romano*, Roma, 1962.
102. De Francisci, Pietro, *Arcana imperii*, III. Roma, Roma, 1970.
103. De Francisci, Pietro, *Variazioni su tema di Preistoria Romana*, 1978.
104. De Martino, Francesco, *Storia della costituzione Romana* vol I. Napoli, 1972.
105. De Martino, Francesco, Clienti e condizioni materiali in Roma arcaica, in: *Miscellanea di Studi classici in onore di Eugenio Manni*, Tom II. p. 681–705., Roma, 1983.
106. De Martino, Francesco, *Wirtschaftsgeschichte des alten Rom*, übers. Brigitte Gasterer, München, 1985.
107. De Martino, Raimondo, Territorio, popolazione ed ordinamento centuriato, *BIDR* 80 (1977) p. 1–22.
108. De Sanctis, Gaetano, *Storia dei Romani*, Vol. I. La conquista del Primato in Italia, Firenze, 1956.
109. Devoto, Giacomo, Le origini tripartite di Roma (Athenaeum 1953, p. 336–343) in: *Scritti minori*, Firenze, 1967 II p. 349–354.
110. Diliberto, Bernardo, Studi sulle origini della „cura furiosi”, Napoli, 1984.
111. Cantinisi, Roberto, La 'cura furiosi' in età arcaica (Diliberto, Studi sull'origine della 'cura furiosi'), *Labeo* 33. 1. (1987) p. 97–104.
112. Knothe, Hans Georg, Oliviero Diliberto, Studi sulle origini della „cura furiosi”, Napoli, 1984. *SZ* 103 (1986) p. 530–536.
113. Diódsi György, *Familia pecuniaque*, *Acta Antiqua* 12. (1964) p. 91–106.
114. Diódsi György, *Vindicatio und relatives Eigentum*, in: *Gesellschaft und Recht im griechisch-römischen Altertum*, Berlin 1968. p. 65–93.
115. Diódsi György, *Ownership in ancient and preclassical roman law*, Budapest, 1970.
116. Diódsi György, szerk. *A római jog világa*, Budapest, 1973.
117. Diódsi György, *Contract in Roman Law from the Twelve Tables to the Glossators*, Budapest, 1981.
118. D'Ippolito, Federico, Gli Ogulnii e il serpente d'Esculapio, in: (342) p. 157–168.
119. Dohrn, Tobias, Des Romulus' Gründung Roms, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung, 1964. p. 1–19.
120. Ducos, Michel, *L'influence grecque sur la loi des douze Tables*, Paris, 1978.
121. Ducos, Michel, *Les Romains et la loi*, Paris, 1984.
122. Dulkeit, Gerhard-Schwarz, Fritz-Waldstein, Wolfgang, *Römische Rechtsgeschichte*, München, 1988.
123. Düll, Rudolf, Studien zur Manusehe, in: *Fs für Leopold Wenger*, I., München, 1944. p. 204–223.
124. Dumézil, Georges, *Archaic roman religion I–II*. Chicago–London, 1970.
125. Evans-Jones, Robin, The action of the XII Tables „ex causa depositi”, *Labeo* 34. (1988) p. 188–208.
126. Fabbrini, Fabrizio, Sulla regola *auspicium imperiumque*, in: (374) p. 317–341.
127. Falchi, Gianluigi, L'onere della prova nella „Legis actio sacramento in rem”, *SDHI* 38 (1972) p. 249–276.
128. Fayer, Carla, *Aspetti di vita quotidiana nella Roma arcaica dalle origini all'età monarchica*, Roma, 1982.

129. Ferenczy Endre, *From the patrician State to the patricio-plebeian State*, Budapest, 1976.
130. Ferenczy Endre, *Über das Interregnum, De iustitia et iure*, Festgabe für Ulrich v. Lübtow, Berlin, 1980. p. 45–52.
131. Ferenczy Endre, *Über die alte Klientel*, Oikumené 3. Budapest, 1982.
132. Ferenczy Endre, *La legge delle XII Tavole e le codificazione greche*, in: St Antonio Guarino, IV. Napoli, 1984. p. 2001–2012.
133. Ferrini, Contardo, *Diritto penale Romano*, 1976.
134. Fikentscher, Wolfgang-Franke, Herbert-Köhler, Oskar, *Über Aufgaben und Möglichkeiten einer historischen Rechtsanthropologie*, in: *Entstehung und Wandel rechtlicher Traditionen*, red. Wolfgang Fikentscher, Freiburg-München, 1980. p. 15–49.
135. Fliniaux, A., *Une vieille action du droit romain, l'actio de pastu*, Mél. Paul Girard, I. Paris, 1926. p. 247–294.
136. Flume, Werner, *Gewohnheitsrecht und römisches Recht*, 1975.
137. Fuchs, Günter, *Das Datum der Gründung Roms in Geschichte*, in: *Wissenschaft und Unterricht*, 17. (1966) p. 106–114.
138. Foustel de Coulanges, Numa Denis, *Der antike Staat, Kult, Recht und Institutionen Griechenlands und Roms*, Stuttgart, 1981. (Francia eredeti: *La cité antique*, 1864.)
139. Földi András, *Észrevételek a legis actio sacramento in remhez*, ELTE Acta, 1987.
140. Franciosi, Gennaro, *Clan gentilizio e strutture monogamiche*, Milano, 1984.
141. Franciosi, Gennaro, *Preesistenza della „gens“ e „nomen gentilicium“ – Sepolcri e riti di sepoltura delle antiche „gentes“* in: (342) I.
142. Mac Cormack, G., *Ricerche sulla organizzazione gentilizia Romana*, a cura di Gennaro Franciosi, Napoli, 1984; SZ 102. (1985) p. 522–527.
143. A. Franciosi Gennaro, *Famiglia e persone in Roma antica*, Torino, 1989.
143. Franciosi, Gennaro, *Storia di 'gentes e storia di 'famiglie'. Una messa a punto storico-chronologica*, in: (342) II. p. 3–26.
144. Franciosi, Gennaro, *Primo approccio all'esogamia gentilizia attraverso le iscrizioni etrusche*, in: II. (342) p. 27–38.
145. Franciosi, Gennaro, *Un'ipotesi sull'origine della clientela*, in: (342) II. p. 129–156.
146. Franciosi, Gennaro, *Matrimonio, conubium e classi sociali nel V secolo a. C.* in: (374) p. 147–165.
147. Frank, Tenney, *An economic survey of ancient Rome*, I. *Rome and Italy of the Republic*, New Jersey, 1959.
148. Funaioli, Gino, *Osservazioni critiche sulla legge delle XII Tavole*, (III.1.) *Atti del congresso internazionale di Diritto Romano* (Bologna e Roma 17–27 Aprile 1933) vol. I. Pavia, 1934. p. 73–78.
149. Gabba, Emilio, *La costituzione di Romolo*, *Athenaeum*, 38. (1960) p. 175–225.
150. Gallo, Filippo, *Idee vecchie e nuove sui poteri del pater familias*, in: *Poteri* (2) p. 29–51.
151. Gaudemet, Jean, *Les communautés familiales*, Paris, 1963.
152. Gaudemet, Jean, *Institutions de l'antiquité*, Paris, 1967.
153. Gaudemet, Jean, *Vie familiale et vie sociale*, in: *Études de droit romain*, III. Napoli, 1979.
154. Gaudemet, Jean, *Le problème de la responsabilité pénale dans l'Antiquité*, in: *Études de droit romain* I. Napoli, 1979.
155. Genz, Hermann, *Das patricische Rom*, Berlin, 1878.
156. Georgiew, Wladimir I., *La lingua e l'origine degli Etruschi*, Roma, 1979. rez. Pfiffig, Ambros Josef, *Gnomon*, 53. (1981) p. 191–193.
157. Gioffredi, Carlo, *Diritto e processo nelle antiche forme giuridiche Romana*, Romae, 1955.
158. Gioffredi, Carlo, *Vindiciae*, *Novissimo Digesto Italiano* XX. Torino, 1957.
159. Gioffredi, Carlo, *I principi del diritto penale Romano*, Torino, 1970.
160. Giovannini, Adelberto, *Les origines des magistratures romaines*, *Museum Helveticum*, 1984. p. 15–30.
161. Girard, Paul Frederic, *Histoire de l'organisation judiciaire des Romains*, I. *Les six premiers siècles de Rome*, Paris, 1901.
162. Girard, Paul Frédéric, *Mélanges de droit romain, L'histoire des XII Tables*, Paris, 1912.

163. Giuffré, Vincenzo, Il „diritto pubblico“ nell'esperienza Romana, Napoli, 1989.
164. Gjerstád, Einar, Early Rome, IV:1, Lund, 1966.
165. Gjerstád, Einar, Early Rome IV:2, Lund, 1966.
166. Gjerstád, Einar, Early Rome V, Lund, 1970.
167. Gjerst  d, Einar, The origins of the Roman Republic, in: (306) p. 1-44.
168. Gjerst  d, Einar, Innenpolitische und militärische Organisation in fr  hr  mischer Zeit, ANRW I.1. Berlin, 1972. p. 136-188.
169. Gjerst  d, Einar, Early Rome, VI, Lund, 1973.
170. Istituto Gramsci, Analisi Marxista e società antiche di Luigi Capogrossi, Antonia Guardina, Antonio Schiavone, Roma, 1978.
171. Gradenwitz, Otto, Zu den Zw  lf Tafeln, in: M  l. Paul Girard, Paris, 1912. I. p. 505-521.
172. Grant, Michael, Die Geschichte Roms, Von den Etruskern bis zum Untergang des Römischen Reiches, Borpsch Gladbach, 1986. (Angolul: History of Rome, 1978.)
173. Grimal, Pierre, Liebe im alten Rom, 1963/1981.
174. Grosso, Giuseppe, I legati nel diritto romano, Torino, 1962.
175. Guarino, Antonio, Notazioni romanistiche, St Siro Solazzi, Napoli, 1948. p. 21-46.
176. Guarino, Antonio, L'esegesi delle fonti del diritto romano, Napoli, 1968.
177. Guarino, Antonio, Le origini quiritarie, Napoli, 1973.
178. Guarino, Antonio, Le origini quiritarie, rez. Ziegler, Karl Heinz, Gnomon, 1981. 204-205.
179. Guarino, Antonio, La rivoluzione della plebe, Napoli, 1974.
180. Guarino, Antonio, Iusculum iuris, Napoli, 1985., „Partes secanto“, „rem tenens“, „corporis sectio“, „addicti“ e „servi“, „manum conserere“.
181. Guarino, Antonio, Variazioni sul tema di Malleolo, Labeo 35 (1989) p. 79-91.
182. Guittard, Charles, L'expression du délit dans le rituel archaïque de la prière, in: (228).
183. Halpin A. K. W., The usage of iniuria in the Twelve Tables, Irish Jurist, 1976 p. 344-354.
184. Hanard, Gilbert, „Interpretatio“ et normes de droit privé sous la République et le Principat, in: L'interprétation et Droit, red. M. Kerchone, Bruxelles, 1978.
185. Hanard, Gilbert, Observations sur l'adgnatio, RIDA, Bruxelles, 1980 p. 169-204.
186. Hanard, Gilbert, Aux origines de la famille romaine, Critiques de la méthode de P. Bonfante, Revue Interdisciplinaire d'études Juridiques, 1980. 4. p. 63-172.
187. Herzog, Ernst v., Geschichte und System der römischen Staatsverfassung I. 1-2.; II. 1-2. Bd I. 1. Königszeit, Geschichte der Verfassung der römischen Republik, Leipzig, 1984/Aalen, 1965.
188. Herzog, Roman, Staaten der Frühzeit, Ursprünge und Herrschaftsformen, München, 1989.
189. Heurgon, Jacques, L'état   trusque, Historia, Zeitschrift für Geschichte 1957. p. 63-97.
190. Heurgon, Jacques, Rome et la Méditerranée occidentale jusqu'aux guerres puniques (Nouvelle Clio 4 trimestre) 1980.
191. Hoffman, Emanuel, Das Gesetz der XII Tafeln von den Forcten und Sanaten, Wien, 1866.
192. Horv  t, Marian, Deux phases du procès romain, M  l. Henri Lévy-Bruhl, Paris, 1959. p. 163-169.
193. Huschke, Ph. G., über das Recht des nexum und das alte Römische Schuldrecht, Leipzig, 1846.
194. Huvelin, Paul, La notion de l'iniuria dans le très ancien droit romain, Roma, 1971.
195. Irscher, Johannes, Das grosse Lexicon der Antike, Leipzig, 1983.
196. Jhering, Rudolf v., Geist des Römischen Rechts 1-3., Leipzig, 1907/Aalen, 1968.
197. Jhering, Rudolf v., Entwicklungsgeschichte des Römischen Rechts, Leipzig, 1894.
198. Jhering, Rudolf, Scherz und Ernst in der Jurisprudenz, Leipzig, 1899.
199. Jolovitz H. F.-Nicholson, Berry, Historical Introduction to the study of Roman Law, Cambridge, 1978.
200. J  rs, Paul-Kunkel, Wolfgang-Wenger, Leopold-Honsell, Heinrich-Mayer-Maly, Theo-Selb, Walter, Römisches Recht, München, 1987.
201. Kaser, Max, Das altrömische Jus, Göttingen, 1949.
202. Kaser, Max, Die altrömische Erbenhaftung, RIDA I. Bruxelles, 1952., p. 507-544.
203. Kaser, Max, Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht, Köln, 1956.

204. Kaser, Max, La famiglia romana archaica, in: Conferenze Romanistiche, Trieste-Milano, 1960. p. 37-66.
205. Kaser, Max, Das römische Zivilprozessrecht, HAW, München, 1966.
206. Kaser, Max, Lex und jus civile, Deutsche Landesreferate zum VII. Internationalen Kongress für Rechtsvergleichung in Uppsala 1966. Berlin-Tübingen, 1967. p. 3-21.
207. Kaser, Max, Das römische Privatrecht, Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, HAW, München, 1971.
208. Kaser, Max, Die Beziehungen von „lex“ und „ius civile“ und die XII Tafeln, in: St. in memoriam di Guido Donatuti II 1973. p. 523-546; (Ausgewählte Schriften I. p. 179-206.)
209. Kaser, Max, Zur Problematik der römischen Rechtsquellenlehre, Fs Werner Flume I, 101-124.
210. Kaser, Max, Über „relatives Eigentum“ im altrömischen Recht, SZ 102 (1985) p. 1-39.
211. Kaser, Max, Zur legis actio sacramento in rem, in: Estudios de derecho Romano en honor de Alvaro d'Ors II. Pamplona, 1987. p. 671-707.
212. Kaser, Max, Altrömisches Eigentum und „usucapio“, SZ 105. (1988) 122-164.
213. Kelly, J. M., Studies in the Civil Judicature of the Roman Republic, Oxford, 1976.
214. Knütel, Rolf, Zum Prinzip der formalen Korrespondenz im römischen Recht, SZ 88 (1971) p. 67-104.
215. Kooiman, C. L., Fragmenta iuris Quiritium, Amsterdam, 1914.
216. Krüger, Paul, Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts, Leipzig, 1888.
217. Kühlenbeck, Ludwig, Entwicklungsgeschichte des Römischen Rechts, I. München, 1910.
218. Kunkel, Wolfgang, Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit, Abh. der Bayer. Akad. 56 (1962).
219. Kunkel, Wolfgang, Römische Rechtsgeschichte, 1964.
220. Lambert, Édouard, La question de l'authenticité des XII Tables et les Annales Maximi, Paris, 1902.
221. Lambert, Édouard, Le problème de l'origine des XII Tables, Paris, 1902.
222. Lambert, Édouard, L'histoire traditionnelle des XII Tables, Lyon, 1903.
223. Lambert, Jacques Numa, Les origines de Rome à la lumière du droit comparé: Romulus, in: St in hon. di Pietro Francisci I. Milano, 1956. p. 337-360.
224. Latte, Kurt, Römische Religionsgeschichte, HAW, München, 1960.
225. Laura, Mario, ... usus auctoritas fundi biennium est in: De iustitia et iure, Fs. für Ulrich v. Lübtow, Berlin, 1980. p. 163-186.
226. Laya, A., Lois romaines sous la République, Paris-Genève, 1854.
227. Lebigre, Arlette, Quelques aspects de la responsabilité pénale en droit romain classique, Paris, 1967.
228. Le délit religieux dans la cité antique (Table ronde, Rome, 6-7 Avril 1978.), Textes de M. Torelli, Ch. Guittard, G. Piccaluga, T. Cornell, B. Santalucia, A. Fraschetti, J. Scheid, D. Sabbatucci, G. Crifò, Coll. de l'École Française de Rome 48. 1981.
229. Lemosse, Maxime, Les actions pénales de vol dans l'ancien droit civil romain, in: Mél. Henri Lévy-Bruhl, Paris 1959, p. 179-186.
230. Lengle, Josef, Römisches Strafrecht bei Cicero und den Historikern, Darmstadt, 1971.
231. Lepri, Maria Federica, Ancora qualche parola a proposito di „sui“ e di „agnati“, in: St Siro Solazzi, Napoli, 1948. p. 299-317.
232. Lévy-Bruhl, Henri, Le simulacre du combat dans le „sacramento in rem“, St Pietro Bonfante, III. 1929.
233. Lévy-Bruhl, Henri, La condition du romain à l'étranger, Atti del Congresso di Diritto Romano, Roma II. Pavia, 1935. p. 472-493.
234. Lévy-Bruhl, Henri, Recherche sur les actions de la loi, Paris, 1960.
235. Lévy-Bruhl, Henri, Nouvelles études sur le très Ancien Droit Romain, Paris, 1947.
236. Lévy-Bruhl, Henri, La tutelle des XII Tables, in: St Siro Solazzi, Napoli, 1948. p. 318-323.
237. Lévy-Bruhl, Henri, Nature de la mancipatio familiae, in: Fs Fritz Schulz. Weimar, 1951. p. 252-262.
238. Locrano, Giovanni, Pater et filius eadem persona, Milano, 1984.

239. Lombardi, Luigi, Dalla „fides“ alla „bona fides“, Milano, 1961.
240. Londres da Nobrega, Vandick, Partis secanto, SZ 76 (1959) p. 499–507.
241. Looper-Friedman, Susan E., The decline of manus-marriage in Rome, (RHD LV) The Legal History Review 1987. p. 281–296.
242. Lotmar, Philip, Zur legis actio sacramento in rem, s.l. 1876.
243. Lotze, Detlef, Zur Rekonstruktion der römischen Grossfamilie, Neue Beiträge zur Geschichte der alten Welt, Bd. II. Römisches Reich, Berlin, 1965. p. 63–74.
244. Luzzato, Giuseppe Ignazio, Vindex, Nov. Digesto Italiano XX. Torino, 1957.
245. Lübtow, Ulrich v., Studien zum altrömischen Kaufrecht, in: Fs Paul Koschaker 2. 1939.
246. Lübtow, Ulrich v., Die Ersitzung gestohlener Sachen nach dem Recht der XII Tafeln und der lex Atinia, Fs. Fritz Schulz, Weimar, 1951. p. 263–269.
247. Lübtow, Ulrich v., Das römische Volk, sein Staat und sein Recht, Frankfurt/M. 1955.
248. MacCormack, Geoffrey, Procedures for the settlement of disputes in „simple“ societies, in: The Irish Jurist 1976. p. 175–188.
249. MacCormack, Geoffrey, Coemptio and marriage by purchase BIDR XX/3 LXXXI (1978) p. 19–199.
250. MacCormack, Geoffrey, Fault and causation in Early Roman Law: An anthropological Perspective, RIDA 3. XXVIII. (1981.) p. 97–126.
251. MacCormack, Geoffrey, On the problem of Law in Primitive Societies, in: Objektivierung des Rechtsdenkens, Fs Ilmar Tammelo, Berlin, 1984. p. 667–678.
252. Magdelain, André, Essai sur les origines de la sponsio, Paris, 1943.
253. Magdelain, André, Les actions civiles, Paris, 1954.
254. Magdelain, André, Remarques sur la société Romaine archaïque, Revue des Études Latines, 49. (1971) p. 103–127.
255. Magdelain, André, Communication. Le suffrage universel à Rome au V siècle av. J. C., Comptes rendues de l'Académie des Inscriptions, 1979. p. 698–713.
256. Magdelain, André, La loi à Rome, histoire d'un concept, Paris, 1980.
257. Magdelain, André, Aspects arbitraux de la justice civile archaïque à Rome, RIDA 3. XXVII. (1980) p. 205–281.
258. Magdelain, André, L'acte per aes et libram et l'auctoritas, RIDA 3. XXVIII. (1981.) p. 127–161.
259. Magdelain, André, De l'auctoritas patrum à l'auctoritas senatus, Iura XXXIII (1982) p. 25–45.
260. Magdelain, André, Paricidas, in: Du châtement (55) p. 549–571.
261. Magdelain, André, Les XII Tables et le concept de ius, Zum römischen und neuzeitlichen Gesetzesbegriff, Hrsg Okko Behrends, Göttingen, 1987. p. 14–33.
262. Magdelain, André, De la coercion capitale du magistrat supérieur au tribunal du peuple Labeo, 33. (1987) p. 139–166.
263. Maine, Sumner Henry, Ancient Law, 1861.
264. Mancuso, Gaetano, Alle radici della storia del senatus. Contributo all'identificazione dei patres nell'età precittadina, in: Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo XXXIII (1972) p. 169–353.
265. Martin, Paul M., L'idée de royauté à Rome, in: Miroir des civilisations antiques I. Orléans, 1980.
266. Martin, René, Essai d'interprétation économique-sociale de la légende de Romulus, Latomus 26. 1967. p. 297–315.
267. Marton Géza, A furtum, mint delictum privatum, Debrecen, 1912.
268. Marton Géza, A polgári felelősség, Bp., 1993. (Kiadta Zlinszky János).
269. Mayr, R., Das sacramentum der legis actio, in: Mél. Paul Girard, Paris, 1912. p. 171–200.
270. Meira, Silvio, A lei des XII Tábulas, Rio de Janeiro, 1961.
271. Melillo, Generoso, Tignum iunctum, Napoli, 1964.
272. Melin, Gabriel, Essai sur la clientèle, Nancy, 1889.
273. Ménager, Léon-Robert, Les collèges sacerdotaux, les tribus et la formation primordiale de Rome, in: Mél. de l'École Française de Rome, Antiquité 88. 1976. 2. p. 455–543.

274. Metro, Antonino, La „denegatio actionis“, Milano, 1972.
275. Meyer, Ernst, Römischer Stadt- und Staatsgedanke, Zürich, 1948.
276. Meyer, Ernst, Zur Frühgeschichte Roms, in: *Museum Helveticum*, 1952. p. 176-181.
277. Meyer, Ernst, Einführung in die antike Staatskunde, Darmstadt, 1980.
278. Meyer, Jörgen Christian, Pre-republican Rome, An Analysis of the Cultural and Chronological Relations 1000-500 BC, Odense, 1983.
279. Meylan, Philippe, L'étymologie du mot parricide, à travers la formule „paricidas esto“ de la loi romaine, Lausanne, 1928.
280. Michel, Jacques Henri, Le droit Romain dans le Pro Murena à l'oeuvre de Servius Sulpicius Rufus, in: *Ciceroniana*, Hommages K. Kumaniecki, Leiden, 1975. p. 181-195.
281. Michon, L., Autour les origines légales de l'agnation externe, Mél. Cornil, Paris, 1926. p. 113-136.
282. Minieri, Luciano, Una mancata 'adlectio inter gentes patricias': il caso degli Antisti, in: (342) p. 213-244.
283. Mitteis, Ludwig, Über die Herkunft der Stipulation, Aus römischem und bürgerlichem Recht, in: *Fs Bekker Weimar*, 1907. Neudruck: Aalen 1970., p. 107-142.
284. Momigliano, Arnaldo, Secondo contributo alla storia degli studi classici, Roma, 1960. rez. A. N. Sherwin-White, The Roman Citizenship, 1939., Ciaceri, Emanuele, Le origini di Roma, la monarchia e la prima fase dell'età repubblicana, 1937.
285. Momigliano, Arnaldo, Terzo contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico I-II, Roma, 1966., II An interim report on the origins of Rome 1963. Le questioni delle origini di Roma, 1962.
286. Momigliano, Arnaldo, Osservazioni sulla distinzione fra patrizi e plebei, in: (306). p. 199-221.
287. Momigliano, Arnaldo, Quarto contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico Roma, 1969. I. Ricerche sulle magistrature romane 1931. IV. Procum patricium 1966. VIII. L'ascesa nelle plebe nella storia arcaica di Roma 1967 X. Alföldi Early Rome and the Latins 1967.
288. Momigliano, Arnaldo, Settimo contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico, Roma, 1984. The origins of Rome.
289. Mommsen, Theodor, Die römische Chronologie bis auf Caesar, Berlin, 1859. Neudruck: Osnabrück, 1981.
290. Mommsen, Theodor, Römisches Strafrecht, 1899/1955.
291. Mommsen, Theodor, Abriss des römischen Staatsrechts, 1907/1982.
292. Mommsen, Theodor, Römisches Staatsrecht, I. 1887/1963.
293. Mommsen, Theodor, Römische Geschichte, 5 Berlin, 1868.
294. Monaco, Lucia, Nota sul carattere gentilizio dell'antico 'exilium', in: (342) II. p. 91-128.
295. Müller-Karpe, Hermann, Zur Stadtwerdung Roms, Heidelberg, 1962.
296. Müller-Karpe, Hermann, Handbuch der Vorgeschichte, I-III. München 1966-1974. rez. Müller-Beck, Hansjürgen, *Gnomon* 48. (1976) 670-678.
297. Müller-Karpe, Hermann, Vom Anfang Roms, Heidelberg, 1979.
298. Nicosia, Giovanni, Il processo privato Romano I. Le origini, Torino, 1980; 1986.; II. La regolamentazione decemvirale, Torino, 1984, 1986.
299. Nicosia, Giovanni, Agere lege, in: *Poteri* (2) p. 219-268.
300. Noailles, Pierre, Fas et Jus, études de droit romain, Paris, 1948.
301. Noailles, Pierre, Du droit sacré au droit civil, Paris, 1949.
302. Nocera, Guglielmo, „Reddere ius“, 1976.
303. Nocera, Reddere ius, rez. Kaser, Max, *Gnomon*, 51. (1979.) p. 408-410.
304. Norden, Eduard, Aus altrömischen Priesterbüchern, Leipzig, 1939.
305. Orestano, Riccardo, I fatti di normazione nell'esperienza romana arcaica, Torino, 1967.
306. Les origines de la république romaine, *Entretiens sur l'antiquité classique*, Tome XIII. Discussions: III. Riis, Art in Etruria, and Latium during the first half of the Fifth Century B. C. Genève, 1967. IV. Heurgon, Magistratures romaines et magistratures étrusques, p.

- 97-132. V. Gabba, Considerazioni sulla tradizione letteraria sulle origini della Repubblica, p. 133-174. VI. Hanell, Probleme der römischen Fasti, p. 175-196.
307. Pacchioni, G., Nexum, in: Mél. Paul Girard, Paris, 1912. p. 319-330.
308. Pais, Ettore, Storia critica di Roma durante i primi cinque secoli, Vol 1. Parte prima, Le fonti, L'età mistica Roma, 1915., Parte seconda, L'età regia, Roma, 1913.
309. Pallottino, Massimo, Le origini di Roma: considerazioni critiche sulle scoperte e sulle discussioni più recenti, ANRW I. 1. Berlin, 1972. p. 22-47.
310. Pallottino, Massimo, Servius Tullius à la lumière des nouvelles découvertes archéologiques et épigraphiques, in: Comptes rendus de l'Académie des inscriptions, 1977. p. 216-235.
311. Pallottino, Massimo, Lo sviluppo socio-istituzionale di Roma arcaica alla luce di nuovi documenti epigrafici, in: St Romani 27. (1979) p. 1-14.
312. Pallottino, Massimo, Italien vor der Römerzeit, München, 1987. (Milano, 1984).
313. Palma, Antonio, Iura vicinitatis, Torino, 1988.
314. Palmer, Robert E., The archaic Community of the Romans, Cambridge, 1970.
315. Palmer, The archaic community, rez. Alföldi, Andreas, Gnomon 1972.
316. Paoli, J., Legitimum ius, Mél. Henri Lévy-Bruhl, Paris, 1959. p. 215-232.
317. Pastori, Franco, Appunti in tema di sponsio e stipulatio, Milano, 1961.
318. Peruzzi, Emilio, Origini di Roma, I. La famiglia, Firenze, 1970.
319. Pflüger, H. H., Nexum und Mancipium, Leipzig, 1908.
320. Pfund, Th. G., Altitalische Rechtsalterthümer in der römischen Sage, Weimar, 1847.
321. Piccalua, Giulia, La colpa di 'perfidia', in: (228).
322. Piganiol, André, Histoire de Rome, Paris, 1962.
323. Pólay Elemér, Iniuria-Tatbestände im archaischen Zeitalter des antiken Rom, SZ 101 (1984) p. 142-189.
324. Pólay Elemér, Iniuriatypes in Roman Law, Budapest, 1986.
325. Pólay Elemér, A felelősség kérdése a római jogban a XII táblás törvény idejében, Szeged, 1988. (olaszul is)
326. Poma, Gabriella, Gli studi recenti sull'origine della repubblica romana, Bologna, 1974.
327. Poma, Gabriella, Tra legislatori e tiranni, problemi storici e storiografici sull'età delle XII Tavole, Bologna, 1984.
328. Poma, Tra legislatori rez. Staveley, E. S. Gnomon 58 (1986) p. 633-637.
329. Popescu-Spinelli, I., Haben die Römer per aes et libram contrahiert, Atti del Congresso di Diritto Romano, Roma II. Pavia, 1935. p. 545-553.
330. Poucet, Jacques, Les sabbins aux origines de Rome. Orientations et problèmes, ANRW I, Berlin, 1972. p. 48-135.
331. Poucet, Jacques, Les origines de Rome, Tradition et histoire, Bruxelles, 1985.
332. Poucet, Les origines, rez. Dovere, Elio, Tradizione e storia sulle origini di Roma, Labeo 33 (1987) p. 91-96.
333. Premerstein, Otto, Clientes, PWRE 4.1.
334. Del Prete, Pasquale, La responsabilità dello schiavo nel diritto penale Romano, Baie, 1937/Roma, 1972.
335. Pugliese, Giovanni, Diritto penale romano, Roma, 1980.
336. Pugsley, David, Furtum in the XII Tables, The Irish Jurist 1969. p. 139-152.
337. Puntchart, Valentin, Die Entwicklung des grundgesetzlichen Zivilrechts der Römer, Erlangen, 1872/Aalen, 1969.
338. Radke, Gerhard, Sprachliche und historische Beobachtungen zu den leges XII Tabularum, in: Sein und Werden im Recht, Fs für Ulrich v. Lübtow 70., Berlin, 1970. p. 223-246.
339. Radke, Gerhard, Versuch einer Sprach- und Sachdeutung alter römischer Rechtsbegriffe, in: De iustitia et iure, Fs für Ulrich v. Lübtow, Berlin, 1980. p. 9-44.
340. Ranouil, Pierre-Charles, Recherches sur le patriciat (509-366 av. J. C.), Paris, 1975.
341. Richard, Jean-Claude, Les origines de la plèbe romaine, Roma, 1978.
342. Ricerche sulla organizzazione gentilizia romana, a cura di Gennaro Franciosi, Napoli I. 1984. II. 1988.

343. Ridgway, David and Francesca R., *Italy before the Romans, The Iron Age, Orientalising and Etruscan periods*, London/New York/San Francisco, 1979.
344. Romano, Angela, Dal „*pater gentis*” ai „*patres*” dell’organizzazione cittadina. Note sul fondamento della leadership arcaica, in: (342. I) p. 85-120.
345. Romano, Angela, *Economia naturale ed economia monetaria nella storia della condanna*, Milano, 1986.
346. Romano, Angela, La ‘gens’ Veturia e le scelte diplomatiche di Roma nei secoli V. e IV. a. C., in: (342. II) p. 245-270.
347. Rosenberg, Arthur, *Der Staat der alten Italiker*, Berlin 1913.
348. Rosenberg, Arthur, *Untersuchungen zur römischen Zenturienverfassung*, Berlin, 1911.
349. Rosenberg, Arthur, Die Entstehung des sogenannten foedus Cassianum und des latini-schen Rechts, *Hermes* 25/4 (1920), p. 337-363.
350. Roth, E., Beitrag zur Lehre von der *Legis actio sacramento in rem*, *SZ* 3 (1882) p. 121-140.
351. Rotondi, Giovanni, *Leges publicae populi Romani*, Hildesheim, 1962.
352. Santalucia, Bernardo, Osservazioni sulla repressione criminale romana in età regia, in: (228). p. 39-49.
353. Santalucia, Bernardo, Il processo penale nelle XII Tavole, in: (374) p. 235-291.
354. Santoro, Raimondo, Potere ed azione nell’antico diritto romano, in: *Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo*, vol. XXX. Palermo 1967. p. 103-664.
355. Santoro, Raimondo, XII Tab. 12. 3. in: *Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo*, vol. XXX. Palermo, 1967. p. 5-102.
356. Santoro, Raimondo, *Manu(m) conserere*, in: *Annali di Seminario Giuridico della Università di Palermo*, vol. XXXII. Palermo, 1971. p. 513-589.
357. Santoro, Raimondo, *Actio in diritto antico*, in: *Poteri* (2) p. 201-217.
358. Sbordone, Francesco, Per la sintassi delle XII Tavole, in: *Synteleia* Vincenzo Arangio-Ruiz, Napoli, 1964. p. 334-339.
359. Scherillo, Gaetano, „*Res Mancipi*” e „*nec Mancipi*” cose immobili e mobili, in: *Synteleia* Vincenzo Arangio-Ruiz, Napoli, 1964. p. 83-96.
360. Schlossmann, Siegmund, *Altrömisches Schuldrecht und Schuldverfahren*, Leipzig, 1904.
361. Schlossmann, Siegmund, *Nexum. Nachträgliches zum Altrömisches Schuldrecht*, Leipzig, 1904.
362. Schlossmann, Siegmund, *Praescriptiones und praescripta verba*, Leipzig, 1907. Neudruck: Aalen, 1980.
363. Schönbauer, Ernst, *Zwei Grundbegriffe der römischen Rechtsordnung, nexus und man-cipium*, Wien, 1950.
364. Selb, Carl, *Die Recuperatio der Römer*, Braunschweig, 1837.
365. Selb, Walter, Zu den Anfängen des Formularverfahrens in: *Fs Werner Flume I Köln*, 1978. p. 199-204.
366. Selb, Walter, Vom geschichtlichen Wandel der Aufgabe des iudex in der legis actio, in: *Ged. für Wolfgang Kunkel*, Frankfurt, 1984. p. 391-448.
367. Sergi, Giuseppe, *Le primi e le più antiche civiltà*, 1926.
368. Serrao, Feliciano, *Classi partiti e legge nella repubblica Romana*, Pisa, 1974.
369. Serrao, Feliciano, *Diritto privato, economia e società nella storia di Roma*, 1. Napoli, 1984.
370. Serrao, Feliciano, Individuo, famiglia e società nell’epoca decemvirale, in: *Atti del convegno di diritto romano Copanella*, 3-7 giugno 1984. p. 85-143.
371. Sherwin-White, A. N. *The Roman Citizenship*, Oxford, 1973.
372. Siber, Heinrich, *Plebs*, *PWRE* 41.
373. Sitzia, Francesco, *Ricerche in thema di „actio aquae pluviae arcendae” dalle XII Tavole all’epoca classica*, Milano, 1977.
374. Società e diritto nell’epoca decemvirale, *Atti del convegno di diritto romano, Copanella*, 3-7 giugno 1984. Pubblicazioni della Facoltà di Giurisprudenza di Catanzaro 6. Napoli, 1988.
375. Solazzi, Siro, La questione dell’autenticità delle Dodici Tavole, in: *Scritti di Diritto Romano I. (1899-1913)*, Napoli, 1955. p. 83-98.

376. Stintzing, W., *Nexum Mancipiumque und Mancipatio*, Leipzig, 1907.
377. Stojcevic, Dragomir, *Adgnatus proximus*, in: *Mél. Henri Lévy-Bruhl*, Paris, 1959. p. 273–286.
378. Szigeti József, *Az idealizmus ósformája, mágikus tabuizmus és vallási fetisizmus*, Magyar Filozófiai Szemle 26, 1982/5.
379. Tagliatalata Scafati, Marino, *Appunti sull'ordinamento militare di Roma archaica*, in: (342. II) 1988. p. 39–90.
380. Talamanca, Mario, *Forme negoziali e illecito*, in: *Poteri* (2) p. 125–198.
381. Thomas, J. A. C. *Furtum and locatio conductio*, in: *Irish Jurist* 1975. p. 170–174.
382. Thomas, J. A. C. *Some succession problems in locatio conductio*, *The Irish Jurist* 1976. p. 375–378.
383. Thomas, Yan, *Vitae necisque potestas*, *Le père, la cité, la mort*, in: *Du châtiment* (55) p. 499–548.
384. Thomsen, Rudi, *King Servius Tullius, a historical syntesis*, Gyldendal, 1980.
385. Thormann, Karl Friedrich, *Der doppelte Ursprung der Mancipatio, Ein Beitrag zur Erforschung des frühromischen Rechtes unter Mitberücksichtigung des nexum*, München, 1943.
386. Thormann, *Der doppelte Ursprung*, rez. Wieacker, Franz, *Gnomon* 1949. p. 359–362.
387. Tibileti, Gianfrancisco, *Considerazioni sulla popolazione preromana*, in: *Popolo e la civiltà dell'Italia antica VII*. 1978. p. 17–49.
388. Tomulescu, C. ST., *Infracciones de droit pénal public dans la loi des XII Tables*, RIDA 36. (1979.) p. 437–452.
389. Tondo, Salvatore, *Introduzione alle „leges regiae“*, SDHI 37 (1971) 1–74.
390. Tondo, Salvatore, *Leges regiae e paricidas*, Firenze, 1973.
391. Verdier, R., *Le mythe de genèse du droit dans la Rome légendaire*, *Revue de l'histoire des religions*, 1975. 3–25.
392. Villers, Robert, *Rome et le droit privé*, Paris, 1977.
393. Visscher, Fernand de, *Le régime romain de la noxalité*, Bruxelles, 1947.
394. Voci, Pasquale, *Diritto ereditario Romano*, Milano, 1967.
395. Voigt, Moritz, *Die XII Tafeln I–II* Leipzig, 1883/Aalen, 1966.
396. Voigt, Moritz, *Leges Regiae*, *Leipziger Abhandlungen*, 1876.
397. Völkl, Artur, *Die Verfolgung der Körperverletzung im frühen römischen Recht*, 1984. – Völkl, *Die Verfolgung*, rez. Baumann, R. A. *Gnomon*, 58. (1986) p. 555–557.
398. Wacke, Andreas, *Fahrlässige Vergehen im römischen Strafrecht*, RIDA 36. (1979.) p. 505–566.
399. Watson, Alan, *The Law of the ancient Romans*, Dallas, 1970.
400. Watson, Alan, *Roman private law and the leges regiae*, *The Journal of Roman Studies* vol LXII (1972.) p. 100–105.
401. Watson, Alan, *The Law of Actions and the development of substitute Law in the early Roman Republic*, *The Law Quarterly Review* 89. (1973) p. 387–392.
402. Watson, Alan, *Rome of the Twelve Tables, Persons and Property*, New Jersey, 1975.
403. Watson, Alan, *Personal injuries in the XII Tables*, RHD XLIII (1975.) p. 213–222.
404. Weiss, Egon, *Die Verteilung der Vindizien und der Eigentumsschutz bei der Legis actio sacramento in rem*, in: *Fs für Otto Peterka*, Frankfurt/M. 1936. p. 67–83. Neudruck 1969.
405. Wenger, Leopold, *Institutionen des römischen Zivilprozessrechts*, München, 1925.
406. Wenger, Leopold, *Vom zweigeteilten römischen Zivilprozesse*, in: *St Siro Solazzi*, Napoli, 1948. p. 47–65.
407. Wenger, Leopold, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien, 1953.
408. Werner, Robert, *Der Beginn der römischen Republik*, München–Wien, 1963.
409. Wesel, Uwe, *Frühformen des Rechts in vorstaatlichen Gesellschaften*, Frankfurt, 1985.
410. Westbrook, Raymond, *Nature and origine of the XII Tables*, SZ 105 (1988) 74–121.
411. Westrup C. W., *Introduction to early Roman Law, The patriarchal joint family I part 1. The house community section 1 Community of cult*, Copenhagen–London, 1944. – II *Joint Family and family property*, Copenhagen–London, 1934.

412. Westrup C. W., Introduction to early Roman Law, The patriarchal joint family III. Patria potestas, 1. The nascent law, Copenhagen-London, 1939.
413. Westrup C. W., Introduction to early Roman Law, The patriarchal joint family IV Sources and methodes 1, London-Copenhagen, 1950. V. Sources and methodes, 2. The ancient roman tradition, London-Copenhagen, 1954.
414. Wieacker, Franz, Hausgenossenschaft und Erbeinsetzung. Über die Anfänge des römischen Testaments, Leipzig, 1940.
415. Wieacker, Franz, Entwicklungsstufen des römischen Eigentums, in: Das neue Bild der Antike II Rom-Leipzig, 1942 p. 156-187.
416. Wieacker, Franz, Endoplorare, Diebstahlsverfolgung und Gerüft im altrömischen Recht, in: Fs Leopold Wenger I. 1944. p. 129-179.
417. Wieacker, Franz, Zwölftafelprobleme, RIDA III (1956) p. 459-491.
418. Wieacker, Franz, Vom römischen Recht, - Römertum und römisches Recht, - Der römische Staat als Rechtsordnung, Lex Publica - Entwicklungsstufen des römischen Eigentums, Stuttgart, 1961.
419. Wieacker, Franz, Die XII Tafeln in ihrem Jahrhundert, in: (306) p. 293-362.
420. Wieacker, Franz, Rechtsauftrag und Rechtsvorstellung im archaischen Rom, in: Entstehung und Wandel rechtlicher Traditionen red Wolfgang Fikentscher Freiburg-München, 1980. p. 581-608.
421. Wieacker, Franz, Ius. Die Entstehung einer archaischen Rechtsordnung im archaischen Rom, in: Rechtswissenschaft und Rechtsentwicklung, Göttingen, 1980, 33-52.
422. Wieacker, Franz, Altrömische Priesterjurisprudenz, in: Iuris Professio, Fs für Max Kaser 80; Wien-Köln-Graz, 1986. p. 347-370.
423. Wieacker, Franz, Römische Rechtsgeschichte I., HAW, München, 1988.
424. Wieling, Hans Josef, Testamentsauslegung im römischen Recht, München, 1972.
425. Wlassak, Moritz, Studien zum altrömischen Erb- und Vermächtnisrecht I. Wien, 1933.
426. Wodke, Wolfgang, Gedanken zu den Grundlagen des Rechts aus antiker Sicht, Krakow, 1973.
427. Wodke, Wolfgang, Zum Zusammenhang zwischen Gesellschaft, Herrschaft und Recht aus antiker Sicht, in: Becker, Das Recht der unerlaubten Handlung, Vortrag, Constanza, 1974.
428. Wodke, Wolfgang, Das archaische Hausrecht der Völker, Bari, 1975.
429. Wodke, Wolfgang, Haus und Herr, Ein Beitrag zur vorstaatlichen Gesellschaft der Antike, Bukarest, 1978.
430. Wodke, Wolfgang, Ursachen und Gestaltung des Gewohnheitsrechts in der Antike, in: Actes du Soc. Jean Bodin, Brüssels, 1984.
431. Wolff, Hans Julius, Ein Vorschlag zum Verständnis des Manzipationsrituals, Fs für J. Sontis, München, 1977. p. 1-10.
432. Wolf, Joseph Georg, Lanx und licium. Das Ritual der Haussuchung im altrömischen Recht, in: Sympotica Franz Wieacker, Göttingen, 1970 p. 59-79.
433. Wolf, Joseph Georg, „Comitia, quae pro conlegio pontificum habentur“ Zur Amtsautorität der Pontifices, in: Fs Franz Wieacker, Göttingen, 1985 p. 1-24.
434. Wolf, Joseph Georg, Zur legis actio sacramento in rem, in: Römisches Recht in europäischer Tradition, 1985.
435. Zancan, Leandro, Ager publicus, Padova, 1935.
436. Ziegler, Karl-Heinz, Das private Schiedsgericht im antiken römischen Recht, (Münchner Beiträge 58.) München, 1971.
437. Ziegler, Das private Schiedsgericht, rez. Okko Behrends, Gnomon 48. (1976) p. 678-689.
438. Zuccotti, Ferdinando, „Qui fruges excantassit“, in: Atti del Sem. Romanistico Gardesano, Milano, 1988. p. 81-212.
439. Zlinszky János, Zur Frage der Verschollenheit im römischen Recht, Acta Ant. Acad. Sc. Hung. VIII. (1960) p. 95-132.
440. Zlinszky János, Familia pecuniaeque, Index 16. (1988) p. 32-42.
441. Zlinszky János, Familia pecuniaeque, Jogtörténeti Tanulmányok VI. (1987) p. 395-406.
442. Zlinszky János, Staat und Recht im archaischen Rom, Helikon 28. (1988) p. 169-182.

443. Zlinszky János, Zur Frage der legis actio sacramento in rem, SZ 106. (1989) p. 106–151.
444. Zlinszky János, Arbeit im archaischen Rom, RHDA 3. XXXVI. 1989. 421–446.
445. Zlinszky János, Punitons à Rome avant les XII Tables, Acta Univ. Misk. V. (1990) p. 97–117.
446. Zlinszky János, Meum est ex iure Quiritium, Acta Univ. Misk. IV. (1990) p. 183–216.
447. Zlinszky János, Two questions about adaptation of juridical models, the XII Tables and Hungarian reception, Congr. of Comp. Law of Montreal 1990. In: Acta Iuridica, 33 (1991) 1–2. p. 39–56.
448. Zlinszky János, Noxiam sarcire, Acta Univ. Misk. VII. 1992.
449. Zlinszky János, Frührömische Normenschichten in den Regeln der XII Tafeln, 1988, Deutscher Rechtshistorikertag.
450. Zlinszky János, La répression criminelle dans le monde archaïque; aspects judiciaires, RHDA 3. XXVII. (1990) p. 463–475.
451. Zlinszky János, Schriftlichkeit und Mündlichkeit im römischen Recht, in: Beiträge zur mündlichen Kultur der Römer, hg. Gregor Vogt-Spira, Tübingen, 1993.
452. Zlinszky János, Ókor, in: Általános jogtörténet I. Hajdú Lajos, Horváth Pál, Ijjas József, Nagyné Szegvári Katalin, Stipta István, Zlinszky János.
453. Zlinszky János, Wieacker, Römische Rechtsgesichte I. rez. SZ 107 (1990) p. 576–585.
454. Zlinszky János, Actes à cause de mort dans le droit romain archaïque, in: Actes du Soc. Jean Bodin, Budapest, 1990.
455. Zlinszky János, „Consors et domina – filiae loco”: la famille romaine archaïque, in: Le droit de la famille en Europe, red. Roland Ganghofer, Strasbourg, 1992. p. 233–240.
456. Zlinszky János, Római büntetőjog, jegyzet, Budapest, 1989.
457. Zlinszky János, Ius publicum, Budapest, 1994.

Függelék

A XII TÁBLÁS TÖRVÉNY TÖREDÉKEINEK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNÁL FELHASZNÁLT MŰVEK JEGYZÉKE

- Augustinus de civ. Dei.* Szent Ágoston, keresztény hittudós, hippói püspök, élt 354–430. Nagy munkája a *De civitate Dei*, ebből valók a tőle vett fragmentumok.
- Cato de r. r.* Marcus Porcius Cato Censorius, i. e. 234–149 római államférfi. A régi római szellemnek és erkölcsnek nagy őre és harcosa. Ránk maradt műve a *De re rustica*, a földműveléstől a kereskedelemre áttérő rómaiakat akarta visszatéríteni őseik foglalkozására.
- Cic.* Marcus Tullius Cicero, jogász és államférfi, i. e. 106–43. A XII táblás törvényre vonatkozó részeket tartalmaznak következő munkái: *De legibus*, párbeszédes formában értekezik a törvényekről, *De officiis*, fiához intézett intelmek, sok történeti példával, *De oratore*, az ideális szónok kitűnő leírása, *De republica*, töredékesen megmaradt mű, mely a tökéletes államformáról elmélkedik, (magyarul: Hamza Gábor, Bp. 1995) *Topica ad C. Trebatium*, Arisztotelész hasonló című munkájának ismertetése, – továbbá beszédei közül a *Philippicae*, Antonius elleni politikai szónoklatok, *Pro Tullio*, védőbeszéd egyébként ismeretlen névrokonáért – és levelei ad Atticum, legjobb barátai egyikéhez.
- C.* Justinianus Codex, 529-ből, császári rendeleteket tartalmaz.
- Coll.* *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*, az V. század elején keletkezett munka, (szerzője ismeretlen), mely a mózesi és római törvényeket párhuzamosan közli, és idézeteket tartalmaz a római remekjogászok munkáiból.
- Cornutus L. Annaeus* 20-ban született rétor és bölcselelő, Nero száműzte. *In Persii satiris* munkája Persius szatíráihoz írt jegyzet, szerzősége kétes.
- D.* *Digesta*, a római remekjogászok munkáiból összegyűjtött idézeteket tartalmazó törvénykönyv. 529-ben adta ki Justinianus császár.
- Donat. ad Ter.* Aelius Donatus, rétor és grammatikus a IV. század közepén. Terentiuszhoz írt kommentárjából való a XII táblás törvényre vonatkozó töredék.

- Fest.* Sextus Pompeius Festus, a II–III. század fordulóján élt grammatikus, aki M. Verrius Flaccus *De verborum significatione* című hatalmas művét 20 könyvben kivonatolta. E kivonatból újabb kivonatot készített a VIII. század végén Paulus Diaconus, s ebben az alakban maradt az ránk S. P. Festi *de verborum significatione cum Pauli epitome* cím alatt. A szavak jelentésével foglalkozik, s magyarázat közben gyakran idéz régi szöveghelyeket, így a XII táblás törvényből is.
- Gai.* Gaius a II. században élt tartományi jogtudós. Legfontosabb ránk maradt *Institutionum commentarii* c. műve, amely a jog elemeivel foglalkozik. (Idézés módja, Gai. 1.111. Magyarul: Brosz Róbert, Bp. 1986.) Volt egy kommentárja a XII. táblás törvényhez, melyből a *Digesta* néhány töredéket megőrzött számunkra, részben ennek alapján kísérelték meg a töredékek táblák szerinti csoportosítását.
- Gell.* Aulus Gellius, római író a II. században. Filozófiai, jogi, retorikai tanulmányokat folytatott, általában minden érdekesebb és nevezetesebb irodalmi, filológiai, régiségtani, jogi stb. vonatkozású dolgot feljegyzett, s aztán kiadta *Noctes Atticae libri XX* munkájában. Igen sok becses adatot tartalmaz a római élet minden vonatkozására.
- Isidor.* Isidorus, Hispalis (Sevilla) püspöke, meghalt 636-ban. A tudományok minden ágát átfogó irodalmi munkásságában jogi témákkal is foglalkozott.
- Inst.* Iustinianus császár 534-ben kiadott *Institutionum libri IV.* című tankönyve.
- Latro decl. in Cat.* Porcii Latronis *declamatio in Catilinam*. Porcius Latro rétor, Ovidius tanítója, megh. i. e. 4-ben.
- Liv.* Titus Livius Patavinus, történetíró, i. e. 59–i. u. 17. Nagy munkája az *Ab urbe condita libri CXLII*, melyből 25 könyv maradt ránk, többek közt a XII táblás törvény megalkotását tárgyaló is.
- Macrob. Saturn.* Ambrosius Theodosius Macrobius, a IV. század első felében élt író *Saturnaliū Conviviorum libri septem*. c. műve sok becses történelmi, régészeti stb. jegyzetet tartalmaz.
- Maecianus assium distr.* Lucius Volusius Maecianus, jogtudós, meghalt 175-ben, Marcus Aurelius jogtanára. Egy műve maradt ránk: *De assium distributione*.
- Non.* Nonius Marcellus, grammatikus a IV. század kezdetén, az írók nyelvi és tárgyi magyarázásával foglalkozott, ránk maradt *Compendiosa doctrina* c. munkája.
- Paulus* Julius Paulus, Papinianus kortársa, római remekjogász. Ránk maradt *Sententiarum libri* című kis munkája (Idézés Paul. 1.5.3.) és igen sok töredék a *Digestában*.

<i>Plin. n. h.</i>	Caius Plinius Secundus Maior, természettudós, élt 23–79. Nagy műve a <i>Historia naturalis</i> , valóságos természettudományi enciklopédia.
<i>Porphir. ad Hor.</i>	Porphirio, élt 200–250, Horatius legrégebbi magyarázója.
<i>Quintilianus</i>	M. Fabius Quintilianus jogász, rétor 35–100. Fő műve <i>De institutione oratoria</i> , ebből való fragmentumunk.
<i>Rhet. ad Herenn.</i>	Rhetorica ad Herennium, valószínűleg Quintus Cornificius, Caesar barátja által szerzett szónoki munka.
<i>Salvianus de gubern. Dei.</i>	Salvianus V. században élt szerzetes. <i>De gubernatione Dei</i> című művében a római birodalom romlásának okairól értekezik.
<i>Serv. in Verg.</i>	Servius Maurus Honoratus a grammatika és retorika tanára a IV. század második felében. Vergilius költeményeihez írt kommentárokat.
<i>Sidonius Apoll. ep.</i>	Sidonius Apollinaris Caius Sollius Modestus, élt 430–482. Költő, levelei is ránk maradtak.
<i>Tacit. Ann.</i>	Cornelius Tacitus, a legnagyobb római történetíró, élt a I–II. század fordulóján. <i>Annales</i> című nagy történeti munkáját 117-ben adta ki.
<i>Tertullianus</i>	Qu. Septimus Florens Tertullianus, sz. 160 k., meghalt 240 k. keresztény hittudós, <i>Apologeticum</i> című hitvédő munkájából van véve töredékünk.
<i>Ulp.</i>	Domitius Ulpianus, római remekjogász, meghalt 228-ban. A <i>Digestában</i> lévő fragmentumok egyharmad része tőle való, azonkívül ránk maradt <i>Liber singularis regularum</i> című műve. (Idézés Ulp. 1.3.)
<i>Varro r. r. Varro de l. l.</i>	Marcus Terentius Varro polihisztor, élt i. e. 116–28. <i>De re rustica</i> , <i>De lingua latina</i> című munkáiból valók a fragmentumok, melyek a XII táblás törvényre vonatkoznak.
<i>Vat. fra.</i>	Fragmenta Vaticana néven ismeretes egy IV. századbéli nagyobb töredék, mely Paulus-, Papinianus- és Ulpianus-idézeteket tartalmaz.

Rövidítések

ANRW	Aufstieg und Niedergang des Römischen Rechts, Berlin ab 1972. red.
BIDR	Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
Fs	Festschrift
Ged.	Gedenkschrift
HAW	Handbuch der Altertumswissenschaften
LR	Leges Regiae
Mél.	Mélanges
ÓL	Pecz Vilmos: Ókori lexikon. Bp. 1902-4, 1984-5.
PWRE	Pauly-Wissowa Realencyclopaedie der Altertumswissenschaften
RHD	Revue Historique de Droit
RIDA	Revue Historique de Droit de l'Antiquité
SDHJ	Studia et Documenta Historiae et Iuris
St	Studi
SZ	Zeitschrift der Savigny Stiftung, Romanistische Abteilung

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. vezérigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Nyomda készítette

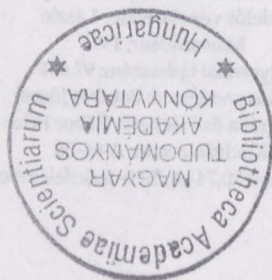
Felelős vezető: Freier László
Martonvásár, 1997

Nyomdai táskaszám: 97.634

Felelős szerkesztő: Barabás József
Tipográfia és fedélterv: Gábor Péter

Kiadványszám: A-96-56

Megjelent 20,74 (A/5) ív terjedelemben

Egy állam, egy nemzet kezdete mindig izgalmas, többnyire legendás talány. Róma sem kivétel ez alól. Pedig a kezdet meghatározó a folytatásra, kiteljesedésre, és Rómának mind örökösei vagyunk valamilyen formában. Saját kezdetünket is kutatjuk Róma kezdetében. Erről a kezdetről sok adatot tartalmaz, ha rejtve is, a római jog korai rendszere. Míg a történelmi események legendások, e jogrendszer meglehetősen biztonsággal megismerhető. Belőle következtetni lehet a jog szabályozta környezetre, s valószínűsíteni lehet egyes történelmi események, körülmények elfogadható vagy elvetendő voltát.

A szerző a római állam és jog világáról meglévő legkorábbi forrásaink tanúságát kísérli meg egyeztetni az őstörténet írott emlékeivel, valamint a régészet legújabb eredményeivel. Együttes feldolgozásuk révén törekszik megszüntetni a történelem és a jogtörténet fehér foltjait, ellentmondásait vagy kétségeit. A biztosabb jogtörténeti forrásanyagból következtetve igyekszik sokban igazolni eddig az irodalom világába utalt, hitelt érdemlőnek nem tartott historikus elbeszéléseket, s e biztosabb történeti háttér segítségével old fel a jog világában megmaradt, mind ez ideig nehezen értelmezett forrás emlékeket, elsősorban a XII táblás törvény töredékes szabályaiból.

9 789630 573566

ISBN 963 05 7356 3

Ára: 980,- Ft áfával

ALLANESZ ROZÁBA